

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

cogito

Türkiye'nin Yabancıları

Sayı: 23 Yaz, 2000

Yapı Kredi Yayınları: 1356

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 23 Yaz, 2000
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. adına sahibi: Selçuk Altun

Editör: Ayşe Erdem

Bu Sayının Yayın Kurulu
Cem Akış, Enis Batur, Ekrem Işın, Ferda Keskin, Ahmet Kuyuş, Samih Rifat,
Ömer Naci Soykan, Aydın Uğur

Katkıda Bulunanlar
Gülçin Erol, Emre Özcan, Şengül Yüksel

Düzeltili
Korkut Tankuter

Fotoğraflar
Aydın Coşkun

Tasarım
Faruk Ulay, Akgül Yıldız

Baskı: Ofset Yapımevi

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2000

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi, No.285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Tel.: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
<http://www.shop.superonline.com/yky>

Hesap no: Yapı Kredi Beyoğlu Şubesi 56 00 87-9

Yurtiçi fiyatı: 5.000.000.- TL

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Bu Sayıda:

Editörden

- 5 • Ayşe Erdem
- 7 • Enis Batur • Yaban-cı-lık

Rüzgâr Gülü

- 13 • Münir Göle • Kopernik • Levend Eğriboz • Mustafa Aktar • Mark Mazower • Pierre Hassner • Selahattin Özpallabıyıklar • Ann Gerhart • Emre Özcan • Ferda Keskin

Söyleşi / Özel

- 30 • Alain Touraine • Ferhat Kentel: “Sosyologlar Tarla Kuşu Gibidir”

Yeni Perspektifler

- 45 • Bülent Tanör • İnsan Hakları
- 76 • Kostas Axelos • “Özyaşamöyküsel” Değınmeler
- 96 • Edward S. Herman • Küreselleşme Tehdidi

Dosya / Türkiye’nin Yabancıları

Klasik

- 106 • Marcus Aurelius • Dünyaya Yabancı
- 108 • Bîrûnî • Hindular ve Yabancılar
- 111 • Shem-Tob Ibn Falaquera • Gerçek Bilge Yabancıdır
- 113 • İbni Manzur • Yabancıya Dair Hadis
- 114 • İskenderiyeli Philon • Yahudilere Yöneltilen Yabancılık Suçlaması
- 117 • Platon • Yabancıların Ağırlanması

- 119 • **Söyleşi** Aykut Kazancıgil - İlber Ortaylı - Uğur Tanyeli • Yabancıların Cumhuriyet’e Bıraktıkları
- 133 • Güven Turan • Geldiler... Gördüler... Yazdılar...
- 139 • Samih Rifat • Josef’in Düşürdüğü Film ya da Yabancı Bakacından Türkiye

146 • **Söyleşi** Süheyla Bayrav - Ferda Keskin • “Siz misiniz?
Burada İşiniz Ne?”

155 • Zeki Coşkun • İmparatorluk Bakiyesi Erken Küreselleşir

173 • Fihrist

Tıpkı Basım

206 • Ernst von Aster • Felsefe ve İstanbul Üniversitesinde
Felsefe Tedrisatı

219 • Erich Auerbach • Edebiyat ve Harp

Gündem / Tartışma

231 • Ali Akay - Ayfer Tunç - Artun Ünsal - Yankı Yazgan • Soyunan,
Okuyan, Soyan Bir Kitap “32 Büst”

Takıntılar

243 • Münir Göle • Gözlerim Gözlerimde

Kitap

251 • Güven Turan • Kentli Olmak Kenti Tanımak

Geçen Sayıdakiler

255 • Sayı 22: Takvim: Zamanın Haritası

301 • Yazarlar Hakkında

AYŞE ERDEM

Bu sayıda yabancı kavramı üzerine düşünmek istedik, bununla yetinmeyip, Türkiye'nin yabancılarının kimler olduğunu ve bunların bizlere ne gibi izler bıraktıklarını da anlamaya çalıştık. Hatta bu yabancıların bir listesini ve bu isimlerin biyografilerini de hazırladık.

Klasik bölümünde yabancı, yabancı olmak üzerine yazılmış metinlerden ufak bir derleme yaptık, biraz Doğu'dan biraz Batı'dan.

1930'lardaki Üniversite Reformu ile Hitler Almanyası'ndan kaçan akademik mültecilerin gidecek bir yer aradıkları dönemlerin kesişmesi ile İstanbul Üniversitesi en fazla mülteci profesöre sahip üniversite olmuştu. İlber Ortaylı ve Aykut Kazancıgil ile yaptığımız söyleşide bu döneme ilişkin bilgilerini, İstanbul ve Ankara'da yaşananları anlattılar. Aynı söyleşide Uğur Tanyeli ile aynı dönemde buraya gelip çalışmış olan mimarlar hakkında konuştuk. 1930'larda bu profesörlerin öğrencisi olup, o günleri yaşamış olan Süheyla Bayrav tüm sıcaklığı ve gerçekliğiyle bizimle anılarını ve deneyimlerini paylaştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye gelip, buraları fotoğraflayanlar ve yazarları da aldık dosyamıza. Nataşalar, restaurant sahipleri, dansçılar, arkadaşlarımızın yabancı eşleri, yani gündelik hayatımızın içine yayılmış yabancıları "İmparatorluk bakiyesi erken küreselleşir" başlığında topladık.

Alain Touraine geçtiğimiz günlerde İstanbul'daydı, buraya gelmeden *Cogito* onu Paris'te yakaladı ve çalışmaları, entelektüeller, sosyal bilimler üzerine konuştu.

Bu sayıda **Tıpkıbasım** bölümüne ne koyacağımızı seçmekte zorlandık, yabancı profesörlerin 30'lardaki dergilerde o kadar çok makalesi vardı ki. Aralarından Auerbach ve von Aster'inkini gün ışığına çıkarttık, o günün imlası ve çevirisiyle.

Geçtiğimiz yılın aralık ayında TÜSİAD Türkiye'de demokratik Standartların Yükseltilmesi adlı bir rapor yayımladı, Bülent Tanör'ün hazırlamış olduğu bu Rapor'un İnsan Hakları bölümüne **Yeni Perspektifler**'de yer verdik. Fransız filozof Kostas Axelos'un "Hiç kimse özyaşamöyküsünü yazamaz" diyerek kendi özyaşamöyküsü üstüne değinmeleri ve Ekonomi Profesörü Edward S. Herman'ın küreselleşmenin ekonomiye nasıl bir tehdit oluşturduğunu anlatan yazısı **Yeni Perspektifler**'in diğer yazıları.

Bu sayıda yabancılar var; pasaportu ile yaşayanlar, sınırdan pasaportsuz geçenler, sürgünler, gezginler, "aralarında yaşadıkları sayısız vasat insanın gözünde yabancı olan bilge insanlar".

Cogito'nun 19. sayısının 62 ve 72. sayfalarında yayımlanmış olan fotoğrafların kaynağı (Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler, Cilt II: Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, İzmir 1994, Resim 43 ve Resim 88) belirtilmemiştir. Özür Dileriz.

Yaban-cı-lık

ENİS BATUR

I

Zeugma'nın sular altına gömülmesine ramak kala, uluslararası haber ajansları dünya kamuoyuna duyurdu: İskenderiye'nin birkaç kilometre açıklarında, büyük bir deprem sonrası denize kayarak batmış iki antik kent, Herakleion ve Menuthis bulundu. Herodotos'un ve Strabon'un metinlerinde anılan iki önemli kent bunlar; İskenderiye'den önce kurulmuş, kozmopolit dokularıyla öne çıkmış, iki kentte de Bizans ve İslâm sikkeleriyle karşılaşıldığına göre, yerliler ile yabancıların kaynaştıkları bir çağın merkezleri söz konusu burada.

Bir Roma yerleşimi olmasaydı Zeugma, Osmanlı'nın önde gelen kentlerinden biri sayılırdı, bu denli kolay biçimde gözden çıkarılır mıydı? Her ülke öncelikle yerel kültürü gündeme geldiğinde duyarlı besbelli, "yabancı" saydığı bir kültürü daha rahat gözden çıkarıyor. İyonya kentlerine, anıtlarına Osmanlı'nın kayıtsız kalışı bir tek Tarih ve Arkeoloji bağlamındaki bilinçsizlikle açıklanamaz: Bizans'a hâlâ aşırı mesafeli durmuyor muyuz?

*

Son çeyrek yüzyıl içinde, "yabancı-lık" bağlamında köktenci kuramsal çalışmalar gerçekleştirildi: Marie-Françoise Baslez'in ve Julia Kristeva'nın araştırmalarına daha önce dikkat çekmiştim:

"Burada, bu dünyada kim yerlidir, aslında buraya aittir, kim yabancıdır, aslında tamitamina buraya ait değildir? *Ayrıştırma*'nın kökeni, ana kaynağı bütün bütüne Eski Yunan uygarlığının toplumsal yaşamından ve siyaset felsefesinden gelmiştir: *Yuva* önünde, içinde, karşısında ona ait olanlar ve

hiçbir zaman ona ait olmayacak olanlar. Konunun bağlamadığı tek bir birey olsun, düşünemiyorum gerçi; ama hepten ilgisiz kalabilecekler dışında, herkesin, bugün bu yerkürede yaşayan herkesin, içinde yer aldığı toplumsal kesitte yerliliğe ve yabancılığa, ister bir çoğunluk üyesi olsun ister bir azınlık üyesi, maruz kaldığı kesindir. Onun için de, sözkonusu gerçekliğin evrimini yansıtan, Julia Kristeva'nın 1988'de yayımlanan *Kendi Kendimize Yabancı* adlı kitabıyla, o kitabın geniş ölçüde yararlandığı, Marie-Françoise Baslez'in *Eski Yunanda Yabancı* başlıklı, 1984'te çıkmış araştırmasını ne yapıp edip okumak gerekir düşüncesindeyim. Bu çalışmalar, onca yüceltilen 'yurttaşlık' ve 'vatandaşlık' haklarının yarattığı çarpık statüde herbirimizin ne oranda yabancı, melez, göçmen, barbar, sürgün, yersiz yurtsuz, âvâre, aylak, kısacası *öteki* olduğumuzu apaçık göstermekte; yurt, vatan, yer, yuva türü *topique* sınırlamaların herbirimizi 'ne hakla yabancısın?' sorusuyla karşıkarşıya bıraktığını kanıtlamaktadır".¹

Bu iki kitapla eşzamanlı, yazarının genç yaşta ölümü nedeniyle günışığına biraz daha geç çıkabilen bir araştırmaya sonra ulaşabildim: Henry Joly'nin "*Etudes Platoniciennes — La Question des Etrangers*"'si (Vrin, Paris, 1992), ilk biçimine, 1986'da Cenevre Üniversitesi'nin düzenlediği "Öteki, Konuk, Yabancı" semineri vesilesiyle kavuşmuştu.

Böylesi bir soruşturma, *içeri* dalanı, bir yanda sınır kavramına ve sınırötesine, bir yandaysa, aynı kökenden gelen konukluk ve düşmanlık (*hospitalité* ve *hostilité*) duygusuna taşıyor. Henry Joly, bir dedektif-filolog olarak Platon'un metinlerinde "yabancı" statüsünü eşeliyor ilk ağızda; ardından da, "*Sokrates'in Savunması*" bağlamında, düşünürün kendisini kendi ülkesinde yabancı sayması durumuna büyüteçle bakıyor. Açık bir yabancı düşmanlığı yok o bağlamda, *henüz*. Gelgelelim, Platon'un Mısır'a ve Mısır kültürüne bakışına yereden "sorgulayıcı-yolcu" kimliğinde "öteki" kavramı ağırlığını duyurmaya başlıyor — ikibin yılı aşkın bir süredir, Batı'da ve Doğu'da, Kuzey'de ve Güney'de, semirmeyi sürdüren bir *duvar*.

Dédale dergisinin, *Cogito*'nun bu sayısında biriki klâsik örneğini aktardığımız "Yabancı'nın Geliş" özel sayısı (Güz 1999) da gösteriyor: Sorunu herhangi bir uygarlıkla, kültürle sınırlamak elde değil; Acem, Arap, Hint, Çin metinlerinden farklı Batı dillerinin yazınlarına uzandığımızda, ucu açık bir "yabancı antologyası" derlenebiliyor.

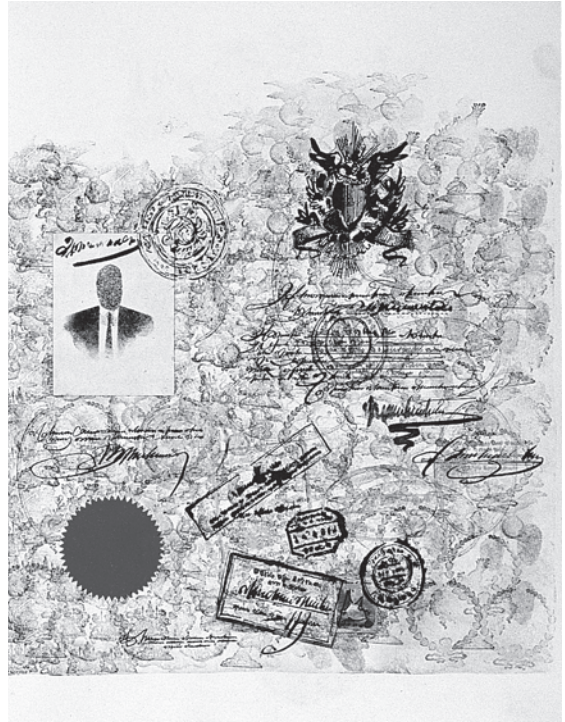
"Komşu"dan başlıyor *öteki*'nin anlam alanı: *Ben* bittiğinde doğuyor *Yabancı*. Sürgün, göçmen, aylak, âvâre, serseri ile gezgin, gezmen, yolcu,

konuk arası geniş bir semantik yelpaze çiziliyor. Bu kavram ailesi, işin ruh-bilimsel boyutundan toplumsal-siyasal çeperine dek uzayan bir dizi halka koyuyor önümüze: Ayırtıların, nüansların hüküm sürdüğü, ayrılmış statülerin konumlandırmayı güçleştirdiği bir bağlamda kaybolmaya adayız.

Tarihsel boyut iyiden iyiye çetrefil kılıyor sorunu. 1071’de, Anadolu yarımadasına yabancı bir topluluk geliyor. Bölgenin yerlileriyle çarpışarak buraya yerleşiyor. Yabancılar, Asya’dan sürgün çıkmışlar; yarımadaya konuk olarak gelmedikleri belli. Yerliler, zorunlu olarak göçe, sürgüne yazgılı buluyorlar kendilerini; kalanlar, gelen çoğunluğun ortasında azınlık, konuk ya da yabancı statüsüne geçmek durumundalar. Yabancıların yerleşmeleri, yerleşmeleri zaman alıyor. Gün geliyor, uygun gördüklerinde, yabancıların topraklarına göçetmelerine izin veriyorlar. Gelenlerin bir bölümü yerlilerle kaynaşıp yerleşiyor, bir bölümü “öteki” kimliğinden hiçbir vakit sıyrılamıyor. Anadolu yarımadasına baktığımızda karşımıza çıkan görünüm, İspanya’ya ya da Mısır’a baktığımızda, özgül farklar bir yana, özünde değişmiyor. Yerlilerin yabancılar tarafından geridönüşsüz biçimde yokedildiği örnekler (sözge-

limi Kuzey Amerika) ile yabancıların sonuçta yerliler tarafından eritildiği örnekler yanyana sıralanıyor Tarih’te. Değişmeyen: “Öteki” *koşulu*.

Toplu yer-değiştirmeler, topluluk hareketleri daha kolay gözlemlenebilen olgular. Göç eğrileri, sürgün çıkma zorunlulukları, gerekçeleriyle birlikte kayda düşüyor genellikle. Çetinceviz olan, Birey’in Tarih boyunca yerinde yurdunda barınamaz oluşunun, yola düşüşünün öyküsü. Şüphesiz, bütün özel, öznel, kişisel gerekçelerin *ortalama* açıklamalarını ifade etmenin yol-

The Passport
Steinberg

ları bulunuyor, bulunabiliyor; “yurd”undan kopma dürtüsünün ruhsal anatomisini yapmak için Homeros’tan, Argonotların öyküsünden Marco Polo’ya, Romantiklerin “âvâregezer”liğinden Baudelaire’den (Benjamin’den, Apollinaire’den) “aylaklık” övgülerine uzanılabilir — gene de, her defasında, her örnek apayrı bir model oluşturuyor önümüzde.

XIX. yüzyılda başgösteren, yüzyılımızda çeşitlenerek güçlenen bir bireysel kategori de, onca zorunlu göçün ve sürgünlüğün arasında, yabancı-lığın *benimsenmiş* olmasından doğmamış mıdır? Hem öteki’ne, hem de *öteki-oluş’a* yakıcı yakınlıklar duyan bireylerin sayıca arttığı, *sınır* kavramına diklenişin yepyeni bir etik ve estetik ölçütler zinciri kurduğu bir çağın içinden geçtiğimizi yadsıyamayız: Segalen’i Çin’e, Bowles’u Tanca’ya, Lawrence’i Meksika’ya, Chatwin’i Patagonya’ya, Gombrowicz’i Polonya’dan Arjantin’e, Cortázar’ı Arjantin’den Paris’e, Avrupalıyı Amerika’ya, Amerikalıyı Avrupa’ya *fırlatan* budur: “*Burada barınamıyorum: Orası benim gerçek beldem*”. Bu duygu-düşünce alışımının yolaçtığı ikinci bir rahatlamayı, Hermann Broch-Yourcenar ikilisinin ağzından Henry Joly aktarır: “Buralı nasıl olsa değiliz, yarın çekip gideceğiz”. Burası tam olarak neresidir?

Ulusalılıklarla kozmopolitliğin (bkz. *Cogito*’da yayımlanan bir Derrida kitapçığı: “*Dünyanın Bütün Kozmopolitleri, Birleşiniz!*”) her zamankinden kararlı biçimde çatıştığı günümüzde, bilânçoyu kestirmek neredeyse olanaksız: Yerlilerin “öteki politikası”yla yabancıların “sınır tarifleri” arasında kapatılması güç bir boşluğun hüküm sürdüğüne tanık oluyoruz. “On Emir” hâlâ geçerliğini sürdürüyor: “Komşunu öldürmeyeceksin!”. İnsanoğlu bu cümlelerin gerçekliği karşısında, beşbin yıldır –bildiğimiz kadarıyla– uzun-boylu bir ilerleme kaydedememiş olmanın ezikliği ile felsefe ve siyaset yapıyor. Yeniden “insan hakları”nın tanımlanması gereğini öne süren Hannah Arendt’ten bu yana ciddi bir kıpırdanma oluşmadı: “Yurttaşlık”, “vatandaşlık” kategorileri “yabancılık” koşulunu kuşatma konusundaki çaresizliğimizin kilitleri.

II

Evliya Çelebi’den Seyyidî Ali Reis’e, Yirmisekiz Mehmed Çelebi’den “Avrupa’da Bir Cevelan”ın Ahmed Midhat Efendi’sine, Osmanlı’nın kendisini kuşatan dünyaya merak içinde açıldığı biliniyor. Avrupalı da, büyülü Doğu’nun kapısı saydığı İstanbul başta olmak üzere Osmanlı topraklarını, özellikle de Anadolu yarımadasını benzeri bir ilgiyle büyüteç altına almıştır.

Haçlı seferlerinden, Marco Polo'dan başlayan, Tournefort'a ve XIX. yüzyılın karaduygulu şair ve yazarlarına sıçrayan bir alternatif dünya arayışında, kökü Platon'a ve Apuleus'a, sonra Ermiş Augustinus'a, modern felsefede Hans Blumenberg'e uzanan gizli bir damar devrededir: Felsefenin mahcup bir kaynağı olarak *Merak*.

Yâd eli, yaban diyarı, ötekini merak etmek kesintisiz bir yol güzergâhının oluşmasına yolaçmıştır. “Yabancı”nın İstanbul’da ve Anadolu yarımadasında aradığının *fark*’tan ibaret olduğu söylenebilir mi? Metinler, belgeler terazinin bir kefesinde benzemezliğin kurcalandığını, ötekindeyse kesişme noktalarının, koşutlukların üzerine gidildiğini gösteriyor.

Şüphesiz bütün “konuk”lar aradıklarını bulamamışlardır: Pera sokaklarında esrik dolaşan Nerval ile homurdanarak yolculuğunu kısa kesen Gide besbelli aynı beklentilerin peşinde sayılamazlardı. Gönüllü konuklar ile gönülsüz olanların duygularının çakiştığını da söyleyemeyiz: Ayrılırken ayakları geri geri giden Théophile Gautier ile “burası ölünecek yer” dermişçesine sonuyla İstanbul’da karşılaşan Mickewiecz buluşturulabilir mi?

Cumhuriyet döneminin “yabancı”ları için apayrı koşullar geçerli olmuştur. Efsunlu bir imparatorluk atmosferinin peşinde değildir hiçbir; “Devrim” sonrasının dönüşüm görünümleri yakın mercek altına alınmıştır: Claude Farrère’in bakışını hiçbir biçimde Loti’ninki ile karşılaştıramayız.

Cumhuriyet döneminin gönüllü konuklarının tanıklıkları bir antologya da toplanacak olsa, *başka* bir Türkiye portresi çıkar karşımıza: Georges Dumézil’den James Baldwin’e, Lovett’tan John Ash’e. Bir karşı-antologya “yaralı”ları biraraya getirebilir: Troçki’yi, yitirilmiş yurt yakınmalarıyla Seferis’i düşünüyorum örneğin. Asıl önemli “corpus”ü gene de II. Dünya Savaşı sürgünleri oluşturacaktır: Auerbach’lı, Neumark’lı, Spitzer’li bir zorunlu göçmenler topluluğu. Ötekiler olsa olsa iz bırakmışlardır, berikilerin Türkiye’ye birinci elden, kalıcı katkıları sözkonusudur.

Hiçbir ülkenin, “yabancıları”nın *payı* konusunda kesin bir döküm çıkarılması beklenemez sanıyorum. Yabancı düşmanlığı dışavuran bir kesimin varlığı, yakın geçmişte, Fransa’nın genel değerlendirme yapma çabasına başvurmasına yolaçmıştı. Sorun ortadaydı: Fransa, uluslararası düzlemde varlığını kanıtlamış Sanat, Bilim, Düşünce dünyasından yabancılarıyla övünüyor, *sızmış* yabancılarının anonim varlığından yaka silkiyordu. Kristeva haklıydı: “Hiçbir yerde Fransa’dakinden *çok* yabancı olunmaz”. Ve

Camus'nün “Yabancı”sının ana kahramanına gönderme yaparak ekliyordu: “Hepimiz birer Merseault’yuz”.

Türkiye, yerlilerine (yurttaşlarına) *haklarının sınırlılığını* dayatmış, dayatmayı hâlâ sürdüren bir ülke: Yabancılarına, haklarının daha da sınırlı olacağını peşin peşin göstermesin olur mu? Şüphesiz kapılarını açmış, bağrına basmasa bile, “sakıncalı konuklar”ına olabildiğince olanaklar tanımıştı. Ne var ki, gerçekte yabancılıklarını Devlet de, Toplum da aklından hiç çıkarmamıştı. Bilimsel araştırmanın, kültürel açılımın, Akademi’nin ya da Opera’nın onlara ne denli borçlandığını hiçbir vakit ciddî biçimde ölçmeye yanaşmadık — tam tersine “Cadı Kazanı”nın altına kömür sürmeyi yeğledik. Dönüp bakıldığında, hiçbir yabancımızı benimsemediğimizi görmek güç olmasa gerek, biz ‘yerli’ler için: Olsa olsa, neredeyse körükörüne, aralarından Türkiye’yi benimseyenler çıkmıştır.

Neden sonra, başka diyarların yabancısı olmak zorunda kaldık.

Not

1 Enis Batur, *Kerteriz*, 1992, in “Yolcu”, İyi Şeyler, 1996.

Freud Neden Bayılır?

1) Freud, Jung ve Ferenczi birlikte yapacakları ilk Amerika yolculuğu için Bremen'de buluştuktan sonra (1909), gemiye binme saatini beklerken öğle yemeğine otururlar. Freud bir şişe şarap ısmarlar ve Jung'u da kendisine eşlik etmeye razı eder. Yemek sırasında Jung, bir süre önce Kuzey Almanya'da mumyalaşmış şekilde bulunan, tarih öncesi çağlarda boğulduğu anlaşılan turbalık adamlar konusunu açar. Birkaç kez konuyu değiştirmek isteyen Freud, Jung'un dönüp dolaşıp turbalık adamlardan bahsetmesine gitgide daha çok içerler ve yemek masasında bayılır.

2) Münih'te yapılan Psikanaliz Birliği toplantısında (1912), yine bir öğle yemeği sırasında, Jung'la eski tanrıları dışlayan Firavun Akhenaton konusunda girdiği hararetli tartışmanın bir yerinde Freud bir kez daha bayılır, sandalyesinden yere yuvarlanır. Jung, onu yan odaya taşır ve bir divana yatırır. Freud'un Psikanaliz'e veliath prensi olarak seçtiği Jung'un kendi yolunda gitmeye karar vermesi ve Derinlikler Psikolojisi'ne yönelmesi, Freud'la Jung arasında bir baba-oğul karmaşasının temelini atmıştır. Aynı dönemde, bir süre Jung'un hastası (ve metresi) olan

Sabina Spielrein'in Freud'la analize girmesi gerginliği had safhaya çıkaran, Jung'un Freud'a duyduğu düşmanlığı artıran önemli bir başka etkidir.

Bu bilgilerin ışığında, Freud'un Jung'un karşısında iki kez bayılmasının nedenleri birçok yorumla açılmaktadır.

a) Freud, başlangıçta bayılmalarına içki, uykusuzluk ve yorgunluğun bir araya gelmesinin neden olduğunu ileri sürmüştür.

b) Psikanaliz, bilinçaltının en derin katmanının doğum anına uzandığını ileri sürer. Derinlikler Psikolojisi'nde ise doğum öncesi-ne açılan ve insanlığın geçmişine uzanan katmanlardan söz edilmektedir (kolektif bilinçaltı). Her iki bayılma vakasında insanlığın en eski zamanlarına giden konular tartışılmaktadır (turbalık adamlar ve Akhenaton).

c) Freud nevrozların temelinde cinsel güdülerin yattığı fikrini benimsemiştir. Sevgi'nin karşısı nefret, Eros'un karşısı Phobos (korku)'dur. Oysa Jung'a göre psikolojik anlamda sevginin karşısı, nefret değil güç arzudur. (Adler güç arzusunu nevrozların temeline yerleştirir.) Sevginin olduğu yerde güç arzusu, güç arzusunun olduğu yerde sevgi olmaz. Her zaman biri bilinçte, öteki bilinçaltındadır. Buna karşın, karşıtlar bir noktada kesişirler. Bilinçte olan her şey gizlice bilinçaltındaki karşıtının arayışındadır. Baba-oğul ilişkisi böyle bir karşıtlığa işaret eder.

d) Her ikisinin de kabullendiği Oedipus evresinde, oğul babanın ölümünü arzu eder. Freud, Jung'un önünde bayılarak, yani küçük bir ölüm sergileyerek, Jung'un bilinçaltındaki ölüm arzusunu somutlaştırmış olabilir. Kavgaya girmekten kaçınan birçok kişinin, fiziksel tepki verme yoluyla büyük bir stresten sıyrılmayı seçtiği göz önüne alınırsa, Freud'un Jung'la yüzleşmekten, tartışmaktan, zıtlasmaktan kaçınabilmek için böylesi bir çıkış yolu bulduğu düşünülebilir.

Hassas bir konuya bir açıklama arandığında, çoğunlukla işin kolayına kaçarak 'dış koşullar'a (a+b) sığınır, başımız ağrımamın diye 'içsel nedenler'den (c+d) uzak dururuz.

Ya siz kimler için, neden bayılırsınız? Siz neden, kimlere bayılırsınız?

MÜNİR GÖLE

Amerika yolculuğu sonunda Clark Üniversitesi'nde. Freud sol altta, Jung sağ altta, Ferenczi sağ yukarıda.

Gökcisimlerinin Devinimleri Kitabının İthaf Yazısı

Papa III. Paulus’a

Yüce Peder, bazı insanların, gökcisimleri-
nin devinimleri üzerine yazdığım bu kitap-
ta, Yer’e belli hareketler atfettiğimi öğrenir
öğrenmez, hemen benim ve teorimin redde-
dilmesi gerektiğini haykıracaklarını kolay-
lıkla görebiliyorum; çünkü ben vardığım
sonuçlara başkalarının düşüncelerini dikka-
te almayacak kadar düşkün değilim. Ayırı-
ca, bir filozofun meditasyonları, sıradan
insanların yargılarından çok uzak olsa da
–çünkü onun çabası, Tanrı’nın insan aklına
izin verdiği ölçüde, her şeyde hakikati ara-
yıp bulmaktır– gene de kanım o ki, insan

kilise öğretilerine
bütünüyle yabancı
teorilerden kaçın-
malıdır. Buna bağlı
olarak, yüzyılların
yargısının; Yer’in
göğlerin ortasında,
merkezi konumun-
da sabit durduğun-
un kanıtlandığını
düşünenlerin aksi-
ne esasında yerin
hareket ettiğini
iddia etmemin saç-
ma bir çaba olaca-
ğını zihnimde tartı-
tığım, uzun bir
süre yerin hareket
ettiğini kanıtla-
dığım yorumla-

rımı yayımlayıp yayımlamama konusun-
da kararsız kaldım. Veyahut da Lysis’in
Hipparhos’a yazdığı mektubun da tanıklık
ettiği gibi, felsefenin gizlerini yazıyla değil,
sözlü olarak, üstelik yalnızca akrabaları ve
dostlarıyla tartışmaya almış Pythagoras-
çıların ve bazı benzer kişilerin örneğini izle-
mek daha doğru olmaz mıydı?

Bana öyle geliyor ki, bunu yapmalarının
nedeni, bazılarının düşündüğü gibi, görüş-
lerini dünyaya sunmak için belirli bencil
bir isteksizliğe kapılmaları değil; büyük
insanların dikkatli çalışmalarıyla çözüm-
lendirilen en soylu hakikatlerin, yarar elde
etmedikçe herhangi bir yazın biçimiyle
uzun uzadıya uğraşma fikrinden rahatsız
olanlarca ya da başkalarının uyarılarının
dinleyip, onları örnek alarak kendi adına
felsefe çalışmasına yönelseler de, aptallık-

ları dolayısıyla, filozoflar arasında tıpkı
erkek arıların tuttuğu yere benzer bir yer
tutanlarca küçümsenmemesi gerektiğiy-
di. Bu sebeple, bu noktayı dikkatle gözden
geçirdiğimde, görüşümün yeniliği ve görü-
nürdeki saçmalığı yüzünden çekinmem
gereken küçümsenme korkusu neredeyse
beni başladığım işi tamamiyle bırakmaya
sevk etti.

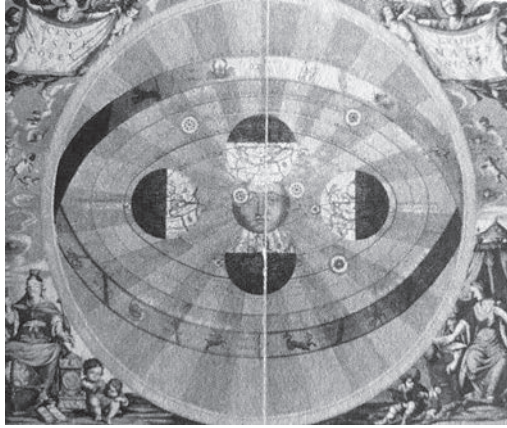
(...)

Bununla birlikte, herhangi bir kimsenin
yargısından kaçınmadığımı hem âlimle-
rin hem de âlim olmayanların görebilmesi
için, bu emek döktüğüm çalışmalarımı bir

başkasına değil
de, siz Yüce Efen-
dimize adamayı
yeğledim; çünkü,
dünyanın benim
yaşadığım bu uzak
köşesinde bile, siz
makam saygınlığı
açısından, her
öğrenim alanını ve
hatta matematiği
sevme açısından
da en seçkin insan
sayılıyorsunuz. Bu
yüzden yetkiniz ve
hükümünüzle, bana
kara çalanların
saldırılarını kolay-
lıkla bastırabilirsi-
niz – her ne kadar

atasözü, çıkar düşkünlüğünün saldırılarına
çare olmadığını söylüyorsa da.

Şayet bütün matematiksel bilimlerden
habersiz olmalarına rağmen bu konularda
yargıda bulunma hakkını kendinde gören
boşboğazlar çıkar ve kutsal metnin kendi
amaçları uğruna çarpıttıkları bir bölümü-
nü temel alarak benim bu teorimi eleştir-
meye ve ona saldırmaya cesaret ederlerse,
hiç aldurmam; hatta hükümlerini aptalca
bulup hor görürüm. İyi bir yazar ama kötü
bir matematikçi olan Lactantius’un Yer’in
küre biçiminde olduğunu söyleyenlerle alay
ederken Yer’in şeklinden son derece çocuk-
ça söz ettiği bilinmiyor değil. Öyleyse, bu
tür bazı insanlar bizimle de istihza eder-
lerse, gayretli öğrenciler bunu tuhaf bul-
mamalıdır. Matematik matematikçiler için
yazılır; görüşümde yanılıyorsam, mate-

Kopernik'in sistemi.

matikçiler çabalarımızı baş makamında Siz Yüce Efendimizin olduğu kilise devletine bir katkı olarak görecekteldir; çünkü bir süre önce, X. Leo'nun başkanlığında, Laterano Konsili'nde kilise takviminin gözden geçirilip yenilenmesi konusu tartışıldığında, bu konu, yalnızca yılların ve ayların uzunluğu ile Ay ve Güneş'in hareketlerinin yeterince belirlenmemiş olduğu düşünüldüğü için çözüme kavuşturulamamıştı. O zamandan beri, o dönemde bu konunun yükümlülüğünü üstlenmiş olan son derece seçkin bir insanın, Fossombrone Piskoposu

Paulus'un, teşvikleriyle bunları daha doğru olarak izlemeye adadım kendimi. Ama burada neyi başarmış olabileceğimi özellikle Siz Yüce Efendilerinin ve bütün diğer âlim matematikçilerin yargısına bırakıyorum; Siz Yüce Efendimize bu çalışmanın yararı konusunda yapabileceğimden daha fazlasını vaat ediyor görünmemek için, şimdiki eserin kendine geçiyorum.

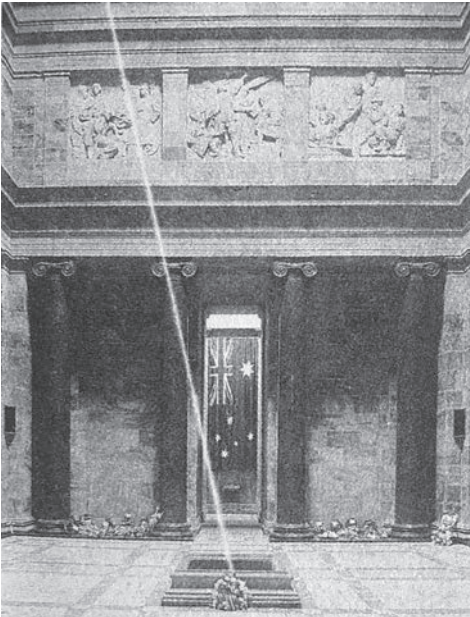
MIKOLAJ KOPERNİK

İngilizceden çeviren: Kemal Atakay

Kilisedeki Güneş

Pek çok insan, Roma Katolik Kilisesinin bir zamanlar bilime, özellikle de astronomiye karşı amansız bir savaş açtığını bilir. Bu neredeyse kesin tarihsel olgunun pek de doğru olmadığı anlaşıyor. John Heilbron, yeni kitabı *The Sun in the Church*'te, her ne kadar Galileo'nun başına gelenlerin inkâr edilecek yanı yoksa da, Kilisenin Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki katedrallerde astronomik araştırmalar yaptırdığını ortaya koyuyor.

Avustralya Anma Tapınağı'ndaki güneş ışını bilime dini birleştiriyor.

Bu araştırmalar "işe yarar bilgi"nin peşindeydi: Kilise yetkilileri, Paskalya'nın hangi pazara denk geleceğini daha kesin olarak saptamak için takvimin iyileştirilmesine uğraşıyordu. İsa'nın yeniden doğuşunu simgeleyen Paskalya'nın ne zaman kutlanacağı sorusu, Kilisede bürokratik bir krize yol açmıştı. Geleneksel olarak baharın ilk dolunayından sonraki pazar günü kutlanan Paskalya'nın hangi güne denk geldiğini saptamak 12. yüzyıldan sonra iyice zorlaşmıştı. Bu iş için de papalar ve Vatikan yetkilileri astronomlara güveniyordu. Gregoryen takviminin ortaya çıkması, Egnatio Danti adında bir matematikçi din adamının 1576'da, büyük San Petronio Bazilikasında bir güneş gözlemevi kurdurtması sonucunda oldu. Satürn'ün aylarını ve halkalarının arasında boşluk olduğunu keşfeden İtalyan astronom Giovanni Cassini, 1655 yılında San Petronio Bazilikasının yapımcılarını ikna ederek Danti'nin yaptırdığı gözlemevini geliştirdi ve Güneş'in "yörünge"si üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda, Kepler'in teorisini doğruladı: dünya yerinde sabit durmuyordu.

Heilbron'a göre Kilise altı yüzyıl boyunca, astronomiye diğer bütün kurumların verdiğinden daha çok maddi ve sosyal destek verdi. Üstelik bunu, gözlemevi bulguları dinsel dogmayla sık sık çeliştiği halde yaptı. "Kilise bütün matematiksel astronomi sistemlerini birer kurgu olarak görüyordu, bu da astronominin gelişebilmesi için önemli bir avantaj sağlıyordu" diyor Heilbron.

LEVEND EĞRİBOZ

Bilim ve Basın/Medya İlişkileri Üstüne...

Bilim dünyasında, bilim adamının basın ve medya ile kurduğu ilişkilere hep kuşku ile bakılmıştır. Bu tavır, ilk bakışta bilimin açıklık ilkesine aykırı gibi gözükabilir. Gerçekten de, bilimsel sonuçların, tartışılmak ve eleştirmek üzere en açık şekilde sergilenmesi, bilim sürecinin olmazsa olmaz bir parçasıdır. O halde, basın ve medyadan uzak kalma eğilimini neye bağlamak gerekir? Bu sorunun yanıtını, bilim dünyasında geçerli olan “yayınlama” sürecinde ve bu sürecin gayet katı kurallara bağlı olan çeşitli aşamalarında aramak gerekir. Elbette her bilim adamı, ulaştığı bir sonucu bilim dünyasına maledebilmek için tanıtmak, anlatmak ve gereğinde savunmak zorundadır. Bunu yapmanın ise tek bir yolu vardır: bilim dergilerinin editör ve hakemleri tarafından uygulanacak titiz bir eleştiri süzgecinden geçmek. Bu süzgecin “kısa devre” edilmesi anlamına gelebilecek her türlü girişim, özellikle günlük basın veya medyada yapılan açıklamalar, hiçbir zaman hoş karşılanmaz. Bilimsel dergilerde yayın yapma “zorunluğu”nun, günümüzde bilim sürecinin işlerliği açısından son derece temel bir konumu vardır. Bilinen ve zaman zaman tartışılan bütün eksik, bazen adil olmayan ve belki de çağdışı yönlerine rağmen bilimsel dergiler, bilimsel bilginin iletilmesi için varolan tek “meşru” kurumdur.

Bilimsel açıklamaların, günlük basın veya medyada yapılması ise çok farklı bir durum yaratır. Burada bilim adamının muhatabı bir muhabir veya stüdyo yöneticisidir. Konunun uzmanı değildir. Onun için önemli olan tek bir şey vardır: bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde gizlenmekte olan bir gerçeğin ortaya çıkarılması. Muhabirin gözünde “gerçek” tektir ve tartışılacak bir yönü yoktur. Önemli olan onu dile getirecek doğru kimsenin bulunmasıdır. Muhabir karşısında bilim adamı, lafı evirip çeviren, açık seçik konuşmaktan kaçınan bir politikacıdan çok farklı değildir. Bilim adamlarının medyadaki görünüşleri de bu yaklaşıma çanak tutar, çünkü söylemlerinde son derece özenli, çekingen ve hatta tutucu olmak zorundadırlar. Bu çekingenliğin temelinde, düşüncelerdeki kuşku bileşeninin etkisi ve medyanın her ileri sürüleni “deşifre edilmiş gerçek” edasıyla sunma eğilimi yatar. Ayrıca, olağan bilim sürecinin dışına taşmış olmanın getirdiği etik baskı da bunlara eklenebilir. Bilim adamının medyadaki bu ürkekliği yine en fazla medyanın ekmeğine yağ sürer. Mutlak bir gerçeğin varolduğu, bilim adamlarını bunu bilenler ve bilmeyenler şeklinde ikiye ayırmanın gerektiği, bilenlerin ise sırlarını paylaşmak istemeyen seçkinler konumuna itildiği bir ortam yaratılır. Bu ortam medya için son derece uygun bir operasyon alanı oluşturur. Artık yapılacak şey bellidir: toplumun bilgilendirilmesi gibi kutsal bir amaç ve bu amaç doğrultusunda basın ve medyaya düşen görevler adına bilim adamları sorguya çekilecek, şaşırtmalı, tuzaklı sorularla toplumdan “esirgenen” gerçek, detektifçe sökülüp alınmaya çalışılacaktır. İş artık muhabirin becerisine kalmıştır ve “bileni” bulup konuşturabilmek için her şey mubahtır.

Bilim ve basın/medya arasındaki ilişkiler her zaman bu denli gerilimli biçimde yaşanmaya bilir. Son yirmi yıl içerisinde, “medya yoluyla bilim” örneklerine dünyanın birçok yerinde rastlandı. Bilim dünyası, yaşam kaynağını sağlayan toplum ile doğrudan ilişki kurma gereğini çoktan fark etti. En saygın bilim dergilerinden *Nature* bile, “basın konferansı ile bilim” (*science by press conference*) terimini sık sık kullanır oldu. 1980’li yıllarda, soğuk füzyon, süperiletkenlik gibi önemli buluşlar bilim dergileri ile

“Tanrı, matematik tutarlı olduğu için vardır. Şeytan da bunu kanıtlayamadığımız için varolmaktadır.”

25 Mayıs 2000 tarihli *Le Monde* gazetesinden derlenmiştir.

Matematiğin geleceğini öngörmek mümkün müdür?

Bundan yüz yıl önce, Paris'te toplanan *İkinci Uluslararası Matematikçiler Kongresi*'nde, Fransız Henri Poincaré ile birlikte zamanın en büyük matematikçisi kabul edilen Alman matematikçi David Hilbert bu soruyu gündeme getirmişti. 8 Ağustos 1900 tarihinde, Kongre'ye katılan 226 matematikçiye, bu disiplinin alanını bütünüyle kapsayan yirmi üç problemlik bir dizi üzerinden, matematiğin geleceğini tahmin etmelerini önermişti. Bahis muazzamdı. Tıpkı, 1943'te, mezar taşına düşülen yazıttaki gibi: *Wir müssen wissen. Wir werden wissen* (“Bilmek zorundayız. Bileceğiz.”).

24 Mayıs 2000 günü, yine Paris'te ve *Collège de France* binasında, bilim dostu Amerikalı işadamı Landon Clay tarafından finanse edilen *Clay Mathematics Institutet Cambridge* (Massachusetts), toplantısında “Milenyumin yedi problemi” başlığını taşıyan yeni bir dizi matematik bilmecesi aracılığıyla deneyin yinelenmesi önerildi.

Bahisler zorlu olduğu gibi kazananları ödüllendirecek tutarlar da bununla orantılı: bilmecelere başına 1 milyon dolar!

Clay Mathematics Institute'un dağıtacağı milyon dolarlar başarıları döndürmeli. Çünkü sorulan bilmeceler amatörler için değil. Akan musluklara ya da karşılaşılan trenlere ilişkin problemler yok. Sözcelenimlerin söz dağarcığı oldukça basit olmakla beraber içerikler, konunun yabancıları için erişilemez türden. Bu yedi bilmecedan bir tanesi

Escher.

esasen Hilbert'in ortaya attığı meydan okumalarda da yer alıyordu: Reimann'ın asal sayıların tam sayılar arasındaki dağılımına ilişkin varsayımı. Ancak bir'le ve kendi kendileriyle bölünebilir olma özelliğini taşıyan asal sayılar, şifresel anahtarların hazırlanmasında başat önem taşımaktadırlar. Öteki problemlerse şu şekilde:

— *Poincaré varsayımı*: eğer bir topun yüzeyine kendisiyle kesişmeyen kapalı bir eğri çizilir ve de daha sonra bu top bu eğri boyunca kesilirse, iki farklı parça elde edilir. Bu, bir bisiklet lastiği gibi daha karmaşık yüzeylerde her zaman görülmez.

Matematikçiler, bu durumda, kürenin –topun– sadece bağlı olduğunu söylerler. Oysa, sonlu (yani bir kutuya kapatılabilen) ve kenarsız olan bu tipten her yüzeyin, ister istemez küresel bir cismin yüzeyi olduğunu kanıtlamak kolaydır. Poincaré varyasyonu, bu durumun, iki boyutlu yüzeylerden üç boyutlu uzamlara

geçildiğinde de doğru olmayı sürdürdüğünü bildirmektedir.

— *Hodge varsayımı*: 20. yüzyılda, karmaşık cisimlerin geometrisini, artan boyulu basit geometrik formların birleştirilmesinden yola çıkarak incelemenin etkin yolları keşfedildi. Bu güçlü teknik, matematik nesnelerin sınıflandırılmasında çok büyük ilerlemeler kaydetmeye imkân veren ve *Kahomoloji Kuramları* adıyla bilinen birçok aracın yaratılmasını mümkün kıldı. Ne yazık ki geometriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan öğelerin giderek eklenmesi ölçüsünde kuramın geometrik kökenleri ortadan kayboldu. Hodge varsayımı, bazı matematik nesnelerin, cebirsel kökenli geometrik formların

bir bileşkesi olarak yorumlanabileceklerini öngörmektedir.

—*Birch Swinnerton-Dyer varsayımı*: x , y ve z 'nin tam sayılar olduğu $x^2+y^2=z^2$ tipinden denklemlere çözüm bulmaktan ibaret problem, matematikçilerin beğeniy-le yaklaştıkları bir oyun alanıdır. Yukarıdaki denklemin bütün çözümleri kolayca yazılabilir. Ama daha karmaşık türden çokterimliler için bu son derece zordur. Çözümleri bulmak için genel yöntem yoktur. Ancak, Birch Swinnerton-Dyer varsayımı, *Birinci Türden Eliptik Eğriler* adı verilen bu denklemlerin bazıları için cevap getirebiliyordu.

— *P ve NP problemi*: cumartesi akşamı geldi ve bir geceye davetlisiniz. Oradaki-lerden kaçını tanımanız? Ev sahibesi, Julie'yi, şurada, dipteki masanın yanında duran kadını mutlaka tanıyor olmanız gerektiğini söylüyor. Ama eğer size hiçbir şey söylemezse, davetteki herkesi, teker teker gözden geçirmek zorundasınız. Matematikçiler işte bu tipten sorunsalları çözmek arzusundalar: yani, çözüm arayışının kimi zaman o çözümün kesinliğinin

doğrulanmasından daha fazla zaman aldığı sorunsalları.

—*Navier-Stokes denklemleri*: 19. yüzyıldan kalma bu denklemler, uçakları etkileyen aerodinamik burgaçlamalara ya da meteorolojik fenomenlere bağlı akışkanlar mekaniğini yönlendirmektedir. Oysa bu denklemlerin sunduğu çözümlere ilişkin kavrayışımız çok küçük mertebede kalmaktadır.

—*Yang-Mills denklemleri*: Kuantum fiziğinin yasaları, mikroskopik ölçeklerde, makroskopik âlemin klasik mekaniğini yöneten Newton yasalarınınkinin benzeri bir rol oynarlar. Bundan yaklaşık yarım yüzyıl önce, iki fizikçi, Yang ve Mills, temel parçacıklar ile “lifsel uzamlar” geometrisi arasında hayret verici bir ilişki keşfettiler. Bu denklemlerin öngörülleri, parçacık hızlandırıcılarında halihazırda doğrulanmaktadır. Ama bununla birlikte, Yang-Mills denklemleri tarafından yönetilen kuantik alanların varlığına ilişkin hiçbir matematik kanıt bulunmamaktadır.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Asıl Tehlike Haider Değil

Avusturya'da her sonbahar, eski Muhafız Birliği-SS tümenleri savaş sırasında yitirdikleri yoldaşlarını anma töreni için Ulrichsberg yamaçlarında Avusturyalı politikacıların arasına karışırken, göl kıyısındaki Klagenfurt kentinin yukarı kısımlarındaki dağlarda, yazın gelen ziyaretçi topluluklarını büyük ölçüde büyüleyen çam ormanları ve yüksek kesimlerdeki çayırlar kesinlikle aydınlıktan yoksun bir toplantıya ev sahipliği yapıyor. Dağa çıkan yolları kapatan polis, yalnızca davetli konuklara geçiş izni veriyor. Zirvede, Wehrmacht pankartları ve Nazi selamları, faşizmin büyüyüp yayıldığı, bu adamların da ari ırk uğruna başlatılan haçlı seferinin mağrur savaşçıları oldukları bir dönemi hatırlatıyor.

Burası, bir süre Vali Joerg Haider'in güç tabanı olan, kartpostal güzelliğindeki

sınır eyaleti Carinthia'dır. Ancak şimdi, Haider'in Özgürlük Partisi'nin Avusturya hükümetine girmesi, Alpler'e ait yabancı düşmanlığının, kent kültürünün kaosa sürüklenmesine ve çağdaşlığın kirliliklerinin çoğalmasına dair aşırı korkuları da beraberinde getirerek, ulusal siyasetin akışına girdiği izlenimini uyandırıyor.

Avusturyalılar ancak yakın geçmişte icat edilmiş bir ulus — Viyana telefon rehberine bir göz atılınca ülkede yaşayanların büyük bir bölümünün Polonya, Rumen ya da Slovak kökenli olduğu görülüyor. Ancak çok sayıda Avusturyalının soyunun yabancılarla dayanması, onlardan hoşlanmak zorunda oldukları anlamına gelmiyor. Aslında, pek çok Avusturyalı kendini son yıllarda kapılarına dayanan on binlerce göçmen ve mültecinin istilasına uğramış gibi hissediyor.

Avusturyalılar bu bakımdan, çok kültür-lülüğün talepleriyle kitle halindeki göçün yarattığı gerginliği, çatırdayan bir refah devletinde giderek artan gerilimle uzlaştırma mücadelesi veren diğer birçok Avrupa toplumundan biraz farklılar.

Ancak Avrupa Kalesi'nin sınırları etkili bir biçimde denetlenemeyecek ölçüde geçirgen; üstelik yaşlanan demografisi de, öngörülebilir bir gelecekte, yalnızca ekonomik açıdan rekabet içinde kalabilmek için genç iş gücünün kabul edilmesini gerektiriyor. Batı Avrupa'ya göç yakın bir zamanda gündemden düşmeyecek, üstelik Avrupalıların hiç bıkmadıkları aldatıcı ari ulus kavramı konusundaki saplantılarını sömürmeye kararlı bütün ilkesiz politikacılar için bu sorun hâlâ gündemde duruyor.

Demir Perde'nin yıkılması ve Doğu Avrupa'da bunu izleyen olaylar batıya doğru ardı arkası kesilmeyen bir göç dalgasını harekete geçirdi. Ancak, Soğuk Savaş yalnızca yoksulları elverişli bir biçimde zenginlerden uzak tutmaktan daha fazlasını yapmıştı; aynı zamanda, 1945'ten sonraki

dev boyutlu başarısıyla, karanlık savaş yıllarına çok etkili bir biçimde egemen olan eski faşist, otoriter, demokrasi karşıtı sağın üzerine sünger çeken dengeli bir muhafazakârlık – Hristiyan Demokrat ve Gaullist partiler biçiminde – yaratarak demokratik normlarda kökleştirdiği Avrupa siyasetini de bütünüyle değiştirmişti. Bu yüzden Batı Avrupa'da 1989'un ilk siyasi kazazedesi, Sovyet tarzı politikayla hiçbir zaman ortak bir yönü olmayan ılımlı sol değildi; aslında, "Üçüncü Yol" sosyal demokrasi bugün Avrupa'da hiçbir zaman olmadığı ölçüde güçlüdür. Onun yerine, savaş sonrası parlamentolarda yer alan sağ, komünizmin çöküşüyle zaafa düştü — çünkü Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla varoluş nedeni neredeyse bir gecede ortadan kalktı. Fransa ve İtalya'da, sertlik yanlısı, göç karşıtı parti programları ve faşist müjdecileriyle utanç verici bağlantıları olan yabancı düşmanı partiler köklü merkez sağa meydan okudu. Danimarka, Belçika ve İsviçre'de de, yeni sağ son zamanlarda seçimlerden kazançlı çıktı.

Bu yeteri kadar kötü değilmiş gibi, Almanya'yı saran yolsuzluk skandalı ve itibardan düşen Helmut Kohl, merkez sağın, neofaşizmin tam da Mitteleuropa'nın (Orta Avrupa) yüreğinde büyümesi için bir fırsat yaratarak, bu ülkede de benzer bir rekabetle karşı karşıya gelmesi olasılığını artırıyor. Böyle bir korku AB üyesi ülkelerin son zamanlarda Avusturya'nın iç işlerine daha önce hiç görülmemiş müdahalelerde bulunmalarının tek mantıklı açıklamasını oluşturuyor. Bu ülkelerin tezlerine göre, Joerg Haider'in Özgürlük Partisi'nin hükümete girmesine izin verirseniz, aşırı sağ siyasal saygınlık kazanmış olacak; Avrupa Birliği'nde siyasi açıdan kabul edilebilir olan şeylerin sınırlarının belirlenmesi yeni yüzyılın Kıta Avrupası'nı geçmiş yüzyılın benimsediği biçimde benimsemesini önlemeye yardımcı olabilir. Güçlü Almanya'da işlerin daha sonra çığından çıkmasına izin vermektense küçücük Avusturya'da Nazileri savunanların kökünü kurutmak daha iyidir. Ancak bu düşünce tarzı Haider'in siyasetinin en az önemli yanını – görüldüğü kadarıyla söylenemeyecek şey-

leri pervasızca söyleme eğilimini- hedef alıyor. Kuşkusuz, Avusturya hiçbir zaman savaş sonrası Almanya'sının yapmaya zorlandığı gibi Nazizm'de üstlendiği rolü gerçekten gözden geçirmede; Avusturyalı politikacılar her zaman, Batı'nın göz yummasıyla, ülkelerinin Hitler'in "ilk kurbanı" olduğu yolundaki o elverişli masalın ardına saklandı. Sonuçta, Haider kendisini tatsız gerçekleri -çok sayıda Avusturyalı'nın Üçüncü Alman Devleti'yle birleşmeyi memnuniyetle kabul ettiğini, aslında bunun için mücadele verdiğini ve pek az Avusturyalının buna karşı çıktığını- dile getiren kişi olarak pazarlamaktan büyük bir fayda sağlayabildi.

Ancak Haider'in seçimlerdeki başarısının, gerçekte, Nazi yanlısı yorumlarından ziyade Avusturya'daki yaygın yabancı düşmanlığıyla ilgisi var; hatta uzun zamandır ülkeyi yöneten seçkinlerin - otuz yıldır Avusturya siyasetine egemen olan Sosyal Demokratlarla muhafazakâr Halk Partisi'nin iktidardaki koalisyonunun - başarısızlığıyla daha çok ilgisi vardır. Demir Perde gerisindeki tek partili devletin son bulmasından sonra, iki partili Avusturya devleti, iş olanaklarını, ayrıcalıkları ve devlet yardımlarını kendine özgü bir terminolojinin sınırları içinde tutarak yürümeye devam etti. Televizyonda çekici görünmeye uygun atletik ve bronz Haider'in bu köhnemiş ve yozlaşmış eski muhafızın karşısına meydan okuyan bir genç olarak - bir ulusu, dostlarını Brüksel'de satan Viyanalı seçkinlere karşı koruyan biri olarak ortaya çıkması zor olmadı.

Sonuç olarak Avrupa Birliği hayali düşmanlarla savaşıyor, bunların altında yatan daha çetin sorunları ihmal ediyordu, çünkü bugün Avrupa'yı tehdit eden faşizm değildir: Yayılmacı amaçlarla savaşın, otoriter devletin ve bazı ırkların imha edilmesinin Almanya'nın gücünün ve kıtada istikrarın temeli olduğunu savunan savaş sırasındaki öğreti öldü ve 1945'in molozlarının içine gömüldü. Bugün Avrupa'da ciddi bir mücadele veren aşırı sağcı liderlerin hiçbiri böyle bir düşünceye inanmıyor; inananlar siyasal yaşamın aşırı hareketleri destekleyen sivri kafalar tarafında duruyor.

Bugün Avrupa siyasetindeki asıl sorun hakından gelinmiş olan totaliterciliğin hayali değil, utkulu demokrasinin gerçeklikleridir - benzer deyişle, kamuoyunun şimdiki durumu ve bunun seçimler sırasındaki sonuçlarıdır.

Yabancı düşmanlığı ve göç karşıtı görüşler yaygın olduğu sürece, bu itkileri tatmin eden partiler, Fransa, İtalya ve şimdi de Avusturya'da olduğu gibi seçimlerde başarılı olacaktır.

Bugün Avrupa'nın ortasındaki gerçek karanlık budur - üstelik, Avrupa Birliği'nin kendisinin dağıtmak için pek az, artırmak içinse çok şey yaptığı bir karanlıktır bu. 1995 yılında bütünüyle yürürlüğe giren, mültecilerle ve sığınmacılarla ilgili Schengen Anlaşması, Haider'in desteklediğine çok benzeyen bir tür Avrupa Kalesi anlayışına sesleniyor.

Üye ülkelerin çoğu vatandaşlık yasalarını yeniden düzenleme ya da aksi takdirde ırklar arasındaki ilişkileri geliştirmek için harekete geçme konusunda isteksizdi. Para birliği ve Brüksel'in giderek daha fazla öne çıkan merkezi yönetimi, aynı zamanda Avusturya'daki bu son müdahalenin milliyetçiler arasında, abartısız söylemek gerekirse, yatıştırmak için hiçbir şey yapamayacağı bir geri tepmeye katkıda bulundu. Avrupa Birliği Haider'in temsil ettiği şeyle etkili bir biçimde mücadele edecekse, Avusturya siyasetine müdahale etmekten, Nasyonal Sosyalizm ve Muhafız Birliği-SS konusunda sürekli endişelenmekten vazgeçmesi gerekiyor.

Naziler gitti, ama şiddet içeren ırkçılık yerinde duruyor. AB üyesi ülkelerin Joerg Haider'e karşı önerebilecekleri en iyi panzehir, varolan göç karşıtı yasalarına evlerinde yabancı düşmanlığıyla savaşma konusundaki samimi taahhütlerini ekleyerek, son dönemlerdeki kendi kibirli söylemlerini yerine getirmek olur.

Avrupa'da demokrasi şimdilik tehlikede değil. Asıl mesele Avrupa demokrasisinin artık babadan kalma ari ulus düşlerine mi yoksa aksi yöne mi yöneleceği.

MARK MAZOWER

İngilizceden çeviren: Gamze Varım

“Tarih Daha da Öngörülemez Hale Geldi”

Bu söyleşi Daniel Vernet tarafından derlenmiş ve 8 Kasım 1999 tarihli *Le Monde* gazetesinde yayımlanmıştır.

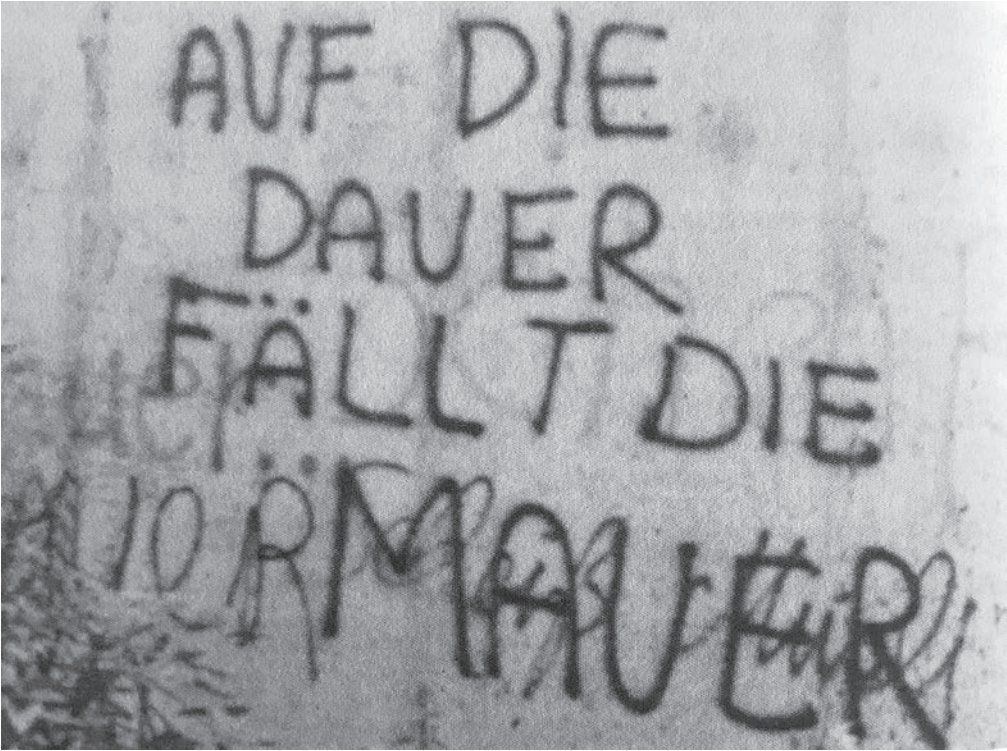
Berlin duvarının düşüşü ve komünist blokun çöküşü vesilesiyle “tarihin sonu”ndan söz edildi. On yıl sonra, tarih öcünü almış olmu-yor mu?

Pierre Hassner: Fukuyama bu formülü bir önceki yıl ele almıştı, ama duvarın düşüşü bir doğrulama gibi görünmüştür. Ben bu düşünceden fazla hoşlanmıyorum. Eğer söylenmek istenen şey, ortada liberal demokrasinin kazandığı bir utkunun bulunduğu, iki büyük meydan okumanın, faşizm ve komünizmin yenilmiş oldukları ve de ufukta başka evrenselci ideoloji görülmediği ise, bu doğrudur. Ama bu belirsizliğin sonu, çatışmaların sonu değildir. Daha çok, tarihin anahtarına sahip olunduğu yanılsamasının sonudur. Marksizm tarafından temsil edi-

len tarih felsefesinin sonudur. Demokrasi ve kapitalizme doğru gidildiği ve de sadece iki küçük ayrıç –iki totaliter rejim ve iki dünya savaşı– olduğu yolundaki basit düşünce, ayakları üstünde durmuyor. Tam tersine, bir bağlamda tam tersine yürüyüşe geçmiş olan tarihtir.

İnsan hakları, ufukta şekillenen o yeni evrenselci ideolojiyi oluşturmuyor mu?

P.H.: Bir yanda, özellikle Batı’da ortaya çıkmış olan evrensel fikirler var. İnsan haklarında olduğu gibi; kimi zaman bunlara her yerde rastlanıyor, kimi zaman da kaynaklarını sadece Batı’da, Hristiyanlıkta ya da Yunan felsefesinde buluyoruz. Bana göre, bunlar evrensel bir değer taşırlar. Ama bu, Marksizmde olduğu gibi, yani hem bir siyasi formül, hem tarihin akışına ilişkin bir yorum, hem de devletler ya da yurttaşlar için seferber edici bir mitos değildir.

“Zamanla Duvar Yıkılacaktır”.

Söyleme ve gerçekliğe girmiş olmakla beraber, insan hakları, insaniyetlik, ezeli güç oyunlarının yanında, özellikle de birtakım ülkelere ya da bütünleriyle bölgelere yerleşen anarşiyle kıyaslandığında görece mütevazı bir yere sahiptir. Çin'in Tibet'te ya da Rusya'nın Çeçenistan'da yaptıklarına bakınca, ve de adil olmak için küreselleşmenin toplumlar da ya da bölgelerin bütününde yol açtığı yıkımları düşününce, insan hakları çağına girmiş olduğumuz söylenemez.

Kuralları hiçe sayıyor değilim. Uluslararası bir sivil toplumun doğuşuna tanıklık ettiğimizi sanıyorum, ama bunlar, bir devrimin, iki yoğun gerçeklik ortasındaki cılız başlangıçlarıdır: devletler arasındaki güç rekabetleri –güçlü ya da yoksul oluşunuza göre, insan hakları sizin için uygulanacak ya da uygulanmayacaktır– ve tek bir dünya sisteminin mevcudiyeti. Gerçek şu ki, kapitalizm ve küreselleşmenin yerini alacak çözüm yok ve iktisatçı Schumpeter'in formülü – “kapitalizmin yaratıcı tahrifatı”– her şeye rağmen tümtüyle doğru. Bunun nereye götüreceği bilinmiyor. Şimdiye kadar, Meksika ve Asya bunalımlarının üstesinden gelinebildi, ama Balkanlar'da ya da Sovyetler Birliği'nde, imparatorlukların yerini alan ülkeler nereye gitmekte? Çin, yarın ne hale gelecek?

Benim dikkatimi çeken şey, artık bir anahtara sahip olunmaması. Bazı ülkeler (Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa) için belirsizlik çemberi oldukça dardır. Ama, buna karşılık, çevrede olup bitenler konusunda, gerçekten hiçbir şey bilinmiyor. Berlin duvarının çöküşü bir belirsizlik çağı açtı. Yine de, demokratik bakış açısından gerçekten iyi olan bir durum: her şeye rağmen, post-totaliter bir sistem yıkıldı, Doğu ülkeleri kurtuldular, Almanya'nın hak talebi kalmadı ve o da ötekiler gibi bir ülke haline geldi.

Soğuk savaşın sona ermesi Batı'nın zaferi midir?

P.H.: Kimin kaybettiğini söylemek kimin kazandığını söylemekten daha kolay. Bu, tanım gereği, hiç şüphesiz Sovyetler Birliği'nin bir yenilgisidir. Bu, sonuçları itibarıyla Batı'nın zaferidir. Bu, belki de, gücün koşullarının fazlasıyla değiştiği bir sırada Amerika Birleşik Devletleri'nin tek süpergüç olarak kalması ölçüsünde, kısmen bir Pyrrhus zaferidir. Bu görece anarşi, görece belirsizlik etmeni her zaman vardır. Öte yandan, asıl soru Batı'nın var olup olmadığıdır.

Batı'nın uygarlık olarak var olduğunu düşünüyorum, ama onun özellikle Nazi Almanyası ile komünist Rusya'ya muhalefet olarak var olduğunu söylemek de mümkündür. Bu muhalefetler ortadan yok olduğu andan itibaren, iki varsayım söz konusudur: Batı, ya dünyanın kalan kısmı, eski sömürgeler karşısında yer almaktadır ve bu durumda beklemekle bir şey kaybetmediğimiz söylenebilir (bu Huntington'ın tezidir); ya da, tehdit yokluğunda, Amerika ve Avrupa farklı anlayışlara, farklı çıkarlara sahiptirler.

Batı, siyasi birliğe sahip olmaksızın uygarlık içinde bir birliğe kavuşabilir mi?

P.H.: Bu Batı uygarlığı mevcuttur, ama hem çok daha farklılaşmış hem de çok daha evrenselidir. Bütün bu kavramlar, kırılmalar ve görecelenmelerle mülumdurlar. Avrupa'nın hudutlarının nerede oldukları biliniyordu, çünkü demir perde vardı; şimdi ise hiç kimse Avrupa'nın nerede bittiğini bilmiyor. Aynı şekilde Batı da Batı'dan daha fazladır, her yerdedir. Çinli ayrımcı Wei Jingseng bir Batılıdır; yine de bu yüzden daha az Çinli değildir. Uygarlık, ekonomik birim, askeri, siyasi... birimler arasında artık tesadüfe yer yok.

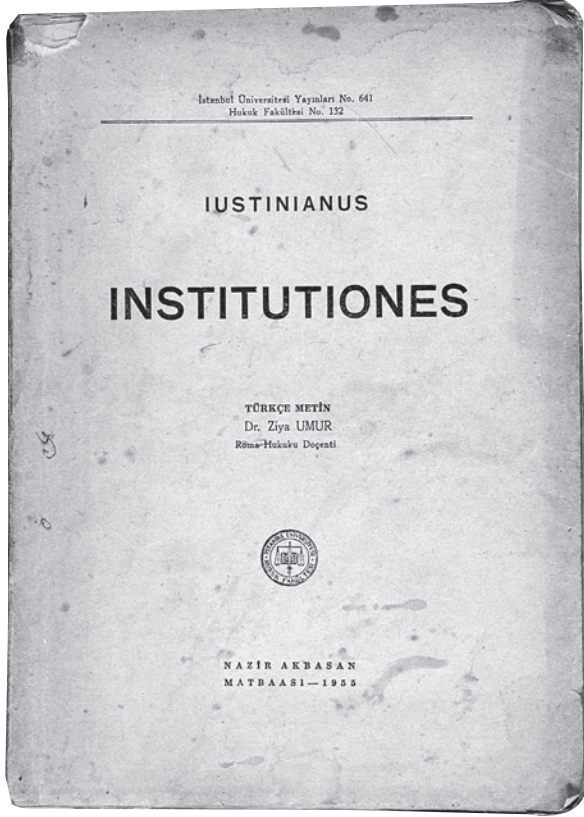
Geri dönüşlere ve beklenmedik sıçramalara rağmen, Marksizmle birlikte, tarihte bir ilerleme olduğu düşüncesi de kaybolmadı mı?

P.H.: Amerikalılar ve diğerleri, tarihin demokrasiye yönelik bir doğrultusu olduğu fikrini savunmaktalar. 20. yüzyılda bu araç ortaya çıktı –ben bunun oldukça acayip bir araç olduğunu düşünüyorum. Şimdi, Aydınlanma'nın ve 19. yüzyılın umutları gerçekleştirilecektir. İlk iki dünya savaşı sonrasında olduğu gibi, soğuk savaştan sonra da tarihin doğrultusuna ilişkin belli bir inancın yeniden doğuşuna tanık oluyoruz. Bu, Fukuyama'nın, bence biraz naif bir şekilde, demokratik kıyas adını verdiği şey: 1) refah demokrasiyi getirir; 2) demokrasi barışı getirir; 3) uluslararası ticaret demokrasi ve barışı destekler. Pek de yanlış değil. Bu bir yana, bana geriye dönüş için öylesine çok imkân varmış gibi geliyor ki, şu geçiş süreci fikri, Berlin duvarının düşüşünden sonra moda olan demokratik geçiş süreci fikrinin bile ihtiyatla ele alınması gerekiyor. Neye doğru geçiş süreci? Rusya neye doğru geçiş sürecinde? Ben, bir yandan çeşitliliğe ve öte yandan da bilinmeze karşı daha duyarlıyım.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Ziya Umur Iustinianus Çevirmiş; Şimdi Kimin Umurunda!

Bir kitabın kapağı...

347.23
Institutiones
1955

036071

/ Iustinianus ; çev. Ziya Umur. – İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1955.

XVI + 184 s. : 18 x 25 cm. – (İstanbul Üniversitesi Yayınları: 641 ; Hukuk Fakültesi: 132)

Kitap (Türkçe)

1. Hukuk - Roma Hukuku

... ve olası kütüphane kartı.

Necatigil'in "Kitaplarda Ölmek" şiirini "kitap"la –gerek "nesne" gerekse "bilgi kaynağı" olarak– ilgilenen hemen herkes bilir:

Adı, soyadı

Açılır parantez

Doğduğu yıl, çizgi, öldüğü yıl, bitti

Kapanır parantez.

Kitabın olası kütüphane kartında yer almayan ayrıntılar; ama gene kuru, ruhsuz: Dr. Ziya Umur, kitabın İstanbul'da Nazir Akbaştan Matbaası'nda basıldığı 1955'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Roma Hukuku Doçenti idi. Her şey ne kadar sıradan:

O şimdi kitaplarda bir isim, bir soyadı

Bir parantez içinde doğum, ölüm yılları.

Ya sayfa altında, ya da az ilerde

Eserleri, ne zaman basıldığı

Kısa, uzun bir liste

Kitap adları

Can çekişen kuşlar gibi elinizde.

Oysa:

Parantezin içindeki çizgi

Ne varsa orda

Ümidi, korkusu, gözyaşı, sevinci

Ne varsa orda.

Şimdi de, Necatigil'in şiirini düşünmeden edemememize yol açan, insani birkaç "ayrıntı" (Ziya Umur'un çevirisine yazdığı "Giriş"ten):

Roma İmparatorluğunun Milâttan sonraki ilk asırlarda gösterdiği ihtişam ve azameti ruhunda hisseden ve çökmüş olan bu imparatorluğu dört asır sonra büyük bir irade kuvveti ile tekrar yaşatmağa çalışan son imparator Iustinianus, askerlikten yetişerek bir çok mevkiler işgal ettikten sonra imparator olan dayısı Iustinus'un kendisini evlât edinmesi ve hayatının sonlarına doğru tahta iştirâk ettirmesi neticesi, Bizans imparatoru olmuştu (527). (...)

Iustinianus'un faaliyetleri yalnız askerî sahaya münhasır kalmamıştır. Roma imparatorluğu demek, yalnız büyük ülkeleri askerî bir hâkimiyet altında tutmak değil, imar hareketleri de yapmaktır. Bu sahada büyük gayretler sarfederek imparatorluğun bütün şehirlerinde muazzam binalar, kiliseler inşa ettirdi; bunların en parlak misali, İstanbul'daki Aya Sofya'dır (532-537).

Fakat Roma imparatorluğu aynı zamanda hukuk demektir. İşte Iustinianus'un teşebbüsleri içinde en mühimi, sonraki zamanlara en fazla tesir ederek, tarihin kendisine verdiği "Büyük" ünvanını hak etmesine sebep olanı, asırlarca ve zamanımıza kadar cari olan hukukun esasını kurarak, Avrupa medeniyetinin müşterek temellerinden birini teşkil eden teşrîî faaliyetidir.

Bilhassa Tribonianus'un yardımı ile leges denilen imparator emirnamelerini ve iura denilen, klâsik hukukçuların hukuk ilmini ihtiva eden eserlerini, zamanın ihtiyaçlarına uyacak şekilde değiştirerek, tekrerrürleri kaldırarak, zıt noktaları telif ederek iki büyük külliyat içinde hülâsa etti. Emirnameleri toplanan Codex ve hukuk ilmini toplanan Digesta'dan sonra, daha basit ve kısa bir el kitabı olan Institutiones'i neşretti. Hayatı boyunca çıkardığı yeni emirnamelerin de Novellae ismi altında toplanması ile meydana gelen dört eser, orta çağdan sonra Corpus Iuris Civilis adı ile bir araya getirilerek, bize Roma hukukunun başlıca kaynağını vermiş oldu.

Iustinianus'un portresi biraz şekillendi galiba. Hem *urbis* hem de *orbis* için önemli biriymiş demek ki. Ama itiraf edin: Hayatının bu kadar kısa, eskilerin deyişiyle "muhtasar" anlatımı bile sıklamadı mı sizi? En iyisi, unuttun gitsin; "tarihin tozlu karanlıklarında" kalsın!

Ha, Ziya Umur mu kimdi? Kimin umurunda:

O şimdi kitaplarda

Bir çizgilik yerde hapis,

Hâlâ mı yaşıyor, korunamaz ki,

Öldürebilirsiniz.

SELAHATTİN ÖZPALABIYIKLAR

Seni Seviyorum

Evet, "I Love You" ("Seni Seviyorum") e-posta mesajı geçtiğimiz günlerde dünyanın dört bir yanını dolaştığında, yüzbinlerce bilgisayarın beyni dumura uğradı, dilleri tutuldu. Ama gene de, gene de, bir an için, göz açıp kapayıncaya kadar geçen o kısacık sürede, biz talihliler yüzümüzü ekşitmedik mi? Kimse bana "Seni Seviyorum" diyen bir mesaj göndermemiş. Ben sevilmiyorum muym? Benim kahkaham bulaşıcı değil mi? Nasıl oluyor da, şu kendi kendine çoğalan lanet olası virüs ince basenli olmadığımı bilebiliyor? Neden bana da aynı sözü söylemiyor?

Buyrun bakalım, anlık bir duygu patlamasıyla, aklın yakınına uğramaksızın ortaya çıktı işte. Aşk ve güvensizlik, aşk ve korku, aşk ve cıız umutlar, velhasıl o utkulu arapsaçı yumak.

Ah, binlerce yıldır başımızı derde sokan –hatta, bulaşıcı virüsler yayan– şu iki söz. Bilgisayar ekranında pusuya yatmış, biz budala fanileri her zamanki gibi baştan çıkarıyor.

Bütün bilgisayarların çıktığı Hong Kong Dow Jones'dan Daphne Ghesquiere, "Mesajı alıyorsunuz, konu başlığında SENİ SEVİYORUM yazıyor" diyor, "mesajı açan budalalardan biri de bendim".

Elbette öyle, şekerim. Daha önce düşmüştün bu tuzağa, gelecekte de düşersin mutlaka. Kim düşmez ki?

Bazen, son zamanlarda daha sıkça, tanıdıklarımın ikna edici dudaklarından çok çabuk dökülüveren o davetkâr, ürpertici söz – sizi fazlasıyla sıkı bir şekilde kucaklamak için ısrar ettikleri sırada. Hani şu konuşma hocası, Georgetown Üniversitesi'nden dilbilim profesörü Deborah Tannen var ya, işte o hiçbir yakınlığı olmadığı kişilerden ikide bir duyuyormuş SENİ SEVİYORUM sözünü. "Bir selamlama biçimi, 'İyi günler' demek gibi bir şey" diyor. "Bir özel şoförden duyduğum geçen gün! Samimiyetin bu kadarını beklemiyordum doğrusu. Öylesine söyleyiverdi!"

Deborah, annesiyle babasının başından geçen bir şeyi anlatıyor bana. Yaşları 89 ile 91. "Yaklaşık bir yıl önce, annem bana gelip: 'Baban yaşlanınca öyle sevgi dolu birisi olup çıktı ki,' dedi. 'Her gece bana, Seni seviyorum, diyor. Ne hoş bir şey.' Sonra babam konuya

açıklama getirdi: 'Bir yerlerde okumuştum, birisinin onları sevdiğini söylemesinden gerçekten hoşlanırmış kadınlar. Hayret – gerçekten hoşlanıyor annen!'"

Her zaman, ne zaman gelirse gelsin, SENİ SEVİYORUM karşı koyulması imkânsız bir şey.

A Natural History of Love (Aşkın Doğal Tarihi) adlı kitabın yazarı Diane Ackerman: "Karşı koyabilir mi kimse? Bağlılık [attachment] teorisi!" diyor. Bir yandan çocuğun gelişimine şekil veren ilk yıllardaki yakınlıktan söz ediyor; bir yandan da ekliyor: E-posta mesajını aldığında, "deliler gibi açmaya" çalışmış, "ama kullandığı eski bilgisayar programı ekleri [attachments] açmak istemiyor"muş. Sanki annesi bilgisayarın içine girmiş de, onu gelişigüzel baştan çıkarmalara karşı uyarıyormuş.

E-posta mesajında imza yok, göndericisi belli olmayan nefis bir buket gibi. En az ayda üç kez utangaç veya arsız müşteriler Georgetown çiçekçisi Floribunda'yı arayıp imzasız "seni seviyorum" etiketli küçük çiçek demetleri sipariş ediyorlar. Sonra da demetleri alanlar Floribunda'nın ortaklarından Mary Ellen Woodard'ın

başının etini yiyorlar. Mary asla ad vermiyor. "Çiçek alanlar çılgına dönüyorlar" diyor. Bir telefon numarası istiyorlar. Bir adrese ihtiyaçları var. Onları seven kim? Bazen çiçek gönderen kişi adını söylüyor, bazen söylemiyor. Bazen de . . . "evli birisi söz konusu oluyor, çiçekleri göndereni bilseniz şaşarsınız. Kimin aradığını biliyorum, göndermemeleri gereken kişilere çiçek gönderiyorlar."

Yasadışı bir senaryo bu; hassas uygulanmazsa, insanın işletim sistemini çökertebilir.

Ah, SENİ SEVİYORUM. "Bir aşk virüsü olması ne kadar ilginç" diyor Ackerman, "koruyucu haplardan bile yardım umamazsınız, bilgisiyarda güvenli aşk diye bir şey yok çünkü. Hayatınızı kuşatıyor, geçmişinizi silip yok ediyor, sizi yoldan çıkarıyor ve eskiden size bel bağlamış herkese yayılıyor. Bunu kimin tasarladığını bilmek isterdim, çok iyi işleyeceğini fark edecek kadar kurnaz birisi."

ANN GERHART

İngilizceden çeviren: Kemal Atakay

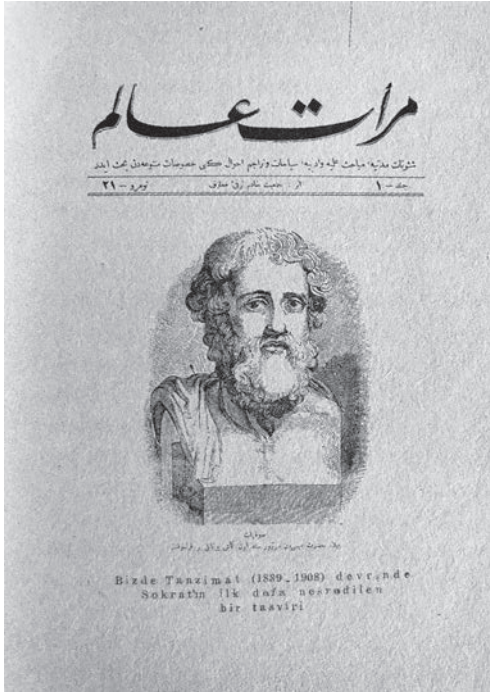
Sokrat'ın Erkek Güzeli Olarak (Platonik) Portresi

Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri'nin 1945 basımı *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları* ile *Ahlak Tarihi Birinci Cilt "Sokrat"* kitabının son bölümüne, "Bizde Tanzimat (1839-1908) Devrinde Sokrat'ın İlk Defa Neşredilen Bir Tasviri" başlığı altında 'bukle saçlı, mazbut bakışlı, hafif şehla erkek güzeli' bir Sokrat resmi yer alır. Ama Fındıkoğlu, bu Tanzimat Sokrat'ının tasvirinin, başka resimlerindeki, heykelbaşlarındaki soğuk bakışlı sert mizaçlı Sokrat'a hiç benzemediğini anlamış olmalı ki, resmin altına şu nükteli notu düşmüş:

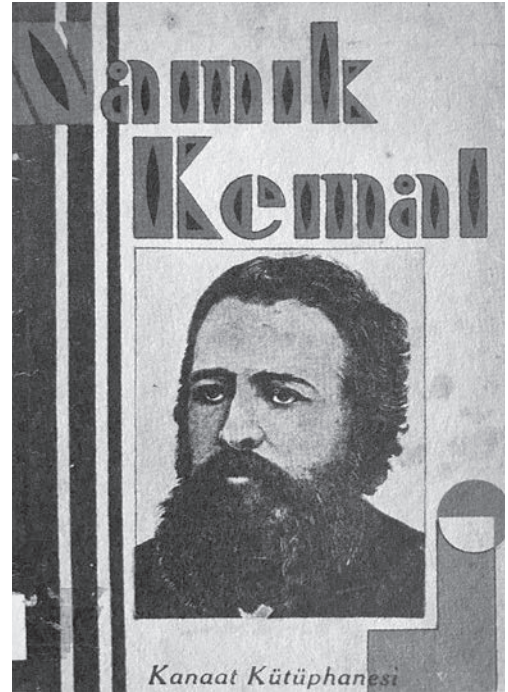
"Bu tasvir, 1883 İkinciteşrin tarihli Mir'ati Âlem mecmuasının iç kapağı üzerinde bulunuyor. Mecmuanın içinde Edhem Paşazâde Ömer Suphi – Garp müelliflerini tanıtan risaleleri vardır – tarafından yazılmış 'Hakîmi Meşhur Sokrat'ın Hayatı' başlıklı bir

makale mevcuttur. Garbde Sokrat'a izafe edilerek neşredilen resimler arasında bu tasvire benzer bir resme rastlanmamıştır. Tasvirin muhayyile mahsulü bir Türk ibda'ı olması muhtemeldir".

Bu arada Jacques-Louis David'in 1787 tarihli "Sokrat'ın Ölümü" resmini hatırlatmakta fayda var; Sokrat'ın ölmeden önce öğrencileri ile son kez konuşurken (Plato-Phaedra diyalogu) bir eliyle baldıran zehrine uzanıp, diğeri ile de yükseleceği gökleri gösterdiği resmi. Jonathan Lear, Batı felsefesini tanımlarken o resme değinerek Batı felsefesinin Sokrat'ın suratındaki kararlılık, bakışlarıyla yaydığı tedirginlik ve pek bilindik çirkinliğinin uyandırdığı korkuyla başladığını söyler. Diğer Sokrat resimleri ve heykelbaşları da bu tanıma oldukça uymaktadır.

1883 tarihli Mir'at-ı Âlem dergisinin 21. sayısının kapağı. Resimaltı: Sokrat Milâd-ı Hazret-i İsa'dan Dört yüz sene evvel gelmiş Yunanlı bir feylesof.

Kemalettin Şükrü'nün 1931'de Kanaat Kütüphanesi'nden yayımlanmış *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri* adlı kitabının kapağı.

Peki, John Milton'ın "bilgin yoksa hayalgücünü kullan, o da yoksa, bakıp da taklit et" sözü misali, Sokrat'ın gerçek –en azından alışlagelmiş– tasvirine benzemeyen bir resim hangi hayalgücünün veya taklidin ürünü olmuştur?

Belki de bu gizin altında Namık Kemal'in o yıllarda Midilli'de sürgünde çektiği bir fotoğraf yatmaktadır.

Tasvirin ilk kez yayımlandığı 1883 yılı Namık Kemal'in Midilli'deki sürgün yıllarına denk gelmektedir ve bu iki resim arasındaki benzerlik bu "muhayyile mahsulü" Türk eserinin şaşırtıcı ama bir o kadar da parodik farklılığının sebebini ortaya koyabilir.

Cemil Meriç'in tarif ettiği "Tercüme Odası'nda doğup büyüyen Tanzimat aydını" belki de daha önce herhangi bir Sokrat tasviri görmediği için, hem Batılı hem de Arap kaynaklardan hakkında çok şey okuduğu büyük filozof Sokrat'ı zihninde kurarken onun görüntüsünü dönemin önde gelen aydını Namık Kemal ile özdeşleştirmiş olabilir mi acaba?

Bir tarafta II. Abdülhamid yönetimi baskısıyla yasaklanan, sürgüne yollanan Namık Kemal ile beraberinde eriyen I. Meşrutiyet

hayalleri ve büyük bir ihtimalle bu resmi neşreden Tanzimat aydınının bu olaylara tanıklığı; diğer tarafta Sokrat'ın davası ile ölüm cezasının Namık Kemal olaylarına felsefi ve ideolojik benzerliği ve *Hakîmi Meşhur Sokrat'ın Hayatı* makalesinin ve ona eşlik eden resmin –suret taklidiyle olsa bile– andırmaya çalıştıkları arasında bir bağlantı kurulabilir mi?

İdeolojilerin saklanan teşbihleri ya da bir Rönesans bilgi kuramı arkeoloğunun belirttiği gibi, düşüncenin kendini benzerleri (ya da benzettikleri) ile hayal etmesi, yeniden üretmesi...

1930'lar Almanyası'nın Ari Irk'ın güç ve güzellik sembolü gibi resmettiği Nietzsche'den, Geç Ortaçağ kilisesinin Aziz Paulos misali ince ve nahif resmettiği –sığabilmek için masasını hilal şeklinde kestirdiği rivayet edilen– Aquinalı Aziz Tommaso'ya, Mustafa Kemal'i ince bir bozkurt bıyığı ile tasvir edenlerle, akli göz hapsinde tutanlar...

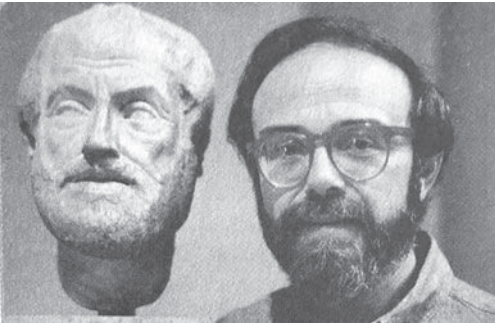
Namık Kemal'in geniş alnı, güzel çehresi, şehla bakışları Sokrat'a atfedilmiş, çok mu? Türkleştirmek, İslamlaştırmak, Mazbutlaştırmak...

EMRE ÖZCAN

Arda Denkel'in Ardından

*Ölüm, bir yaşam olayı değildir
Ölüm yaşanmaz...
Görüş alanınız nasıl sınırsızsa
yaşamımız da tıpkı öyle sonsuzdur.
Wittgenstein*

"Felsefe yapmak ölmeyi öğrenmektir." Neredeyse yazılı felsefenin tarihiyle yaşıt olan bu tanıımı doğrulamak istercesine yaşadı Arda Denkel. Olağanüstü bir tutkuyla bağlı olduğu felsefe söz konusu olduğunda kolaylıkla yaşamın dışına çıkar, ama her yeni günü sanki son günüymüş gibi dopdolu, ayrıntıyla yaşadı. Şimdi arkasında bir boşluk bıraktı diyemiyorum. Gün gelir boşluklar doldurulur, ama Arda Denkel eşine az rastlanır yoğunluktaki düşünsel üretimi ve incelikli olduğu kadar alçakgönüllü varoluş biçimiyle benzersiz, bizler için başka kimsenin tutamayacağı bir yer tuttu dünyada. Tutmaya devam edecek.

FERDA KESKİN

Çıplak Bir Uzaylıya Ne Demek Gerekir?

Amerika'daki büyük kongreden sonra İstanbul'da da bir UFO kongresi yapıldı. Haziran ayı içinde; ama bilimsellikten kurtulamadığı için şu can alıcı sorunun yanıtını bulmak mümkün olmadı: Uzay gemisi evinizin arkasındaki boş araziye iniyor ve içinden bir uzaylı çıkıyor. Ne yapacaksınız? Evrenin sırlarını elinde tutması muhtemel birine ne diyeceksiniz? Yani titremeniz ve sizi çiğ bir midye gibi emeceğinden korkmanız bitince?

Carl Sagan'ın Contact adlı nefis romanında böyle bir sahne vardır: romanın kahramanı Ellie Arroway bir tür galaktik tünelden geçer ve kendini güneşli bir plajda, bir uzaylıyla burun buruna bulur. Anlaşılr ki uzaylı, bu tünel sistemini kimin kurduğunu bilmemektedir. Nihayetinde Arroway kendisi için belli ki en yaşamsal soruyu sormayı başarır: "Bizim hakkımızda ne düşündüğünüzü, gerçekten ne düşündüğünüzü merak ediyorum". Ne kadar yanlış bir soru. Sen galaksinin öbür ucuna git, ölümün kıyısından dön, bir parça rahat nefes alırmaz da iltifat avcılığına çık!

Olacak şey değil tabii. Doğru soru şu olmalıydı: Sizin temel maddeniz ne? Karbon ve su mu? DNA'nız ya da ona benzer bir şeyiniz var mı? Stephen Jay Gould'un dediği gibi, "Biyokimyanız nasıl?"

Bazılarına göreyse biyoloji sorularına gelmeden önce sorulacak başka şeyler var.

Bu siyasal bir soru olabilir: evreni kim yönetiyor? Ya da teoloji yapılabilir: Tanrı var mı, varsa kafası şu sıralar neyle meşgul? Aslında ilk söz hakkının bir fizikçiye verilmesi de savunulabilir. Işıktan hızlı gitmek mümkün mü, başka evrenler var mı,

10-boyutlu titreşen halka denklemleri nasıl çözülür gibi

konularda oturup konusurlar ve belki de sonunda kapuska yapmanın yeni bir yolunu bulurlar. Bana soracak olursanız önce biyoloji derim.

Dünya dışındaki olası yaşam biçimleri hakkında hiçbir şey bilmiyoruz çünkü. Başka dünyalarda da benzer bir evrim süreci yaşandı mı, yoksa biz mi çok şanslıydık?

Ayrıca zekâdan bahsederken de ne dediğimizi pek bilmiyoruz. Teknoloji ve dil kullanan yaratıklar geliyor gözümüzün önüne, ama miyopluk ediyor da olabiliriz. Belki de zeki yaratıkların çoğu yunuslar gibidir, uzaydaki bir okyanusta mutlu mutlu yüzüp, asla bir uzay gemisi yapmayı düşünmüyorlardır.

Sonuçta uzaylılarla ilgili araştırmalar ve kafa patlatmalar, dönüp dolaşp biz neden

böyleyiz sorusunun yanıtına

dayanıyor. Karşınıza bir uzaylı çıktığında bu tür şeyler konuşmak daha mantıklı olur kanaatindeyim. Her halükârda, "uzay geminiz ne şahane" türü muhabbetlere girmekte fayda görüyorum.

LEVEND EĞRİBOZ

“Sosyologlar Tarlakuşu Gibidir...”

ALAIN TOURAINE – FERHAT KENTEL

Ferhat Kentel: Önce izlediğiniz güzergâhtan başlamak istiyorum. Benim bildiğim, en azından otuz yıldan bu yana toplumsal hareketler, aktörlerin eylem kapasiteleri üzerine çalışıyorsunuz.

Alain Touraine: Ortaçağdan beri! Hayır hayır, öyle demeyin sakın! Bir arkadaşımla birlikte kaleme aldığım ilk makalem 1949'da yayımlandı. O zamanlar öğreniydim. Elli yıl geçmiş aradan. Eee, elli yıl da hiç fena bir süre değil.

F. K.: Önce, toplumsal hareketlerin yoğun olduğu bir dönem... Latin Amerika'da toplumsal hareketler, Fransa'da köylü hareketi, Polonya'da “Dayanışma” hareketi veya genel olarak işçi hareketi üzerine yaptığınız çalışmalarınızda olduğu gibi, daha sonra da çok önemli olduğunu düşündüğüm son üç kitabınızda –*Modernliğin Eleştirisi*, *Demokrasi Nedir?* ve son olarak *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* ¹– bana çok yakın gelen, genel bir iyimserlik seziyorum. Aynı zamanda da bir mücadele arzusu. Abartmak istemiyorum ama *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* adlı son kitabınızda farklı bir şey daha var. Bu kitapta devam eden “iyimser” bir çizginin yanı sıra sanki bir “kötümserlik” de belirginleşiyor. Özellikle *Modernliğin Eleştirisi* ile karşılaştırdığımızda ortaya çıkıyor bu özellik. Ve tartıştığınız Özne’yi

entelektüellere yüklediğiniz önemli rol ile birlikte ele aldığımızda da arka planında söz konusu kötümserliğin ortaya çıktığı “devrimci” bir yön çıkıyor. Dolayısıyla bugün geldiğiniz noktayı, bu noktaya gelirken izlediğiniz güzergâhta entelektüellere yüklediğiniz rol bağlamında değerlendirebilir misiniz?

A. T.: İlk olarak benim izlediğim güzergâhtan söz etmek gerekirse, bunu birbirini tamamlayan iki biçimde tanımlamak isterim. Bunlardan ilkinin ele aldığım konular bakımından inceleyebiliriz: Kabaca tanımlayabileceğimiz ilk dönemim 1950-1968 yılları arasında oldu. Ben o yıllarda özellikle iş sosyolojisi alanındaki sorunlarla ilgileniyordum. O dönem tam bir sanayileşme dönemiydi ve ben de sanayi toplumunun sorunlarına, özellikle sınıf bilinci, işçi sınıfı bilinci gibi konulara odaklanmıştım. Ama hayatımın diğer alanlarında, o zaman herkes gibi ben de sömürgeleşme karşıtı hareketlerle ve benzerleriyle ilgilendim. Sonra 1968; aktif olarak katıldığım için önemli bir dönemdi. Her şeyin büyük bir güçle sarsıldığı, sarsıntının bütün Batılı ülkelerde ve Fransa’da hissedildiği o tarihten itibaren ben de toplumsal hareketlere yöneldim, çünkü 1968 toplumsal bir hareketti. Bu 80’li yılların ortasına kadar sürdü. Bir grup arkadaş, Michel Wieviorka, François Dubet ve ilk zamanlarda Zsuzsa Hegedus, birlikte çalışarak toplumsal hareketleri incelemek üzere “sosyolojik müdahale” adlı bir metot ortaya attık. Bu hareketler arasında bize en çok entelektüel doyum veren de Polonya’da *Solidarnosc* (Dayanışma) hareketi oldu. Bu yöntemle Fransa’da, başka yerlerde yapılan çok sayıda araştırma oldukça farklı sonuçlar sergiledi. O dönemde Türkiye’de de bir sosyolojik müdahale yapıldı. 1968’den sonraki yıllarda bu toplumsal hareketlerin alışı olmasa, gücünün tükenmesi olarak tanımlayabileceğimiz bir süreçten sonra ben olaylara biraz daha mesafeli durmaya başladım. Ve bir süre sonra kişisel yaşamımdan da kaynaklanan nedenlerle işin kuramsal boyutuna yöneldim. Aynı zamanda, düşüncemin evrimine paralel olarak geçiş kitabı olarak niteleyebileceğim *Aktörün Dönüşü*’nden sonra sözünü ettiğiniz ve bir bütünlük taşıyan üç kitabı kaleme aldım: *Modernliğin Eleştirisi*, *Demokrasi Nedir?*, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*

Bu süreci iki yolla açıklayabilirim; Tarihsel olarak açıklamam gerektiğinde, şu duyguya kapılıyorum; biz dünyanın Batı tarafında uzun zaman sanayileşmiş bir toplumda yaşadık. Bu toplumdan çıktık ve karışık bir geçiş süreci yaşadık. Üçüncü aşamada ise, –bunu tarihsel olarak değil ama sosyolojik anlamda söylüyorum–, Manuel Castells’in “bilgi toplumu” olarak adlandırdığı yeni bir toplum tipine yerleşiyoruz. İşte ben, bu toplumun aktörleriyle

ilgileniyorum. Postmodern olarak tanımlamak istemiyorum bu dönemi. Bu, dönemler arasında büyük bir değişim yapardı. Bu değişim, kapitalist düzenin, globalleşme olarak tanımlanan pazarın egemenleşmesinin vb. uzantısı olarak gelişti. Daha entelektüel açıdan bakarsak, benim evrimimin üç aşamadan geçtiğini söyleyebilirim. İlkinde toplumu, çatışmalarıyla, güç ilişkileriyle birlikte inceledim. İkinci aşamada toplumsal aktörleri ve özellikle toplumsal hareketleri inceledim. Ve şu anda bütünüyle içinde olduğum üçüncü aşamada ise, yani yaklaşık on-oniki yıldır Özne ile ilgileniyorum. Son dört kitabın konusu sadece toplumla ilişkisine göre tanımlanmış “aktör” değil, temelde kendi kendini tanımlama, kendini kabul ettirme iradesi, kendini inşa süreci anlamında “Özne”nin incelenmesi oldu.

F. K.: Bu kuramsal çalışmalarınızı yaparken, toplumda, aşağıda büyük bir potansiyel olduğundan, pratiğin kurama göre ileride olduğundan söz ediyorsunuz. Gençlerde, göçmenlerde, kadınlarda Özne’nin yükselişini görmenin mümkün olduğunu söylüyorsunuz ve dolayısıyla toplumsal gerçekliğe baktığınız zaman sizin iyimser olduğunuzu söylemek mümkün. Ama, buradan yola çıkarak, biraz da sizin entelektüellere bakışınıza, entelektüellere yüklediğiniz role tekrar gelmek istiyorum. Entelektüellerin, en olumsuz toplumsal koşullarda bile, Özne olma kapasitesini görmeleri, Özne’yi ortaya çıkarmaları gerektiğinden bahsediyorsunuz. İşte tam da burada entelektüellere yüklediğiniz bu “iradeci” tavır hakkında biraz tartışmanızı isterdim.

A. T.: Entelektüeller ne her zaman öncü olmuşlardır ne de hep geride kalmışlardır. Entelektüellerin geleneksel bakışlarını Hegel meşhur formülüyle açıklamıştır: “Minerva’nın kuşu –yani Akıl– gün batarken uyanır”. Bu şu demektir; anlam, tarihin diyalektiği bir dönemin sonunda bulunur. Ben de bir zamanlar, daha sonra sildiğim bir cümle kaleme almıştım: “Sosyologlar tarlakuşu gibidir, her sabah, gün doğmadan uyanırlar ve gün doğana kadar da şarkılarını söylerler.” Yani “haber verirler”. Bir zamanlar çok güçlü bir biçimde inandığım, artık aynı güçle inanmasam da hâlâ koruduğum bir düşüncem var: Fransa’daki ve dünyanın pek çok ülkesindeki entelektüeller, son elli yılı, bir devrim bekleyerek, ortama hiç uymayan Leninist ve Maoist bir söylem kullanarak geçirdiler. Tabii bu, tüm ülkelerin entelektüellerini kapsayamaz; örneğin Latin Amerika’yı iyi tanırım, orada entelektüellerin önemli bir kesimi sürekli olarak “dışarıya mutlak bağımlılık” konusunu tekrarladılar. Onlara göre bu bağımlılık o kadar önemliydi ki, bundan başka hiçbir şey yapılamazdı; toplumsal determinizmler vardı, aktör yoktu, mutlak

hâkimiyet vardı, ya da bilemediniz en iyi ihtimalle çelişkiler vardı. Bu açıdan bakınca entelektüeller çoğu zaman olumsuz bir rol oynadılar. Çok önemli, kaliteli yapıtlara imza atmış olsalar da, son onyıllarda entelektüellerin tam bir suçlayıcı konumda yer aldıkları, aşırı bir kötümserlik sergiledikleri bana kesin görünüyor. Bu açıdan bakılınca, her zaman yapılacak bir şeyler olduğunu düşünmek anlamında, ben oldukça iyimser bir insanım. İşte bu yüzden toplumsal hareketlerle ilgileniyorum. Eğer kapitalizmin, emperyalizmin hâkimiyetinin ya da bağımlılığın tam olduğu doğru olsaydı, ne toplumsal aktör kavramı ne de toplumsal hareketler mümkün olurdu. Sanayi toplumu çerçevesinde, işçi hareketi iktidar güçlerinin devrilebileceğini, kanunların, toplu sözleşmelerin dönüştürülebileceğini yani kısaca etki sahibi olabileceğini varsayıyordu.

Ben sanayi toplumundaki toplumsal hareketleri, her şeyden önce işçi hareketini inceledikten sonra, hâlâ inanmaya devam ettiğim, genellikle anlamı net olmayan, çelişkiler içeren, hâlâ işçi hareketinin kelimelerini kullanmasına rağmen yeni şeyler söyleyen yeni hareketlerle ilgilendim. Sonra da sizin de değindiğiniz ortaya çıkan yeni hareketler ve gerçekten iki kategorinin entelektüel olduğuna inanıyorum. Bir tarafta ortaya çıkana anlam vermeye çalışanlar, diğer yanda bütün bu hareketleri anlamak yerine, her yerde devleti görenler, suçlayıcı tavır içinde negatif rol oynayanlar.

Basit bir biçimde düşüncemi açıklamam gerekirse şöyle özetleyebilirim: Sanayi-öncesi dönemde büyük toplumsal mücadeleler sivil haklar ya da Fransız Devrimi'nde olduğu gibi siyasal hakların etrafında gerçekleşti. Ardından, sanayi toplumuna geçildiği dönemde en büyük sorun toplumsal haklar ve özellikle işçi haklarıydı. Şimdi bu noktada benim hipotezim şu: Şu anda içinde bulunduğumuz yeni dönem kültürel haklara öncelik veriyor. Yani giderek daha yoğun bir şekilde somut bir varlığın savunulmasına geçiyoruz. Başlangıçta insan hakları deniyordu, bu çok evrensel bir tanımdı, çok yerindeydi ama somut gerçekliğe ulaşamıyordu. Sonra işçi haklarından, toplumsal haklardan, çalışanlardan, madencilerden, iş ilişkilerinden söz ediliyordu; çok somut şeylerdi bunlar, ama bu sefer evrensel olanı kaybetme riskini taşıyordu. Bu risk de proletarya diktatörlüğünden kaynaklanıyordu.

Şimdi çok daha tutkulu bir konuya geliyoruz: Kültürel haklar. Sizi, içinde bulunduğunuz kültürün içinde algılıyorum: Diliniz, dininiz, tarihiniz, cinsiyetiniz vb. Ama evrenseli yakalayamama tehlikesi hâlâ büyük ölçüde var. Özellikle ulusal, etnik, dinsel, yerel, azınlıklara ilişkin tüm kimlik politikaları göz

önünde tutulursa. Asıl ilginç olan ve temel bir eğilim özelliği taşıyan konu, bence, evrenselcilik zihniyeti içinde kültürel hakların savunulması. On yıldır çalışmalarımı bu konu üzerinde yoğunlaştırdım, bu soruna bir çözüm aramaya, bulmaya çalıştım. Özne'yi de, bir yanda globalleşmiş ekonomik deneyim ya da modern teknoloji ve diğer tarafta ister geçmişe dönük olsun ister geleceğe, her kültürel varlığın kendine özgü olduğu arasında bireysel deneyim düzeyinde bir bağ kurma arayışı olarak tanımladım. Bu iki durumu bütünleştirmeye çalıştım. Genel ve özel olan arasında evrensel bir bağ kurmak gerekiyor.

Bütün insanların kendilerini yalnızca evrensel varlıklar olarak değil, hem kendi kültürel tarihlerinde, kendi köklerinde, kendi projelerinde tekil, hem de ortak bir şeye, yani teknik ve ekonomik modernliğe katılan varlıklar olarak tanımlamak haklarıdır. Bir bakıma işte benim on beş yıldır düşünce eksenimde yer alan düşünceler bunlar.

F. K.: Ben bu düşünçenize ve arzuunuza katılmakla birlikte biraz şeytanın avukatlığını yapmak istiyorum. Devletler, sizin ortaya çıkarmaya çalıştığınız ve varolan bu Özne olma isteğine tamamen karşıt bir konumda değil mi? Batılı teknokrat devletler olsun, daha az gelişmiş ülkelerin devletleri olsun her şeyi boğan, emen bir özellik gösteriyorlar. Devletler merkezi aktör olarak tutunmak istiyorlar. Burada Türkiye'den bir örnek verebilirim. Türkiye'de farklı toplumsal aktörler, entelektüeller onyıllardır demokrasiden, insan haklarından, azınlıklara saygıdan, hukuka saygı ile birlikte modernliği yaşamaktan söz ediyorlar ama bir yandan da devlet bildiğini okuyor. Geçtiğimiz yıllarda, birden Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi başkanları yaptıkları konuşmalarda polis devleti tehlikesine, devletin bireyi kuşatmasına, insan haklarına, kültürel haklara saygı olmazsa demokrasinin var olamayacağına dikkat çektiler. Bu sözler büyük bir etki yarattı. Yani esas etki gene devletten geldi. Devlet her şey hakkında karar vermeye devam ediyor. Dediğim gibi, şeytanın avukatlığını yapıyorum...

A. T.: Genelleştirmeyelim. Benim tüm geliştirdiğim düşüncelerin sivil topluma, toplumsal hareketlere, Özne fikrine, özgürlüklere, insan haklarına bir çağrı olduğunu söylemekten memnunluk duyuyorum. Ve bu düşüncelerin temel rakibi de birliği, merkeziliği vurgulayan devlet. Bu devlet başka farklı bölgelerde de teokratik bir devlet, bir kilise-Devlet ya da ekonomik bir devlet biçimlerine bürünebiliyor. Buna rağmen genelleştirmek mümkün değil. Öyle tarihsel dönemler olmuştur ki devlet özgürleştirici bir rol üstlenmiştir. Örneğin Fransa gibi bir ülkede Fransız Devrimi, bir ruh olarak Ulus

fikirleri bugün hâlâ çok güçlü bir biçimde mevcuttur. Bugün Fransa’da çok geniş kesimler devletin özgürleştirici olduğunu, yani kapitalizm ve paranın egemenliği ile özdeşleştirdikleri bir sivil toplum karşısında devletin tek savunma hattı olduğunu düşünüyorlar. Bu düşüncenin yalnızca dönemi için doğru olduğunu düşünüyorum. O dönem özgürleşme hareketlerinin siyasal düzeyden geçtiği, krala, ayrıcalıklılara yani siyasal bir iktidara karşı mücadele edilmesi gereken bir dönemdi. Amaçlanan da halkın iktidarıydı. Buna karşılık, sanayi toplumu söz konusu olduğunda, devlet tam tersine geçmişin savunucusu olarak belirginleşiyor. Liberaller ve Marksistler ise ilerlemenin devletin rolünü azaltmak olduğu konusunda görüş birliği içindeler, ve bu arada hatta devletin yokolmasından, sönmesinden söz ediliyor.

Bana öyle geliyor ki, bugün sorunu kültürel haklar bakımından ortaya koyduğumuzda, devletin rolü ya giderek daha olumsuzlaşıyor ya da toplumun sorunları karşısında yabancılaşıyor. Şunu söylemek istiyorum; gitgide devletlerimiz ya da birçok devlet uluslararası bir ekonomiye, parasal veya mali ilişkilere öncelik veriyorlar. Bu bence olumlu bir durum, çünkü sivil toplumun alanını genişletiyor. Toplumun devlet tarafından total kontrolü azalıyor. Zaten azalmadığı ya da arttığı zaman karşımızda otoriter rejimler var demektir. Bu otoriter rejimlerin pek çok örneği de görüldü ve görülüyor. Eğer otoritarizme yazgılı olmadığımıza inanıyorsak, sivil temalar, hatta ahlaki, etik, kültürel temalar, insan hakları, azınlıkların hakları, kadın hakları vb. toplumsal hayatta ve demokrasinin tanımında giderek artan bir biçimde daha merkezi bir yer almaya başlıyor.

F. K.: Bu gözlemleri üçüncü dünya ülkeleri için de yapabilir misiniz? Yani demokratik olmaktan oldukça uzak devletler karşısında bu sivil temaların ya da basit bir ifadeyle demokrasi talebinin potansiyeli hakkında ne düşünüyorsunuz? Özellikle bu ülkelerdeki totaliter eğilimler, sivil toplum-devlet örtüşmesi, kimlikler temelinde yükselen tutkular göz önüne alındığında...

A. T.: Bir çeşit tarihsel zorunlulukmuş gibi, tarihin bir nehir misali demokrasi denizine doğru aktığına inanmayalım. Ben otoriter rejimlerin düşüşüne tanıklık eden büyük bir dönem yaşamış olduğumuzu düşünüyorum. Örnek vermek gerekirse, Latin Amerika’da, demokrasiye doğru ileri önemli adımlar atıldığını düşünüyorum. Ama aynı zamanda tersi eğilimler de görüyorum. Pek çok ülkede de demokratik olmayan rejimler ayakta. Bugünkü durumda Fukuyama’nın on yıl önceki iyimserliğine artık sahip değiliz. Yani “tüm dünya bir tek modele –pazar ekonomisi, temsili demok-

rasi, kültürel hoşgörü– doğru ilerliyor” düşüncesi yanlıştır. Demokrasi ilkbaharda kırlarda açan çiçekler gibi kendi kendine doğmaz.

F. K.: Kendilerini ifade edemeyen ya da ifadeleri çarpıtılarak ortaya çıkan toplumsal grupların içe kapanan kimliklerini, taleplerini düşündüğümüzde, demokratik söylem açıkça entelektüel bir söylem olarak oldukça uzakta kalıyor. Bu demokratik söylem ve korunmacı, cemaatçi kimlikler birbirlerinden ayrışıyor. Özellikle Batı dışındaki, Güney’deki ve Doğu’daki ülkeleri düşünüyorum.

A. T.: Öncelikle şunu söyleyebilirim. Tabii çok daha farklı biçimlerde ama aynı eğilimler tüm ülkelerde görülüyor. Bu anlamda globalleşme düşüncesinde gerçek bir yan da var. Benim söylediğim ve her tarafta görünen şey şu: Kültürel temaların toplumsal ya da siyasal temalar üzerinde artan önceliği. Şu bir gerçek ki, bugün bir yığın ülkede büyük sorun ve en dramatik sorun kültürel temelli bir tehlikedir. Yani, –büyük olasılıkla etnik ve ulusal– kültürel içerikli bir tektipleştirme, saflaştırma isteği bugün yaşanan en büyük tehlikedir. Amerika’da bir biçimde Siyah Ulus’tan bahsedildi. Neredeyse Kadınlar Ulusu’ndan, Eşcinsel Ulusu’ndan ayrı ayrı söz edebiliriz. Yani tehlike her zaman aynı. Eğer bir Siyah Ulus kuruyorsam, siyah olmayan herkesi elimine ediyorum demektir. Ayrıca son yirmi yıl boyunca aşırı otoriter projelerin düzenli olarak hayata geçirildiğini gördük. Gene belli bir dönemde kendilerini tamamen ayrı bir yana koyan, kendi kendine yarı ayrımcılık uygulayan kadın hareketleri gördük. Bu hareketlere göre bazı sorunları konuşması gerekenler sadece kadınlar olmalıydı. Çok ama çok açık bir biçimde söylemeliyiz ki tüm bu cemaatçi yönelimler aşırı biçimde tehlikelidir. Ama cemaatçi pozisyona karşıt olarak bir aralar liberal diye adlandırılmış olan pozisyon da en az o kadar tehlikelidir. Çünkü bu pozisyon insanları en genel görünümeleri altında ele alır ve bu nedenle, somut olarak, savunulacak en fazla özgüllüğe sahip olan insanları, yani kategorisi ne olursa olsun hâkimiyet altındaki insanları dışlamaya varır.

Evrenselci bir ilkeye dayanan bir demokrasi tanımı yapmayı denemeliyiz. Bu tanımı da kimliklerin savunulmasına, ya da –benim dediğim biçimiyle– kültürel temeldeki bireysel ve kolektif kimlikler ile herkesin globalleşmiş bir ekonomiye katılımının bileşimine bağlamalıyız.

F. K.: Ancak, pratikte, kültürel üzerine yapılan vurgu ile birlikte ortaya “kültürel tehlike” çıkıyor.

A. T.: Kültürel olan sadece kimliklere ilişkin değildir. Çünkü bugün gayet

iyi biliniyor ki, yüzyıl önceki toplumsal egemenlik ilişkileriyle aynı öneme sahip kültürel egemenlik ilişkileri içindeyiz. Benim söylemek istediğim; bugün herkes kültürlerin ve kültürlerin çeşitliliğinin geleceğinden endişe duyuyor. Herkes Hollywood veya McDonald’s gibi genel bir kültürden korkuyor. Ben, egemenliğin sonuçlarını sanılana kıyasla daha az tehlikeli buluyorum. Bugün benim çok önemli bulduğum bir refleks var insanlarda. İnsanlar “kültürel kimlikleri ve çoğulculuğu korumalıyız” diyorlar. Bu bana çok doğru görünüyor.

F. K.: Tam da burada, kültürele vurgu yapmak arkadaki toplumsalı görmemize engel olmuyor mu? Bu beni biraz korkutuyor. Sizin yazdıklarınızı okuduğumda, güzergâhınıza baktığımda, size kıyasla “geride” , yani toplumsal hareketlerde, toplumsalda kaldığımı düşünüyorum. Evet, demokrasi bugün ancak farklı kültürler arasındaki iletişimle varolabilir, ama aynı zamanda biliyorum ki İslami kimliğe, Kürt ya da başka etnik kimliklere vurgu yapanlara, ya da Afrika’da benzer kimlikleri sahiplenene baktığımızda, bu insanların “yoksul” , altta kalanlar, hâkimiyet altındakiler olduklarını görmemek mümkün değil. Ve bu altta kalanlar giderek bir kültüre bağlanırken, egemenler “dünya vatandaşı” oluyorlar. Onlar Tokyo veya New York borsası hakkında haberdar olup, Endonezya’da olduğu gibi Fransa’da da rahatça yaşayabiliyorlar. “Kültürel olarak iletişim kurun, iyidir” demek herkese aynı anlamı ifade etmiyor.

A. T.: Hiçbir itirazım yok. Çünkü kültürel kimliklerden, haklardan bahsettiğimiz zaman, hemen arkasından, az önce yaptığım gibi, egemenlik ilişkilerinin söz konusu olduğunu ve kültürün aynı zamanda ekonomik bir etkinlik olduğunu eklemek gerekir. Hollywood ABD’nin uçak endüstrisinden sonra ikinci ihracat gücüdür. Belki zamanla onun da önüne geçer. Dolayısıyla, kültürel çıkarların savunulması, hatta çok geleneksel bir bakış açısından, istihdam düzeyinde, ekonomik etkinlik düzeyinde çok önemli bir konudur. Bilgi ve iletişim toplumundan söz ederken de aynı anlama geliyor bu. Bugün yaratılan istihdam olanakları özellikle bu alanda gerçekleşiyor. Bahsettiğiniz durumlarda ortak bir unsur olduğunu söylerken tamamen haklısınız. Ama ben bu unsura yoksulluk değil, egemenlik diyorum. Özellikle siyasal düzlemde ifade olunan egemenlik ilişkileri var. Ama Fransız Devrimi’ni yapanlar zenginler karşısında yoksullardı. İşçi hareketini meydana getirenler de zenginler karşısında yoksullardı. Kültürel azınlıklarını savunanlar da gene zenginler karşısında yoksullardır. Sonuç olarak, bana göre, ortak olan şey her

zaman her toplumda, egemenlik ilişkilerinin, dolayısıyla çatışma ilişkilerinin olmasıdır.

F. K.: Bu dediklerinizden hareketle, kentlerin çevresindeki, varoşlarda-ki toplumsal yoksunluk durumuna bakalım isterseniz. Örneğin Fransa’da varoşlar kamusal alanın en sıcak konusu...

A. T.: Yalnızca Fransa’da değil, ABD’de de aynı durum söz konusu. Ancak orada kentin merkezi toplumsal yoksunluk içinde.

F. K.: Göçmenlerden söz etmek istiyorum. Özellikle, okulla, ekonomik hayatla bütünleşemeyen genç göçmenlerden. Bu yerleşimlerdeki ruh halini anlatmak için François Dubet’in kullandığı “öfke” söz konusu. Bu öfkenin bugün batılı ülkelerdeki en önemli olaylardan biri olduğunu söylemek abartı olmaz sanırım. Sözüünü ettiğiniz ABD’deki “uluslarda” olduğu gibi bir bütünleşme sorunu var. ABD’de “melting-pot” olarak Ulus’la bütünleşme işlemiyor. Bütünleşmenin kalesi imajına sahip Fransa’da da işlemiyor.

A. T.: Şimdi iki şey söylemek gerekiyor. Birincisi, dürüst olmak gerekirse, bütünleşmenin işlemediğini söylememek gerekiyor. Yüz sene öncesine kıyasla ne daha iyi ne daha kötü işliyor. Fransa’daki Magriplilerin durumunu ele alın, bütünleşme düzeyleri hatırı sayılı düzeyde. Bu bütünleşme yüz sene önce gelen İtalyanlarınki kadar hızlı bir biçimde gerçekleşti.

F. K.: Şiddet için de aynı şeyi söyleyebilir miyiz?

A. T.: 1900’lere doğru Nice’te ve doğunun demir-çelik bölgelerinde İtalyanlara karşı isyanlar oldu ve ölümler oldu. Aradaki zaman diliminde büyük Yahudi akını ve 30’lu yıllarda anti-semitizmin olağanüstü yükselişini hatırlatmaya gerek yok. Bu durumda, ilk olarak, Fransa’daki Magripliler bağlamındaki olgulara baktığımızda, çok kısa sürede Fransızcadan başka dil konuşmadıklarını görüyoruz. Daha şimdiden, Magripliler’den çok Magripli olmayanlarla daha çok cinsel ilişkiye giriyorlar. Ayrıca Yahudiler için de aynı durum söz konusu. Bir anlamda cemaatçiliğin az geliştiğini hatta bazı açılardan yeterli olarak gelişmediğini bile söyleyebiliriz. “Beur”lerin² Afrikalıların ya da Karayip adalarından gelenlerin Fransız siyasal hayatındaki sahip oldukları yer hâlâ çok yetersizdir. Bu işin bir boyutu. Bütünleşememe sorununu abartmamak gerekiyor. Evet bu sorun var ve gözlemciler bugün –sizin dediklerinize paralel olarak– kültürel açıklamadan çok ekonomik açıklamaya öncelik verme eğilimi taşıyorlar. ABD’deki ırksal sorunlar üzerine uzman olan bir Amerikalı, siyahlardan bahsederken, sorunun her şeyden önce ekonomik olduğunu söyledi. Ve özellikle şu ilginç tabiri kullandı: “working poor”, yani

çalışan yoksullar. Yoksul, yaşamak için yetersiz olağanüstü düşük ücretlere sahip, gerçekten yoksul anlamında... Bu bana çok önemli görünüyor.

İkinci olarak da, çağımızda toplumda çok önemli, zaman zaman merkezleşen kültürel içerikli çatışmalar var. Ama eğer otuz-kırk yıldan bu yana Fransa gibi bir ülkenin siyasal hayatına, ya da parlamenter hayatına bakarsanız kültürel temaların sürekli gündemde olduğunu görürsünüz. Önce hepsinden daha önemli tema, kadın hakları. Parlamentonun çalışmalarının yarısı bu konuda yoğunlaşıyor. Önce aile planlamasını tanımak gerekti, kürtaj hakkı tanındı. Aile hukukunu değiştirmek gerekti. Suni döllemeye bağlı olarak, doğum ve ölüme ilişkin sahip olduğumuz anlayışı değiştirmek gerekti. Eşcinsellerin sorunlarıyla yoğun olarak uğraşıldı, muhtemelen uğraşılmaya devam edilecek. Sürekli olarak azınlıklar, göçmenler –ayrıca bunların büyük çoğunluğu hiç de göçmen değil, çünkü Fransa’da doğdular– gibi sıcak konularla uğraşılıyor. Ve nihayet kültürel şoklar sorunu... Hepsi, aynı 19. yüzyılın sonundaki çalışma hayatına ilişkin sorunlar gibi, siyasal hayatın ve kamuoyundaki tartışmaların merkezini oluşturan sorunlar.

F. K.: Globalleşmeyle bağlantılı olarak ortaya çıkan net bir olay var. Her yıl UNDP gibi kuruluşların raporları yayımlanır. Son olarak da Dünya Bankası’nın dünya çapında 60 bin yoksul ile görüşülerek gerçekleştirdiği bir çalışma var. Tüm bu araştırmalara göre dünya çapında eşitsizlik korkunç boyutlara varıyor. Ancak bu eşitsizlik Afrika gibi yerlerde sorgulanamıyor. En muhtaç bölgelerde şiddet patlak veriyor. Siera Leone gibi ülkelerde insanlar birbirlerini boğazlıyorlar. Sadece Batı’da –merkezde– bu eşitsizlik toplumsal ifadeyle sorgulanıyor. Seattle’da Dünya Ticaret Örgütü’ne ya da IMF’ye karşı yapılan eylemler sırasında bunu gördük. Fransa’da Maastricht anlaşmasına karşı toplumun yüzde 50’sinin karşı çıkması, Fransız komünistleri ile milliyetçi Ulusal Cephe’nin aynı red cephesinde buluşmaları, Fransız köylülerinin Brüksel’de alınan kararları protesto etmeleri, globalleşmeye karşı tarım sendikacısı José Bové’nin bayrak açması da benzer bir dinamiğin ürünleri. Bütün bunların içinde bir “anlam” var mı? Ya da “arkeolojik” terimlerle konuşursak bu hareketler ileriye mi yoksa geriye mi dönük?

A. T.: Burada somut olarak tarihten söz etmemiz gerekiyor. Çünkü tarihte hiçbir şeyin tek bir anlamı yoktur, her şey anlamların karmaşasından oluşmuştur. Şu anda da, birbiriyle karışan ama birbirinden çok farklı iki tip hareketle karşı karşıya olduğumuz ortada. Birincisi globalleşmeye karşı, eşitsizliğin aynı zamanda toplumsal dışlanmanın artmasına karşı gösterilen tep-

kiler. Bu yoksulların hareketi ve çok olumlu. Aynı zamanda bariz nedenlerden ötürü çok zayıf tabii. Ama her halükârda da çok önemli. Hiçbir siyasal gücün etki yapamadığı bu dünya ekonomisine karşı hareketlerin geliştiğini pek çok ülkede gözlemliyoruz. Diğer tarafta da, globalleşmeye karşı haklı ya da haksız ulusal çıkarların korunmasını savunan milliyetçilik var. Fransız köylülerinin örneğini ele alırsanız, oldukça net olmayan bir durum karşınıza çıkar. Fransız köylüleri Maastricht'e karşı tepkilerini gösterdiler, evet, peki onları kim yaşıyor? Fransız hükümeti ve Avrupa. Köylülük neredeyse memurlaşan bir sektör haline geldi. Eğer Fransa ve Avrupa Avrupalı köylülere yaptıkları sübvansiyonu kaldırırlarsa, bu köylüler batarlardı. Zaten örneğin Latin-Amerika köylüleri de bu yüzden onları eleştiriyorlar. Fransa aşırı korumacı bir ülke. José Bové usulü bir hareket olumlu anlamı olan bir hareket. Ama aynı zamanda, sadece taşıdığı korumacılık nedeniyle, olumsuz bir anlamı da var. Yani devlet tarafından sübvansiyon edilen toplumsal kategorilerin devlet fikrini daha iyi savunmak için devlete saldırma eğilimleri söz konusu.

Her zaman olduğu gibi sorun bu iki bileşeni birbirinden ayırabilmek. Her zaman neredeyse reaksiyoner olarak adlandırabileceğimiz hareketler olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonunda sanayi karşısında yok olan zanaatkârları savunan insanlar oldu. Bu insanlar devrimci ve aynı zamanda muhafazakârdılar. Bu da çelişkili bir durum değildir. Fransız Cumhuriyetçi düşüncesi gayet liberal ve gayet anti-otoriterdir ama aynı zamanda da çok reaksiyonerdir. Fransız orta sınıfının kazanılmış çıkarlarının savunulması çoğu zaman Fransız ulusunu savunmak anlamına geliyor. Fransa adına konuşan insanlar genellikle, en yoksul kategorilerle kesinlikle ilgilenmiyorlar, kamusal orta sınıfların –devlet memurlarının, öğretmenlerin vb.– garantilerini savunmaya çalışıyorlar. Öyleyse bu iki anlamı birbirinden ayırmak gerekir. Kamuoyu –haklı bir biçimde– ilk anlama, yani ilerici olan anlama daha çok önem veriyor. Çünkü bugün bu globalleşme imajı kendini o kadar çok dayattı ki, insanlar kendilerini onun içine kapatılmış gibi hissediyorlar. Bu yüzden de camlara vurarak kırmaya çalışan insanların ortaya çıkması olumlu bir durum ve insanlarda “artık kapalı kalmayacağız” duygusunu uyandırıyor. Sistem karşıtı olan bu hareketlerin özellikle olumlu niteliği üzerine vurgu yapmak gerektiğini düşünüyorum. Ama bu onların içeriğinin her zaman ilerici olduğu anlamına gelmez. Hatta çoğu zaman bu içeriğin hiç de ilerici olmadığını söylemek gerekiyor içimden. Ama bugün kime karşı savaştığımızı söylemek kimin için savaştığımızı söylemekten daha önemlidir. Çün-

kü globalleşen ekonominin egemenliği devasa görünüyor. Dolayısıyla, bugün haklı ya da haksız bir nedenle bu globalleşmeye karşı çıkan her şeyin bugün olumlu bir anlamı vardır. Ama bu da bütün bunları ilerici olarak görmek için bir neden değildir; ama stratejik olarak olumludur.

F. K.: Ben de bu arada Seattle’daki gösterilere Roger Milliken adlı korumacı ve aşırı muhafazakâr bir tekstil üreticisinin finansal destek sağladığına dair *Courrier International*’de bir yazı okuduğumu belirteyim.

Şimdi din meselesine gelmek istiyorum. İlk olarak, bana öyle geliyor ki, laiklik egemenlerin elinde bir araç haline gelirken, yurttaş da laikçilik destekli bir kültürel kimlik haline dönüşüyor. Öte yandan, cemaati ile arasına mesafe koyan kentli ve dinsel bir Özne de söz konusu. Bu Özne Kilise’yi, tek din otoritesini, devleti ve piyasayı da sorguluyor. Bu sorgulamanın arkasında da Danièle Hervieu-Léger’in “anlam deposu” olarak nitelendirdiği bir din ya da dinler var ve bu özelliklerinden ötürü dinler alabildiğine çoğulcu bir nitelik sunuyor. Hatta bu Özne’nin Tanrı’sının oldukça “demokratik” bir tanrı olduğu söylenebilir. En azından, bir yanda savunmacı ve kapalı cemaatlere kaynaklık eden dinselliğin yanı sıra, çoğulculuğa yol veren bir başka dinsellik de söz konusu. Bu varsayımlardan yola çıkarak, demokrasinin koşullarından biri olan laikliğin kazandığı kimlik özelliğini ve Özne’nin dinle arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

A. T.: İlk olarak laikliğin her zaman iki anlamı olmuştur. Birincisi laik ile dinsel bir anlayış arasındaki karşıtlıktır ki bu da laikçilik olarak adlandırılır. Öteki tanıma göre ise çok basit bir biçimde kilisenin ve devletlerin birbirlerinden ayrılmasıdır. Dinsel bir hoşgörü söz konusudur; yani toplumsal ve ekonomik hayat dinsel olmayan ama dine hoşgörüyle bakan temeller üstüne kurulur. Türkiye için de, Fransa ve daha pek çok ülke için de bu durum söz konusudur. Tabii ki, laikçilik Fransa örneğinde de görüldüğü gibi, yani yeni bir küçük burjuvazinin, yeni yükselen sınıfların, eski egemen, katolik, kırsal vb. yapılarla karşı kazandığı zafer bağlamında olumlu bir rol oynadı. Bu anlamda laikçiliğin pek çok iyi yanı oldu, çünkü geleneğin katı elitizminin yok edilmesine katkıda bulundu. Ancak daha sonra bu laik küçük burjuvazi, karşısında toprak sahiplerini ya da rahipleri değil, ama işçi hareketini bulduğunda bir çeşit muhafazakâr küçük burjuvazi oldu. Bu Fransa’da çok barizdi, ama laikliğin bir toplumsal güç haline gelmesine Türkiye de örnek gösterilebilir.

İkinci olarak aynı biçimde dinde de iki farklı şeyi görmek kaçınılmazdır. Önce, benim kutsallaştırma adını verdiğim bir boyut var. Yani buna göre, –

sizin değindiğiniz– kendi tanrıları adına, hatta evrensel bir Tanrı adına –bir şey fark etmez– başka cemaatlere karşı kendini savunan bir cemaat var. Ve bunun tam tersi olarak, topluma karşı evrenselci bir ilkeye gönderme yapan bir din de var. Buradaki tanrı gerçekten “demokratik” olabilecek bir tanrı ama bu kelimenin çok doğru seçildiğini sanmıyorum. Bunun yerine yoksulların tanrısı diyebiliriz. Hristiyanlık’ta İsa figürü çok önemlidir ve Hristiyanlığın cemaatçi bir zihniyetin kırılması olduğunu söyleyebiliriz. İslam dininde de, gerek mistik bir Sufi yol aracılığıyla, gerek kültürel kuşatmalara karşı ruhaniyete gönderme yapan demokratik bir yol aracılığıyla aynı şeyi bulabileceğimize eminim. Bütün bunlar kesinlikle doğrudur. Bu yüzden benim düşünceme göre Özne teması hiçbir biçimde din karşıtı bir içerik taşıyamaz. Bu içerik cemaatçiliğe karşıdır ama gayet iyi gördüğümüz gibi dinsel, ruhani olanın veya ruhaniyete vurgu yapanların her yerde kendini gösterdiği yaşadığımız dünyada din karşıtı olamaz. Dünya hiçbir zaman bugün olduğu kadar çok dinsel hareketle dolu olmadı. New-age, Batı’da Budizm’in yayılması vb... Bugün bütün bunlar toplumsal iktidarın sınırlarını göstermektedir.

Dinsel olanın toplumsal olanla bu ikili ilişkisini seviyorum; dinsel, toplumsal, meşrulaştırılmasına indirgenmesini sevmiyorum. Üstelik bu çok sık oluyor. Hristiyan bir toplumun, Müslüman bir toplumun, Budist bir toplumun birbirine karıştığı söyleniyordu; bunun karşısında ben ise tam anlamıyla laikim, yani kesinlikle, dinin kendisi için, dinsel inanışların, toplumsal örgütlenmenin, geleneklerin, törenlerin vb. ayrışmasının gerekliliğine inanıyorum. Laiklik ya da daha soylu bir söylemle sekülerleşme olarak nitelenen bu durum vazgeçilemez bir şeydir, ama kesinlikle din karşıtı değildir.

F. K.: Son olarak *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* adlı kitabınızın temel konusuna, eşitlik ve farklılık içinde bir arada yaşama konusuna gelmek istiyorum. İnsanlar yüzyıllardan bu yana hem eşit olma hem de farklı yaşama hakkını istemiyorlar mı? Şimdi yeni olan nedir?

A. T.: Hayır. Ben bunun kesinlikle yeni bir mesele olduğunu düşünüyorum. Geçmişte bunlar karşıtmış gibi ortaya kondu. Antropologlar bize her zaman “Eğer bir farklılığımız varsa eşit değiliz” dediler. Farklılığa vurgu yapmak eşitsizliğe, dayatmaya vurgu yapmaktır derken genellikle haklılık payları vardı. Örneğin “kadınlar erkeklerden farklıdır, onlar erkeklerden daha az akıllıdır, daha az rasyoneldir” dendi. Uzun süre bu sözleri dinledik. Kadınlara ilişkin bir örnek vermek istiyorum, çünkü bence bu tamamen merkezi bir konu. Kadınlar başkaldırdığı zaman iki akımın sesini duyduk. Bir kısmı “eşit-

lik istiyoruz” dedi – yani farksızlık: “Gazeteye bir iş ilanı verildiğinde, işin kadın mı yoksa erkek için mi olduğu belirtilmemelidir. Erkek işi ya da kadın işi yoktur”. Bir de daha radikal, daha solda kadınlar dediler ki: “Tam tersine, biz farklılığımızı, özgüllüğümüzü vurgulamak istiyoruz. Bizim sorunlarımızın kadınlar ve sadece kadınlar tarafından irdelenmesini istiyoruz”.

İşte bana göre çok yeni olan, büyük entelektüellerin dışında farkında bile olunmayan bu meselede, farklılık ve eşitliği bir arada ele alma düşüncesi yavaş yavaş kabul edilmeye başlandı. Fransızlar “Tam eşitlik” (Parité) olarak tanımlanan anayasal bir değişiklik geçirdiler. Çok hoşuma giden tam eşitlik sözcüğü şu demektir: “Erkeklerin ve kadınların birbirinden farklı olduğunu kabul ediyorum ve onların farklı olarak eşit olduklarını kabul ediyorum”. Yani bütün bunların ötesinde ikisi de insan olduğu için değil. İnsan yoktur. Kadınlar ve erkekler vardır. Birbirlerinden farklıdırlar ama birinin diğerinden daha üstün olduğunu söylemenin hiçbir anlamı yoktur. Dolayısıyla, artık kültürümüzde, siyasal hayatımızda vb. şu eğilim temel niteliğe sahiptir: Nihayet hem eşitliğin hem de farklılığın olduğunu keşfediyoruz. Yani ne mutlak farklılıkçılığı –çünkü bu iç savaş, ırkçılık ya da en azından ayrımcılık demektir– kabul etmek gerekir, ne de mutlak eşitlikçılığı –bu da bazı insanların, Orwell’in dediği gibi, diğerlerinden daha eşit yapar–. Tanrı tanıktır, Avrupa ülkelerinin kendilerini nasıl evrenselcilikle özdeşleştirdiklerine. Onlar Afrikalıların, Asyalıların kendilerine özgü özellikleri olan insanlar olduklarını ve onları Avrupa’nın ya da Kuzey Amerika’nın evrenseli içinde yoğurmak gerektiğini söylediler. Bunu kabul etmek mümkün değil. Bu yüzden, bence bugün temel konu, çatışmaların temel konusu, önce ve her şeyden önce, kadınların statüsüne de dokunan konudur. Eğer eşitlik ve farklılığı kabul etmiyorsanız, sizi gerici olarak adlandırma hakkını kendimde görürüm. Dünyanın pek çok ülkesinde, özellikle Arap ülkelerinde kadının ve ailenin statüsü tam bir skandaldır. Ya da kadınlara sünnet yapılan ülkelere bakıp, herkesin alışkanlıkları vardır demenin hiçbir anlamı yok. Öncelikle bu sünnet değil; bir dinden, bir kanundan bile kaynaklanmıyor. Öyleyse söz konusu statü zihinsel, ideolojik veya hukuki bir statüdür.

Bu durumda, bugün farklılık düşüncesini eşitlik düşüncesiyle birleştirmek çok kolay olmasa da kesinlikle imkânsız da değildir. Aralıksız olarak farklılık temasını ve eşitlik temasını bir arada ele almak, yani, bir yanda nesnel dünya, ekonomi, gelir eşitliği, istihdam olanaklarında eşit şans temalarını, diğer yanda hem kültürel farklılıkları hem de kadınlar ve erkekler ara-

sında, en geniş anlamıyla, erotik ilişkileri kabul etmek hayati bir unsurdur.

Büyük bir karışıklık döneminden sonra, bu konuda ilerlemeler kaydediyoruz gibi geliyor bana; her ne kadar bu ilerleme gerçeklik içinde ve pratik hayatta olduğundan çok, hukuk alanında olmuş olsa da. Kadın-erkek konusunda bence eşitliğin kabul edilmesinden oldukça uzaktayız ama ilerleme kaydedildi. Bundan daha önemsiz bir konu olan eşcinsellerle ilgili olarak da, en azından Batı ülkelerinde, gene büyük ilerlemeler kaydedildi. Pratikler için o kadar emin olmasam da, algılar düzeyinde, haklar düzeyinde ilerliyoruz. Pratiklere her baktığımızda, önyargıların, çatışmaların genellikle olduğu gibi korunduğunu görüyoruz.

Her halükârda bugün, büyük çatışmalar, büyük tercihler, büyük karşıtlıklar kültürel sorunlar düzeyinde belirginleşiyor. Dinden örnek vermek gerekirse, Fransa gibi bir ülke dinsel çoğulculuğu kabul etmekte büyük zorluk çekiyor. Daha Napoléon döneminde üç farklı din kabul edilmişti ama zaten geleneksel Protestanlık alabildiğine zayıflamıştı ve mensupları bugün de çok küçük bir grubu oluşturuyor –bugün yeni Protestan kiliseleri var ama o başka bir şey. Öte yandan, Yahudiler kovulmuşlardı ve her zaman ya mutlak bir dışlanmanın ya da çok güçlü bir bütünleşmenin içinde buldular kendilerini. 19. yüzyılın sonunda olduğu gibi, şimdi de aynı şey söz konusu. Bunun bir cephesine örnek olarak Yahudilerin büyük çoğunluğunun Yahudi olmayanlarla evlenmesi gösterilebilir.

Fransa’da bu çok zor olacak ama, bugün artık bir yanda, örneğin Müslümanların Katolikler kadar aynı şanslara, aynı haklara, dinini pratikte yaşama olanaklarına, camilerine, ibadet yerlerine sahip olması, tam bir yaygınlaşma sürecinde olan Budistlerin meditasyon yerlerine sahip olmaları gibi haklar konusundaki eşitliği öğrenmemiz gerekiyor. Aynı zamanda, bütün bunların basit bir farklılık olarak değil, her bireyin kendi kişisel deneyimi içinde kendini kurma hakkı olarak kabul edilmesi gerekiyor. Bu ikisi de tamamen farklı şeyler. Her zaman evrenselci bir unsur olması gerekiyor. Şimdiye kadar evrenselci unsur evrensel bir Tanrı ya da evrensel insan hakları oldu. Bugün evrensel olan ise her bir kişinin ekonomiyle, kültürle kendi kişiliğini kurma da sahip olduğu bireysel haklardır.

Notlar:

- 1 Alain Touraine’in bu kitabı Yapı Kredi Yayınları’ndan Ağustos 2000’de yayımlanmış olacaktır.
- 2 Konuşma dilinde, Fransızca “Arap” kelimesinin tersine çevirilmesiyle elde edilen ve “genc Araplar” için kullanılan sıfat.

İnsan Hakları

BÜLENT TANÖR

Bu metin, TÜSİAD'ın Aralık 1999'da yayımlamış olduğu Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi adlı raporun 2. kısmında yer alan İnsan Hakları bölümünün tıpkı basımıdır.

Demokratikleşmenin siyasal boyutundan sonra TDP'nin ikinci bölümünde, *İnsan Hakları* alanıyla ilgili eleştiri ve öneriler sunulmuştu. Bu bölüm, genel esaslara ilişkin bazı saptama ve değişiklik önerilerinden yola çıkıyordu.

I) Genel Esaslar

Türkiye'de insan hakları hukukunun genel çerçevesi anayasa ile çizilmiş olduğundan, sorunların da kaynağı esas olarak bu üst normdaydı. Bu nedenle, insan hakları sorununda esaslı bir iyileşmeye gidilebilmesi için işe anayasadan başlanması gereği vurgulanmıştı. Bu doğrultuda önerilmiş olanlar şöyle özetlenebilir (TDP, s. 95-101):

Anayasanın Başlangıç bölümünün 5. paragrafının tümünden, 3 ve 6. paragraflardan da “bu Anayasada gösterilen” ve “bu Anayasadaki” ibarelerinin kaldırılması, 13. md.sinin genel sınırlama maddesi olmaktan çıkarılıp genel koruma hükmü haline getirilmesi ve buraya “öze dokunma yasağı”nın yeniden konması, temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlama sebeplerinin sadece

ilgili özel maddelerde gösterilmesi, bu bağlamda 14. md.nin de kaldırılması ve evrensel standartlara dönülmesi istenmişti. Bu anayasal çatı aslında 1961 Anayasası'nın ilk şeklinin benimsemiş olduğu sistemden çok farklı değildi.

Devlet Denetleme Kurulu önerilerinde de 13. madde buna benzer bir şekilde düzenlenmiş, 14. madde ise epey kısaltılarak korunmuştur (A. 2 ve 3).

Konuya ilişkin başka örnekler de vardır. Bir hukuk derneği bünyesinde yapılmış bir çalışmada TDP'deki yaklaşım ve diğer somut öneriler (dinsel özgürlükler bahsi dışında) hemen hemen aynen benimsenmiştir.¹ Doğrudan TDP'ye yönelik bir raporda ise, 1982 Anayasası'nın insan haklarına ilişkin esaslarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden (AİHS) alındığı ileri sürülmüş, Kemal Dal ve Feyyaz Gölcüklü'nün de tanıklıkları buna destek gösterilmiştir.²

1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel rejiminin AİHS'den kayanalandığı görüşü Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonları raporlarından beri süregelen bir görüştür. Ne var ki bu görüş inandırıcı değildir. Hak ve özgürlük tanıyan maddelerin ilk fıkraları AİHS'den alınmış, bunları izleyen ve “ancak” edatıyla başlayan sonraki fıkralarda ise bir üstte verilenler büyük çapta geri alınmıştır. Ayrıca, hak ve özgürlüklerin genel ve toptan sınırlandırılmasına yol veren genel hükümler 1982 Anayasası'nda var (Başlangıç, md.13 ve 14), AİHS metninde ise yoktur ya da bir tek örnekte görülür ve farklıdır. Şöyle ki, AİHS md.17 özgürlüklerin yok edilmesini önlemek için “faaliyet ve hareketler”i sınırlarken, yani *eylemler* dünyasına ölçü getirirken, 1982 Anayasası *düşünce ve bilim* hayatını bile bunlarla sınırlamıştır (Başlangıç, md.13, 14, 26, 27, 28, vb.). Ayrıca AİHS md.17 *devlet* tarafından gelebilecek taşkınlıklara karşı da özgürlüklerin korunmasını esas alırken, 1982 Anayasası bu noktayı belirtmemiştir (md.13 ve 14 ve Başlangıç).

1982 Anayasası ile hak ve özgürlükler arasındaki nitelik ve içerik farkları sıfırlanmış, bunların hepsi aynı disipline, katmerli ve bindirmeli bir sınırlama rejimine (Başlangıç, md.13 ve 14 ve özel sebepler) bağlanmıştır. Oysa, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun *de Becker* davasında AİHS'nin özgürlükler sistemini açıklarken kullandığı ifadeler son derece açıktır: “Sözleşmeyi hazırlayanlar tarafından kabul edilen metot, her bir hak ve hürriyeti ayrı bir madde olarak belirtmek ve tanımlamak ve her bir maddeye söz konusu hak ve hürriyetlere ilişkin, kabul edilebilir özel kayıt ve istisnaları ilave etmekten ibarettir”.³

Görülüyor ki, genel sınırlama hükümlerine dayalı 1982 sistemini AİHS'ye dayanarak savunmak yanlıştır. Nitekim Türk anayasakoyucusunun ve bazı yazarların Anayasa yapılırken AİHS'ye dayanıldığı yolundaki tezlerine karşın, konuyu Avrupa Konseyi adına inceleyen ve bu kuruluşa bir rapor sunan uzmanlar, 1982 Anayasası'nın 13. md.sini eksen alan sistemin AİHS'ye aykırılığını saptamada hiç zorlanmamışlardır.⁴

1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetlerle ilgili bölümünün AİHS'yi izlediği ve buna dayandığı görüşü eğer doğruysa, o zaman şu iki soruya nasıl cevap verilebilecektir: Neden 1982'den beri anayasanın temel hak ve özgürlüklerini de içeren bölümlerinde değişiklikler yapılması yoluna gidilmiş (özellikle 1995 değişiklikleri) ve neden bugün hâlâ Anayasa Mahkemesi Başkanı ile insan haklarından sorumlu devlet bakanları bile anayasanın düşünce ve ifade hürriyetlerine ilişkin hükümlerinde (md. 26, 27, 28) değişiklik yapılmadıkça bu özgürlüklerin yasa değişiklikleri yoluyla normalleştirilmesine olanak bulunmadığını hatırlatmaktadırlar? Bu yönde anayasa değişikliği çalışmaları da başlamıştır.⁵

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, temel hak ve özgürlükler ya da insan hakları alanında gerçek bir iyileşme isteniyorsa, anayasanın özel maddelerindeki düzenlemelerin değiştirilmesi bunun için yeterli olmayacaktır. Asıl yapılması gereken, yukarıda TDP'den yapılan aktarmada işaret edildiği gibi, hak ve özgürlükler sistematüğını (Başlangıç, md. 13 ve 14) bütünüyle değiştirecek yeniliklere gidilmesidir.

İnsan hakları genelinde yürütölen bir hazırlık, İnsan Hakları Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı başlığını taşıyan ve Başbakan N. Erbakan imzalı metindi. İnsan haklarıyla ilgili bir teşkilat kurma fikri yerinde olabilir. Ancak, söz konusu tasarının "Müsteşar" kenar başlıklı 10. md.si, insan hakları zihniyetinin de ipuçlarını vermesi bakımından dikkat çekicidir. Madde şöyle kaleme alınmıştır: "Müsteşar, İnsan Hakları Teşkilatı Müsteşarlığının en üst âmiridir. Müsteşarlık hizmetlerini mevzuata, *Hükümetin genel siyasetine, milli güvenlik siyasetine, kalkınma planlarına, yıllık programlara* ve İnsan Hakları Yüksek Kurulu kararlarına uygun olarak yürütmekle (...) sorumludur".⁶ İnsan haklarının gerçekleştirilmesi hedefinin bir ülke hükümetinin genel siyasetine, milli güvenlik siyasetine, kalkınma planlarına ve bunlarla ilgili yıllık programlara endekslenmesi, hükümet programı ya da yıllık kalkınma planı ölçüsünde insan hakları (!) yaklaşımının benimsenmesi, hak ve özgürlükler felsefesi açısından acı bir istihzadır.

İnsan hakları alanındaki iyileştirme girişimleri H. Sami Türk'ün ve M. Ali İrtemçelik'in devlet bakanlıkları döneminde yükselişe geçmiş görünmektedir. Bu girişimlerle ilgili örneklerle ileride yeri geldiğinde temas edilecektir.⁷

II) Kişi Dokunulmazlığı, Özgürlüğü ve Güvenliği

Kişinin maddî ve manevî varlığının korunması ve geliştirilmesi, yasayla belirlenmiş durumlar dışında da özgürlüğünden yoksun bırakılmaması gibi temel ilkeler bu başlığın altında yer alır.

1) Yaşama Hakkı ve Ölüm Cezası

AİHS'ye EK 6 No'lu Protokol'ün kabulü ile, savaş hali dışında ölüm cezası uygulamasına son verilmesi önerilmişti (TDP, s. 102-103). Başlıca iki gerekçe, idam cezasının yaşama hakkının özüne dokunması ve 1984'ten beri ülkemizde zaten ölüm cezalarının yerine getirilmemesi idi.

Konuyla ilgili uluslararası bir gelişme, 1991'den beri ölüm cezalarını fiilen uygulamayan Bulgaristan'da da bu cezalara yasal olarak son verilmiş olmasıdır. Böylece, 1984'ten beri bu cezaları uygulamayan ama yasalarında saklı tutmaya devam eden Türkiye'nin durumu biraz daha göze batıcı bir hale gelmiş bulunmaktadır.

Şimdi bunlara bir yeni olumsuzluk eklenmiştir. Türkiye, idam cezasını yasalarından çıkarmadığı için, yurtdışındaki bazı zanlı ya da sanıkların kendisine geri verilmesini sağlamada başarısız kalmaktadır.

Son üç yılda, ölüm cezalarına karşı ülkemizde yükselen tavır netlik kazanmıştır. Ceza teorisi ve uygulamasıyla ilgili uzmanların çoğu bu cezaya karşı olduklarını açıklamışlardır.⁸ Yeni Türk Ceza Kanunu (TCK) tasarısında bu ceza kaldırılmış bunun yerine ağırlaştırılmış ömür boyu hapis cezası öngörülmüştür.

Ancak pratikte henüz bir ilerleme yoktur. TCK tasarısının görüşülmesi acil olarak gündemde değildir. Yasalaşması da kolay görünmemektedir. Öte yandan, eski Adalet Bakanı Hasan Denizkurdu'nun dış olayların etkisi ve sanıkların iadesini sağlama niyetiyle hazırladığı ve barış zamanında bu cezanın kaldırılmasını öngören yasa taslağı ise Bakanlar Kurulu'nda bile gereken desteği bulamamıştır. Bu taslak da, savaş hali ve yakın savaş tehlikesi dışında ölüm cezası yerine, ağırlaştırılmış ömür boyu hapis cezası verilmesini öngörmektedir.⁹

Ölüm cezalarına savaş ve yakın savaş tehlikesi durumu dışında son verilmesinin en kestirme çözümü olarak, AİHS'ye Ek 6 No'lu Protokol'ün kabulü yolu görünmektedir. Bu yapılabildiği takdirde TCK'de ayrıca tek tek ayıklama ve değişiklik yapma gereği duyulmayacaktır.¹⁰ Ancak, ilgili suçların cezasının ne olacağına ilişkin tek maddelik bir yeni yasaya ihtiyaç olduğu da açıktır.

Dışişleri Bakanlığı da Anayasa ve TCK'de değişikliklerin yapılmasının yanı sıra, 6 No'lu Ek Protokol'ün imzalanmasından yanadır.¹¹

2) Kolluk Aşırılıkları

Kolluk güçlerinin keyfi davranışlarından ve ölçsüz şiddet kullanmalarından doğan insan hakları ihlallerinin önlenmesi niyetiyle bazı öneriler sıralanmıştı: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 6. md.sinin kaldırılması ya da en azından 1. fıkrasındaki "direnmesi" sözcüğünün metinden çıkarılması, Sıkıyönetim Kanunu md. 4/2 ile Olağanüstü Hal Kanunu md. 23/2'deki "teslim ol emrine itaat edilmemesi ve silahla mukabeleye yeltenilmesi" şeklinde değiştirilmesi gibi (TDP, s.103-106).

"Kesin zorunluluk" yokken silah kullanılmasından doğan insan hakları ihlalleri devam etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi pek çok davada Türkiye'yi haksız bulan ve mahkûm eden kararlar vermişlerdir.¹² Bu alanda mevzuatın yenilenmesi konusunda herhangi bir girişim de görülmemektedir.

Bunun önemli bir istisnası, Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu bir iptal kararıdır. Basında çıkan haberlere göre, Anayasa Mahkemesi, Terörle Mücadele Kanunu'na yapılan bir eklemeyle, güvenlik güçlerine duraksamadan ateş etme yetkisi veren bir hükmü anayasaya aykırı bulup iptal etmiştir.¹³

3) İşkence

İşkence uygulamalarında mevzuatın kusurları aşağıdaki noktalardan kaynaklanmaktaydı:

- CMUK güvencelerinin genelde DGM'ler için geçerli olmayışı,
- Gözaltı sürelerinin uzunluğu,
- OHAL bölgesi tutuklu ya da hükümlülerinin 15 gün alınıp sorgulanabilmeleri,

- Terörle Mücadele Kanunu kapsamındaki suçlardan sanık görevlilerin tutuksuz ve gizli yargılanmaları,
- Kamu görevlilerinin yargılanmasını zorlaştıran hükümler (Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat),
- İşkence ve benzeri suçlar için konulmuş cezaların azlığı vb.

Türkiye’de insan haklarının durumuna ilişkin ulusal ve uluslararası yıllık raporlar, işkence uygulamalarının sürüp gittiğini göstermektedir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de son iki yılda bu durumu saptayan ve Türkiye’yi mahkûm eden kararlar almışlardır.¹⁴ İşkence ve kötü muamele alışkanlığı, suçlu ya da zanlıların Türkiye’ye geri verilmesini engelleyen gerekçelerden biri olmaktadır (*BM Sözleşmesi*, md. 3).

TDP’de; CMUK değişikliğiyle (1992) sağlanan güvencelerin bütün durumlara (olağanüstü hal) ve mahkemelere (DGM) teşmili ve DGM sanıkları için öngörülen istisna hükümlerinin kaldırılması, gözaltı sürelerinin kısaltılması, kamu görevlilerinin yargılanmasını zorlaştıran ayrıcalıklara son verilmesi, işkence sanıklarını cezalandıran hükümlerin değiştirilmesi ve ağırlaştırılması istenmişti (s. 106-107).

Son iki yıl zarfında bu alanın bazı kesimlerinde durgunluk, bazılarında ise hareketlilik yaşandı. CMUK güvencelerinin genelleştirilmesi tam olarak sağlanamadıysa da bazı ilerlemeler kaydedildi. Gözaltı sürelerinde de kısaltmalara gidildi. Bu iki noktaya az ileride *Yakalama ve Gözaltı* başlıkları altında değinilecektir. Memur yargılaması ile ilgili olarak, konunun uzmanlarıncı (Sami Selçuk) eleştirilen bir tasarı hazırlanmış ve yasalaşmıştır. Ayrıca, TCK’de yapılan değişikliklerle (md. 243, 245, 354), işkence ve kötü muamele suçları genişletilip cezaları arttırıldı.¹⁵

İşkencenin önlenmesi yolunda iki somut adım daha atılmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye’nin zaten onaylamış olduğu İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi’ne ek olarak çıkarılan 1 ve 2 No.lu Protokollerin de onaylanmasıdır.¹⁶ İkinci ve daha önemli olan girişim, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi-ne ilişkin 3.12.1997 tarihli Başbakanlık genelgesidir.¹⁷

Bu genelgede, Gözaltı, Sorgulama ve İfade Alma Talimatı/Yönergesi’ndeki esasların harfiyen uygulanacağı belirtildikten sonra, bu çerçevede şu kurallar getirilmekte ve bunların uygulanması emredilmektedir:

a) Gözaltına alınanlara haklarının söylenmesi, b) bunların her türlü işlemlerinin kayda geçilmesi, c) gözaltı başlangıcında ve salıvermede dok-

tor raporu düzenlenmesi, ç) sanıkların avukatlarıyla teması ve yakınlarına haber verebilmeleri, d) adli mercilere yasal süre içinde sevk, e) gözaltı yerlerinin fizik koşullarının uluslararası standartlara uydurulması, f) nezarethanelerin sık sık denetlenmesi, g) doktor ve sanığın yalnız bırakılması, ğ) beslenme ve sağlık konularında zorunlu ihtiyaçların karşılanması, h) ses ve görüntülerin kaydedilmesi, ı) sorgulamada uzman kişilerin görevlendirilmesi.

Genelgede, işkence veya kötü muamele yapan görevliler hakkında derhal yasal işlem yapılacağı ve soruşturmaların en kısa zamanda bitirileceği bildirilmekte, vali ve kaymakamlarla Cumhuriyet savcılarının denetim görevleri düzenlenmektedir.

Adalet Bakanlığı'nın bir genelgesi de, "Avrupa İnsan Hakları Divanı'nda ileri sürülen işkence iddialarına sebebiyet verilmemesi için gerekli önlemlerden olarak", ölü muayenesine ve otopsiye yardımcı olacak olan fotoğraf çekimi işlerini düzene bağlamaktadır.¹⁸

İleride ele alacağımız gözaltı statüsüyle ilgili değişiklikler de hesaba katıldığında, işkencenin önlenmesi konusunda Türk hukukunda son iki yılda önemli adımların atıldığını kabul etmek gerekir. Bu iyileştirmeler kısmen pratiğe de yansımış, işkence uygulamalarında nisbî bir azalmanın meydana geldiği yabancı gözlemcilerin de dikkatinden kaçmamıştır.¹⁹ Mevzuattaki eksiklik ve aksaklıkların hepsi giderilmemiş olmakla beraber, işkence uygulamalarının artık büyük çapta eğitimsizlik ve denetim zaafları gibi pratik nedenlerden ileri geldiğini düşünmek mümkündür.

Nitekim, İşkencenin Önlenmesi İçin Avrupa Komitesi (CPT)'nin 6 Aralık 1996'da açıklanan Türkiye hakkındaki ikinci raporunda, o tarihlerde bile ülkede işkencenin önlenmesini sağlayacak yasal ve düzenleyici çerçevenin büyük çapta mevcut bulunduğuna işaret edilmişti. Komite'ye göre ihlaller bu çerçeveye ve emirlere uyulmamasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla çözüm, güvenlik güçleri üzerinde daha etkili denetim ve gözetim mekanizmalarının kurulmasıydı.²⁰

Konunun uzmanları o zamandan beri uygulamaya yardımcı olmak amacıyla şu iki noktaya özellikle dikkati çekmişlerdir. Birincisi; CMUK değişik md.135/a ve 254 uyarınca, yasak sorgu yöntemleriyle ve hukuka aykırı olarak elde edilmiş ikrar ve delillerin hükme esas alınamayacağı kuralının sorgulama görevlilerine anlatılabilmesi,²¹ ikincisi de CMUK md.154/3'ün Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat hükümlerine katılma-

dan işkence suçu zanlıları hakkında doğrudan dava açma görevini yüklediğinin ilgililere izah edilebilmesi.²²

4) Kişi Dokunulmazlığı ve Güvenlik Soruşturması

Kişi dokunulmazlığı herkesin maddî ve manevî varlığını koruma hakkını da içerir (AY. md.17/1). TDP’de güvenlik soruşturması da bu başlık altında ele alınmıştır.

Genel olarak kişi dokunulmazlığı konusuyla ilgili bir olumlu adım örneği Adalet Bakanlığı’nın bir genelgesidir.²³ Bununla, “bekâret kontrolü ve zina iddiaları dolayısıyla yapılan muayenelerde insan onuruyla bağdaşmayan uygulamalara meydan verilmemesi için alınması gerekli önlemlerle” ilgili direktifler düzenlenmiştir. Genelge, TCK md. 440 ve 441 hükümlerinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmeleri nedeniyle zina eyleminin suç olmaktan çıktığını hatırlatarak, bu fiil nedeniyle işlem yapılmamasını, ilgililerin muayeneye sevk edilmemelerini bildirmektedir.

TDP’de, güvenlik soruşturmasının yasayla ve daraltılarak düzenlenmesi, bazı yasa hükümlerinin de (Pasaport Kanunu md. 22 ve Sıkıyönetim Kanunu md. 2/son) kaldırılması önerilmişti (s.109-110). Bu konularda bir ilerleme yoktur.

5) Yakalama ve Gözaltı

Türk mevzuatında yakalama ve gözaltı rejimlerinde:

a) DGM’de yargılanacaklar aleyhine bir farklılık bulunduğu ve buna yol açan CMUK 1992 değişikliği yasasının 31. md.sindeki istisna hükümlerinin kaldırılması talep olunmuş,

b) Yakalanan kişinin yakınlarına haber vermesini engelleyen anayasal ve yasal hükümlerin çıkarılması gereğine işaret edilmiş,

c) O tarihte gündemde olan yasa değişikliği tasarısıyla gözaltı sürelerine getirilen yeni ölçülerin mâkul olduğu ve bunların kanunlaşmasının yerinde olacağı vurgulanmış,

d) Gözaltına alma anından itibaren bütün bilgilerin bir merkezde toplanması,

e) Sorgulamanın savcı tarafından yapılması ve bir avukatın bulundurulması,

f) Adli kolluk tasarısının kanunlaşması,

g) Adli Tıp Kurumu ile hükümet tabiplerinin korunaklı bir hukukî statüye kavuşturulmaları istenmişti (TDP, s.110-113).

Mevzuatta bu konuda meydana gelen değişme, biri yasa öbürü genelge şeklinde iki belgede ifadesini bulmuştur: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve Bu Kanunlarda Değişiklik Yapan 18.11.1992 tarihli ve 3842 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun²⁴ ile, Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği.²⁵

Yukarıdaki sırayı izleyerek ve yasa değişikliğiyle meydana gelen yeni durumu ön plana çekerek, yakalama ve gözaltı rejimindeki değişimleri ele alıyoruz.²⁶

a) Gözaltına alınan kişinin avukatla görüşmesine DGM savcıları bazen izin veriyor, bazen vermiyorlardı. Şimdi 4229 sayılı kanun değişikliği bu konuya açıklık getirmiştir (md. 3). Gözaltındaki kişi, eğer gözaltı süresi hâkim tarafından uzatılmışsa, bu uzatma süresinin başlamasından itibaren avukatla görüşebilir. Şu var ki, hâkim tarafından uzatma, gözaltına alınmanın 4. gününden sonra başlar. Dolayısıyla kişi ilk dört günde bu haktan yine yoksundur.

Oysa, özellikle DGM kapsamına giren suçun zanlıları için gözaltında geçen ilk günler çok önemlidir. Kötü muamele, eziyet ve işkence olasılığı bu arada daha fazladır. Bunu gidermenin yollarından biri, daha ilk günden ya da ikinci günden itibaren avukatla görüşmeyi sağlamadan geçer.

Öte yandan yasa değişikliğiyle, yakalanan kişinin gözaltına alındıktan sonra hâkim önüne çıkarılıp sorguya çekilmesi sırasında talep halinde avukatın da hazır bulunabileceğine dair CMUK md. 128/1 hükmü artık DGM kapsamındaki suçların sanıkları için de uygulanacaktır.

Aynı şekilde, Cumhuriyet savcısının yakalama emrine ve işlemine karşı ilgilinin, avukatının ya da bazı yakınlarının hâkime itiraz hakları (CMUK md. 128/4) DGM suçları için de geçerli kılınmıştır.

Değişiklik yasası bu ve benzeri birkaç nokta dışında, 1992 CMUK reformunun DGM’lerde uygulanmamasını öngören istisna hükümlerini (4832-18.11.1992, md. 31) muhafaza etmektedir. Bu istisna hükümlerinin kaldırılması ya da mâkul hadlere çekilmesi gerekir.

b) Yakalanan kişinin yakınlarına haber verilmesine getirilen engellerin kaldırılması ya da azaltılması yolunda yasada bir yenilik yoktur. Buna karşılık Yönetmelik, “DGM’lerin görev alanına giren suçlarda soruşturma konusunun açığa çıkması bakımından kesin bir sakınca yoksa, kişinin yakalandığı aynı şekilde yakınlarına duyurulur” (md. 9) demek suretiyle, bu konuda olumlu bir katkı getirmiştir.

c) Yasa değişikliği gözaltı süreleri bakımından da yenilik getirmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin de yeni kararlarında işaret etmiş olduğu gibi, bu süreler gereğinden fazla uzundu ve Sözleşme’nin ihlâline yol açmaktaydı.²⁷ Yasa değişikliğiyle getirilen yenilikler bu noktadan da önemli olup başlıca üç kademede şemalaştırılabilir.

Genel mahkemelerin görev alanına giren suçlar söz konusu oldukça suç zanlısı, “en yakın sulh hâkimine gönderilmesi için zorunlu (eski metinde: “gerekli”) süre hariç 24 saat içinde sulh hâkimi önüne çıkarılır ve sorguya çekilir”. Toplu suçlarda C. Savcısının talebi ve sulh hâkiminin kararı ile bu süre yedi güne kadar (eski metinde: “sekiz gün”) uzatılabilir.

DGM’lere gelince, azami süre kural olarak 48 saattir (eski metinde: “24 saat”). Toplu suçlarda C. Savcısı 48 saat daha, yani 4 güne kadar uzatılma emri verebilir. Bu süre içinde de soruşturma tamamlanamazsa, C. Savcısının talebi ve hâkim kararı ile gözaltı süresi yedi güne kadar uzatılabilir (eski metinde: “15 gün”).

OHAL bölgesinde bu yedi günlük süre, C. Savcısının talebi ve hâkim kararı ile 10 güne kadar (eski metinde: “30 gün”) uzatılabilir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; toplu suçlarda gözaltı sürelerinin indirilmesi ve OHAL hariç yeni süreler uluslararası standartlara uygundur. OHAL durumuyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi içtihatlarında ortak bir netlik yoktur. Türkiye’nin maruz kaldığı terör darbeleri karşısında 10 günlük sürenin olağan karşılanması mümkündür. Bu arada, Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Denetleme Kurulu (DDK) önerilerinin bu süreyi 4 güne indirmeyi hizaladığını,²⁸ bu yönde girişimlere başlandığını belirtmek de gerekir.

d) Gözaltıyla birlikte bütün bilgilerin tek merkezde toplanması konusunda, yukarıda anılan Yönetmelik’le olumlu bir adım atılmış bulunmaktadır. Fakat hiç şüphesiz asıl ölçü uygulamada gösterilen titizlik olacaktır.

e) Sorgulamanın savcı tarafından yapılması ve başından itibaren avukat bulundurulması yolunda bir ilerleme yoktur.

f) Adli kolluk konusuyla ilgili bir yasa tasarısı vardır, fakat geçtiğimiz yasama döneminde de kanunlaşması mümkün olamamıştır.

g) Adli Tıp Kurumu ile hükümet tabiplerinin daha korunaklı bir statüye getirilmeleri yolunda bir girişim görülmemektedir.

Yönetmelik üzerinde ayrıca duralım. Adalet ve İçişleri bakanlıkları tarafından hazırlanan bu metin, 18.11.1966 tarih ve 318 sayılı Jandarma Genel Komutanlığı Gözaltı, Sorgulama ve İfade Alma Yönergesi ile, 8.5.1995 tarihli ve 148 sayılı Emniyet Genel Müdürlüğü Gözaltı, Sorgulama ve İfade Alma Talimatnamesi'nin yerini almıştır. Metinde; gözaltına alınanların kaydı, işlemler, süreler, savunmanla görüşme, ifade alma araçları ve yasak sorgu yöntemleri, suçlu olarak teşhir olunmama gibi esaslar düzenlenmiştir. “Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına giren suçlarda soruşturma konusunun açığa çıkması bakımından kesin bir sakınca yoksa, kişinin yakalandığı aynı şekilde yakınlarına duyurulur” (md. 9), “soruşturmanın selâmeti ile doktor veya şüpheli veya sanığın güvenliği bakımından sakınca bulunmayan hallerde, doktor ile muayene edilen şahsın yalnız kalması sağlanır” (md.10) şeklindeki olumlu yeniliklere de işaret etmek gerekir. Bununla birlikte Yönetmelik'te yer alan başka bazı hükümlere karşı Türkiye Barolar Birliği ile İstanbul Barosu tarafından Danıştay'da iptal davaları açılmıştır (7.12.1998 ve 30.11.1998).

Yönetmelik'te yapılan değişiklikle, kadınlar ve çocuklar için ek koruyucu hükümler getirilmiştir (R.G 13.8.1999-23785).

6) Tutukluluk

DGM'lere ilişkin istisnaların kaldırılması ya da mâkul ölçülere çekilmesi gereğine işaret edilerek, CMUK md. 104'teki “suçun toplumda infial uyandırması” halinin tutuklama nedenleri arasından çıkarılması ve haksız tutuklamalara ilişkin tazminatların arttırılması talep edilmişti (TDP, s. 113-114). Son iki hususta herhangi bir hareketlilik yoktur. Tutuklama konusunda ise bir gelişme yaşanmıştır.

4229 sayılı ve 6.3.1997 tarihli yasa değişikliği, tutukluluk süreleri için CMUK 1992 değişiklikleriyle getirilmiş olan sınırlayıcı (tavan) hükümlerin artık DGM'lerin kapsamına giren suçlarda da uygulanacaklarını bildirmiştir (md. 4). Böylece CMUK md.110 hükmüne göre diğer mahkemelerde olduğu

gibi DGM’lerde de hazırlık soruşturmasında tutukluluk süresi en çok altı ay, kamu davası açılması halinde önceki tutukluluk süresi dahil en çok iki yıldır. Bu süreler içinde kamu davası açılmamış ya da hüküm verilmemişse, cezanın alt sınırı 7 seneye kadar olan suçların sanıkları hakkındaki tutuklama kararı kaldırılacaktır.

Tutukluluk sürelerindeki sınırlayıcı tavan hükümlerinin DGM’lere de teşmili elbette olumludur. TDP’de önerilenlerden biri de buydu. Şu var ki, tutukluluk rejimi sadece süreler ve bunlarla ilgili sorunlardan ibaret değildir; bunun başka unsurları da vardır. Tutuklama sebepleri, tutuklamanın koşulları ve usulleri bunlar arasında yer alır. Bu konularda da CMUK/ DGM ikiliklerinin giderilmesi ve istisnaların kaldırılması ya da farklılıkların mâkul ölçülere çekilmesi gereği hâlâ gündemdedir.

III) Düşünsel Özgürlükler

TDP’de bu başlık altında dinsel özgürlükler, düşünce özgürlüğü, bilim-sanat özgürlüğü, kitlesel iletişim özgürlüklerinin durumu incelenmişti.

1) Dinsel Özgürlükler

İnanç özgürlüğü, ibadet özgürlüğü ve din öğretimi gibi kesimlerden oluşan bu alana ilişkin değişiklik önerileri şunlardı:

- a) Kimlik belgelerinden “din” hanesinin çıkarılması,
- b) İmam-Hatip Liseleri (İHL)’nin sadece meslek adamı yetiştirmeye yönelik ve bu amaca yetecek sayıda olması, buralara kız öğrencinin kesinlikle alınmaması,
- c) Sekiz yıllık zorunlu ilköğretimin kabulü ve İHL’lerin orta kısımlarının kapatılması,
- d) Kur’an kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)’na bağlanması ve İlkokulu bitirmeyenlerin bu kurslara alınmaması,
- e) Anayasa değişikliğiyle zorunlu din öğretime son verilmesi,
- f) Din eğitimi veren kuruluşlar ile din görevlilerinin işe girme sınavları dışında kalan sınavlarda hiçbir şekilde din bilgisini yoklayan sorular sorulmaması (TDP, s.114-120).

Rapor’u liberal ve demokratik yönleriyle olumlu karşılayan dinci çevreler, bu bahiste alınan tavırlara ve getirilen önerilere karşı büyük tepki gösterdiler. Din eğitimiyle ilgili sorunların “antidemokratik bir mantalite”

içinde ele alındığı,²⁹ “dindarlar”ın din eğitimi alanındaki derin kuşatma önerilerinden rahatsız oldukları³⁰ ileri sürüldü. Liberal eğilimli yazarlardan da Raporu din konusunda “tutucu” bulanlar³¹ vardı.

Bu alandaki tartışma ve değişikliklerin eksenini din eğitimi oldu. Din derslerinin zorunlu olmasına yöneltilen eleştiri pek ilgi yaratmadı. Bu konuda sadece iki tepkiye rastladık.

Bunlardan birincisinde, “Bu hükmün uygulanması Sünnî İslâm öğretisi ile sınırlıdır” deniyordu.³² Bu hatırlatmanın yararını anlayabilmek kolay değildir. Bir kere bu “sınırlama” anayasa ve yasadan değil, tamamen uygulamadan doğmaktadır. Ayrıca bu hatırlatmayla söylenmek istenen, derslerin zorunlu kılınmasından doğan sakıncaların azaldığı ise, gerçek bunun tam tersidir. Çünkü belli bir dinin veya mezhebin ve sadece bunların esas alınması, laik ve özgürlükçü demokrasinin kesinkes inkârıdır, devletin din ve mezhepler karşısında taraf tuttuğunun resmîleşmiş ifadesidir.

Zorunlu din dersleriyle ilgili ikinci tepki örneğinde, zorunluluk getiren anayasa kuralının saklı tutulması, “kişiler veya kanunî temsilcileri”nin bunu istememeleri halinde öğrencinin bundan muaf sayılması yolunda bir hükmün maddeye eklenmesi önerilmiştir.³³ Aslında, savunulan modele Türkiye yabancı değildir. 1948-1949 ders yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din dersleri konmuştu. Bunlara katılmak için velinin dilekçe vermesi gerekiyordu. CHP’li Milli Eğitim Bakanı Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu bu sistemi tersine çevirdi, katılma için dilekçe verme usulü yerine katılmama için dilekçe verme yöntemini geliştirdi. Böylece din dersleri, tahmini zor olmayan nedenlerden dolayı fiilen zorunlu hale gelmiş oluyordu. T. Banguoğlu bu “sistem değişikliği”ni yıllar sonra anlatırken, bir “hile” yaptığını ifade ve itiraf edecektir.

Bu durumda laik bir devletin yapması gereken iş bir kez daha netleşmektedir: Din derslerini zorunlu olmaktan çıkarmak. Eğer orta öğretimde bu türden bir bilgilendirmeye ihtiyaç varsa, bu hizmet ders saatleri dışında, nota ve sınava tâbi olmamak kaydıyla ve velinin istemi üzerine ihtiyarî olarak sunulabilir.

En büyük hoşnutsuzluğu davet eden konular İmam-Hatip Liseleri ve Kur’an kursları ile ilgili tahlil ve öneriler oldu.³⁴ Bu arada, uzlaştırmacı çözüm önerilerinde de bulunuldu.³⁵

Sekiz yıllık kesintisiz ve zorunlu ilköğretimin kabulü ve İHL’lerin orta kısımlarının kapatılmasıyla, sorunun önemli bir basamağı aşıldı.³⁶ Bu okul-

ların lise kısımlarına kız öğrenci alınmaması yolunda ise herhangi bir faaliyete tanık olunmadı.

Kur'an kursları da 20 Ağustos 1997 tarihli Yönetmelik değişikliğiyle Milli Eğitim Bakanlığı ile mülkî âmirlerin denetim ve gözetimi altına alındı (md.12). Ayrıca, sekiz yıllık kesintisiz ve zorunlu ilköğretimi bitirmeyenlerin bu kurslara katılamayacakları 21.1.1998 tarihli Danıştay kararlarıyla hükme bağlandı.

Bu gelişmeler, demokratikleşmenin altyapısını oluşturan özgür insan tipinin, kısacası *birey*'in serpilmesi bakımından atılması gerekli olan adımlardı. Ancak bunların yeterli olmadığı, bu alanda başka atılımlara da ihtiyaç bulunduğu kabul edilmelidir.

Yeni ve ileri adımların atılması gerekirken yapılan bir yasa değişikliğiyle, "İlköğretimin 5'inci sınıfını bitirenler için tatillerde ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetim ve gözetiminde yaz Kur'an kursları açılır" hükmünün konması,³⁷ çağdaş eğitim ilkelerinden (AY md. 42/3, 58/1) ve yukarıda sayılan kazanımlardan bir sapma olarak görülmelidir.

2) *Düşünce Özgürlüğü ve "Düşünce Suçları"*

"Düşünce suçları"na olanak veren Anayasa'nın Başlangıç, 13, 14 ve 26. maddelerine paralel olarak Terörle Mücadele Kanunu (TMK) md. 8, TCK md.132/3, 136/4, 155 ve 312/1 hükümlerinin kaldırılması, TCK md. 158, 159, 311 ve 312 hükümlerinin de düşüncenin cezalandırılmasına izin vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmeleri önerilmişti (TDP, s.120-124). Daha sonra yapılan bir çalışmada da hemen hemen aynı görüş ve önerilerin dile getirildiği görülmüştür.³⁸ Anayasa Mahkemesi Başkanı A.N. Sezer'in Anayasa Mahkemesi'nin 37. kuruluş yıldönümü törenini açış konuşmasında da aynı yönde dilekler yer almıştır. Gerek bu konuşmada, gerekse DDK Raporu'nda anayasadaki dil yasağının kaldırılması da istenmiştir (A.4)

Düşünce suçu üretici yasakların başında TMK md. 8 ile TCK md. 312 hükümleri gelmektedir. Uluslararası standartlar açısından da Türkiye'yi en çok zora sokan hükümler bu ikisidir.³⁹ Bakanlıklar ve hükümet katında bunları da içeren çalışmalar başlatılmış, insan haklarından sorumlu Devlet Bakanı H.S. Türk, anayasanın ve TCK'nın bazı maddelerinin incelenmesi ve değişiklik çalışmalarının yapılması için talimat vermiş, bunların bir kısmı tasarı haline gelmiştir.

TMK md. 8'le ilgili mahkûmiyetleri inceleyen Avrupa İnsan Hakları Komisyonu son iki yılda Türkiye aleyhine çok sayıda karar aldı.⁴⁰ Bunla-

rın ortak noktası TMK md. 8'e dayalı mahkûmiyet kararlarında AİHS'nin düşünce ve ifade özgürlüğü ilkelerine aykırılık saptamasıdır. Kanun değişikliği biraz da bu dış salvaları savuşturmak için tasarlanmıştı.

Bakanlar Kurulu tarafından benimsenip Başbakan M. Yılmaz tarafından 20. Dönem TBMM Başkanlığı'na sunulan ve TBMM Adalet Komisyonu tarafından da görüşülüp benimsenen tasarı⁴¹ suçu ve maddeyi ortadan kaldırmamakta, cezalarda indirimine gitmekte ve suçun unsurlarında bir değişiklik yapma iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. Yürürlükteki maddedeki “bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan” ibaresi yasa değişikliği tasarısında “bozmak amacıyla” şekline büründürülmüştür. Bununla da artık eleştiri ve düşüncelerin suç olmaktan çıkacağı sanılmaktadır ya da izlenimi verilmek istenmektedir. Böylece, mevzuatta terörü ve terör örgütünü övme vb. suçları yeterince varken, salt düşünceyi cezalandıran bir hüküm adeta teville çalışılmıştır.

Geçerken belirtelim ki, TMK md.7 uyarınca sorumlu müdürlere verilen cezaların para cezasına çevrilmesini öngören bir yasa değişikliği önerisi de TBMM Adalet Komisyonu'nda redde uğramıştır (2/584, S. Sayısı 227).

TCK md. 312 ile ilgili durum daha tartışmalıdır. Bir kere, halkların değişik kesimlerini dinsel, mezhepsel, ırksal vb. ayrımlara dayanarak birbiri aleyhine düşmanlığa sevkeden ifadeleri cezalandıran ceza hükümleri İkinci Dünya Savaşı ertesinden itibaren Batı demokrasileri mevzuatında yer almıştır. Bu bakımdan, söz konusu hükmün demokrasilerde benzerinin bulunmadığı yolundaki iddianın hiçbir dayanağı yoktur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de Mehdi Zana davasında TCK md. 312'yi ihlâlden verilen mahkûmiyet hükmünde AİHS'ye aykırı bir yön bulunmadığına hükmetmiştir (25.11.1997).

Buna karşılık maddenin düzenlenişinde ve uygulanışında düşünce ve ifade özgürlüğünü haksız ve ölçüsüz bir şekilde sınırlayan yönler vardır. TDP'de bunlar örneklenmişti. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi de bazı kararlarında bu sonuca ulaşmış bulunmaktadır.⁴² Maddenin birinci fıkrası “övme suçu” adı altında tipik bir düşünce suçu yarattığı gibi, ikinci fıkrasındaki suç tanımı ve unsurları da muğlaktır. Bu durum, ceza uygulayıcıları tarafından da ifade edilmiştir.⁴³

Yine TDP'de dikkat çekildiği gibi, TCK md.163 hükmünün tümüyle kaldırılmasından doğan boşluk, ceza uygulayıcıları tarafından TCK md. 312'ye başvurularak doldurulmaya çalışılmakta, bu ise maddenin kapsamını daha da muğlak ve esnek hale getirmektedir. Ancak, TCK md. 312 hükmünün kal-

dırılması halinde Anayasa md. 24'teki din istismarı yasağının büsbütün yaptırımsız hale geleceği de açıktır.⁴⁴

Yasa değişikliği tasarısı birinci fıkradaki “övme” fiilini yeterli görüp, “iyi gördüğünü söyleyen” ibaresini ve para cezasını kaldırmakta, ikinci fıkra da suçun unsurları arasına “umumun emniyeti için tehlikeli olabilecek bir şekilde” ibaresini eklemektedir. İkinci değişiklik, düşünce açıklamasını cezalandırma tehlikesini bertaraf eden “açık ve mevcut tehlike kriteri”ni getirmeye yeterli olduğu ölçüde isabetli sayılmalıdır. Bu bakımdan söz konusu ibarenin “olabilecek şekilde” yerine “*olacak şekilde*” diye düzenlenmesi daha isabetli olacaktır. İlk fıkradaki övme fiili ise, yukarıda değinildiği gibi, bir fikir suçu niteliğindedir. Terör eyleminin ve örgütlerinin propagandasını yasaklayan yeterince hüküm varken, böyle bir düzenlemeye ihtiyaç yoktur. Bu bakımdan, maddenin ilk fıkrası tümünden kaldırılmalıdır. TCK. 312'deki şişkinliğe yol açan ve TCK md.163'ün tümünden kaldırılmasından doğan boşluk da, sırf *istismar* ve *kötüye kullanma* suç ve cezalarının yeniden konmasıyla kapatılmalıdır. Zaten Anayasa'nın 14/2 ve 24/son hükümleri de bunu emreder.

3) Bilim ve Sanat Özgürlüğü

Bu özgürlükleri sınırlama izni veren Anayasa (md. 27/2 ve 3), Basın Kanunu (md. 31), Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu ile buna dayalı Yönetmelik'teki bazı hükümlerin kaldırılması/değiştirilmesi gereğine işaret edilmişti (TDP, s.124-128). Bu konularla ilgili yeni bir tartışmaya ya da değişiklik girişimine tanık olunmamıştır. Sadece DDK Raporu'nda Anayasa md. 27/2'deki sınırlamanın kaldırılmasının istenmiş olmasına dikkati çekelim (A.5).

4) Kitlel İletişim Özgürlükleri

Basın ve yayın özgürlüğü ile görsel-işitsel iletişim özgürlüğü alanındaki demokratikleşme engellerine işaret edilmiş; kaldırılması ya da değiştirilmesinde yarar olan hükümler gösterilmişti (TDP, s.128-139). Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun (4454-28.8.1999) dışında, bu alanlarda, bir hareketlilik görülmemiştir. Oysa, özellikle RTÜK uygulamaları seçimler arifesinde ve Marmara depremi ertesinde önemli rahatsızlıklara yol açmış bulunmaktadır.

Burada, DDK Raporu'ndaki iki liberal öneriye yer vermek gerekir. Bunlardan birincisi basımevi bir eklentilerinin hiçbir şekilde zapt ve müsadere edilemeyeceğine ilişkin düzenlemedir (AY md. 30). İkinci öneri de, kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkını AY md.13'teki sebeplerle sınırlama olanağı veren hükmün kaldırılmasını amaçlamaktadır (AY md. 31). DDK Raporu'nu bu önerileri (A.7 vd) son derece yerindedir ve TDP'deki eksikliği de gidermektedir.

IV) Kolektif Özgürlükler

TDP'de bu başlık altında dernek, toplantı ve gösteri, sendika özgürlükleri üzerinde yoğunlaşılması.

1) Dernek Özgürlüğü

Konu, TÜSİAD çalışmaları bünyesinde bir başka araştırma grubunun payına düşmüş ve rapor haline gelmişti: *Dernekler Kanunu Taslağı* (1997). TDP'de esas olarak bu rapora yollama yapılmış, sadece genel esaslar olmak üzere şu dört noktada 1995 anayasa değişikliklerinin (md. 33) getirdiği yeni düzenlemelere dikkat çekilmişti (s.139):

- a) Bu özgürlüğün sınırlanmasına ilişkin olarak AY. md.13'e yapılan yolamanın kalkmış olması,
- b) Siyasal faaliyet ve işbirliği yasaklarına son verilmesi,
- c) Faaliyetten alıkoyma işlemlerinin nispeten demokratikleştirilip yargıç güvencesinin geliştirilmesi,
- d) Kamu görevlilerinin bu alandaki hak ve özgürlüklerinde genişletilmeye gidilmesi.

Bu değişiklikler sonunda dernek özgürlüğünün anayasadaki çerçevesi, yasada (Denekler Kanunu/DK) gösterilene oranla daha liberal bir kimlik kazanmış, bu yüzden anayasa ile yasa arasındaki çelişki ve uyumsuzluklar daha da artmıştı. Ne var ki Anayasa Mahkemesi, anayasa değişikliklerinden sonra önüne gelen bir davada, 1983 tarihli DK'nin yeni anayasa hükümleri (md. 33) karşısındaki durumunu incelemeye ve denetlemeye yanaşmadı. Dayanılan nokta yine Anayasa'nın Geçici 15. maddesiydi. Oybirliğiyle alınan kararın mantığına göre, 1982 tarihli anayasada ne kadar değişiklik yapılırsa yapılsın, 1980-83 yılları arasında çıkarılan yasaların bunlara aykırılığı ileri sürülemezdi.⁴⁵

Bu durumda, yasaların anayasaya uydurulması işi daha büyük önem kazanıyordu. Bunun ilk adımı Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuru-

luşlarına ilişkin Kanunların Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun'la atıldı.⁴⁶ Bununla, söz konusu kuruluşların faaliyetten alıkonmaları belli sürelerle ve yargıç kararına bağlandı.

Ardından, anayasa değişikliklerinin gerektirdiği uyum yasaları açısından daha da önemli bir yenilik Dernekler Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la gerçekleştirildi.⁴⁷ Yasa değişikliğinin yukarıda sıralanan dört esas açısından getirdikleri/getirmedikleri şöyle özetlenebilir:

a) Yasa değişikliği, dernek özgürlüğünün sınırlanmasına ilişkin hükümlerinde önemli bir eksiltmeye gitmemekte, sadece anayasa değişikliğinin somut karşılığı ve gereği olarak DK md. 5/11 hükmünü kaldırmakla yetinmektedir. Kaldırılan bend şöyleydi: "Belli bir siyasî partiyi desteklemek veya aleyhine çalışmak, siyasî partiler arasında işbirliği sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği, mahalli idareler veya mahalle muhtarlığı veya ihtiyar heyeti seçimlerinde bir siyasî partiyi veya adaylarından birini veya birkaçını veya bağımsız bir adayı veya adayları desteklemek veya kazanmalarını önlemek veya bunlar arasında işbirliği sağlamak dahil olmak üzere, her türlü siyasî faaliyette bulunmak ve sendikalarla kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları veya vakıflarla bu amaçla ortak hareket etmek" (amacıyla dernek kurulması yasaktır).

Kaldırılan hüküm bundan ibarettir. Oysa yasanın 5. maddesinin diğer hükümleri başta olmak üzere pek çok maddesi, dernek kurma ve derneklere üye olma özgürlüğü açısından kabul edilemez ölçüde yasak barındırmaya devam etmektedir. İçişleri Bakanlığı bile 5. maddenin 6. bendinin kaldırılmasını önermektedir.⁴⁸

b) Derneklere ilişkin siyasal faaliyet ve başka kuruluşlarla işbirliği yasası da kaynağını md. 5/11'deki hükümden almaktaydı. Dolayısıyla bu bendin kalkması yukarıda (a) kısmında değinilenlere ek olarak burada da bir anlam ifade eder. Yasa değişikliği ayrıca derneklerin, siyasî parti, sendika ve meslek kuruluşlarından yardım alabileceklerini, bunlara yardımda bulunabileceklerini de kabul etmiştir (DK değişik md. 61/1).

c) Faaliyetten alıkoyma işlemlerinin nispeten demokratikleştirilmesinin ve yargıç güvencesinin devreye sokulmasını sağlayan anayasa değişikliğinin gereği olarak, yasada da yeni düzenlemeye gidilmiştir (DK değişik md. 54). Ayrıca, derneğin kendiliğinden dağılmış sayılması halinin tespiti yargıca ait bir işlem haline getirilmiştir (md. 51 ve 55).

d) Nihayet DK md. 4/1'de yapılan değişiklikle, dernek özgürlüğünden yararlanacakların çerçevesi genişletilmiş bulunmaktadır.

Üçüncü girişim Refah-Yol hükümeti döneminde hazırlanan ve Başbakan N. Erbakan tarafından TBMM Başkanlığı'na sunulan, Dernekler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Tasarısı'dır (30.6.1997). Burada da

bazı iyileştirme ve demokratikleştirme açılımları bulunmakla beraber, aksi yönde öneriler de yer almaktadır: Terörle Mücadele Kanunu gibi “düşünce suçları” da içeren bir yasaya muhalefetten mahkûm olanların dernek kuramamaları (DK md. 4’e ek “e” bendi), kurucu ve üyelik yasaklarına uymayanlara hapis cezası getirilmesi (DK md. 75’e ek) gibi.

TDP’de, Dernekler Kanunu’nun ülke mevzuatının en antidemokratik hükümlerini içeren yasalardan biri olduğu, bunu değiştirerek ıslaha çalışmaktansa yenisini yapmanın çok daha rasyonel ve hatta kolay olacağı fikri işlenmeye çalışılmıştı (s.140). Bu konuda yeterli bir demokratik birikimin olduğu da söylenebilir. DDK Raporu’nda geçen İçişleri Bakanlığı önerileri buna kanıttır.

2) Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü

Yapılması önerilen değişikliklerin en önemlileri şunlardır (TDP, s.146-147):

- a) Yer ve güzergâh tespitine ilişkin hükümlerin gözden geçirilmesi,
- b) Erteleme ve yasaklama yetkilerinin kaldırılması ya da erteleme yetkisinin 24-48 saat gibi mâkul bir hadde indirilmesi,
- c) Dernek, vakıf, sendika, meslek kuruluşlarının kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemelerini yasaklayan hükmün kaldırılması,
- d) Afiş, pankart, döviz, resim, ses cihazı, slogan vb. konulardaki kısıtlamaların kaldırılması.

Bunlardan (b) ve (c) bendindeki esaslara paralel öneriler CHP-MYK Ön Raporu’nda da yer almaktadır. Bunlara ek olarak burada seçilmiş kişilerin ya da parti veya kitle örgütü yöneticilerinin yurttaşlarla yapacak-

ları sohbet tarzı toplantıların yasa kapsamı dışına çıkarılması şeklindeki mâkul bir öneri daha dikkati çekmektedir.⁴⁹ Yasa ile ilgili liberal değişiklik önerileri İçişleri Bakanlığı tarafından da formüle edilmiş olduğu gibi, DDK'nin görüşleri arasında anayasanın konuyu düzenleyen 34. maddesinin yeniden kaleme alınması şeklinde önemli bir katkıya da rastlanmaktadır (A.9 ve L.).

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü ile ilgili tek somut yenilik, yasadışı örgütlere ait simgelerle, üniforma ve maske benzeri nesnelerin kullanılmasını yasaklayan yasa değişikliğidir.⁵⁰ Konuyu kucaklayan en önemli hazırlık, İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 arkadaşının bu kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkındaki kanun teklifleridir (2/173; S. Sayısı 269). Geniş kapsamlı ve liberal esaslara dayalı bu teklif 20. yasama döneminde kanunlaştırılmadı.

3) Sendikal Özgürlükler

Bu bahsin uzunluğu ve karmaşıklığı hesaba katılırsa (TDP, s. 147-152), her bir önerinin ardından ilgili tepki ve gelişmeleri hemen vermek daha yerinde olacaktır.

a) Sendikaların işlevini ekonomik ve sosyal menfaatlerin korunmasıyla tanımlayan ve sınırlandıran formülasyon (AY md. 55/1, Sendikalar Kanunu/SK md.1), sendikaların demokratik kitle kuruluşu olma özellikleri açısından ve 1995 anayasa değişikliklerinin de siyasal işbirliği yasaklarını kaldırmasından sonra iyice dar bir çerçeve olarak görünmekteydi. Bu yüzden bu dar tanımın genişletilmesi önerilmişti (s.147). Bu alanda kayda değer bir tartışma görülmemiştir.

b) Sendikal hak ve özgürlüklerin öznelereinden olarak gösterilen “işçiler” terimi, kamu görevlilerine de bu hak ve özgürlükleri tanıyan 1995 anayasa değişikliklerinden sonra dar ve yanlış bir formülasyon durumuna gelmişti. Doğrusunun “çalışanlar” olması gerekirdi. Bu nedenle AY md. 55/1 ile SK md.1’de gerekli düzeltmelerin yapılması istenmişti (s.147-148). DDK Raporu’ndaki öneri de bu şekildedir (A.10). Terim ve kavram disiplinine ilişkin bu tekliflerin de fazla ilgi ve itibar görmediği anlaşılmaktadır.

c) Sendikaların kuruluş esaslarıyla ilgili “Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı” (SK md. 3) şartı, özgürlüğün kullanılmasını zorlaştıracı bir engel sayılmış ve bu nedenle kaldırılması önerilmişti (s. 148).

Mevcut işçi sendikaları yöneticilerinin bazılarında buna itirazlar gelmiş, önerinin güçsüz işyeri sendikalarına, eskiden olduğu gibi sendikalar arası kısır rekabete yol açacağı, sarı sendikacılığı besleyeceği ve dolayısıyla da işverenlerin gücünü arttıracakları ileri sürülmüştür.⁵¹

d) Kuruculuk engeli olan TCK'nin İkinci Kitabına dayalı mahkûmiyetlerin bu sonucu doğurmasının engellenmesi ve yasada değişiklik yapılması (SK md. 5/1) önerilmişti (s. 148). Bununla ilgili bir tepki ya da gelişmeye rastlayamadık.

e) Milletvekilliği ile bağdaşmayan işler arasında bazı sendikal görevlere de yer veren (AY md. 82/1) hükmün çıkarılması, özellikle 1995 anayasa değişikliklerinden sonra elzem hale gelmişti (s.64-65).

Bülent Ecevit'in "dünyada eşî görölmedik bir demokrasi ayıbı" olarak nitelendirdiği bu yasağın kaldırılması ve sendikacılara siyaset ve Meclis yolunun açılabilmesi için ANAP-DSP-DTP Karma hükümeti döneminde bir anayasa değişikliği teklifi hazırlanmışsa da, bu öneri TBMM Anayasa Komisyonu'nda redde uğramıştır.⁵²

f) Sendika içi demokrasiye yardımcı olmak bakımından, şube genel kurulu seçimlerine yeniden yargı gözetimi esasının getirilmesinin yararlı olacağı ifade edilmişti (s.148-149).

Bu konuda herhangi bir tartışma ya da gelişmeye rastlanmamıştır.

g) İşçi sendikalarında ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartının aranması (AY md. 51/7, SK md. 14/14) sendikal demokrasiye aykırı düşmekteydi ve bu nedenle kaldırılması istenmişti (s.149).

Konuyla ilgili bir gelişme yoktur.

h) Özel Öğretim Kurumları Kanunu'na tâbi öğretmenlerin sendikalara üye olmasını yasaklayan hükmün (md. 32) kaldırılması istenmişti (s.149).

Bu noktada da bir ilerlemeye tanık olunmamıştır.

i) Sendikal özgürlüğün sınırlanması sebepleri ve yasak faaliyetler listesiyle ilgili olarak, SK md. 37/1'deki AY md. 14 hükmüne yollamanın metinden çıkarılması, 1995 anayasa değişikliklerinin gereği olarak da SK md. 37/2,3 ve 4. fıkralarının kaldırılması istenmişti (s.150-151). Burada bazı değişimler vardır.⁵³

Maddenin birinci fıkrasıyla ilgili bir değişiklik yoktur; AY md. 14 hükmüne yapılan yollama devam etmektedir. Çok geniş ve özellikle siyasal karakterli yasaklar listesi getirmiş olan ikinci fıkra, 1995 anayasa değişikli-

ğinin doğrultusunda daha dar bir çerçeveye sokularak şu hale getirilmiştir: “Sendika ve konfederasyonlar, amaçları dışında faaliyette bulunamazlar. Siyasî partilerin ad, amblem, rumuz veya işaretlerini kullanamazlar”. Yukarıda (a) şıkkı altında sendikaların işlevlerini dar bir alanda tanımlayan formülasyonun kaldırılması ya da genişletilmesi gereğine işaret edilmişti. Bu yapılmadığı sürece, SK md. 37/2’nin değişik şeklindeki “amaç dışı faaliyet yasağı” bir tehdit silahı ya da Demokles kılıcı olmaya devam edecektir. Bu nedenle yeni fıkranın bu ilk cümlesinin konması yanlış olmuştur. Yeni fıkranın ikinci cümlesindeki sınırlama ise mâkuldür. Sonuç itibariyle yeni 2’nci fıkra eskisine oranla ve 1995 anayasa değişikliklerinin de doğrultusunda çok daha liberal ve demokratik bir yapıdadır.

Bununla birlikte, “özgürlük asıl, sınırlama istisnadır; açıkça yasaklanmayan faaliyet serbesttir” şeklindeki liberal (özgürlükçü) anlayış hâlâ yasakoyucunun uzağındadır. O kadar ki, sözü edilen yasa değişikliği “Sendika ve Konfederasyonların Sosyal Faaliyetleri” başlıklı 33. md.sinin 6. bendindeki “Üyelerinin meslekî eğitim, bilgi ve tecrübelerini yükseltmek için çalışmak” şeklindeki ibareye, “teknik ve meslekî eğitim tesisleri kurmak” şeklinde bir ekleme yapma gereğini duymuştur. Anlayış öylesinedir ki, sanki bu ekleme yapılmasa sendika ve konfederasyonlar bu tesisleri kuramayacaklardır.

Yasa ile gelen değişiklikleri incelemeye devam edelim.

SK md. 37/3 hükmü uyarınca, bir siyasî partide yönetici görevi alan sendikacının sendikadaki görevleri son bulmaktaydı. 1995 anayasa değişiklikleri ışığında bu fıkra tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Yapılması gereken ve istenen de buydu.

Yerel ve genel seçimlerde aday olacak sendika yöneticilerinin görevlerinin askıya alınacağı, seçilmeleri durumunda ise son bulacağı yolundaki 4. fıkroda terminoloji değişikliğiyle yetinilmiştir. Bu anlamsız yasağın sürmesi AY. md. 82/1 hükmünün değiştirilememiş olmasından da kaynaklanan bir durumdur. Bu anayasa hükmünün sakıncalarına ve değiştirilmesi girişiminin başarısızlığa uğradığına yukarıda (e) şıkkında temas edilmişti.

k) Anayasa değişikliğiyle devletin sendikalar üzerindeki idarî ve malî denetimini öngören 52. madde tümünden kaldırılmıştı. Bu durumda, sözü edilen denetimi ve aidatların ödenme şeklinin kanunla düzenlenmesini öngören SK md. 47 ve 61 hükümlerinden birincisinin kaldırılması, ikincisinin de en azından değiştirilmesi gerekiyordu (s.151).

Yukarıda sözü edilen 4277 Sayılı Kanun, “Devletin İdarî ve Malî Deneti-

mi” başlığı altında yapılan düzenlemeyi değiştirerek, “İdarî ve Malî Denetim” şekline getirmiştir (md. 47). Bu yeni hüküm, anayasa değişikliğinin kaldırdığı “Devletin İdarî ve Malî Denetimini” yasadan çıkarmak anlamına geldiği ölçüde yeterli sayılmalıdır. Sk md. 61 ile ilgili bir değişiklik ise yoktur.

1) 1995 anayasa değişikliğiyle kamu görevlilerinin sendikal hakları iade edilmişti. Değişikliğe tâbi tutulan anayasa hükmü grevli ve toplu sözleşmeli bir sendikal hakkı açıkça tanımamakla birlikte, Türkiye’nin bağlı bulunduğu uluslararası sözleşmelerde, belli kesimler dışında kamu görevlilerinin sendikal hakları grevli ve toplu sözleşmeli karakter taşıdığından, anayasa değişikliğinin gerektirdiği yasa değişiklikleri sırasında bu hususun göz önünde bulundurulması ve Anayasanın da buna engel olmadığı ifade edilmişti (TDP, s.151-152). DDK Raporu’ndaki öneri de tüm çalışanlara (bazı istisnalar dışında) grev hakkının tanınması yönündedir (A.11).

Anayasa değişikliğinin gerektirdiği yasal değişikliklerin ilki, ‘Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’la gerçekleştirildi. ⁵⁴ Yasanın 22. md.si yeniden düzenlenerek devlet memurlarının anayasada ve özel kanununda belirtilen hükümler uyarınca sendikalar ve üst kuruluşlar kurabilecekleri ve bunlara üye olabilecekleri esası yineleni.

Bunu, Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu Tasarısı ile, aynı mahiyetteki yasa teklifleri izledi. 20. yasama döneminde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’ndan geçen ortak metin, tasarı ve tekliflerde olduğu gibi, anayasanın değişik md. 53/3 hükmü doğrultusunda *toplu görüşme* ilkesini kabul etmektedir. Böylece grevli ve toplu sözleşmeli sendika özgürlüğü seçeneği bir yana bırakılmış olmaktadır. ⁵⁵

Tasarı başlıca şu noktalardan eleştirilmiştir: Adaylık ya da deneme süresi içindekilere üyelik olanağı vermemesi, konfederasyon için beş sendikanın birleşmesini şart koşması, meslek veya işyeri esasına göre sendikalaşmayı yasaklayıp sadece hizmet kolu esasına göre ve ülke çapında faaliyette bulunma amacıyla sendika kurulabilmesi, kurucu olabilmek için en az iki yıldır kamu görevlisi olarak çalışıyor olma şartı, tüzüklerde yer alması gereken esasların son derece ayrıntılı biçimde sayılması, kurucu ve üye olamayacaklara ait çok etraflı liste, uluslararası kuruluşlara katılma konusundaki sınırlar ve nihayet anayasanın açıkça kabul etmediği ama yasayla tanınmasına da engel bulunmayan grev ve toplu sözleşme yetkilerinin kabul görmemiş olması vb. ⁵⁶

V) Kürt Sorunu

TDP'de bu bölümde önerilenler şöyle bir soruya yol açmıştır: Bunlar gerçekleşse sorun çözülmüş olacak mıdır? ⁵⁷ Raporun böyle bir iddiası yoktur ve zaten bunca kapsamlı bir sorunun çözüm anahtarları sadece hukukun elinde değildir. “Niyet ve amaç, bu soruna demokratik bir *hukukî çözümler taslağı başlangıcı* sunabilmekten ibarettir” (TDP, s. 153).

Bazı uluslararası kaynaklı önerilerin “azınlık hakları” şeklinde sunulduğunu görmekteyiz. Bu tarz önerilerin TDP'dekilerle karıştırılmaması gerekir. TDP'de, bir etnik gruba öncelikli konum verilmesi veya azınlık tarifi yapılması önerilmemiştir. Bütün öneriler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve üniter devlet ilkeleri çerçevesinde ve birey hakları ve kültürel özgürlükler bağlamında ele alınmış, demokratik standartların genel olarak iyileştirilmesi ve bütün toplum için geçerli olması hedeflenmiştir. Bütün etnik ve kültürel zenginlikleri ile ülkemiz AB ülkelerinden çok değişik bir konumdadır; bu nedenle zenginliğin ifadesi olan özgürlükler hukuken sağlandığında, Batı örneğindeki bir toplum anlayışı oluşacaktır. Bu çerçevede, devletin resmî dili Türkçe olmaya devam edecek, fakat kültürel yasaklar kalkmış olacaktır. Önerilenler ve gelişmeler özetle şöyledir:

1) Özel Adlar

Nüfus Kanunu ve ilgili yönetmeliklerde değişiklik yapılarak ad koyma serbestliğinin sağlanması ve “millî kültür” kayıtlamasına son verilmesi istenmişti (TP- s.153-154).

Buna karşı, Nüfus Kanunu'ndaki kaydın Kürtçe özel isimler verilmesine engel olmadığı ifade edilmiştir. ⁵⁸ 1993 tarihli İçişleri Bakanlığı genelgesiyle bu alanda sınırlı bir serbestliğin başladığını zaten belirtmiştik. Eksik olan, yasal açıklık ve bunun getireceği güvencedir.

2) Yerleşim Adları

Bunların Türkçeleştirilmesi politikasına son verilmesi, İl İdaresi Kanunu değişik md. 2/D'deki (11.5.1959) “Türkçe olmayan ve” ibaresinin kaldırılması gereği vurgulanmıştı (TDP, s.154). Aynı istek yeni bir yayında da dile getirilmiştir. ⁵⁹ Konuyla ilgili somut bir ilerleme yoktur.

3) Dil Yasakları

Dil yasaklarının anayasal kaynakları (md. 26 ve 28) kurutulmuş olmadığı gibi, uygulamadaki baskıcı tavırlar da tamamen ortadan kalkmış değildir. 1991’de yasadan çıkarılmış olan dil yasaklarının bütünüyle silinebilmesi için anayasal düzeyde ve idarî-adlî uygulamalarda değişiklik ihtiyacı devam etmektedir. Anayasa Mahkemesi Başkanı A.N. Sezer de Anayasa Mahkemesi’nin 37. kuruluş yıldönümü töreni açış konuşmasında buna işaret etmiştir.

4) Vatandaşlık

Anayasalarımızdaki vatandaşlık kavramı sadece bir *hukukî* bağ olarak “Türklük”le ifade edilmiştir: Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Kurtuluş Savaşı’ndan beri geçerli olan bu formülasyon sosyolojik ya da etnik bir çağrışım yüklü değildir; “Türkiye’de herkes Türktür” ya da “Türkiye’de Kürt yoktur” gibi anlamlara gelmez. Bu nedenle, vatandaşlık anlayışı konusundaki bu tartışmalı noktaya bir başlık ayrılmış, fakat bunda değişiklik yapılmasını gerektiren bir yön bulunmadığı da ifade edilmişti (TDP, s.155).

Tespit hâlâ geçerlidir. Zaman zaman alevlenen “anayasal vatandaşlık” tartışma ve tezlerinin bugüne kadar hiç kimse tarafından hukukî içeriğinin çizilmemiş olmasına dikkat çekmek gerekir. Türkiye’de vatandaşlık anlayışı zaten ırksal ya da etnik değil hukukî’dir; yani bu anlamda anayasal bir temele oturur. Bu yüzden, “vatandaşlığı Türk olma şartına bağlayan madde” ibaresi ⁶⁰ de yanlıştır. Türkiye’de vatandaşlık Türk olma şartına bağlı değildir; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes hukukî bağlam ve anlamda Türktür.

Şöyle de denebilir: Vatandaşlık Türk olma şartına bağlı değildir; hukuken Türk sayılmak için vatandaşlık bağı yeterlidir.

Doğrudan ayrımcı ve dışlayıcı hükümler bakımından lekeli olmayan mevzuatın en makul ve masum düzenlemelerinden biri de vatandaşlık kavramı konusunda yukarıdaki formülasyondur. Bunun korunması, çarpıklıkların ise asıl bulundukları yerlerde aranması daha isabetli olur.

5) Anadil Nedir?

Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî dili Türkçe’dir ve bu değişmez bir Anayasa hükmüdür (md. 3 ve 4).

Anadil ile resmî dil arasındaki ayrıma uygun davranılması, olanaklar çerçevesinde herkesin anadilini okulda ya da okul dışı kurumlarda öğrenebilme ve geliştirme olanağının sağlanması, bunun için de gerekli anayasal ve yasal düzeltmelerin yapılması önerilmişti (TDP, s.155-156). Bu olanağın MEB dışında ve denetim altında özel kurslar şeklinde ⁶¹ ya da devlet kurumlarınca sağlanması ⁶² yolunda önerilerde kayda değer bir artış vardır.

Yeni bir DGM kararında TDP'deki bu yaklaşım, beraat kararının gerekçelerinden biri olarak zikredilmiştir. ⁶³

6) Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü

Düşünce özgürlüğünden söz edilirken, Terörle Mücadele Kanunu md. 8 hükmünün “düşünce suçu” getirdiği ve kaldırılması gerektiği; zaten mevzuatta şiddet ve şiddet örgütlerini savunmayı suç sayan yeteri kadar hüküm bulunduğu ifade edilmişti. Buradaki “Kürt sorunu” başlığı, maddenin kaldırılmasının sağlayacağı yararı ayrıca hatırlatmanın yeridir.

Bu hükmün “yeni, aşırı ve aykırı bir hüküm” olmadığını ileri süren uzmanlar bile Avrupa (Strasbourg) organlarının kararlarının beklenmesi gereğine işaret ediyorlardı. ⁶⁴ Bugün bu kararlar yeterli sayıdadır ve söz konusu hükmün kaldırılmasını, TCK md. 312 hükmünün de esaslı bir şekilde değiştirilmesini gerekli kılacak niteliktedir. ⁶⁵

7) Basın, Yayın ve Sanat Ürünleri

Bu konudaki mevzuatın ve uygulamaların antidemokratik yönleri özellikle Kürtçe yayın ve ürünleri hedef almaktaydı. TDP'de bu alandaki genel iyileştirme isteklerine buradaki özel başlık altında gönderme yapmakla yetiniyoruz. Bu özel konuda da yaygınlaşan bir talepler yelpazesi vardır, ⁶⁶ ancak yasal hareketlilik görülmemektedir.

8) Dernek Faaliyetleri

Kültür ve dil ambargosu niteliğindeki Dernekler Kanunu hükümlerinin (md. 5/6 ve 6/4) kaldırılması gereğine değinilmişti (TDP, s.158). Bu talep de yeni önerilerle desteklenmektedir. ⁶⁷ Dernek, vakıf ve enstitülerin kültürel faaliyetlerinin yasal güvenceye kavuşturulması da bir gerekliliktir.

9) Radyo-TV Yayınları

TRT kurumu ya da özel radyo-tv'ler yoluyla yayın olanağının sağlanması görüşü savunulmuştu (TDP, s.158). Yurtdışından ve içinden yapılan Kürtçe yayınlardan sonra, bu talep daha da mantıklı hale gelmiştir. Devletin üst kademelerinde de konunun tartışıldığı, ilke olarak artık buna karşı çıkılmadığı, ancak lehçe farklılıklarının pratik bir engel sayıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸

10) Siyasî Partiler

Türk kültürü ve dilinden başka kültür ve dilleri korumayı ve geliştirmeyi parti kapatma sebepleri arasında sayan SPK md. 81 hükmünün kaldırılmasının şart olduğu belirtilmişti (TDP, s. 44-45, 158-159). Mevzuatta bölücülüğü yasaklayan pek çok hüküm varken, bu kültürel soykırım hükmünün kaldırılması talebinin çok daha geniş bir tabana oturması beklenirdi.⁶⁹ Son olarak Demokratik Kitle Partisi gibi ne terörle ne de ayrılıkçılıkla ilgisi bulunan bir partinin kapatılmasında bu maddeye de dayanılmış olması, hiç değilse bundan sonrası için düşündürücü olmalıdır.

Ekler

Yukarıda verilen listeye başka öneriler de eklenmiştir. Örnek kabildinden de olsa bunların birkaçına yer vermek gerekir.

CHP-MYK Raporu'ndaki önerilerin bazıları şunlardır: Bölgede olağan hukuka geçilmesi, DGM'lerin kaldırılması, MGK'nın anayasal kurum olma özelliğine son verilmesi, şiddeti dışlayan bütün görüşlerin partileşebilmesi, terör dışı suçlarda af, ölüm cezasının kaldırılması, anadilinde özel medya ile yayın, özel okullarda anadile dayalı eğitim, Kürt enstitüleri, jandarma yerine sivil kırsal polis örgütü, özel tim yerine yeni bir güvenlik gücü, silahlı kuvvetlerin görevinin dış güvenlikle sınırlanması, köy koruculuğunun tasfiyesi, MİT'in sivilleştirilmesi, kontrgerilla ve JİTEM gibi yapılanmaların kaldırılması.⁷⁰

Konuya ayrılan yakın tarihli bir çalışmada ayrıca şu önerilere rastlamak mümkündür: Değiştirilmesi gereken yasalar (Vatandaşlık, dernekler, siyasi partiler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, polis vazife ve yetkileri, terörle mücadele, millî eğitim, üniversite ve yükseköğretim, radyo-tv vb.); çıkarılması gereken yasalar (özerk yerinden yönetim, Kürtçe öğrenim, Kürt enstitüleri, Kürtçe radyo-tv yayıncılığı vb); ülkenin 15-20 özerk eyalete ayrılması, eyalet meclisleri ve yürütme organları vb .⁷¹

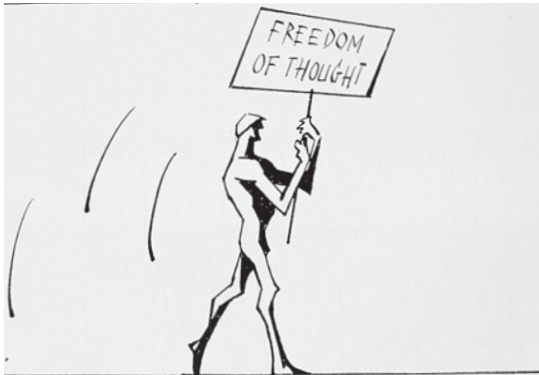
“Demokrasinin yerelleştirilmesi” talebine ve bununla ilgili birtakım somut önerilere, TBMM’ye sunulan bir raporda da rastlıyoruz: Valilerin ve diğer bazı yerel görevlilerin seçimle belirlenmesi, tarım, sağlık, eğitim vb. hizmetlerin İl Genel Meclislerinin gözetimine bırakılması gibi.⁷²

Nihayet kişi hakları bağlamında, sürgüne ya da zorunlu göçe tâbi tutulanların bölgelerine dönüşlerinin sağlanması talebi de ileri sürülmüştür.⁷³

Kürt sorununa ayrılan bu bahsi iki önemli hatırlatma ile beslemek ve güncelleştirmek yerinde olur.

Birincisi, Türkiye’de demokratikleşme, insan hakları ve hukuk devleti yolunda atılması gereken *genel* adımların sonuçta özel bir sorun olan Kürt sorununun çözümüne de yardımcı olacağını unutmamak gerekir. Anayasanın Başlangıç bölümünün 5. paragrafının kaldırılması, olağanüstü hal rejiminin ve kanununun ıslahı ya da yargı denetiminin pekiştirilmesi gibi konularda önerilenler, aslında bu özel sorunun aşılmasını da kolaylaştırıcı atılımlar olacaktır.

İkincisi, terörle mücadelede önemli mevzilerin kazanıldığı ve ekonomik-sosyal kalkınma atılımının başlatılmak istendiği bir dönem, demokratikleşme çığırının hızlandırılması için de kaçırılmaması gereken bir fırsattır. *Burada söz konusu olan, “azınlık” adı altında gruplara haklar ve özgürlükler tanımak değil, demokrasinin, hak ve özgürlüklerin ve hukuk devleti güvencelerinin bütün kişilere, bunların kültürel aidiyetlerini de hesaba katarak yayılmasıdır.*

Çizimler: Turhan Selçuk

Notlar

- 1 Temel Hak ve Özgürlüklerin Önündeki Engeller Raporu, Hukukî Araştırmalar Derneği, Ankara, Ekim 1988. Fazilet Partisi'nin Anayasa Değişikliğine Dair Uzlaşma Metni Taslağı'nda da buna paralel tercihler vardır.
- 2 Ş. AKYOL, Rapor, s. 27-28.
- 3 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine İlişkin İçtihat Derlemesi (1955-1967), Ankara 1972, s. 117.
- 4 C. DEJARDIN/J.DEBOEK, "Conformité de la Constitution turque avec la Convention européenne des droits de l'homme, Rapport, 16.12.1982, p.2.
- 5 Anayasa Mahkemesi Başkanı A.N. Sezer'in, yüksek mahkemenin 37. kuruluş yıldönümü törenini açış konuşması (26.4.1999); Prof. Dr. Hikmet Sami Türk'ün açıklaması (Cumhuriyet, 21.12.1998, s.4). Aynı yönde: İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları-I, Ankara 1998, s.13. Bakan H.S. Türk, açıkça, alınması gerekli önlemlerin "bir bölümü Anayasa değişikliğini gerektirecektir" demiştir (aynı kaynak, s. 50).
- 6 Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, sayı B.02.0.KKG/101-283/536; tarih: 31.1.1997 (metindeki vurgular bana ait/BT).
- 7 Bu faaliyet ve teşebbüslerin toplu bir dökümü için bkz. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları-I, Ankara, Kasım 1998, s. 4-16.
- 8 Yargıtay C.Başsavcısı Vural Savaş (Cumhuriyet, 23.11.1998), ceza hukuku uzmanları S.Dönmezer, U. Alacakaptan, D. Tezcan (Sabah, 22.11.1998 ve Radikal, 20.11.1998) örnek gösterilebilir.
- 9 Radikal, 16.11.1998, s. 5.
- 10 Rona AYBAY, "Dünya'da ölüm cezası uygulamaları", Açık Sayfa, Haziran 1998, s. 18-19.
- 11 DDK Raporu, B 5.
- 12 Komisyon kararlarına örnekler: Eşref Yasa, 8.4.1997; Hüseyin Güleç, 17. 4.1997; Muharrem Ergi, 20.5.1997; Gülten Aytekin, 18.9.1997; Sariye Ogur, 30.10.1997; İzzet Çakıcı, 12.3.1998; Selma Tanrıku, 15.4.1998. Mahkeme kararına örnekler: Kaya, 19.2.1998; Güleç, 27.6.1998; Yasa, 2.9.1998.
- 13 Haberin kaynağı: Milliyet, 1.1.1999.
- 14 Komisyon kararı: Tekin, 17.4.1997.
Mahkeme kararları: Aydın, 25.9.1997; Selçuk/Asker, 24.4.1998; Kurt, 25.5.1998; Tekin 9.6.1998.
- 15 Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun (4483-2.12.1999-R.G.4.12.1999-23896). Ayrıca: Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (4449-26.8.1999; R. G. 29.8.1999-23801).
- 16 Onay Kanunu: No: 4237 – 4.4.1997 (R.G.10.4.1997 – 22960), Bakanlar Kurulu onayı: Karar sayısı 97/9455 (R.G.23.6.1997 - 23028).
- 17 Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, sayı B.02.0.PPG.0.12-383-27691, tarih 3.12.1997. Genelge metni için ayrıca bkz. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları-II, Ankara 1998, s. 87 vd.
- 18 Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü, sayı B.03.0.CİG. 0.00.00.0.3.3 27/123, tarih 21.10.1998.
- 19 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Türkiye Raportörü Walter Schwimmer'in görüşü (Milliyet, 8.4.1999).
- 20 akt. Tekin AKILLIOĞLU, "İşkencenin önlenmesi için bir öneri", Radikal, 24.1.1997.
- 21 Kâzım ÖZOK, "İnsanlık suçuna karşı somut bir tavır belirlenmeli", Radikal, 25.2.1997.
- 22 Arif Ali CANGI, "İşkence sanıklarının yargılanmaları zor değil", Radikal, 24.12.1997.
- 23 Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü, sayı B.03.0.CİG.0.00.00.0. 3.3 27/123, tarih 21.10.1998.
- 24 No: 4229 - 6.3.1997; RG. 12.3.1997 - 22931.
- 25 RG. 1.10.1998 - 23480. Değişiklik: RG. 13.8.1999 - 23785.

- 26 Akın ATALAY, "Gözaltı süreleri değişti", Açık Sayfa, Nisan 1997; Tekin AKILLIOĞLU, "İşkencenin önlenmesi için bir öneri", Radikal, 24.1.1997.
- 27 Sakık ve diğerleri, 26.11.1997; H. Demir ve diğerleri, 23.9.1998.
- 28 DDK Raporu, C.
- 29 Korkut ÖZAL, "Din eğitimi -2", Son Çağrı, 29.1.1997.
- 30 Ahmet TAŞGETİREN, "TÜSİAD paketinde Aşıl'ın topuğu", Yeni Şafak, 23.1.1997.
- 31 Mehmet ALTAN, Sabah, 23.1.1997. Burada "tutucu" deyimi geleneksel cumhuriyetçi ya da Kemalist sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmış görünüyor.
- 32 Demokrasi ve İnsan Hakları, İKV yay., İstanbul 1997, s. 65 ve 73.
- 33 K. ÖZAL, sgm.
- 34 Örnekler: A. TAŞGETİREN, K. ÖZAL, sgm; "TÜSİAD çizmeyi aşıyor", Akit, 22.1.1997.
- 35 Cüneyt İLSEVER, "TÜSİAD ve DİN", Finansal Forum, 4.2.1997.
- 36 Kanun No: 4306 - 16.8.1997 (RG. 18.8.1997-23084).
- 37 4415-22.7.1999 (RG. 5.8.1999-22.7.1999).
- 38 Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü (haz. İbrahim Kaboğlu), TÜGİAD, 1997, s. 57.
- 39 Sınır Tanımayan Gazeteciler/Reporters Sans Frontières Türkiye Raporu, Radikal, 23.10.1998; E. ÖZBUDUN, "İnsan Hakları", TÜSİAD Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi, Tartışma Toplantıları Dizisi- 5 1998, s. 41; A. ERÜNLÜ, "İfade özgürlüğünün sınırı", Milliyet, 20.1.1998. Buna karşılık bir TİKV raporu, TMK md. 8 gibi kurallar "bütün gelişmiş Batı demokrasilerinde de mevcuttur" iddiasındadır (Demokrasi ve İnsan Hakları, İstanbul 1997, s. 76).
- 40 Örnekler: G. Arslan, H. Gerger, Ü. Erdoğan, E.P., A.Z. Okcuoğlu (11.12.1997) ve F. Başkaya, K.T. Sürek (13.1.1998) kararları.
- 41 18.3.1998, 1/738, S.Sayısı 634.
- 42 İ. İncal (Komisyon, 25.2.1997; Mahkeme, 9.6.1998), M. Ceylan (Komisyon, 11.12.1997), Ü. Öztürk (Komisyon, 30.6.1998).
- 43 Yargıtay 4. Ceza Dairesi Başkanı Doç. Dr. Sami Selçuk (Sabah, 21.3.1999).
- 44 Yargıtay C. Başsavcısı Vural Savaş (Milliyet, 16.3.1999, Sabah, 22.3.1999).
- 45 E.1996/6, K.1996/6, kt.14.2.1996 (RG.13.7.1996-22695).
- 46 4276 - 18.6.1997 (RG. 20.6.1997 - 23025).
- 47 4279 - 3.7.1997 (RG. 8.7.1997 - 23043).
- 48 Akt. DDK Raporu, K 2. İlgili bend, Türk dili ve kültüründen başka dil ve kültürleri korumak ve geliştirmek ve yaymak için dernekleşmeyi yasaklamaktadır. Bu niteliğiyle bu yasaklama, Siyasal Partiler Kanunu md.81'in dernekler dünyasındaki karşılığıdır.
- 49 CHP-MYK, Demokratikleşme ve İnsan Hakları, Ön Rapor, s. 17.
- 50 Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (4378- 30.7.1998, RG. 2.8.1998 - 23421).
- 51 Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu, Harb-İş Genel Başkanı İzzet Çetin, Genel-İş Genel Başkanı Atilla Öngel'in görüşleri (Aydınlık, 26.1.1997.)
- 52 Cumhuriyet, 12.9.1998, Milliyet, 23.9.1998 ve 6.11.1998.
- 53 Sendikalar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (4277-26.6.1997, RG. 28.6.1997-23033).
- 54 4275 - 12.6.1997 (RG. 17.6.1997 - 23022).
- 55 1/702, 2/224, 2/929, 2/1000, 2/1023, 2/1024, S. Sayısı 553.
- 56 Mesut GÜLMEZ, "Sendika özgürlüğü ilkelerine aykırılıklarla dolu bir tasarı", Cumhuriyet, 21.1.1998 ve "Tasarı, Anayasa ve sözleşmelere aykırıdır", Cumhuriyet, 30.3.1998.
- 57 Metin TOKER, "TÜSİAD raporunu okuduktan sonra -3", Milliyet, 2.2.1997.
- 58 Şeref ÜNAL, Milletlerarası Hukuk Açısından Güneydoğu Sorunu ve Terörle Mücadele, TBMM yay., 1997, s. 134.
- 59 Tarık Ziya EKİNCİ, Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi, Küyerel yay., İstanbul 1997, s. 272-273.

- 60 T.Z. EKİNCİ, sge, s. 272.
- 61 C. KIRCA, “Yerel ağızlar meselesi”, Yeni Yüzyıl, 21.1.1997; Ş. ALPAY, Milliyet, 1.12.1998; Türkiye’de Demokratik Rejimin Pekiştirilmesi, TBMM Araştırma Servisi, Ocak 1995, s. 36.
- 62 T.Z. EKİNCİ, sge, s. 270; Pulat TACAR, “Kültürel haklar sorununu siyasi irade çözer”, Yeni Yüzyıl, 30.1.1997; CHP- MYK, Demokratikleşme ve İnsan Hakları, Ön Rapor, Mayıs 1998, s.29-30; Ş. ÜNAL, sge, s. 136.
- 63 Ankara 2 no’lu DGM- E.1998/149, K.1999/30, kt. 15.3.1999.
- 64 Ş.Ünal, sge, s.84-85.
- 65 bkz. yuk. Düşünce özgürlüğü ve düşünce suçları (III, 2).
- 66 CHP- MYK Raporu, s. 28, Barış Partisi Yeniden Yapılanma Programı, s.38.
- 67 T.Z. EKİNCİ, sge, s. 273; Ş.ÜNAL, sge, s. 137 İçişleri Bakanlığı da, derneklerle ilgili dil ve kültür geliştirme seçeneklerinin yasaklanmasının kaldırılmasından yanadır (DDK Raporu, K.2).
- 68 Savunanlar arasında: Ş. ÜNAL, sge, s. 135; K. BURKAY, Söyleşi, Milliyet 24. 2.1999; Ş. ALPAY, Milliyet, 1.12.1998; T. ERDEM, “Kürt Kimliği”, Radikal, 17.8.1998; Ş. ELEKDAĞ, “Entellektüel Bakış”, Milliyet, 2.10.1999.
- C. Kırca ise bugün için bu öneriyi gereksiz ve tehlikeli bulmaktadır (“Yerel ağızlar meselesi”, Yeni Yüzyıl, 21.1.1997).
- 69 Savunanlar arasında: E. ÖZBUDUN, “İnsan Hakları”, TÜSİAD Paneli, s. 41; “Şiddeti öngörmemeleri kaydıyla her türlü siyasal görüşe yasal örgütlenme hakkı” genel talebi altında: CHP, Ön Rapor, s.28; K. BURKAY, Söyleşi, Milliyet, 24.2.1999.
- 70 CHP-MYK, Demokratikleşme ve İnsan Hakları (Ön Rapor), s.27. vd.
- 71 T.Z. EKİNCİ, sge, s. 267 vd.
- 72.Türkiye’de Demokratik Rejimin Pekiştirilmesi, TBMM Araştırma Servisi, Ocak 1995, s.40 (haz. S.Korkut - A.Çolak –A.Yıldız).
- 73 K. BURKAY, Söyleşi, Milliyet, 24.2.1999.

“Özyaşamöyküsel” Değınmeler

KOSTAS AXELOS

Hiç kimse kendi özyaşamöyküsünü yazamaz. Hiç kimse kendi özyaşamöyküsü “değildir”.

Yaşam ve yapıt, kendini gizleyen ortak bir menşee sahiptir. *Aynı*’dan *-to auto-*, farklılıklar ve direktmeler, uyumlar ve uyumsuzluklar peydahlanır.

Bir yaşamın –bütün varoluşun– radikal farklılaştırılabilmezliğı, çeşitli kurcalamaların, açıklamaların, kavramaların, yorumların karşısında başat bir engel oluşturur. Ama bu, aydınlığa (kaçınılmaz olarak bütün açıklıkları kapatmanın aydınlığı) çıkartacak her türlü girişimin nafi olduğı anlamına gelmez. Nafie kibir başka yerdedir. Nerede?

Kendi kendini tanımak. Kendini bilmek. Bilinçli olmak. Kendini üstlenmek. Kendini sınırlamak. Kendini eleştirmek. İyi program! Eleştirinin ve özeleştirinin çabası yarı yolda kalır.

Özne ben: bu; ben, sen, o, biz, siz, onlar, birileridir. Öznelliğın çağından ve belki de hattâ onun öncesinden ve sonrasında beri –bu sonra henüz gün ışığına çıkmamış olarak– bu iş böyle gider, çünkü önceleyen, esasen, belli bir şekilde, izleyecek olanı içinde taşır, tıpkı, fazla gelenin, aşmak suretiyle, önceleyeni ortadan kaldırdığı ve muhafaza ettiğinin söylendiğı gibi.

“Beni” yoklayan ve “benim” yokladığım şeyi, yani bu ayrılabilmez terimleri ikili bir birlik halinde birleştiren ve de, üretken bir gerilim içinde, muammalı olmaya bırakmayan o başlangıçtaki münasebeti söylemekte aşırı bir güçlük içindeyim “ben”.

Sen bana yaklaşıyor ve benden uzaklaşıyorsun, ben de aynı şeyi yapıyorum, hâkim olamadığımız münasebetimiz, bize hâkim olduğuna göre, her yandan kaçıyor.

O ortaya çıkıyor, gelişiyor ve aynı zamanda inişe geçiyor, son, başlangıca kaydedilmiş.

Biz üretime ve felakete başka türlü katkıda bulunuyoruz. Geçmiştekinden başka türlü, gelecektekinden başka türlü. Öteki, *aynı*’nın içinde içerilmiş olarak kalıyor ve zaman da üç boyutlu değil, çünkü anlarının her birinde, dönemlerinin her birinde geçmiş-şimdi-gelecek olarak açılıyor.

Siz belki de çok uzun zamandan beri beklediğiniz aynı fırtınanın farklı şimşeklerini görüyorsunuz, bununla birlikte onun sizin beklediğiniz gibi gelmeyeceğini yeterli bir açıklıkla bilemeden.

Onlar şurada burada koşturuyorlar, yerleri ve formülleri yok, yine de, yer değiştirmiş de olsalar, uzam-zaman tasarımının içinde tutuluyorlar.

Birileri, aynı zamanda herkes ve her bir kişidir. İstisnalar kuralı bozarlar, bir yandan da doğrularlarken.

İnsan bir doğaya, bir öze, bir varlığa, bir yazgıya sahip değildir. Bir oyun onun üzerinden gelişir. Her türlü şıkta, kendi kendimizle rastlaşmıyoruz.

Yaşam adı verilen şey düzleminde sorun, yaşamını ıskalamak ya da onda başarıya ulaşmak değildir. Bununla birlikte onu kazanabilir ve/ya da kaybedebiliriz. Böylece, utkuya ermiş yaşamlar yoktur, ama hangisi olursa olsun, bir yaşamın bir yenilginin öyküsü olduğunu söylemek münasebetsizlik olur.

Dünyaya duhulün müphem dağılımı, soyaçekim ve oluşum, psişizm, aile bağlamıyla, toplumsal ortam ve tarihsel anla, zekâyla ve dünyaya açılımın o tuhaf yetisiyle belirler ve belirlenmiştir – ama nedenselliğin öngördüğü şema uyarınca değil.

Organik, psişik ve toplumsal denilen etmenlerin karşılıklı etkileşimini ayırtmak mümkün değildir. Sizi bir yandan biyo-psiko-sosyolojik olarak yorumlarken, eklemlenme yadsınmış olur. Böylece kendinizi dünyalardan birinin içine, ya da en fazlası, parçalanmış olarak kalan bir tümlüğün içine gömülmüş bulursunuz her kez.

Küçük çocuk her şeyi, hemen ister. Yetişkin olan büyük çocuk, bir düşüş, yitim, suçluluk duygusunun pençelerinde, bir amaç, bir neden, bir anlam arzular ve ister, varoluşunu doğrulamaya çalışır.

Oyuncaklarını kırmak çocuk için ne büyük sevinçtir. İnsansa daha sonra kendisinin de kırılmaya koşulu bir oyuncak olduğunu öğrenmek zorunda kalacaktır.

Becerikli, yetenekli ya da öke varlıklar daha sonraları, birtakım ödünler ve pek çok dışlama, yitim, değişim ve dönüşümlerle çocukluk ve yeni yetmelik düşlerini gerçekleştirirler.

Dünyayla ayrılmak. Yaşamaktan bıkmak. Olmaya yetmemek. Varolmakta beceriksizlik. Olmakta güçlük. İçsel bozukluk. Yaşamaktan duyulan büyük yorgunluk. Gemlenemez bezginlik. Tükenmişlik. Umutsuzluğun tonları. Tasa. Hepsi de kendini gösterir, ama memnuniyet ve kutlama, tatmin ve haz, atılım ve hedeflemelerin anlarını ve uzam-zaman'larını dışlamaz; yine de her sevinçte birkaç hüznün de ortaya çıkar.

Kendi bezginliğini evrensel bir tonlama olarak almamak. Bezginliğin üstesinden üretkenlikle gelinebilir.

Mutluluk arayışı, mutsuzlukla ezilmektedir yalnızca. Kendimizi, sahip lenici olmaksızın, dostlukla, uyuşmazlığı es geçmeden bize açılan yerlere ve anlara sunamaz mıyız?

Derinliğı –dipsiz derinliğı– erişmek için, dingin bir kâşif ve bir yenilikçi ya da, esasen daha önceden erişmiş olarak pes eden, sınırları ötelemek için harcadıkları çabada kendilerini parçalayan ve “normal bir şekilde” yaşamda kalmaya tahammül edemeyerek genç yaşta kaybolup giden, deliliğı sığınan, kendilerini öldürenlerden biri olmak, bir seçim sonucu değildir.

Deliliğın ve intiharın gölgesi, bunların aradıkları kişileri, bunları arayanları o denli kolayca örtemez örtüsüyle.

Boş saatlere en büyük dikkati yöneltmek. Darbe sonrasının deneyi içinde, onları itinayla düşünmek.

Korku bizim sadık yoldaşımızdır. Dostça kılık değiştirtilebilir ona. Cesaret bizim en iyi dostumuz olmak zorundadır. Kaygı ve arzu birbirine karışma, imlerini tersyüz etme eğilimindedirler. Tedirginlik sıkıntı verebilir, tıpkı sözleri, düşünceleri ve eylemleri de harekete geçirebildiğı gibi. İç daralması felce uğratabilir. Bununla birlikte aynı zamanda tefekkürücü, şiirsel, eyleyici kaynak da olabilir.

Kaygılı olunduğı için kaygı verici olunmaz.

Çünkü söz konusu olan ağlaşmalar içinde kendini tüketmek değil, ama açık görüşlülükle ve sorgulayıcı bir biçimde, karşıtların birliğı ve zıtlığı tarafından, olumsuzluğun üretken gücü tarafından durmadan sahiplenilen şeyi olumlamaktır. Yakınacak ve sızlanacak yerde, radikal bir şekilde duyumsayabilir, sorgulayabilirdik.

Yabancılaşmanın ve basitçe, tuhaf ya da yabancı, aynı zamanda ateş ve buz olan şeyin berisinde ve ötesindeki temel tuhafılık/yabancılık, düşünölmek ve duyumsanmak gerektirir.

Yüzeysellik –daraltılmış ve genelleştirilmiş olarak– derinliklere karşı bir savunma mekanizmasından daha fazla bir şeydir. Kişilerin ve yerlerin hâkimi olarak hüküm sürer. Tek kraliçeymiş gibi gösterir kendini.

Ne yeryüzünde ne göklerde var olan “gerçek vatan”ın işkencesinden kim kurtulabilir?

Çifte çekimin oyununa; Akdeniz’in güneşi ve kuzeyin alacakaranlığına kapılmamak mümkün mü?

Zaman zaman Dünyalılar arasında dolaşan kişi bir Marşlı oluyor.

Tevazu ve gururun aşırı bir karışımı içinde, sadelikle, ama yüceliğin çağ-rısına da duyarlı kalarak yaşamak. Her alanda aynı zamanda kazanmanın mümkün olmadığı olgusunu kabullenmek.

Conquistador’lar ve *condottieri*’ler, onları da uzlaşmalara zorlayan bir yarayı içlerinde taşırlar. Belirleyici güç dengeleri zamansaldır.

Her terorist terörize olmuştur. Teroristler ve terörize olmuşlar gündelik sıradanlığı ne yapacaklarını bilemezler. Birinciler her türlü darbeye izin verilen oyun bulunmadığını unuturlar, ikincilerse dünyanın şairaneliğine uyum sağlayamazlar. Ve skandala neden olanlar da, dünyanın yavanlığının derinliği tarafından yakalanmak tehlikesiyle karşılaşır.

Yalnızca yakınlık ya da uzaklık içinde eyleşmeksizin, tefekkürün yardımıyla konumlanışları, ortamları tersyüz etmeyi denemek. Katalizör olmak insanın kendisi için saptadığı bir ödev değildir.

Bazıları bilmekte ve deneyimlemektedirler ki, tahammül edebileceklerinden daha fazlası verilmiştir kendilerine.

İnsan eğer kendine bir kişilik, hattâ bir imaj inşa ederse, yapay ve yüzey-sel olarak kalır. Bir efsane yaratmamak. Efsaneleri ortaya çıkmaya bırakmak.

Yaşamından bir roman yapmamak. Oysa ki, romanesk olan fazlasıyla çekicidir. Yaratıcılıkla, şiirden de daha çok şairaneliğe katılmak suretiyle, edebi olmamak ya da o hale gelmemek için her şeyi yapmak. Şairaneliğe bizim üzerimizden açılabilme imkânını vermek.

Şiirsel ve düşünceci bir kelâma, yakıcı bir yaşama yol vermek üzere, olabildiğince ve imkânsız eşliğinde, dekor ve sahneyi, temsili, rollerin oyununu ve entrikayı, kısacası tiyatroculuğu yok etmeyi denemek.

Edinme, dalgınlık ve oyalanma aracılığıyla yaşamak, “yaşam”ın bize sunduğu ve sıklıkla da gereksiz olan zenginliği ıskalayan, yoksul tavrıdır.

Merkezî “olmaya” çalışmak, yani insan-ve-dünya’nın eksiksiz münasebetinin merkezinde yaşamak ve onda, tarih-dünya aylaklığının bağrında ve sürecinde dolaşmak. Kaçaklara kendini sunan yazgının kendi özgöl erimi olmakla beraber, görünür “hale gelmeye” çabalamak – görünmeyen erkin görünen erkten daha egemence açıldığını bilerek. Miraçı bilmeye yeltenmek.

Çeşitli oyunlarda, ya da hattâ “oyun”da, yinelemelerin ve yeniliklerin gazine vâkıf olmayı başaramıyoruz. Bunlar kendilerini daha geç bir tarihte tanıtıyorlar. Değişmez olarak ve kendimizi yenileyerek, birçok –ve uyumsuzlukları da olan– düzlemde yaşıyoruz, genellikle de, uzun bir zamanla hesaplamayı bilmeksizin.

İnsan bir küçük sırlar yığını değildir. Her şeye kendi damgasını vuran, –ikirciklikten çok– çift görünümlülüğün “varlık”ı ilga edilemez, yalnızca üstlenilebilir; o kuşkulu bir kavgaya savrulmuştur.

Psişik olanlar arasındaki çatışmalar dünyanın dünyalarıyla olan çatışmalarını önceler mi? Her biri ötekilerden ayrılmazdır daha çok.

Dünyaya ilişkin olarak, sizi bunaltan bir görü geliştirmekte fazla duraksamamak. Meczuplar, çoğunlukla bereketlendirici olan görülerinin sıradanlaştırılmış olduğunu ancak kendilerine rağmen öğrenebileceklerdir.

Engel, aynı zamanda alabildiğine olumlu bir rol de oynar.

Kendi cinslerinden daha güçlü olduğunu sanmaksızın onlarla söyleşim içinde olmak.

Yaşamak, ama sonsuzluğun ve ölümsüzlüğün ufkunda değil de, sonluluğun ve tümzamanlılığın yıldız kümesi içinde ve bir ölümlü gibi.

İnsan, kendisi üzerinden oynanmakta olan oyunu bilmeden, sıklıkla –ve gezginciliği içinde– bütün insanların efendisi, yeryüzünün ve onu çevreleyen her şeyin efendisi ya da yine en üstün efendi, Tanrı olmak istemeye eğilimlidir. Üretken özlem olarak yalnızca bir iz bırakmak istemez, zamana egemen olmak, onun tartımından ölç almak, ona sahip olmak ister. Bununla birlikte zamansallaştırmak mecburiyetindeyiz. Başımıza ne gelecekse gelir; ne fazla erken, ne fazla geç, ne de “en uygun” zamanda.

Birlik ve parçalanma, birinden biri olmadan yürümez. Yine de, paradoks tam burada yatar, hiçbir ötekini öncelemez, hiçbir öteki olmadan ortaya çıkamaz.

Uzak bir menşei olan uyumsuzluk esasen bizim içimizde, bizimle birlikte ortaya çıkar ve bütün tezahürlerimize damgasını vurur.

Boşluk ve can sıkıntısı. Bayağılık ve yavanlık. Anlamsızlık. Vasatlık ve pespayelik. Bize ıstırap vermelerine karşın, hasmın çarpıp parçalandığı çatlamış bir kaya gibi ayakta durmamıza bunlar da yardımcı olurlar.

Bir avcı atacılığıyla bir köylü atacılığı, bazen çok iyi gizlenmiş olarak muhafaza ediliyor.

Her serüvene açılış, sulara gömülmeyi de içerir.

Kendi kısmetine özen göstermek. Onu ayakları altında çiğnememek.

En büyük gereksinmemiz ötekileredir ve her zaman yalnızız, ama bu, yalnızlığın içinde karararak yalıtılmışız demek değildir. Ne kaçınılmaz uyarılma ve bütünleşmeyi, ötekinin kabullenilmesini sineye çekebiliyoruz; ne de en küçük kaçınılmaz itirazı, varolan temellerin ve konumlanışların yıkılmasını.

Kendi'ne ve ötekilere reva görülmüş, –“her şeyin atası” olan çatışmayı kuşatmaksızın– içerden doğru başkalaştırılmış insanlıkdışı ve ülküsel zorun-

lulukların peşinden, kendi’nin ve başkasının sınırlarının kabullenilmesi gelebilir.

İlk bakışın önemi belirleyicidir. Ötekinin çekim ve kusuruyla hemen ilişim kurar. Ama bu *önce*, yine de ancak *sonradan* açığa çıkar.

Bununla birlikte soruya kapalı duran ötekiler’le ne yapacağız? Bizler de aynı şekilde öteki değil miyiz? Varlıklar genellikle göründüklerinden daha zeki ve daha zekâsızdırlar.

Bizden yararlananlardan aynı şekilde biz de yararlanıyoruz. Ötekine sefilcesine sunmak zorunda kaldığımız utkuları –onu salıvererek ve çölde ilerlemeye bırakarak– cömertlikle sunmak. Dolayısıyla denetimsiz bir serbestlik yoktur.

Sizi aşağılamak isteyenlere dâhice bir küçümsemeyle karşılık vermek.

Özgürlüğünü –sanırsal niteliğini bilmediği özgürlüğünü– tüm yüreğiyle sunmak ötekine. Yalnızca özgürlükler erişilebilirdir. Alayı ve özellikle de mizahı –dünyanın en az paylaşılmış olan şeyi– kullanmak, ötekiler bunun farkına çok uzun zaman geçmeden, bazen de asla, varamayacak olsalar bile.

Belli bir yasaya uyma gereği yadsınamaz olsa da, onu sorgulama, onun ötesine geçme zorunluluğu yine de daha güçlüdür.

Yalnız başımıza, iki kişiye, kalabalık halinde olduğumuz zaman, hüküm süren bir ortam vardır; içimizde, aramızda salınıp duran, bizim üstümüzde salınıp duran, dokunaklıdan da daha fazla bir tonlama vardır. Salınıp duran şey, yine de aynı “gerçek” ve imgesel –imgelere ve temsiliyete indirgenemeyen– tartıma uymaya zorlayan bir işarettir.

Sorunsalcı, düzensiz bir tarzda şövalyece bir etiğin formelleştirilemez yasasına boyun eğmek.

Üstlenilmiş mücadelecilik, onca diretici, takıntı haline gelmiş ve sürekli olan sevgi ve tanıyıp kabullenme ihtiyacının ötekisi olabilir – durmadan

hayal kırıklığına uğrayan. Dingin olabildiğini bilen derin bir şiddet, yönlendirilmiş aylıklığın bağrında, yenilikçi olarak belirme imkânına sahiptir.

Kullanmayacağımız silahlara sahip olabilirdik.

Yaşamak ve hayatta kalmak için, projelere, açılımlara sahip olmak zorunludur. Bununla birlikte projelere ve açılımlara sahip olan biz değiliz, onlar bize sahiptir. Onları taşıyan büyük tonlamalar (*Stimmungen*) insana ait değildir, çünkü insan onlara aittir.

Özgürlük sözcüğünün, gizli kalarak tezahür ettikleri, bir zorunluluğa boyun eğdikleri sürece, insan yaşamlarına, tanrılara ve Tanrı'ya uyarlanması mümkün değildir. Buna karşılık, dostluk, dostça yaklaşım özgürleştirilmek durumundadır. Özellikle de iletişimin ve soyutlamanın çağında.

Bağımlılık ve bağımsızlık oyunu, her zaman fazla katı kurallara uymaksızın oynanır. Madem ki, başka türlü yapamıyoruz; gelenek, yerleşim, ocak ihtiyacımıza, serüven, yenilenme, ihlal etme ihtiyacımıza saygı gösterelim. Aynı şekilde, sürekli olarak hem atılım, güdülenme ve coşmayı, hem de yatışma, sükûnet ve dinlenmeyi arzu ediyoruz. Geleneğe, devamlılığa duyduğumuz ihtiyaç ile yeninin, bilinmeyen toprakların keşfinin çağrısı da aynı ölçüde bizi zorluyor.

Kardeş ruh, ikiz arayışı, birbirine yansıtan, çoğu zaman kırılan ve kolay kolay geçit vermeyen aynaların oyununda kaybolup gidiyor. Tam bir cinsel doyum arayışı, –gerçek ve imgesel– bu eksiksiz doyumun, cinsellikli varlıklar “olan” bizlerden kendini esirgediğini dikkate almak zorundadır.

Sevmek ve sevilmek yardım etmek için gösterilen dinginleşmiş çabayı içerir. Neye yardım etmek? Bir dünya düzlemini açığa çıkarmaya ve inşa etmeye. Tutkulu aşk ve güvenlik bir arada olmaz. Sorunsal bir tarzda derin, dostça bir aşkın olabilirliği, buna tekabül edecek duruma geldiğimiz zaman kendini bize açar ve sunar. Aşk yakın ve uzaktır, bağlar ve çözer. Bir boyuttan daha fazla bir şey olan erotik boyuta gelince, o cinsiyetler arası savaşta ortaya çıkar, bizi büyülerinin içine alır ve fantazmalarımızı besler. Baştan çıkartmayı sevenler, onları baştan çıkartan büyüye kapılmış gitmektedirler.

Aşka duyulan aşk aşktan daha güçlüdür. Aşk ve erotik alan, bizim üstümüze düşen ve/ya da üstümüzden kalkan şey tarafından oluşturulmuştur. Böylece biz kendimizi, ihtiyacın ve arzunun zıt renkli eklemlenmelerinde, gerçeğın ve imgeselin, itkilerin, duygulanmaların, düşlerin ve düşüncelerin, olabilirliklerin ve imkânsızlıkların, onların ve gölgelerinin buluştukları ve ayrıldıkları aşkın ve erotizmin labirentinde bulamayız. Aynı şekilde, birbirine eklemlenen, birbirine karışan, her biri ötekine baskın gelebilen cinsellik ve şefkat de, *antitetik* olmaktan ya da buna dönüşmekten geri kalmaz.

Saldırganlık taşımayan açık bir küstahlık, bilgelikten söz etmezsek, bir tür ilgisizliğe, umursamazlığa, serinkanlılığa eşlik edebilir.

Örnekler, modeller ve prototipler, yoklukları boyunca eyleyip bizi aydınlatırlar.

Tam olarak asla var olmamış olan yitik cennetlerin, altın çağların arayışı, sıra özlemi, bastırılamaz görünüyör.

Var olmak ve ayak diremek için özlem duyuyoruz, boşluk olmayan boşluk tarafından emilen dünyaya özlem duyuyoruz.

*

Kendi'nden, başkalarından, şeylerden, dünyadan söz ederken, çoğu kez adcılığın tuzağına düşölür. Yine de “şeyler” –dünyanın parçacıkları– ve *dünya* kuvvetle direnir. Biri olmazsa ötekilerin de olmadığı, ama bir yandan da birbirinin eşi olmayan sözcükleri ve şeyleri bağlayan bağlar, sorunsallıkları ve sorgulayıcılıkları içinde kalmakta ve bizi durmadan aldatmaktadırlar. Dil özerkleşmeye yeltendiğinde, dili, dile direnen şeye indirgemek gerekir.

İnsan kendini açtığında neyi gizler? Mutlak saydamlık, eksiksiz aydınlık, hemen hemen mutlak bir yanılgıdır. Sınırsız ama sonlu ilişkilerin (ışık) demeti içinde.

Konuşmayı öğrenmek yeterli değildir; aynı şekilde sessizliği, kendini veren sessizliği korumasını da öğrenmek gerekir.

Ötekilere söylenemeyen şey sizi bir yerlerde boğar.

Kimi zaman kendini dayatan şeyin cevap vermemekten ibaret olduğunu bilmek. Dolayısıyla susmaya, budamaya, arındırmaya, boş vermeye alışmak. Kaybolmaya, uzaklaşmaya, vazgeçmeye cesaret etmek. Vazgeçme bir şeye karşı yönelmez. Kabullenir, üstlenir ve daha uzağa gider. Ayrılığı, reddi, düş kırıklığını, yitimi ve anlayamayışı kabullenip, dönüştürsek de parıltılı oyundan vazgeçilmez.

Hayatta kalmak için yalvaşça konuşabilme ve düşünebilme olasılığını, yani ileriye doğru konuşabilme ve düşünebilme olasılığını göze almak zorunludur.

“Olan” her şey ve örtülü kalan her şey hangi yolları izleyerek dile erişmeye ve eyleme geçmeye özlem duymaktadır?

Biçemleştirilmemiş yaşama ve düşünme biçimini bulmak zaman alıyor; yine de o size daha önceden verilmişti.

Dil–ve–düşünce, hiçbir şekilde büyülü bir üstün-güç değildir, bir de o son sözcüğün söylemeye çalıştığı şeyi bilebilseydik.

Dünya kitap haline gelmek için yapılmamıştır –üstelik *yapılmış* değildir. Çok sayıda yazar, içlerinde, hep söylendiği gibi, asla yazamayacak oldukları eksiksiz bir kitap taşırlar. Ayrıca, yazılması mümkün olmayan kitaplar vardır.

Kitap olan bir kitabın yazılması, zorunluluk ve rastlantısallık içerir. Zorunluluk, yasa ve olumsuzluk ya da rastlantı arasındaki bağlar, ayrışık şeyleri birleştirmezler. Zorunluluk ve özgürlük arasındaki bağlar için de bu böyledir.

Her söz, her metin, yorumlanışlarına ve yanlış yorumlanışlarına bağlı kalır, yol açtıkları şeye açık olarak kalmaktan geri durmazlar. Dikkate değer sözlerin ve yazıların önünde gelecek vardır.

Yaşamların ve metinlerin yorumlarını yapmaya beyhude yere uğraşırız. *Anahtar* yoktur oysa ki. Kilidin içinde kaybolmaz; tikel koşullar altında, genel bir bağdaştırmıcılıkta, enformasyonları ve iletişimleri düzenleyen bir mekanizma içinde de ele alınabilecek olan okumaların *kaleidoskopik* açıklığında yiter.

Söz konusu olan bir gerekçelendirme dizgesi kurmak değil, şımşeklerin yol gösterdiği bir düşüncenin ağır ve sabırlı şekillenışıdır. Her şey, sanki bu düşünce çok uzun zamandan beri bizde yaşıyormuş da, sonra (yeniden) keşfedilmek, ilk kez açık bir şekilde formülleştirilmek için bekliyormuş gibi cereyan eder.

İlahiyatçı olmayan, mistik olmayan ve dinî olmayan, temel ve kılı kırk yarıcı bir tür iman, yani varlıklara, şeylere, dünyaya olan “iman” ve güçlü bir şekilde sorgulayıcı, tıpkı sorgulayan cevap ve soru gibi sorgulayıcı olan düşünce aynı yolu izler, karşılıklı bağımlılık içindedir.

Yaratmanın esrikliğı ve tefekkürün kanaatkârlığı el ele yol almak zorunudur –en azından, düşüncenin yolu üzerinde.

Eğer filozofların ve düşünürlerin çoğı “kuramsal kişiler” olmaya devam ettilerse de, bu durum, “kendi” düşüncesini yaşamak ve “kendi” yaşamını düşünmek için gösterilecek zorlamasız bir çabanın olabilirliğini ortadan kaldırmıyor.

Herkes konumlanmıştır. Düşünürler de öyledir, bununla beraber onlar aynı zamanda konumlandırıcıdır. Ve sonunda hizaya gelseler bile, düşüncelerin sert çekirdeğı yaşamayı sürdürür. Çürütülemez ve gizemli bir şekilde, bu çekirdek yine de, istençli olsun olmasın, yadsınabilir.

Her düşünürün düşüncesi, aynı zamanda hem bir, hem de çok’tur. Erimsiz bir bakış açısından, çelişkili gibi görünen ve çoğı kez, gerçekten de çelişkili olan “şeyler” söylemekten hiç kimse kaçınamaz. Çelişkinin söyleyiş biçimi yine de son derece üretken olabilir.

Bir sözün, bir eylemin sonuçlarının, dinleyicilerin ve önyak olanların niyetlerinden kurtuldukları aşağı yukarı bilinse bile, yetersiz nedensellik, yeter neden ilkesinin üstesinden gelmek suretiyle radikal bir şekilde sorun-sallaştırılamaz –hem birleşik hem de farklı olan söylemek edimi içinde de, yapmak edimi içinde de.

Bir şey yapmak, yapılan şeyi bilmek demek değildir. Bununla birlikte, bilmek, onu aydınlatan yapmak edimini aydınlatır.

Çokseslilik, çokbiçimlilik ve çokboyutluluk, uyumlulukları ve uyumsuzlukları duyurur. Ne aynı ne ayrı olan, aynı zamanda hem bir hem çok olan, yanılsamalardan, efsunlardan, öykünmelerden ve programlayıcı önermelerden olabildiğince kaçınan bir yaşam ve düşünme biçimi, sürekli olarak başkalaşımın sesini arar.

Her şey bizi –yitimde ve aşırılıkta– anlamın imlere ve imlerin de işaretlere dönüştürülmesini üstlenmeye zorluyor. Yıldızlar da ölürlere ve ölmüş yıldızlardan biz hâlâ ışık algılarız.

Astronomik bağlamda konuşuldukta, ıskalanmış gezegenler vardır.

*

Orada olan ve aynı zamanda da orada olmayan şey de vardır. Bu bizi örtülmenin gücü karşısında serbest kılabilir. Unutulmuş, saklanmış, es geçilmiş, dışlanmış, yitirilmiş olan şeyi kim hatırlıyor?

İki bin beş yüz yıldan bu yana, hiç ara vermeden –fiil ve isim olarak– *varlıktan oluş(um)*un *varlık*’ından, *varlık*’ın *oluş(um)*undan söz ediyoruz, yüklemleyici ve izafe edici önermeler sözcelendiriyoruz. Başka türlü yapamayız. Bu had safhada bir güçlük “olmaktadır”: söylemek için diline sahip olmadığımız o şeyi söylerken, bir dili nasıl konuşabiliriz? Bu durum yapay olarak yaratmalara imkân bırakmaz, bir karardan kaynaklanmaz. Bu yüzden (varlık-olmayanın ya da hiçliğin) var olma ve olan terimleriyle konuşmaya devam ediyoruz, usanmaksızın şunun ya da bunun olduğunu ya da olmadığını söylüyoruz, “Nedir?” sorusunun zorbalığı altındayız.

Bununla birlikte varlık, açılan ve içine çekilen *dünyanın* yıldız kümesidir. Mevcudiyetinin ve namevcudiyetinin tamlığı içinde asla olmamış olan varlıkla vedalaşmak zorundayız. Varlık söylenmiştir, ama kimi derin söz–ve–düşüncelere rağmen, düşünülmemiş olarak kalır. Parmenides’ten Heidegger’e, onu var olanın varlığı olarak değil de *varlık* olarak sorgulayan düşünceye, Zamanın ufkundaki Varlık şeklinde dayattı kendini. Varlık’ın hakikatini sorgulayan Heidegger sonunda şöyle der: “Eğer ‘zaman’ın yerine şunu koyarsak: mevcudiyetten çekilmenin açıklığı; o zaman varlık, zamanın kendini yansıttığı alandan itibaren belirlenir. [...] Mevcudiyet (varlık) çekilmenin açıklığına (varlık) aittir.” Sonuç olarak, Heidegger zaman’ı ve varlık’ı “kendine uyarlayan vücut bulmanın” (*Ereignis*) armağanı olarak görmektedir.

Dünya, adlandırmayı ve düşünmeyi başarmış olanların büyük önemini bilmezden gelmeksiniz, hâlâ düşünülmemiş olarak durmakta. Düşüncenin, “öz”ün arayışına bağımlı kaldığını kabul etmek zorunludur. “Olmaktadır”ın dilini “vardır”la (veren ve kendini veren, geri alan ve kendini geri alan) aşmanın önerilmiş olduğu yerde bile *dünyanın sorusu* merkezî soru olmadı. Dünya, bu haliyle, ilk kez, kendisi de *kosmos*’un (bu, evrenlerin evreni *kosmos* değildir) *logos*’una, sözlere ve işlere “onları serimlediğim şekilde” diye atıfta bulunarak yazan Herakleitos tarafından, “benim” yıldızım diye adlandırıldı.

Herakleitos’tan, Sophokles’ten ve Shakespeare’den sonra Pascal, Rimbaud, Dostoyevski, Hölderlin, Hegel ve Marx, (Freud), Nietzsche ve Heidegger geldi.

Dilin, düşüncenin ve eylemin bütün modelleri dünyalararasıdır. Şu ya da bu ölçüde açık bir şekilde aradığımız şey, *bizatihi bu*, geri çekilmişliği içinde açık ve kendini gizleyen *dünya* “dır”.

Teorik ve pratik Marksçılık da Freudculuk da, teori ve praksis ayrımının berisine yükselmeyi ve ötesine gitmeyi başaramaz. Düşünülmüş ve deneyden geçirilmiş olarak, bu iki kurucunun düşünce ve eylemi ile onlardan esinlenen teorik ve pratik devinim, çok sınırlı ama etkin bir açıklama, önemli bir kavrayış, insanı antropolojik olarak (Freud) ve toplumu da siyasi-top-

lumsal yönden (Marx) dönüştürmek üzere bir çaba oluşturmaktadır. Hiç şüphe yok ki, Marksçıl ve Freudcul sezgilerin yeniden sorgulanması, sürdürülmesi gerekmektedir. Ama Freudculuğun ve Marksçılığın geriye dönük ve ileriye dönük çabası, bir durumda çok müphem, başka bir durumda çok kanlı sonuçlara varmaktadır. Sınırlarına varmış gibi görünüyorlar. Bu yüzden aşılmışlar mıdır? Genel olarak, tikel durumlarda olduğu gibi, “aşılmış” olan şey –bu terim baştan aşağı sorunsaldır– tüm olasılıklarını tüketmemiş olan şeydir; mümkün olan ile gerçekleşme arasında ayrılık olmadıkça, bu da imkânsız olmamakla birlikte hiçbir şekilde kesin değildir.

İdealizm oldukça dayanıklıdır. Yıkıcılarda bile hayatta kalmayı başarır. Düş kırıklığına uğrayan idealizm, kötümserliğin pek çok biçimini doğurur. Realizm ise miyop kalır. Deney onu gözlerden saklar.

Psike dünyayla münasebetin bütünü *dünyada* canlandırır ve *polis de* varlıklar ile şeyler arasındaki bağların uzam-zamanı olarak oluşur. Her ikisi de, konumlayan ve konumlananlar olarak sıkı sıkıya birbirinin içine geçmişlerdir. Bunlar, aynı zamanda kendi özgül erimlerine de sahip olan psikolojik, psikanalitik, sosyolojik ve politolojik boyutlardan daha fazla ve daha başka şeylerdir. Bununla birlikte, insan gibi toplum da –ve bunların doğayla münasebetleri–, her şeyin yayıldığı ve her şeyin ulaştığı merkezi oluşturmaktadır. Yadsınamayan bir gücün içlerine nüfuz ettiği ve daha başka güçlerle birlikte işleyen psişik, toplumsal ve siyasi alanlar bile özerk bir bütün oluşturmaz. Her zaman toplumsal olan bireysel özneyi ve öznelere toplumu, olan her şeyin *alanı* olarak ortaya koyan, genelleşmiş ve saldırgan bir antropoloji içinde temellenirler. Psişik olan, toplumsal olan ve siyasi olan, üreten ve üretilmiş olarak, çok daha engin bir görünüm içine dahil edilmiş bir alana sahiptir. Karşıt ve tamamlayıcı görünümüne rağmen, oluşturdıkları ve dönüştürdükleri bir çağrı alırlar. Örnek olarak, üzerinde hiç bıkmadan gevezelik edilen toplumsalı, toplumu alalım. Toplum kendi kendini oluşturmaz, o her şeyin içinden çıktığı, her şeyin içinde cereyan ettiği temel ve düzlem değildir. Toplum bizleriz, o bizim dışımızda değildir, kendisinden kurtulan ve bir başka bağlamda daha geniş ve derin olan bir oyun ve oyunlar tarafından çok yönlü olarak belirlenmiştir. Dönüştürülmesi gereken yalnızca toplum değil, ama bizim dünyayla olan münasebetimizdir.

Varoluşlarında, dillerinde ve düşüncelerinde, psikolojik ve psikanalitik çözümlemelerin inceliklerini ve sosyolojik ve politolojik açıklamaların yoğunluğunu öteleyerek, bireysel ya da kolektif –birkaç varlık ve gizliden gizliye, bütün varlıklar– öznelliğı aşma yolunda ilerleyenler, bir yandan kendilerine ait olmazlarken, kendileri için ve başkaları için birtakım bilmece-lerden daha fazla bir şeydirler. Yalnızlığın (tek başınlık olmayan yalnızlık), kitleselleşmenin (toplumsallaşmakla rastlaşmayan kitleselleşme) ötesinde ve bunları mülkiyet ve sahiplenme saplantısının ve hâkim olma çılgınlığının ötesinde duyumsayarak, bu “varlıklar” “varlık” olabilirler, yani imkânsızlığın çölünde ve ormanında eyleşebilirler. Çünkü mümkün olmayana bağlı olmamız mümkündür.

Şiir ve sanat yapıtlarına, kendi kendilerinde ve yol verdikleri şeyle birlikte, onları açılışın yerlerine ve anlarına adayarak oluşturan ve taşıran bir soluk nüfuz etmiştir.

Dünyanın, yani var olan ve oluşan şeyin tümünün görünimleri, bölgele-ri, boyutları, tüm yüzeyleri, ancak bilimler aracılığıyla bizim için erişilebilir-dir. Bununla birlikte *dünyanın sorusu* onlara yabancı kalır.

Dünya en üstün ufuk değildir, bir fenomen değildir, hattâ bir numen de değildir. İçinden doğduğu boşluk, açıklık, uzamlaştırılmış olmayan ve kro-nolojik olmayan yerleri ve anları bilen uzamsallığın ve zamansallığın oyunu var ya, *bu*, ufuk fikriyle kendimizi sınırlamamızı engeller.

Güncel bahis temel ve sanal oyunu gizliyor: bütün bahislerin gizemli *bahsi*.

Söylencesel olarak yaratılmamış hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla büyülen-me hiçbir zaman gündemden –geçmiş, şimdi, gelecek– düşmez.

Gündelik olan, somut olan, duyarlı olan, konumlanışlar, koşullar, anın baskıları –bunlar da imgeselle karışmış olarak– kolay kolay tarihselliğe, spe-külatif olana, “dünyasal”a açılmazlar. Yaşanmış ve kavranmış olan ampi-rik, kendini yine de yalıtılmış bir durumda göstermez. Teorik, anlaşılabilir, soyut, aşkın ve deneyüstü tarafından çepeçevre kuşatılmış olacağı için değil,

ama bizim tarafımızdan yaratıldığı ölçüde, kendini eşzamanlı olarak –biz onu kavrarken bizleri kavrayan– bir dünyanın kavranışına bıraktığı için.

Bizi başkalaştıran dünyanın oyununa, onu başkalaştırarak her gün ortak oluyoruz. Hiç kimse ve hiçbir şey oyunun dışında kalmıyor. Söz konusu oyun, oyuncu ve şen olan hariç, her şeydir. “En üstün” açılımın serüveni-ne atılan düşünceler ve jestler, kısmî ve taraflı tanışıklıklara karşın kaçak ve gizliler, öyle de kalıyorlar.

Dünya, soyut değilse, figüratif de değil. Bununla birlikte figürlere ve tasarımlara neden oluyor. Bir çevrimi dolaşmıyor. Bir daire ya da bir halka gibi kapalı değil. Tarihlenebilir başlangıcı, öngörülebilir sonu olmaksızın, başlangıcına kıyasla ve açılan “son”una kıyasla açık bir sarmal gibi açılıyor –sonsuzcasına.

Yöntembilimsel olmayan bir yol alma, sistemleştirmeyen bir sistematik, gezegensel (terimi tam anlamında, yani başıboş ve küresel, düzenleyen ve düzleştiren olarak gezegenselden söz eden ilk kişilerden biri ben oldum) bir düşünce bağlamında “benim” bütün girişimim şudur: bütün bir insan-ve-dünya münasebetinin merkezinden, oluş halindeki varlık, doğa, tanrı-sorun, insan ve tarih olarak gelişen *oyundan* yola çıkarak görmeye çalışmak ve bunu, bahislerin bahsine meydan okuyan şiirsel ve sorgulayıcı düşünce haline gelmiş logosun, *teknik* sorusu, teknoloji haline gelmiş mitolojinin karanlık aydınlığı içinde yapmak.

*

Tarih ilerleme olarak ya da gerileme terimleriyle anlaşılmak zorunda değildir: onu belki de, tarihî-dünyevî gezinme olarak ve bunu da dünya tarihi deyiminin gündelik bağlamı içinde almaksızın, düşünmek ve duyumsamak gerekirdi. Her şey tarih öncesi –tarih– tarih sonrası içinde kalsa da, tarih ötesi sözler, düşünceler ve eylemler vardır.

Tarih farklı yerlerde zaman içine kaydedilir. O bizim dünyayla münasebetimizdeki başkalaşımın tarihidir. Evrimsel tarih ile değişmezlerin yapısı kökten bir farklılık göstermez. Tarihin yapısı doğanın, tanrıların, insan-

ların, halkların ve yapıtların oluşundan ibarettir ve bu yapıtlar kültür adı verilen şeyin alanına ait değildir. Kültür tâli bir oluşumdur.

Düzen ve düzensizlik, düzenleme ve düzensizleştirme, işleyiş ve işleme-yiş, karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaz.

Devrimler asla kökten değildir. Ne her zaman sınırlı olan tasarlanışların-da, ne de gerçekleştirmelerinde köktendirler. Geçmişe fazlasıyla borçlu olarak, yönelimleri içinde ve birtakım değişiklikleri gerçekleştirdikten sonra, başlangıç noktalarına geri dönerler.

Gelecek olana, şimdiden gelene ilişkin tahmin, uzaktaki sesleri –aşılma-mış olan geçmiş– dinlemeye koyulur, sarsılmaz bir şekilde şimdiiyi inceler, kendini haber veren geleceğe doğru bakar. Eğer bunu yapmazsa, verimsiz çabalar –psikolojik, sosyolojik, kültürel– içinde tükenir. Uygarlık ya da kül-tür bunalımı terimleriyle dile gelen tanı, güdüktür. Çok yararlıymış gibi gös-terilen sağaltımlara gelince, bunlar, tıbbi düzen ve reçete tarafından bulan-dırılmış olarak kalmaktadır.

Gezegensel acıya, “gönüllü kölelik” arzusu gibi bir şey tekabül ediyor. Bütün zamanlar kendi zamanlarından tatminsizlik duymadılar mı? Tarih ne bir evrensel bahtiyarlık yeridir, ne de bir karabasan. O, tamamlanma-mış bir tarzda, “sonu gelmez” son evresine girdi. Sonsuzluk tarih ve tarih de zaman haline geldiğinden, zaman aracılığıyla biz yine de *zamanı*, *dünyanın* ve *oyun*’unun bu öteki adını düşünmeyiz.

Çağa edilgin bir şekilde maruz kalmamak. Onu neredeyse görünmez bir şekilde dönüştürmek. Bize düşen ödev, bize çıkartılmış çağrı, yakından ve uzaktan bakmayı ve görmeyi dayatıyor bize.

Teknik ve sözümona demokrasi –aslında, bir oligarşiler bütünü– elbette tatminkâr olmayan, ama açılabilen bir işleyiş kazanamıyor.

Şimdiki halde ve geleceğin öngörülebilir anları için kapitalizmin –özel, ulusal, devletçi, çokuluslu ya da evrensel– ve uygulandığı şekliyle, program-laştırıldığı şekliyle sosyalizmin bir ötesi bulunmadığını düşünmek ve sına-

mak. Ortalamanın içindeki uzlaş, yerleşmiş olan vasatlık, pek az tatmin olmuş insanları, pek az tatminsiz kılıyor. Topluluk, insan öznesi adı verilen şeyi genelleştirmekten başka bir şey yapmıyor. Böylece, hiçbir temel seçenek bulunmadığından, küçük münavebeler yaşıyoruz.

Bireylerin ve çağların kendi atıkları var. Atıklar yönünden özellikle zengin bir dönemden geçiyoruz. Yüce ve bayağı çağlar vardır. Bunların hepsi de şifrelerinin çözülmesini beklerler, çünkü kendi düşünülmemişliklerini gizlice barındırmaktadırlar.

Özel olanın, –özel ya da gruba ait, devletsel ya da metafizik– mülkiyetin, sahiplenmenin ve aidiyetin bağnazlığı, gücünü ortaya koyuyor.

*

Laikliğin, Hıristiyanlığa bağımlı kalırken aynı zamanda da bir başka çağın açılışını yaparak ortaya çıkardığı son büyük dünyasallaştırıcı dinin, –Yahudilikten çıkan ve yenilik getiren– Hıristiyanlığın sözcüsü olduğu evrensel sevginin içinde hiçbir şekilde *son* sözcüğü yer almaz. İslam’a gelince; mistik, şiirsel ve lâdinî olan bu akımın bilgece bir yorumundan hâlâ mahrumuz.

Ruhun beden değiştirmesine, ölümsüzlüğüne ve hayatta kalmasına olan inanç, yaşayan ve ölümlü yaşamın kendisine ait bir parçadan ibarettir. Nirvana, semavi cennet, sonsuz, evrensel ve nihai (yeniden)barışma, kendiyle aynı olanın ezeli dönüşü, biz insanların, ölümlülerin üstüne vazife değildir. Hemen hemen her zaman vaat edilmiş olan, –kutsal ya da lâdinî– eskatolojik selamet, yaşamsal, dahası, öldürücü bir yanılsamadır. Bununla birlikte, insan ölürken, dünyayı –ezeli değil de zamansal olan, sonlu ama sınırsız olan dünyayı– nihai olarak terk etmez.

Bir selamet, bir çözümün ya da her şeyi kaplayacak bir şafağın alacakaranlığının, her şeyin düşeceği bir gecenin tükenmez bekleyişi, bir umudu gerçekleştirmeye koşan gelecek bir ütopyayla, yönlendirici ve selamete ulaştırıcı bir ideolojiyle yukarıdan aşağıya sıvanacak yapılar kadar beyhude görünüyor.

Selamete götüren kalıcı çıkışın serabı bütün zamanlarda kendini önermiştir ve açıkça itiraf edilmese de, bu “çıkış”ın verimsiz niteliğinden her zaman için kuşku duyulmuştur. Daha sıklıkla, insan bunun farkına sonradan varıyor, bu tuzağın deneyimini ancak *post festum* [şenlik bitince] yapıyordu. Fazlasıyla hızlı algılamaları olanların vay haline.

Adanış asla istençli olamaz.

Hayatını coşkuyla yaşamak ve dinginlik içinde ölmeye hazırlanmak. Her an ölmeye hazır olmak. Pişmanlıklarla. Bundan böyle aynı zamanda da bir bakıma ölmüş olduğumuzu ve de artık kaybedecek bir şeyimizin bulunmadığını hissetmek büyük bir güç ve soğukkanlılık verebilir ve yoğun bir şekilde yaşamaya engel olmaz.

Yoğun bir şekilde ve derinlemesine gezinmiş olan kişi bile bunu “yetersiz” bir yoğunluk ve bir derinlikle “yapmıştır”, kaldı ki, ölçümleyici üstün bir güç de yoktur.

Bir isme sahip olmak zaman alır. Kısa ya da uzun.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Küreselleşme Tehdidi*

EDWARD S. HERMAN

Küreselleşme, hem kurumların sınırlar ötesine yayıldığı aktif bir süreç, hem de bu süreç hız kazandıkça durmaksızın gelişen ve değişen, ekonomik bağlantılar ve sınırlararası vasıtalarından oluşan bir yapı olarak tanımlanabilir. Kavramsal ortağı “serbest ticaret” gibi, küreselleşme de bir ideolojidir. İdeolojinin işlevi, “bu ilerlemeyi” çok yararlı ve önüne geçilemez bir hale getirerek, karşı hareket oluşturabilecek her türlü direnci azaltmaktır.

Serbest ticaret gibi küreselleşme de, zaman zaman ekonomik getiri sağlasa da, hem küreselleşme süreci hem de küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik-politik rejim, ilerlemeyi tehdit eder. Böylece, bu tehdit unsuru açıkça tanınmalı ve ona karşı her seviyede savaşılmalıdır. Tabii ki bu görev çok korkutucu çünkü küreselleşmeden çıkar sağlayanların ekonomik ve politik güçleri ve küreselleşme ivmesi o denli yüksek ki, küreselleşmeyi sorgulamak dahi neredeyse ütöpik bir çaba olarak algılanıyor. Ama küreselleşmenin zayıf yönleri de var. Bu zayıflıklarla, entelektüel bir bakış açısı ile, hem yerel fabrika kapatmaları ve yerel gelişmeler seviyesinde, hem de ulusal politikalar çerçevesinde mücadele etmek, geniş bir karşı hareketi oluşturmaya yardımcı olabilir.

Küreselleşme, şirketlerin gündemini geliştirmek için harekete geçirilmiş bir dizi kavram ve tartışma konusundan sadece biridir. Diğerleri ise deregülasyon, devleti küçültmek, bütçeyi dengelemek, (şirketsel olmayan) sübvansiyonları kısmak ve serbest ticarettir.

* Orijinal adı *The Threat of Globalization* olan bu yazı, *New Politics* dergisinden alınmıştır; cilt 7, sayı 2, toplu sayı 26, 1999 Kış.

Serbest ticaret gibi küreselleşmenin de erdem yüklü bir havası vardır. Nasıl “özgürlük” iyi bir şey olmak zorunda ise, küreselleşme de olumsuz çağrışımlara sahip milliyetçilik ve korumacılığa karşı, sınır tanımayan ilişkileri ve ülkeler arası işbirliğini desteklemektedir. Ne var ki, klasik ekonomistler ve bilim adamları, sınırlar ötesi ticaret ve yatırımın, zayıf tarafa ekonomik zarar getirebileceği ve hem güçlü hem de zayıf ülkelerdeki demokratik kontrolleri eritebileceği gerçeklerini gözardı etmektedir.¹ Bu anlayışta olanlar aynı zamanda, serbest ticaret ve küreselleşme ile “korumacılık” arasındaki yarışın, aslında çokuluslu şirket haklarının “korumacılığı” ile demokratik hükümetlerin, bireylerin yararına yönetme “serbestisi” arasındaki yarış olarak yeniden tanımlanabileceğini düşünmek dahi istememektedirler.

Bir ideoloji olarak küreselleşme, sadece özgürlük ve enternasyonalizme gönderme yapmakla kalmayıp, serbest ticaretin, dolayısıyla da karşılaştırmalı üstünlük ve işbölümünün getirilerinin de ortaya çıkmasına yardımcı olarak, verimliliği ve üretkenliği arttırdığını iddia eder. Bu erdemlerden ve hükümetlerin güya “gelişmeyi” “durduran beceriksizliğinden dolayı, küreselleşme, geniş kitlelerce durdurulamaz gibi algılanır. Bu ona karşı gösterilebilecek direnci daha da azaltır.

Küreselleşmenin Ekonomik Başarısızlığı

Küreselleşme süreci kurumsal bir elit tabaka tarafından tasarlanıp onun çıkarlarını gözettiğinden, bu tabaka küreselleşmenin hem durdurulamayacağı hem de çok başarılı olduğu mesajını başarı ile yaymaktadır. Bu çok aldatıcı. Küreselleşmenin dağılım üzerindeki etkilerini bir an için bir kenara bıraksak bile, üretim oranı, verimlilik ve yatırım büyümesi oranlarında büyük düşüşlere yol açtığı açıktır. Yeni, güçlendirilmiş, finansal hareketlilik ve güç rejimi altında, finans piyasalarının artan belirsizliği ve yükselen risk, reel faiz oranlarını önemli bir şekilde arttırmıştır. G7 ülkelerinin (A.B.D., İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Kanada ve Japonya) 1971-82 yılları arasında % 0.4 olan ortalama reel faiz oranı, 1983-94 yılları arasında % 4.6’ya çıktı.² Bu artış yeni fabrika ve ekipmana uzun vadeli yatırım yapma cesaretini kırarak, eski fabrikaların ekipmanının yenilenmesi ile şirket birleşmeleri, hisse geri alımları, finansal manevralar ve spekülatif aktiviteler gibi finansal işlemleri ateşledi. Bu da OECD üyesi ülkelerdeki üretim artışında³ yaşanan düşüşü açıklamaya yardımcı olabilir. Bu ülkelerde 1960-73 yılları arasında % 3.3 olan üretim artış oranı, 1973-95 yılları arasında % 75 düşerek % 0.8 oranlarına ulaşmıştır.

Aynı ülkelerde, 1959-70 yılları arasında % 6.1 olan brüt sabit yatırım ise daha sonraları % 50 azalarak % 3.1'e düşmüştür.

Azalan üretim artışı oranlarına rağmen, elitlerin başarılı olduğu söylenebilir. Çünkü küreselleşme, reel faiz oranlarını arttırırken ücretleri düşük tutmaya yardımcı olduğundan, gelir düzeyinin en yüksek % 5'ine sahip olan kısım, azalan üretim getirilerinin büyük bir bölümünü ele geçirmeyi başarmıştır. Böylece, elit tabakanın gelirleri ve sermaye piyasası değerleri hızla yükselmiştir. Ama küresel çoğunluk için bu hikâye tamamıyla farklı bir şekilde gelişmiştir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında ciddi şekilde artmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1973-95 yılları arasında üretimde görülen % 35

artışa rağmen, ortalama reel ücret 1995 yılında 1973'ten daha düşüktü ve iş kalitesi, iş güvencesi, ek getiriler azalmış, "verimli" üretim sistemleri sayesinde iş temposu hızlanmıştı. ⁴ İş güvencesizliği işlevseldir. 1997 yılında Alan Greenspan'ın Kongre'de kendinden çok emin bir şekilde açıkladığı gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nde ücretlerin durgun olmasının nedeni, iş güvencesinin düşük olmasıydı. ⁵ Bu güvence düşüklüğünün çalışanları ne şekilde etkilediği ne Greenspan'ın, ne Kongre'nin ne de medyanın umurundaydı.

Dünya nüfusunun % 20'sini oluşturan en zengin ve en fakir ülkeler arasındaki gelir farkı, 1960 yılında 30' a 1' iken, 1995 yılında bu oran 82' ye 1'e çıktı ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin durumu birçok açıdan geriledi. Geçtiğimiz 20 yıl içerisinde 70'in üzerindeki ülkede, kişi başına düşen gelir miktarı düştü; 3 milyar kişi, yani dünya nüfusunun yarısı, günde 2 doların altında bir para ile geçinmeye çalışıyor ve 800 milyon kişi gıdasızlıkla savaşıyor. Üçüncü Dünya Ülkeleri hükümetleri, sermaye hareketlerine hemen hemen hiçbir kısıtlama olmaksızın izin verdiğinden ve yabancı sermayeyi ülkelere çekmek dışında hiçbir alternatif üzerinde çalışmadıklarından, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde, işsizlik ve kalitesiz işlerde çalışma oranı çok yüksek;

artan elit serveti ile amansız bir fakirlik yan yana; ve yılda 75 milyonun üstünde kişi Kuzey’de iş veya sığınma hakkı arıyor.

Yeni küresel düzen aynı zamanda, artan finansal volatilité ile de kendini göstermekte ve 1980’lerin başında yayımlanan Üçüncü Dünya Ülkeleri borç krizinden, 1994-95’teki Meksika çöküşüne, yakın geçmişteki Asya krizine kadar, finansal krizler gittikçe daha da tehditkâr bir hal alıyor. Özelleştirme ve deregülasyonun artmasıyla regüle edilmemiş finansal güçler ile hükümetler ve denetleme güçleri arasındaki uyumsuzluk büyüyor ve küresel çöküş potansiyeli devamlı artıyor.

Bu gidişat sadece elitist bir bakış açısı tarafından ekonomik bir başarı olarak görülüyor.

Demokrasiye Karşı Bir Saldırı Olarak Küreselleşme

Son yıllarda görülen küreselleşme, hiçbir zaman dünya toplumları tarafından yapılmış demokratik bir tercih olmadı – bu süreç iş dünyası tarafından, iş stratejileri ve taktikleri yoluyla, iş amaçları için yürütülmektedir. Hükümetler de, ürettikleri politikalarla ve gizli alınmış ulusal tartışmalar yolu ile topluma duyurulmamış kararlarla bu sürece yardımcı oluyor. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması’nı (NAFTA) imzalamak veya Avrupa Para Birliği’ne (EMU) girmek gibi küreselleşme sürecinin gelişmesine katkıda bulunan büyük atılımlar sırasında, bu işten çıkar sağlayacak iş ve medya dünyası elitleri, toplumu yoğun propaganda kampanyalarına boğmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan araştırmalar, kamuoyunun, durmak bilmez propagandaya rağmen, NAFTA’ya karşı olduğunu, ama medya NAFTA’yı desteklediği için bu anlaşmanın kabul edildiğini göstermiştir. Avrupa’da da kamu araştırmaları, kararlı çoğunlukların Euro’ya karşı olmasına rağmen, kuvvetli bir elit tabakanın Euro’yu desteklemesinden dolayı, Euro’nun ilerlediğini göstermektedir.

Demokratik bir maske altında yürütülen bu antidemokratik süreç, küreselleşmenin getirileri ve götürülerinin dağılım şekli ve küreselleşmenin elitin çıkarlarına hizmet eden bir araç olduğu gerçeği ile de uyumludur. Küreselleşme aynı zamanda, hem planlanmamış etkilerinden dolayı hem de işgücü maliyetlerinin kontrol altına alınması ve sosyal devletin küçülmesinin iş dünyası azınlığının devlet üzerinde sıkı bir kontrol yaratması ve devletin, çoğunluğun taleplerine cevap verme kapasitesini ortadan kaldırması yüzünden, sürekli olarak demokrasiyi zayıflatmıştır. Küreselleşmenin antidemok-

ratik dürtüsünün planlı ve plansız unsurları, bu saldırının tüm safhalarında görülebilir.

Çokuluslu şirket hareketinin yurtdışındaki ana amaçlarından biri ucuz işgücü kaynaklarından yararlanmaktır. İşgücünün en ucuz bulunduğu ülkeler genellikle Suharto'nun Endonezya'sı ve PRI'nin Meksika'sı gibi, sendikaları boyunduruk altına alan ve yabancı sermaye ile sanal ortak girişim düzenlemelerine giren otoriter devletlerdir. Bir arbitraj sürecinde sermaye, bunlar gibi dost yatırım ortamlarına doğru hareket eder ve demokrasiyi cezalandıran, dolayısıyla da zayıflatan bir süreç içerisinde, kaynakları ucuz yerlere yönlendirir.

Sermayenin yer değiştirmesi ve evdeki pazarlıkları güçlendirmek için yurtdışındaki kartları kullanma stratejisi, işgücünü zayıflatmıştır. İşgücü aynı zamanda, enflasyonu azaltmak amacı ile takip edilen ve işsizliği artıran sıkı para politikaları ve bütçe küçültme çabaları sayesinde de zarara uğratılmıştır. Bu politikalar ve işsizlik sorununa karşı bir çözüm olarak işgücü piyasasının "esnekliği" üzerinde odaklanma, tamamıyla kurumsallaşmış, işgücü karşıtı bir politikayı yansıtır. Organize işgücüne karşı, başka, daha açık ve daha dolaysız saldırılar da yapılmıştır – hem Reagan hem de Thatcher sendikalara karşı tavır almıştır. Özellikle Thatcher, işgücünü politik bir kuvvet olarak zayıflatma amacıyla çok ısrarlı idi. Çoğulcu teoriye göre demokrasi, aslında atomize olan nüfusların çıkarı için çalışan ve onlar adına pazarlık yapan, işgücü organizasyonları gibi aracı grupların varoluşuna dayanır. Dolayısıyla, bu grupların bilinçli olarak zayıflatılması, demokrasiye karşı yapılmış bir saldırdır.

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada ve diğer ülkelerdeki iş dünyası, tercih ettiği politikaları genel anlayışın bir parçası haline getirmek amacıyla daimi bir ideolojik kampanya yürütmektedir. Küreselleşme ile paralel olarak sürdürülen bu kampanya, ideolojinin küresel akışını ve sermayenin çakışan kaynaklarını yansıtan benzerliklere de sahiptir. Popüler neoliberal ideoloji, piyasanın her şeye kadir olduğu, devletin bir yük ve tehdit unsuru oluşturduğu ve deregülasyon ile özelleştirmenin aslında yararlı ve kaçınılmaz olduğu fikirlerini savunur. Kurumsal güce avantaj sağlayan aşırı bir kişiselliği ve "kişisel sorumluluğun" değerini vurgulayıp, pazarlığı büyük şirketler ve münferit kişilere bırakır. Müşterek ve toplumsal değerler, dışardan gelen tehditler, gem vurulmamış iş büyümesinin yarattığı ekolojik hasar ve serbest piyasanın dengesizliği gibi etkenler bu ideolojik sistemde

bir kenara itilmiştir. Bu ideolojik kampanya çok başarılı olmuş; iş dünyasının, entelektüelleri ve düşünce gruplarını yüksek miktarda paralarla beslemesinden ve medyanın iş dünyasının egemenliği altında olmasından dolayı, iş dünyasının görüşleri her zaman galip gelmiştir. Heritage Foundation (Kalıtım Vakfı) lideri Edwin Feulner, şirketler tarafından desteklenen ve küresel bağlantılara sahip bu vakfın stratejilerini tanımlarken, bu stratejileri Procter & Gamble şirketinin sabun satışına benzetmiştir – yani strateji, piyasayı daha az fona sahip tüm rakipleri yok edecek mesajlar ile doldurmaktır. Ama bu, demokrasinin çürümesi demektir; bu, satın alınmış bir fikir piyasasıdır, serbest bir fikir piyasası değil.

İş dünyası aynı zamanda, hükümetlerin sokaktaki insana hizmet vermesini sınırlayarak veya engelleyerek hükümetleri boyunduruk altına almak için yoğun bir çaba sarfetmektedir. Küreselleşme, kısmen daha evvel bahsedilen ve otoriter rejimi savunan arbitraj süreci yoluyla, bu çabaya katkıda bulunur. Bunun yanı sıra kârları yükseltip işgücünü zayıflatarak, işgücü ve iş dünyası arasındaki kuvvetler dengesini iş dünyası lehine çeker. Böylece politik partiler, seçimler sırasında iş dünyası parası tarafından belirgin bir şekilde etki altına alınır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Clinton'ın iş dünyasından büyük paralar kabul ettiği ve hemen hemen bütünüyle onların çıkarlarına hizmet ettiği bilinmektedir. Sadece göstermelik olarak, Demokrat Parti'nin iş dünyası dışındaki büyük seçmenlerine de hizmet götürülmektedir. Küreselleşen kurumsal medya da, neoliberal ideolojinin gelişmesine güç katmış ve sosyal demokrasinin kalıntılarına bile savaş açarak, sosyal demokratik politikaları uygulanamaz hale getirmiştir. Murdoch'un İngiltere seçimleri üzerindeki etkisi ve günümüzün Murdoch-Blair ilişkisi bu noktayı açıkça göstermektedir.

Başka bir bilinen ve önemli antidemokratik güç ise, küresel finans piyasalarının politik alternatifleri sınırlama gücüdür. Sosyal demokratik politikalar elverişsiz bir yatırım ortamı yaratır. Bu nedenle iş dünyası, normal vatandaşa çıkış tehdidi veya çıkış sağlayacak şekilde hizmet veren politikacılara ve hareketlere yakınlık gösterir. Finans piyasalarının döviz kuru ve faiz oranları üzerindeki etkileri, ekonomi için çok hızlı ve tehlikeli olabilir. Yeni küresel ekonominin sözcüleri, sermayenin "sağlıksız" politikaları cezalandırma becerisi ile ve para sermayesinin her şeyi yönettiği gerçeği ile gurur duymaktadır.

IMF (Uluslararası Para Fonu) ve medya tarafından da onaylanıp desteklenen bu çabalar, sıklıkla, sosyal demokratların yöneticilere uygun politika-

lara sığınmasına yol açar. Bu nedenle birçok ülkede sosyal demokratlar, seçmenlerinin çoğunluğunun karşıt tercihlerine rağmen, neoliberalizmi kabul etmiştir. Bu, nominal demokrasinin normal vatandaşlara hizmet verememesi, dolayısıyla da seçimlerin anlamını, demokrasinin de içeriğini yitirmesi demektir. A.B.D. seçmeninin yarısından çoğunun ulusal seçimlere katılmasının nedeni de burada aranmalıdır.

Bu politik kontrol gücü ile tatmin olmayan iş dünyası, demokratik güçlerin seçmenleri adına hareket etme becerisini daha da engelleyen uluslararası anlaşmalar ile IMF ve Dünya Bankası politikalarını savunmaktadır. Bu anlaşmalar ve uluslararası finans kurumlarının talepleri, tam da çokuluslu şirketler topluluğunun izlemek istediği politikalara denk gelir. EMU koşulları, neoliberal ve kurumsal gündeme uygun olarak, bütçe daraltmaları ve enflasyon kontrolüne öncelik verir. GATT (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması), WTO (Dünya Ticaret Örgütü) ve NAFTA anlaşması kurumsal yatırımcıya ve fikrî mülkiyet haklarına öncelik verip diğer tüm konuları ikinci plana iter. 1980'lerin başında, IMF ve Dünya Bankası, Üçüncü Dünya Ülkeleri borç krizinden yararlanıp birçok problemlili Üçüncü Dünya Ülkesi'ni, Yapısal Uyum Programları'nı kabul etmeye zorladı. Bu da, borç alan ülkelerin özel ve devlet sektörlerini, dış borç ödemesine öncelik vermeye; fakir ve orta sınıf vatandaşı etkileyen sosyal harcamaların kesildiği kemer sıkma politikalarına ve sıkı para politikalarına dayanan tasarruf tedbirlerine zorladı. Borç ödemesini mümkün kılacak dövizî yaratacak ve borçlunun ekonomisini küresel sisteme daha da derinden entegre edecek ihracat üzerinde yoğunlaştırıldı. Güya verimliliği artırma adına özelleştirmeyi vurgulayarak, hem vergi arttırımına gitmeden bütçeyi dengelemek, hem de bu sorunlu ekonomilerde çokuluslu şirketlere yatırım olanakları sağlamak yoluna gidildi. Bugün IMF de Asya'da aynı şeyi yapmaktadır.

Yeni anlaşmaların ve IMF-Dünya Bankası çalışmalarının ikinci bir özelliği ise vatandaş ve seçilmiş hükümetleri demokratik haklarından mahrum etmeleridir. Bu haklar, tüm diğerleri üzerinde önceliği olan ve Yeni Çokuluslu Şirket Korumacılığı'ndan faydalanan üstün bir sınıfı oluşturan kurumsal yatırımcıların haklarından sonra gelmektedir. NAFTA Anlaşması'nda, hükümetler peşinen, yeni görevler üstlenme hakkından yoksun bırakılmışlardır. Bu hak, özel sektöre ve üstün vatandaş sınıfına bırakılmıştır. Bu anlaşmalara ve özellikle de şu anda üzerinde çalışılan Çokuluslu Yatırım Anlaşması (MAI)'na göre, çokuluslu şirketler hiçbir sorumluluk taşımaz ve

onlara hiçbir sorumluluk yüklenemez. Bu şirketler insanları işten çıkarabilir; ülkeleri terk edebilir; çevreye ölümcül şekilde zarar verebilir; yerel şirketleri batırabilir ve istedikleri kültürel çöplüğü yaratabilirler. Ülkelere karşı dava açabilirler ve bu davalar demokratik hükümetlerin kontrolü dışında bulunan, seçilmemiş jüri heyeti tarafından sonuca bağlanır.

Yeni anlaşmaların ve IMF-Dünya Bankası hareketlerinin üçüncü özelliği ise, sadece neoliberal teoriye dayanmakla kalmayıp, yakın geçmişteki deneyimleri ve ekonomi tarihini de yanlış değerlendirmiş olmalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, küreselleşme bugüne kadar bir üretim başarısızlığı, sosyal bir felaket ve istikrara karşı bir tehdit olmuştur. Serbest ticaret yandaşlarının savunduğu, serbest ticaretin ekonomik gelişme sağladığı iddiası da tarihsel deneyimler tarafından çürütülmüştür; geçmişte ya da günümüzde, hiçbir ülke, hükümet korumacılığı, yeni endüstrilere sübvansiyon verilmesi ve güçlü yabancıların egemenliğinden koruma sağlayacak diğer yalıtım metotları olmaksızın, ekonomik gerilikten modernliğe adım atıp sürdürülebilir bir ekonomik gelişme sağlayamamıştır. Bu, hepsi gelişme süreçlerinin başlarında yüksek seviyede korumacı olan İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, Güney Kore ve Tayvan için de geçerlidir. Bugün çokuluslu şirketler çıkarına pazarlık yapan kurumlar ve hükümetler, IMF, Dünya Bankası, WTO ve NAFTA yolu ile, bu koruma yöntemlerini daha az gelişmiş ülkelerin elinden çekip almışlardır. Böylece bu ülkeler yurtdışından gelecek şirket alımlarına, yabancı ekonomik sistemlere sadece “şubeleşmiş banka ekonomisi” olarak entegre edilmeye, bir az gelişmişlik ve bağımlılık senaryosuna kısılmaya mahkûm edilmiş; vatandaşlarını tepeden inme neoliberal gelişmelerin önceliklerine karşı koruma becerisini yitirme tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Sonuç

Sonuç olarak, küreselleşme ve gerekliliklerinin, halk için ve halk tarafından seçilmiş otoriteyi, süper-vatandaşlar ve çokuluslu şirketler egemenliği karşısında zayıflattığı, antidemokratik bir karşı devrimin ortasındayız. Bu süreç, küçük bir küresel azınlığa hizmet edip çoğunluğa zarar verdiğinden, finansal istikrarsızlık doğurduğundan ve çevresel krizi körüklediğinden, kendi çöküşünün tohumlarını atmaktadır. Eğer bu süreç kontrol altına alınmaz ve demokrasi onarılmaz ise, sürecin yıkıcı eğilimleri muhtemelen bir patlama etkisi yaratacaktır.

Bu antidemokratik hareketi durdurmak zor olacaktır. Bunun nedeni sadece küreselleşmeden faydalananların çok güçlü olması değil, bu sürecin ismen demokratik yapılar çerçevesi içinde yürümesi ve görünüşte makul savlar içermesidir. Ne var ki, bu savlar aldatıcı ve yanıltıcı ve şiddetle sorgulanmalıdır. Çokuluslu şirketler ve finans kurumlarının çıkarlarına değil, sokaktaki vatandaşa hizmet eden bir gündem takip edilmelidir. Olumsuz açıdan bakıldığında bu gündemin, tüm uluslarüstü düzenlemelere karşı kuvvetli bir muhalefeti içererek, demokratik hükümetlerin elinden herhangi bir ekonomik ihtiyaca cevap verecek gücü alacağı söylenebilir. Olumlu açıdan ise, bu gündem çokuluslu şirketlere, sermaye kontrolleri ve finansal spekülasyona karşı diğer caydırıcı tedbirleri de içeren, ciddi sınırlamalar ve sorumluluklar yüklenmesini sağlayacaktır. Bu gündemin takip edilebilmesi için küreselleşmenin kurbanı olan büyük çoğunluğun konuyu anlaması ve etkili bir şekilde örgütlenmesi şarttır.

İngilizceden Çeviren: Naz Türer

Notlar

- 1 Birçok solcu, küreselleşmenin devletin gücü üzerinde hasar verici bir etkisi olduğunu kesinlikle reddeder. Bu reddediş, kötümser bir analizin çalışanları kayıtsız kılacağı ve sosyalist projeyi yıkacağı korkusuna dayanır. Bu kişiler, devletin halen çokuluslu şirketlere hizmet verdiğini vurgular, fakat böylesine verimli bir hizmetin küreselleşme ile uyumlu olduğunu ve devletin çokuluslu şirketler ve finans dünyasının istemediği şeyleri yapabilme gücünü zayıflattığını gözden kaçırır. Bkz. Ellen Wood, "Globalization' or 'Globaloney'?", *Monthly Review*, Şubat 1997; William Tabb, "Globalization is An Issue, the Power of Capital is the Issue", *Monthly Review*, Haziran 1997; Linda Weiss, "The Myth of the Powerless State" (Cornell, 1998). Karşı bir görüş olarak, bkz. Richard DuBoff ve Edward Herman, "A Critique of Tabb on Globalization", *Monthly Review*, Kasım 1997.
- 2 Bu paragraftaki bilgiler David Felix, "Asia and the Crisis of Financial Globalization", Dean Baker, *Globalization and Economic Policy* (Cambridge University Press, 1998)' den alınmıştır.
- 3 Total faktör üretim artışı, işgücündeki artış ile sermaye üretkenliğinin ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanır.
- 4 Bkz. Kim Moody, "Workers in a Lean World" (Verso, 1997), özellikle 5. Bölüm.
- 5 22 Haziran, 1997 tarihinde Kongre önünde, para politikası ile ilgili yaptığı konuşmada Greenspan, büyük şirketlerde işten çıkarılma korkusu yaşayan çalışan oranının 1991-96 yılları arasında, 25' ten 46' ya çıktığını söylemiştir.

dosya

TÜRKİYE'NİN YABANCILARI

Dünyaya Yabancı

MARCUS AURELIUS

(121-180)

Dünyada nelerin var olduğunu öğrenmeyi beceremeyen ki i dünyaya yabancıysa, orada neler olup bittiğini öğrenmeyi beceremeyen de en az onun kadar yabancıdır. Toplumsal mantıktan kaçan, sürgündür; aklın gözünü kapalı tutan, kördür; ba kalarına gereksinim duyan ve ya am için yararlı her eyi kendinde ta ımayan, zavallıdır. Ba ına gelenlerden ötürü duyduğu öfkeyle ortak yaradılı ın mantığını reddeden ve kendini onun dı ında tutan ki i, dünya için bir çıbandır; çünkü ba ına gelen olayı da seni de dünyaya getiren aynı yaradılı tır. Dü ün en varlıkların ruhundan kendisinininkini ayrı tutan ki i, site için kesilmi bir kol-bacak gibidir, çünkü o ruh tektir.

IV, 29

Yurdum, Dünyadır

Tanrılar benim hakkımda ve ba ına gelecekler hakkında konu up hüküm verdilerse iyi etmi ler, çünkü hüküm vermeyen bir Tanrı'yı dü ün-
mek bile kolay değil. Peki neden bana kötülük etmeye kapılı mı olsunlar ki? Hem kendileri için hem de ba uğra ları olan evren için bundan ne gibi bir çıkar sağlayabilirlerdi ki? Özellikle benim hakkımda konu up hükme varma-
dı larsa, her halükârda kamu çıkarı konusunda tartı ıp hükme var mı lardır; ve benim ba ına gelenler de bunun bir sonucu olduğuna göre, güzel güzel kabullenip ho nutluğumu belirtmem gerek.

Eğer artık hiçbir konuda konu up hüküm vermiyorlarsa –hem böyle düşünmek kutsal şeylere saygısızlık demek– madem öyle, kurban törenleri-

ni, duaları, vaazları, bütün o ayinleri, her birimizin, var olan ve yaşamımıza karışmış olan Tanrılara düşüncesinde seslendiğini sandığı o törenleri kaldıralım gitsin – eğer, diyorum ben, bize ilişkin hiçbir konuda konuşup hüküm vermiyorlarsa, benim kendim için düşünüp taşınıp karar vermeye pekâlâ hakkım vardır, kendi çıkarımın ne olduğunu ölçüp biçebilirim. İmdi her kişinin çıkarı kendi yaradılışının, kendi naturasının bir sonucudur; benim kendi doğam da usa uygun ve toplumcudur.

Sitem ve yurdum, bir Antoninus* olarak, Roma'dır; insan olarak, dünyadır. Dolayısıyla, sitelerin çıkarı, tek servettir benim için.

VI, 44

Pensées

Fransızcadan çeviren: Elif Gökteke

* Antoninus'lar: İ.S 96 - 192 arasında hüküm süren yedi Roma imparatoruna (Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus, Marcus Aurelius, Verus, Commodus) verilen ad.

Hindular ve Yabancılar*

BÎRÛNÎ (973-1051)

Hinduların dini bizimkinden tümüyle farklıdır. Biz onların inandıklarının hiçbirine inanmıyoruz ve onlar da bizim inandıklarımıza. Onların, kendi aralarında, din konusunda pek az tartıştıkları bir gerçektir. Her türlü şıkta, yalnızca sözlü olarak bedenlen, ruhen ve varlarıyla yoklarıyla kargaşaya atılmaksızın tartışmak, onların tarzı değildir. Buna karşılık bütün yabancıları “mekruh” derler. Yabancılarla, örneğin evlilik yoluyla ilişki kurmak, yabancıların yanına oturmak, yabancılarla yiyip içmek, kirlenme tehlikesi nedeniyle yasaktır. Hindulara göre, bir yabancıнын ateşine ve suyuna dokunan her şey, yani yaşama katkıda bulunan şeylerine ilişkin her şey mekruhtur, hiçbir yasal manevra, her türlü sıradan pislikten doğal bir şekilde arınmış olsalar bile bunu değiştirmez. Ama, onlardan olmayan birini kabul etmeleri, o kişi bunu onlardan talep etse, ya da onların dinine geçmeyi arzulasa bile, onlara kesinlikle yasaklanmış olan bir şeydir. Her türlü yakınlaşmaya engel olan, onlar ile bizim aramızda bir maniye yükselten şey de işte budur.

Üstelik, kuralları ve alışkanlıkları da bizimkilerden farklıdır. O kadar ki, bizim şeytani ve ahlaki örflere karşı olarak niteledikleri kişiliklerimizi, giysilerimizi, âdetlerimizi küçük çocukları korkutmak için kullanırlar. Bu hoşgörüsüzlük, kabul etmem gerekir ki, esasen hiçbir şekilde bizim Hindularla olan ilişkilerimize özel bir durum değildir. Bütün farklı halklar arasındaki münasebetlerde görülür. Bu bağlamda bana bizden intikam almak isteyen bir Hindunun öyküsünü anlatmışlardı. Krallarından biri öldürülmüştü

* *Livre de L'Inde*'den (Hindistan Kitabı) alıntı.

ve düşmanları ona karşı bizim topraklarımızdan hareketle saldırıya geçmişlerdi. Ölümünden sonra, yerine geçerek saltanat sürecek bir çocuk bıraktı. Bu oğlanın adı Sagara idi. Olan biteni anlayacak yaşa geldiğinde annesine babasının nasıl öldüğünü sordu. Annesi de ona, olup bitenleri anlattı. O zaman büyük bir öfkeye kapılan genç hükümdar, düşmanlarının ülkesine saldırarak için ülkesinden ayrıldı ve intikam açlığını onların üzerinde yatıştırdı. Sonunda, onları dilediğince kılıçtan geçirmekten yorulduğunda, hayatta kalanları, aşağılamak ve cezalandırmak için bizler gibi giyinmeye mecbur etti. Bu olaydan söz edildiğini duyduğumda zorla Hindulaştırılmamış olduğum için şükrettim.

Hindular, yeryüzündeki tek ülkenin kendilerinininki olduğuna, hiçbir halkın, hiçbir kralın, hiçbir dinin, hiçbir bilimin onlarınkilerle kıyaslanamayacağına inanırlar. Fazlasıyla gururludurlar, yüksek sesle ve dayatarak konuşurlar, kibirli, utkulu ve ahmaktırlar. Mizaçları gereği, bildiklerini öğretmekten nefret eder ve bu bilgiyi yabancılardan –hattâ aşağı kastlara mensup kendi insanlarından– uzak tutmaya aşırı ölçüde özen gösterirler. Dünyada, onlarınkinden başka ülke, onlarınkinden başka insan soyu olmadığına ve onlardan başka kimsenin hiçbir şey bilmediğine iman etmişlerdir. O kadar ki, onlara İran ya da Horasan'daki bir bilimden ya da bir bilgiden söz etmek yararsızdır; sizi cahil yerine koyar ve onlara söylediğiniz şeylerin bir kelimesine bile inanmazlar.

Eğer yolculuk etseler ve yabancılarla karşılaşsalar, önyargılarından vazgeçecekleri kesindir. Çünkü ataları bu ölçüde budala değildiler. Örneğin, bilgin Varāhmihira¹ halkına Brahmanlara saygı göstermelerini buyurduktan sonra şunları da ekliyordu. “Mekruh olmakla beraber, eski Yunanlılar

saygıdeğerdiler, çünkü bilimsel bir eğitim alıyorlardı ve bilgilerinin üstün olduğu da doğrudur; ama ritüel arınmışlıkla bilimin doruğunda buluşan bir Brahman hakkında neler söylememiz gerekirdi?” Eskinin Hinduları, şu halde Yunanlıların bilme alanındaki üstünlüğünü kabul ediyorlardı. Ama Varâhmihira’nın sözleri, başkalarını selamlar gibi yaparken nasıl da kendi övgüsünü yapmaya çalıştığını göstermeye yeter!

Bana gelince, başlangıçta, astronomi alanındaki Hindu öğretmenlerimin karşısında basit bir öğrenci gibi kaldığımı hatırlıyorum. O sırada, araştırmalarımın nesnesi karşısındaki bilgisizliği içinde, onların arasında tıpkı bir barbar (acemi) gibiydim. Ama yola koyulduktan sonra, dikkatlerini neden-sellik yasalarına çektim, onlara bir ölçüde, kanıtlama ilkelerini gösterdim ve matematik kurallarını görmelerini sağladım. Şaşkın bir halde ve öğrenme açlığı içinde etrafıma toplaşıyorlardı. Ve bana, bütün bu harikulade şeyleri, hangi *Hindu* hocadan öğrendiğimi soruyorlardı. Ama ben, onları gerçek düzeylerine indirgiyor ve küçümsemeyle, kendimi onların iddialarının üstüne yükseltiyordum. Beni neredeyse bir büyücü sanıyorlardı! Ve beni yöneticilerine betimlerlerken, benden “Bilgi Ummanı” ya da “sirkeden de daha keskin sıvı” diye söz ediyorlardı.

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Not

¹ Birûnî’nin çok beğendiği ve sık sık alıntı yaptığı VI. yüzyıl astronom ve astroloğu ve *Brimat-Sambita*’nın yazarı.

Gerçek Bilge Yabancıdır*

SHEM-TOB IBN FALAQUERA

(1223-1291)

Bu kuşaktan böyle birini bulmak, geçmiş kuşaklara oranla ender rastlanacak bir şey. Kusursuz erdemlere sahip, böyle bir düzeye ulaşmış kutsal insan, diğer insanlar arasındaki yabancıya benzeyen bir yabancıdır. Filozofların dediği gibi “Bilge insanlar, aralarında yaşadıkları sayısız vasat insanın gözünde yabancıdırlar”. Babaları ve çocuklarıyla kaynaşıp bütünleşmiş de olsalar, düşünceleri açısından yabancıdırlar, çünkü düşünceleriyle bir başka düzeye geçmişlerdir. Davut Peygamber bu durum için şöyle der: “Ben dünya üzerinde bir yabancıyım”. Burada söylemek istediği, bir ülkede kardeşsiz, ailesiz, gerçekten bir yabancı olduğu değil, dünyada düşünceleriyle yabancı olduğudur, çünkü gerçeğin arayışındaki bu düşüncelere kendi kuşağında rastlanmaz. Şu ayette Davut Peygamber buna gönderme yapar: “Kardeşlerimin gözünde bir yabancı oldum”; “Beni gören herkes benimle alay ediyor”. Hz. Süleyman da şöyle haykırır: “Akli her işe yatan insan nefretleri üstüne çeker”. İnsanlar nasıl yabancı birine yaklaşmaz, onun arkadaşlığını istemez ve aşağılarırsa, vasat insanlar da bilge insanı sürgün edilmiş biri gibi görür, arkadaşlığını küçümserler. Hiçbir uzaklık insanlar arasındaki uzaklıktan daha büyük değildir, çünkü onları birbirlerinden ayıran düşünceleridir. Birilerinin inancı diğerlerinininkine ters düşer. İşte bu nedenledir ki filozofların dilinde bu insanlara “yabancı” denir. Onların yazılarını okuyan herkes bunu açıkça görebilir. Buna karşılık eğer basit insanlar bir bilgeye

* Sefer ha-Ma'alut'tan alıntı.

sevgi gösterirlerse bu, söz konusu bilgenin onlarla birlikte hareket ederek [kötü] davranışlarını yüzlerine vurmamasındandır. Bu *Tulmut*'ta da yazar: “Abaye şöyle söyledi: Neden bir bilge hemşerileri tarafından sevilir? Çünkü o en büyüktür ve hemşerilerinin hatalarını yüzlerine vurmaz, Tanrıysa şikâyet etmez”. R. Simenon şunu söylerken, bu tür insanlara gönderme yapmıştır: “Tanrı’nın sevdiği kulları gördüm, sayıları çok azdı”.

Fransızcadan çeviren: Berran Tözer

Yabancıya Dair Hadis*

İbni Manzur'un (1233-1312) Yorumuyla VII. ve VIII. Yüzyıllar İslâm Geleneği

Yabancılar (el grubâ) hakkında görüşü sorulan Peygamber şöyle dedi: “Bunlar, benim geleneğimden insanların kaybolmaya bırakmış oldukları şeyi yeniden canlandıranlardır.”

Başka bir hadiste de şöyle dedi: “İslâm yabancı olarak başladı ve başladığı gibi, yabancı olarak bitecektir; Allah yabancılarından razı olsun”. Yani, İslâm, başlangıçlarında, tıpkı yalnız, kimsesiz yabancı gibiydi, çünkü o sıralar Müslümanlar pek kalabalık değildiler; ve İslâm, bir zamanlar olduğu gibi yine yabancı olacaktır: Müslümanlar, zamanların sonu geldiğinde yeniden az sayıda olacaklardır, tıpkı yabancılar gibi olacaklardır; “Allah yabancılarından razı olsun”; İrem bağları, başlangıcın ve sonun bu Müslümanlarına vaadedilmiştir; gerçekten, cennet, zındıkların onlara reva gördükleri acılara tahammül etmekteki sabırlarından ve aynı şekilde İslâm’a sadakatlerinden ötürü onlara ayrılmıştır.

Başka bir hadiste de şöyle der: “Benim cemaatim tıpkı yağmur gibidir, lütfu başlangıcında mıdır yoksa sonunda mıdır bilinmez.”

Bu hadisler birbirlerini yadsıma; bu farklı deyişler boyunca, Peygamber, İslâm'ın başlarında Müslümanların ender olduklarını ve nihai sona gelindikte de enderleşeceklerini, ama en mükemmel olanların da onlar olduğunu anlatmak istemiştir.

Bir başka hadis bu anlamı doğrular: “Benim cemaatimin en mükemmel-leri başlangıçtakiler ve sondakilerdir. Ve ortada, sana ait olmayan ve senin ait olmadığını eğri büğrü bir hat vardır.”

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

* Lisanü'l-Arabî'nin girişinden alıntı.

Yahudilere Yöneltilen Yabancılık Suçlaması*

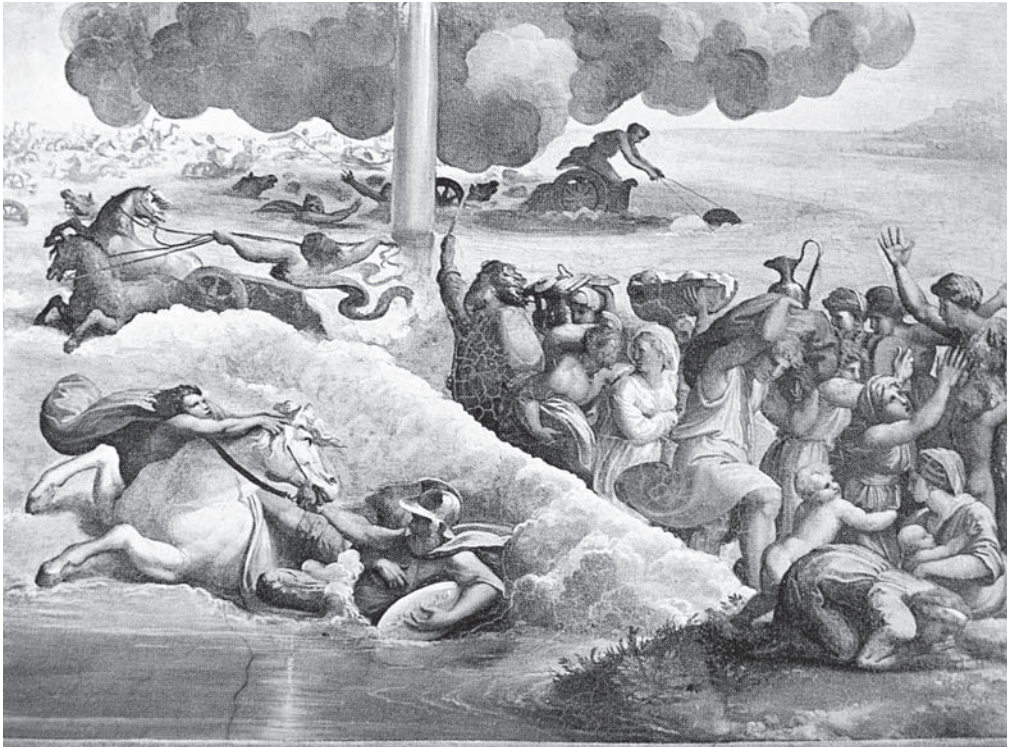
İSKENDERİYELİ PHILON

(İ.Ö.13 - İ.S. 54)

Bütün bu insanlar, fikir birliği ederek Yahudilere karşı korkunç bir plan yaparlar. Özel görüşmek üzere Flaccus'u bulmaya gider ve ona şöyle derler: "Genç Tiberius Nero'dan umduğun her şey bitti. Arkadaşın Macron'a ilişkin beslediğin ümit de bitti. Senin için, iktidardaki kişiden bekleyebileceğin olumlu hiçbir şey kalmadı. Caius'un sana iyi davranmasını sağlayacak çok güçlü bir koruyucu bulmamız lazım." "Bu koruyucu, baştan beri bütün bir imparatorluk ailesinin, en çok da şimdiki efendimizin şana ve şerefe boğduğu İskenderiye kentidir. Eğer sen ona bir iyilik yaparsan o da senin koruyucun olacaktır. Yahudileri ele verip, teslim edersen, hediyelerin en güzelini vermiş olursun ona." Bu sözler üzerine, muhataplarına ortalığı karıştıran halk düşmanları oldukları için kızıp, onları geri çevirmesi gerekirken, tekliflerini kabul etti. Başta çevirdiği dolapları pek belli etmiyordu. Anlaşmazlıklarda taraftar karşısında tarafsız bir tutum alması gerekirken birinden yana daha fazla eğilim gösteriyor, diğer davalarda da herkese eşit konuşma hakkı tanımıyordu. Ancak Yahudiler arasından biri onun huzuruna çıktığında, her seferinde sırt çeviriyor, ilişkiye girmemeyi tercih ediyordu. Kötülüğü daha sonra gün ışığına çıktı.

* *In Flaccum*'dan alıntı.

(...) Yasalarımıza karşı bu girişime akli yatıp, sinagoglarımıza, isimleri bile kalmayacak biçimde el koyduktan sonra başka bir meseleye el attı: siyasi düzenimizi yıkmak. Atalarımızdan kalan geleneklerimiz ve yurttaşlık haklarından eşit yararlanmamız gibi bütün varlığımızın temeli olan şeyi bizden alırken, güvenliğimiz için neye tutunacağımızı bilmeyelim ve felaketlerin en büyüğüne uğrayalım istiyordu. Nitekim birkaç gün sonra, bizleri yabancı ve göçmen sayan bir ferman çıkardı ve hiç söz hakkı tanımadan bizleri mahkûm etti. Tam bir tiran olduğunu göstermenin bundan daha iyi bir yolu var mıdır? O tek başına her şeydi: Davacı, karşı taraf, şahit, yargıç, cellat. Ardından bu iki suça bir üçüncüsünü ekledi; tıpkı bir şehir ele geçirildiğinde yapıldığı gibi, isteyen Yahudileri soymasına göz yumdu. Bu dokunulmazlık garantisiyle insanlar ne yapmazlar ki? Şehirde, alfabenin ilk beş harfiyle anılan beş mahalle var. Bu mahallelerden ikisinin adı “Yahudi Mahallesi”, çünkü orada büyük bir Yahudi nüfusu yaşıyor. Diğer mahallelerde oturan Yahudilerin de sayısı az değil yine de. Peki ne yaptı bu insanlar? Dört

Raphaël: Kızıldeniz'den geçiş.

mahallede oturan Yahudileri evlerinden kovdular ve hepsini tek bir mahallenin çok küçük bir kısmında topladılar.

(...) Denir ki bir seferinde, gece yarısına doğru, orman cinleri gibi ilahi bir heyecana kapılarak evinden çıkmış, yüzünü gökyüzüne ve yıldızlara çevirmiş, evrende hüküm süren bu gerçek düzeni görünce şöyle bağırarak: “Tanrıların ve insanların kralı; demek ki sen Yahudi ulusuna sırt çevirmemişsin onlar da senin hikmetine güvenmekle hata yapmamışlar; senin onların davasının en ateşli savunucusu olmadığını söyleyenler, doğru yoldan çıkmış olanlardır. Ben buna en iyi örneğim: Aklımı yitirdiğim zaman Yahudilere karşı uyguladığım her şeyin bedelini sonradan ödedim. Mallarının yağmalanmasına göz yumdum ve soygunculara açık kart verdim. Bedel olarak babamın, annemin servetini, teşekkür ve hediye olarak aldığım her şeyi, başka nedenlerle sahip olduğum her şeyi kaybettim. Günün birinde yurttaşlık hakları olmadığını, yabancı olduklarını söyleyerek, hakaret ettim onlara, oysa eşit haklara sahip vatandaş statüsündelerdi. Beni övgülere boğarak yolumdan şaşırtan, Yahudi düşmanı, düzen bozucu ve dönecek bir topluluğa yaranmak için yaptım bunları. İşte bu yüzden ki düşkünleştirdim, sürgün edildim, bütün dünyadan dışlandım, bu yerde tek başımayım şimdi.

Fransızcadan çeviren: Berran Tözer

Yabancıların Ağırlandırılması*

PLATON (İ.Ö. 428-348)

Üzerinde konuşmak istediğimiz dört yabancı sınıfı vardır. İlk önce sözü edilmesi gereken sınıf, düzenli ziyaretleri göçmen kuşlar misali genellikle yazın gerçekleşen yabancıları kapsar. Bunlar, tıpkı denizin üzerinde yön değiştirmeden uçar gibi, ilkbahar sonunda ticaretlerinden para kazanmak için diğer sitelere doğru uçarlar. Bu yabancıların Pazar meydanında, limanda, şehrin dışında ama hemen yanında olan belli kamusal binalarda, bu muhtelif yerlerin denetimiyle görevlendirilmiş yetkililer tarafından kabul edilmesi gerekecektir; yetkililer bu tür yabancılardan hiçbirinin geleneklere ters düşen hiçbir yenilik getirmemesine dikkat edecek, içine düştükleri ihtilafları doğru bir biçimde çözecek, onlarla zorunlu ilişkiler dışında hiçbir ilişkiye girmeyecek ve bunu da mümkün olduğu kadar az yapacaktır. İkinci yabancı sınıfı, ki bunlar temelde seyircidir, hem gözleri için gösteri hem de kulakları için dinleyecek müzik aramaya gelenleri kapsar. Bu tür tüm yabancılar için tapınakların yakınında, dünyanın en büyük konukseverliğine uygun olarak rahat bir şekilde hazırlanmış geçici konutlar olmalıdır. Bu tür yabancılarla rahipler ve tapınak nezaretçileri ilgilenecek; bunlar makul bir süre kaldıktan ve görececeklerini görüp duyacaklarını duyduktan sonra hiç kimseye kötülük yapmadan ve kötülük görmeden ayrılacaklardır. Ama, aralarından biri bir yanlış yaparsa ya da onlardan birine bir yanlış yapılırsa, söz konusu zarar elli drahmiyi aşmadığı sürece yargıçlık görevini rahipler üstlenecektir; eğer şikâyet konusu daha yüksek bir meblağ tutuyorsa, o

* *Yasalar*'dan alıntı.

zaman dava Pazar müfettişleri önünde görülecektir. Ağır lanma masrafları devlet tarafından karşılanması gereken bir üçüncü tür yabancı sınıfı, başka bir ülkeden ve ait oldukları devleti ilgilendiren bir mesele için gelenleri kapsar. Bunları kabul etmek yalnızca generallerin, süvari kumandanlarının ve tabur komutanlarının işidir. Böyle bir yabancı, bu kategorideki subaylardan birinin evinde konuk olarak kalacak ve onunla ilgilenmek yöneticilerle birlikte sadece bu subayın görevi olacaktır. Son olarak, seyrek de olsa dördüncü bir kategoriye, eğer gelirse, başka bir ülkeden gözlemci olarak gelen ve bizim devletimizin gözlemcilerine tekabül eden yabancı girecektir. Öncelikle bu yabancının elli yaşının altında olmaması; ayrıca, güzelliği diğer tüm devletlerdeki diğer üstünde olan bir kurumumuzu görmeye; ya da başka bir devlette olup da aynı özellikleri taşıyan bir kurumu bize göstermeye gelmesi gerekir. Bu tür her yabancı artık hiçbir davete ihtiyaç duymadan bilge ve zenginlerin kapısını vurabilir, çünkü kendisi de bilge ve zengindir. Böyle ayrıcalıklı bir ev sahibi için doğru konuk olmanın tam güveniyle tüm eğitimden sorumlu kişinin ya da bir erdem ödülü kazanmış birinin evine gitmelidir. Bu tür insanların eşliğinde yaşayıp, bir şeyler öğretip bir şeyler de öğrendikten sonra, dostlarından ayrılan bir dost olarak, uygun armağanlar ve kendisine verilen değere yakışan şeylerle onurlandırılarak ayrılmalıdır.

Başka ülkelerden gelen erkek ve kadın konukların ağır lanmasını ve bizden birilerinin dışarıya gönderilmesini düzenleyecek yasalar işte bunlardır. Böylece, Nil'in çocuklarının yaptığı gibi uygunsuz yemekler ve saldırgan adaklarla yabancıları kendimizden uzak tutmak yerine ve ilkel beyanlara da başvurmadan Yabancıların Tanrısı Zeus'u onurlandırmamız gerekir.

Fransızcadan çeviren: Ferda Keskin

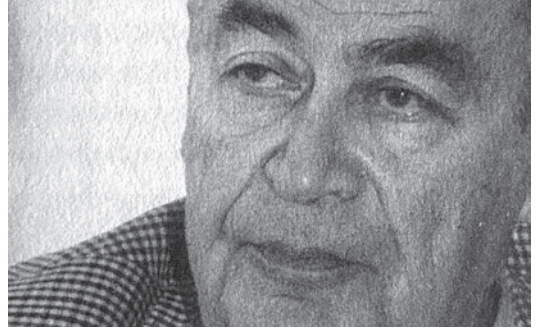
“Niye Geldiler, Niye Gittiler? Kimse Anlamadı”

Yabancıların Cumhuriyet’e Bıraktıkları

AYKUT KAZANCIGİL – İLBER ORTAYLI –
UĞUR TANYELİ

Ayşe Erdem: Cumhuriyet’in ilk yıllarında birçok yabancı Türkiye’ye gelmiş ve burada konularında çalışmalarda bulunmuştur. Bu yabancıların Cumhuriyet’e katkıları üzerinde konuşmak üzere bu konuda çok değerli çalışmaları olmuş Aykut Kazancıgil ve İlber Ortaylı’dan o yıllarda üniversitelerdeki durum hakkında bize bilgi vermelerini rica ediyoruz.

Aykut Kazancıgil: Atatürk Üniversitesi Reformu diye anlattığımız veyahut anladığımız kavram, aslında yalnızca bir üniversite reformu değildir. Atatürk kültür hareketinin 1925’lerde, 1926’larda başlayan akımının bir son zirvesidir. Mesela, İstanbul’da varken niye Ankara’da 1926’da bir hukuk fakültesi gerekmiş? Çünkü Atatürk yeni bir hukuk anlayışını getirmek istiyor. İstanbul Hukuk’un buna adapte olamayacağını varsayıyor veya parti disiplinine uymayacak kadar liberal bir yapıya sahip olduğunu biliyordu. Derken yine Anka-

e.n.: Adları koyu harfle yazılan kişilerin biyografileri dosyanın sonunda yer alan yabancılar listesinde bulunmaktadır.

ra'da bir Ziraat Mektebi kurulmuş ve bugün dünyada yapılması düşünülen ilk "Tabii Bilimler Üniversitesi", Ziraat Enstitüsü adıyla eğitime başlamış vd... Nihayet olaylar dönüp dolaşıp o zaman için Türkiye'deki tek büyük fikir organı olan İstanbul Üniversitesi'nin ele alınmasına, yani tasfiyesine, sonradan yeniden düzenlenmesine gelmişti. Aslında İstanbul Dârülfünunu veya üniversitesi için yapılan eleştirilerin ancak dörtte biri geçerlidir. Yalnız İstanbul Üniversitesi Ankara'ya karşıdır, belki açıkça karşı değilse bile Ankara'ya yan yan, neyzen bakışı ile bakıyordu; başka bir ifade ile karşı olmasa bile destek vermiyordu. Ankara'ya destek vermek isteyen bir kuruluşun oluşumuna 1931'de karar verilir, 1932'de **Malche** getirilir. Reşit Galip Bey bu arada tam on ay bakanlık yapmıştır. Ama ondan önce de sonra da sistem işliyor, o bir ara elemandır, tasfiyeyi gerçekleştirir.

Birdenbire büyük bir tesadüfle Hitler, Yahudileri Almanya'dan kovar. Kovulanlar yalnız Yahudiler olmayıp yeni rejime potansiyel düşman olabilecek kişilerdir. Ama ne olursa olsun Hitler'in kovduğu kişiler aslında büyük fikir adamlarıdır dolayısıyla onlar da rejimle bağdaşmayacaklarını anlamışlardır. Hepsisi sosyal demokrat veya sosyalist, liberal, kültür adamlarıdır. İşte bu büyük tesadüf veyahut şansın Atatürk'e destek olması ile üniversite reformunun dünya çapında bir patlama yapmasının sebebi bu kişilerin tesadüfen o anda ortalarda olmasıdır. Bu şekilde üniversite reformu yani tasfiyeden sonraki ikinci etap başlamıştır. Sonuçlarını sonra değerlendirebiliriz ama reformun başarısının dibinde yatan oluşum süreci budur. Nitekim bu sene TÜBA'nın yani Türk Bilimler Akademisi'nin yaptığı toplantıda benim bu yönde bir konuşmam oldu. Orada Erdal İnönü toplantıyı açarken, çok güzel bir şekilde bunun sistematığını yerine oturttu. Bundan sonra reform oluşumu ve sonuçları, problemleri geliyor. Şimdilik benim ifade edeceğim konu bu kadar. Buyurun efendim.

İlber Ortaylı: 1933 Üniversite Reformu denen hareketin muvaffakiyeti galiba biraz da Almanya'daki çalkantılara bağlı, orada bir kültür kıyımı olmasa acaba bizim üniversite reformu pozitif anlamıyla ne derece başarıya ulaşırdı? Bunu sormak gerekir. Çünkü hakikaten Aykut Hoca'nın da belirttiği gibi

üniversitedeki reform yani bazı hocaların tasfiyesi rejimin kendisini siyasi ve ideolojik bakımdan yerleştirme çabasıyla ilintilidir. Bu, rejim değişikliğinde kaçınılmaz bir olaydır. Bu derecede köklü bir değişiklik üniversiteye el atmadan kendini rahat hissetmiyor bir kere. İnkılap böyle olduğu gibi, amaçsız bas-kıcı hareketler ve rejimler dahi böyle yöntemleri izler ve kendini bir iş yapıyor-muş gibi takdim eder. Nitekim 1980’de de aynı şey olmuştur. Üniversitedeki hocalar komünist yetiştiriyorlar gerekçesiyle, üniversite alt üst edilmiştir. Bu arada gerçekçi bir program da ellerinde bulunmadığı için ortaya bir ucube çıkmıştır. Alt üst olmuştur hayatımız. Çünkü bir program yoktur. Yani kendileri bazı insanları atmak istiyorlar ama, ne yapmak istiyorlar işin orasında kesin bir fikirleri yok. 1980 rejimi bunu güvendikleri bazı hocaların da yapacaklarını düşünmüştür. Ama güvendikleri hocaların da kafalarında bir entelektüel şema yoktur. Bunlar pragmatik, işi yürütme meraklısı, ama işini niçin yürütme meraklısı olduğu belli olmayan adamlardır. Nitekim 1980’deki YÖK Reformu’nun en büyük açmazı bu idi. Ve bir hüsrarla bitti. Eğer bu işe iyi niyetle girişenler varsa, sonuç gene onlar için de hüsrarla bitmiştir. İş yürütenler de meşru kişiler olarak tarihte yerlerini almışlardır. Kimsenin onlar için fazla olumlu değerlendirmede bulunması mümkün değil. 1933’te böyle olmadı. 1933’te gerçekten cumhuriyetin kendisini idame etme kaygısı var ve İstanbul’la Ankara geçinemiyor. İstanbul’daki gençlikte Batı tipi reformları tasdik etse-ler bile bir liberalizm merakı var, çok telaffuz ediliyor bu. Efendim diyorlar, “Böyle sert idare olur mu?”. İkincisi üniversitenin sosyal bilimler bölümlerinde cumhuriyet ideolojisinin yeterince hazırlanıp ortaya konmaması hali var. Yani İstanbul’daki büyük tarihşinaslardan, büyük hukukçulardan, büyük sosyologlardan beklenen, onların ortaya çıkması, makaleler, eserler yazmaları. Oysa yapmıyorlar. Ve bu rahatsızlık veriyor. Şimdi bir tasfiyeye gittiğiniz zaman hiçbir şekilde tasfiyenin adil olması mümkün değildir. Attıklarınızı iyi seçemezseniz ve yerlerine de yenilerini koyamazsanız. Hele o günün Türkiye-sinde. Fakat burada dediğim gibi bir tarihi şans olmuştur Türkiye için. Bu da Hitler’in yarattığı feci ortam. 1980’lerin sonunda Berlin’de Arkeoloji Enstitüsü’nde misafir kalıyordum. Orada bir vakıf genel sekreteri, bana tuttu birden-bire kahvaltı salonunda, selamsız söze girdi; “Siz” dedi. “Yunanlıları attığınız için İstanbul’dan” dedi “Yunanca öğretecek adamımız yok”. “Sen onu bırak da” dedim. “Bize eski Yunanca öğretmenler sizin attıklarınızdır. Bir şeyin farkında değilsin” dedim. “İki harp arası Alman medeniyetinin beşeri tarih için rolü, eski Yunan kadar önemlidir. Bunun hâlâ farkında değilsiniz. Ve o medeniyet

gitti. Onu yok ettiniz ve bir daha gelmiyor. Farkında değilsiniz. Zannediyorsunuz ki siz gene hâlâ eski şeyleri yapıyorsunuz. Yaptığımız kazılar, arkeolojik buluntularla halen o eski Alman klasisizmini sürdürüyorsunuz. Yok öyle bir şey artık” dedim. Hele birtakım branşlarda isminiz geçmez bundan sonra, çok yayasınız bitirdiniz o memleketi. Gerçekten Hitler Yahudi ayıklamadı sadece, Berlin Yahudiliği çok önemli bir unsurdu, sonra üniversitenin birtakım branşları zaten Yahudilerin elindeydi. Çünkü ari takım oraya iltifat etmezdi. Naziler biliyorsunuz sosyal demokrat, framason vs. kategorideki insanları da atmışlardır. Böyleleri de gelmiştir sağa sola. Bu gelen insanların birtakımı o günün şartlarında, normal bir hayat devam etse buraya turist olarak bile gelmezdi. Kalkacak Orient Express’le Konstantinople’a gelecek, böyle bir şey olmazdı. Bunların bir kısmı aradaki gemiler yandığı için burada da kaldılar. Vatan-daşlaştılar. Bu bizde 1848-1849 devrimine benzer; geldi ya bir sürü Macar, Polonyalı Kont Borzéski, Çaykovski, Poabielski, General Benz vs. gibi. Bir de Macar takımı var. Bunlar burada ordunun ve idarenin reformunu tamamladılar. Çünkü gidecek başka yerleri de yok. İçtimai hayatımızda tabii değişmeler oldu bunların sayesinde. Türkiye’nin tarihte böyle bir olayı değerlendirme gibi bir durumu var. O bakımdan biz o devrimleri şükranla anıyoruz; çünkü Hitler’in önünden kaçan adamları Alman kültürünü bilen ve Alman kültürüne hayran olan bir sürü Avrupa ülkesi kabul edemedi. Mesela Macaristan etmedi, Romanya etmedi, Bulgaristan etmedi, İsviçre zaten Allahlıktır, Yunanistan da kabul etmedi. Bunlar bize göre Almancayı da, Alman kültürünü de, Alman üniversitelerini de on misli bilen ülkeler. Bunların eliti oralarda yetişmiş... Ellerini süremediler bu adamlara. O bakımdan Kemalist Türkiye’nin orada bir kendine göre tarafsız bakışı, aldırmazlığı, “Gemüth”ü vardır. Çok önemli bir şey bu. Mesela sol konusunda da böyleydi, içeri atıyor adamı, kendine yanaşır-sa, uzlaşırsa alıyor genel müdür yapıyor. Yani böyle bir baba, “Kerim devlet” kavramı var. O hava içerisinde geldiler. Büyük oynamalar meydana geldi. Bir kere Osmanlı Dârülfünunu arkeoloji biliyor. Ama Dârülfünunun kendinden çok Müze-yi Hümayun biliyordu. Yani arkeologya orada yapılyordu. Filoloji yoktu, yani bu memlekette biz Osman Hamdi Bey diyoruz, diyoruz ya Osman Hamdi Bey ne semitik diller biliyor, ne Yunanca biliyor, ne epigrafi biliyor. Bunlar çok önemli ve 1930’larda başladı. Yani bugün Türkiye Asuroloji, Sümeroloji sahasında ismi geçen bir memlekettir. Birtakım Türk uzmanımız hatta bizim yaşamızdaki insanlar, daha gençleri öncü Hititologlardır. Yani bunlar 1933 evveli söz konusu durumlar değildi. Bu memlekette biri oturacak da Asur

metinlerini okuyacak, böyle keyfiyet mümkün değildi; sonra tabii çok önemli bir gelişme klasik filolojinin başlamasıdır. Rohde geldi Latinceyi, Yunancayı başlattı ve orda da kaldı o maalesef, öldü ondan sonra. Sonra başka bir merhum geldi. Mesela Arapça, Farsça yapılıyor fakat eski akrabalıklarıyla yapılmıyor. Mesela Necati Lugal gibi adam yetişmiyor. Ne yapıyor bu? Kuldanca okuyor.

A. K.: Ama onlar da medrese çıkışlı, mesela Necati Lugal.

İ. O.: Medrese çıkışlı, Arapça biliyordu. Sonra çivi yazısına yöneliyor, Pahlevi biliyor eski İran metinlerini tahkik ediyor. Böyle alıp insanları yoğurma dönemi başladı. Ritler diye bir adam gelmiş, son derece huysuz bir ihtiyar. Hatta rivayet edilen o ki, çello çalıyor bu, onu bile kendi için çalıyor, gayet tiz perdeden kimse dinlemesin diye. Ama bu adam Arapçacı, İbranice biliyor, çok iyi biliyor. Ve burada metinleri yakaladı diye Aramca öğrenmiş. Bu adamın yakınlarda eseri çıktı, “Turoyo” diye. Bu bizim Mardin yöresindeki Süryanicenin üç ciltlik lügat ve derlemesi. O yıllarda yazdı. 1930’larda Tietze geldi, gencecik Avusturyalı adam. Kendisi çok ilginç bir insan, hocamdır. Bu adam Slavist olarak hayata başlamıştı, ben bunu biliyordum. Büyük de bir Germanist aynı zamanda. O kadar iyi Yunanca ve Orta Yunanca biliyor ki Bizanist ve Türkoloji’ye geçti sonradan. O burada eski metinleri topladı, folklor metinlerini. Şimdi bir yanıyla üniversitemiz bunlara çok cömert davranmış, Hukuk Fakültelerinde, Tıpta kürsüler vermiş, hatta kaprislerini çekmiş. Bir taraftan da çok hain davranmış. Fuat Köprülü’nün çevresi bu zümreye karşı yarı milliyetçi yarı kıskanç davranmıştır. Bu doğrudur. Mesela **Tietze** burda hoca olamadı. Orman Fakültesinde, Almanca hocası oldu. Mesela **Anhegger** de öyleydi. Onun için bunlardan tam istifade edemedik. Sonra tabii bir Dil-Tarih var Ankara’da, o İstanbul’a göre daha geniş bir yer orası, daha müşfik davranıyor. Mesela Ruben var meşhur Hindolog bu zat, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Doğu Almanya’ya döndü, Batı’ya dönmedi. Sonra, tabii **Landsberger** var, Asurolog. Güterbock var meşhur Hititolog. **Wolfram Eberhard** var; meşhur sinolog. O bir Çin tarihi yazdı Tarih Kurumu için. Tarih Kurumu’nun Çin, Orta Asya uzmanıydı, o göç teorilerine, o kurum pek itibar etmez. Reşit Galip kurumun başında. Mesela kurumun sekreteri, müdürü onun adamı. Böyle teoriler yok orada. Burada bunlar nesiller yetiştirdiler. Yani çivi yazısı uzmanları, arkeolog, sinelog yetiştirmeye çalıştılar. Fakülte çok müsait, çok güzel bina. Ve o andaki en zengin kütüphanelerden biri orada bulunuyor.

Şark yazmaları, mesela İsmail Sahip Efendi yazmaları, sonradan yok oldu bu koleksiyon, biliyorsunuz. Burada bir nesil yetişti. Fakat kötü bir şey de oldu. Harp bitti, soğuk savaş ortamına girildi, bir komünizm hikâyesi çıktı. Maalesef Halk Partisi'nin iki milletvekili de fakülteyi basanlar arasındadır. Ve ortam içerisinde ilk iş kıskançlıktır. Bunlar atıldı. İnşa eden insanlar rahatsız edildi. Zaten Amerika'da hazırды herkesi toplamaya, oraya gittiler. Landsberger'ı ben Amerika'da tanıdım.

A. E.: Fakülteyi basan politikacılar kimlerdi?

İ. O.: Behçet Kemal, Fahri Kurtuluş. Bu mebuslar rektörlüğü basıyorlar. Dil-Tarihin içinde, o tarihte çok önemli bir olay bu.

A. K.: O zaman rektör olan Şevket Aziz Kansu'yu da yakalıyorlar, tartaklıyorlar. Maarif Vekaleti sonuçta bir fetva almak için İstanbul Üniversitesi'nin hocalarına başvuruyor. İstenen, dosyanın incelenerek bir grup genç öğretim üyesinin komünistlikle suçlanmasıydı.

İ. O.: Mesela Reşit Bey komünist falan değil. Allah rahmet eylesin. Bunlar için diyor ki, bu baskıncılar için, "Abdülhamid devrinde olmayan edepsizlik".

A. K.: Peki Sıddık Sami ve arkadaşları komünist miydi? "Biz böyle bir şey imzalayamayız" diyorlar. Bu kişilerin yasal yolla çıkarılamayacağını anlayınca MEB, tarihte olmamış bir uygulamaya başvurarak bütçeden istenmeyen kişilerin isimlerini maaş almasın diye çıkartmıştı. Böylece her şey bitiyor, o kadro kapanıyor ve kişiler boşta kalıyordu.

İ. O.: Bütçeye bir lira tahsisat koyuyor.

A. K.: O zaman bunlar içinde isimleri olanlar arasında özellikle Almanlar, yüksek maaş alıyorlardı. Birdenbire sıfıra düştüler. Ayrıca istenilmedikleri de kulaklarına fısıldandı.

İ. O.: Evet adamlar gittiler. Mesela Pertev Bey Fransa'ya gitti.

A. K.: Ama onların ikisinin örneğin Eberhardt ile Pertev Boratav'ın birlikte çok güzel bir kitapları çıktı. Türkiye'de ölmüş olan masal dünyasını canlandırdılar. Pertev Bey ve diğerlerini ciddi şekilde komünizmle suçladılar. Her ne kadar bu yasal bir suç haline gelemeyse de bu kişileri yerlerinden çıkardılar, işlerinden ettiler. Türkiye'de duramazdılar artık. Berkes tamamen uzaklaştı ve Kanada'ya gitti, nasıl gittiyse!.. (çok çok) komünist diye aldılar herhalde. Eberhardt da buradan çıkarılanlardan biri, Amerika'da Çin araştırmaları merkezinin başına gitti. O da herhalde (çok gizli) komünistti.

A. E.: Bu dönemde yabancı mimarların da geldiğini biliyoruz. Mimarların Cumhuriyet’e katkıları ne olmuştur?

Uğur Tanyeli: Mimarlıkta, tasarımda olan, diğer bilim dallarında olanlardan epey farklı gözüküyor. Sosyal bilimler alanında Türkiye’ye bilim adamları, akademisyenler geldi. Ama mimarlık alanında buraya gelenlerin neredeyse hiçbiri standart akademik kademeleri geçmiş insanlar değillerdi. Ya da önemli bir bölümü değillerdi. Buraya gelenlerin önemli bir kesimi Türkiye’nin o dönemdeki tek mimarlık okulu olan Güzel Sanatlar Akademisi’ne geldiler ve bunlar gerçek mimarlardı, tasarımcılardı ve de geliş nedenleri öteki bilim adamları ya da akademisyenlerin geliş nedenleri gibi de olmadı. Bunları zaten üniversite reformu kapsamında da kimse düşünmedi. Bunlar aslında devletin yeni mimari programını uygulayacak adamlar olarak görüldüler. Devletin yeni mimarlık programı da “modern Türkiye’de modern bir mimarlık olmalı” biçimindeki oldukça yalın, hatta kabaca tanımlanmış bir düşünceden daha derinlikli değildi. Bu amaçla yurtdışında neredeyse kimi bulmuşlarsa almış gözükürler mimarlık bağlamında. Herhangi bir tercih ya da getirdikleri insanın temel niteliklerine ilişkin bir bilinçle hareket ettiklerini gösteren bir ipucu yok. Yani, Çin tarihi uzmanı getirdikleri zaman o gelen gerçek bir Çin uzmanı. Herkesin o zamanlar ciddiye aldığı bir adam. Ama buraya gelen kimi mimarlar hiçbir önemi olmayan alelade kişilerdir, kimileriye dünya çapında önemli kişilerdir. Tamamen tesadüflere bağlı olarak kim boştaysa onun gelmesi yöntemiyle eylemde bulunulmuş gibi gözükür. Hatta çoğu durumda getirdikleri insanların temel mimari düşünsel tercihlerinin ne olduğunun farkında bile olmadıklarını biliyoruz. Örneğin, 1936 tarihli bir Akademi broşürü var, öğrencilere dağıtılmak üzere hazırlanmış küçük bir broşür, orada mimarlık bölümüne ilişkin küçük bir açıklama var. “Yakında” diyor, “Yurtdışında **Bruno Taut** adında bir mimar bulduk. Bruno Taut’un gelmesi sayesinde vilayetleri ve taşrayı modern mimarlık adı altında işgal etmiş kötü kübik binalarla mücadele edecek yeni bir elemanımız olacak.” Bunun kadar yanlış ve Taut’un niteliklerine ilişkin bir kavrayıştan yoksunluk ender görülür bir şey. Çünkü,

Taut'un kendisi zaten çok kararlı bir Modernist. Ve yönetim Taut'u Modernizm'le mücadele etmek için buraya çağırdığını iddia ediyor. Böylesine komik ve bilinçsizce yapılmış bir seçim bu. Oysa gerçekte niye Taut geldi. Çok basit: Taut hem komünistti, hem Yahudiydi ve de o sırada yurdundan dışarıda kalmıştı. Japonya'da yaşıyordu, Japonlar da orada barınması için bir olanak yaratmadılar. Taut açıkta kaldığı için Türkiye'yi kabul etmek zorunda kaldı. Evet Taut buraya geldi. Ve gerçek anlamda o dönemde dünya mimarlık sahnesinin başrol oyuncularından biri tesadüfen Türkiye'ye ulaşmış oldu. Ama Türkiye'nin bundan haberi yoktu. Dediğimiz gibi yönetim hâlâ karşılarındaki adamı Modernizm'le mücadele edecek biri diye bekliyordu. Buraya pek çok kişi geldi. Bazıları önemsiz kişilerdi, bazıları yılların ideolojik tercihleri ile reddedilebilecek kişilerdi. Önemli bir miktarda komünist gelmesi çok ilginç mimarlık alanında. Örneğin, Margarete Schütte-Lihotzky geldi, gerçek bir komünistti. Ülkesine döndükten sonra Avusturya yeraltı örgütüne katıldı ve Nazilere karşı uzun yıllar aktif bir şekilde savaştığını biliyoruz. Margarete Schütte-Lihotzky ilk kadın mimarlardan ve ilk aktif komünist önderlerden biri Avusturya'da. Ve ilginçtir Türkiye'de Akademi'de sorunsuzca ders verebilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'na ilkökul programları üretebilmiştir.

İ. O.: Sonra Nazilerce yakalanmış.

U. T.: Evet, yakalanmış sanıyorum sonunda. Birkaç yılını bir Nazi toplama kampında geçirmiş. Ve geçenlerde 98 ya da 99 yaşında öldü. Mesela o çok önemli, çok ilginç bir kişilik. "Frankfurt mutfağı" denilen mutfağı yaratan, modern sosyal konutun donatıları alanında büyük bir rol oynayan biri. Buraya tamamen tesadüfen yolunu buldu geldi. Taut kadar olmasa da çok kayda değer bir tasarımcı.

İ. O.: Taut üniversiteyi çizen kişi değil mi?

U. T.: Evet, Dil-Tarih Fakültesi'ni tasarlayan mimar. Ankara Atatürk Lisesi'ni, Trabzon Lisesi'ni yapan mimar.

İ. O.: O kadar haberleri yok ki onun çizdiği Atatürk Lisesi projesinden tepeden bakınca Nazi gamalı haçı diyorlar, böyle bir ahali de var.

U. T.: Oysa Taut gerçekten kayıtlı bir komünist. Yani Komünist Parti üyesi.

A. K.: Ama **Bonatz** tam aksine.

U. T.: Şimdi bu gibilerin dışında, gelenler arasında bir de fırsatçılar var tabii. Ama bu arada çok ünlü başka biri var: Martin Wagner geliyor buraya.

Martin Wagner modern şehirciliğin kurucularından biri. Sosyal demokrat partinin sol kanadı sayılabilecek bir grupta. Berlin kent yönetiminde önemli bir yeri var. Akademi’ye getiriyorlar onu. Martin Wagner’in ilginç mektupları var; Gropius’a, Harvard’a yazıyor. “Beni buradan, bu çölden kurtar. Burada sıkıntıdan ölüyorum. Burada birkaç sene daha kalırsam asla akademik ya da başka bir çalışma yapma şansım olmayacak” diye sürekli şikâyet ediyor. Demek ki gelenler de, veya gelenlerin mimarlık bağlamında birinci sınıf olanları da Türkiye’den pek memnun değiller. Geldiklerinden itibaren kaçmayı düşünüyorlar. Bu şimdilerde her iki tarafta da söylenmiyor. Oysa Martin Wagner açık açık söylüyor. Burayı çöl olarak nitelendiriyor. Ve Wagner’e o dönemde İstanbul’un ulaştırma projeleri filan gibi tuhaf, gülünç denebilecek projeler de yaptırmaya çalışıyorlar. **Reuter** ise farklı bir gruptan. Mimar ya da tasarımcı değil. Kent plancılığı yapmasa da bu bağlamda değerlendirilebilir. Onun Almanya’da çok önemli bir siyasal misyonu vardı döneminde. O da sosyal demokrat. Öte yandan **Ernst, Egli** gibi kişilerse Türkiye’ye 19. yüzyıldan beri gelen bir grup fırsatçı Batılıyı oluşturuyorlar; burada olanak arıyorlar. Egli, **Holzmeister**, Bonatz. Birinci sınıf mimar değiller. Sadece fırsatçı kişilikler. Bunlar işte Melling’ten geç 18. yüzyıldan bu yana buraya geliyorlar ve Türklere hizmet satarak yollarını buluyorlar tam anlamıyla. Ve çoğu da iyi para kazanıyorlar, işin garip tarafı Türkiye’nin o günkü koşullarında. Mesela Holzmeister. Ve Holzmeister ömür boyunca da Türklere çok ekmek yediğini bilerek yaşamış. Ondan sonra Bonatz gerçek bir fırsatçı. Ne Yahudi, ne Nazi karşıtı, ne muhalif, hiçbirisi değil. Hatta ve hatta mimari bağlamda adeta protonazi. Çünkü mimarisine bakarsanız pekâlâ Speer ile işbirliği yapacak bir adam olduğunu görürsünüz. Ama küçük birkaç uyuşmazlık nedeniyle, Nazi partisinin iş vermemesinden kaynaklanan basit birkaç uzlaşmazlık nedeniyle, savaş içinde Türkiye’ye geliyor ve de burada tam anlamıyla yolunu buluyor.

A. K.: Bildiğim kadarı ile Bonatz yasal Alman pasaportu ile geliyor ve Türkiye’de Alman sefareti ile ilişkisini sürdürüyordu.

U. T.: Evet bazıları evet buraya vatansız olarak geliyor. Mesela, Taut vatansız Türkiye’ye geldiği zaman Schütte-Lihotzky muhtemelen vatansız. Çünkü ne Almanlar, ne başkaları pasaport veriyor; kadın tek başına ortada kalıyor. Ama, Holzmeister gibiler, Egli gibiler bunların hepsi olağan yollardan geliyorlar. Egli zaten İsviçreli, bir yerden kaçtığı falan da yok. Egli beşinci sınıf bir mimar muhtemelen. Muhtemelen değil, kesinlikle. Sadece

Türkiye’de olanak buluyor ve gerçekten olanak buluyor. 1954 yılında bile Türkiye’de devlet Egli’ye sosyal konutla ilgili bir rapor ısmarlamış. 1954 yılında bile Egli hâlâ Türkiye’den ekmek yiyor. Oysa başka hiçbir yerde o ekmeği yiyemezdi o mimari düzeniyle; ilginçtir.

A. E: Akademinin biçimlenmesinde, bu isimlerin ne gibi etkileri olmuştur?

U. T: Buraya gelen herkes bir biçimde katkıda bulunmuş Güzel Sanatlar Akademisi’ne. Çünkü bunların hepsini orada zorunlu olarak çalıştırıyorlar. Taut geldiği zaman da ders veriyor. Kaçınılmaz olarak ders verdiriyorlar. Ama Akademi’ye ne kadar etkisi olmuş dersenez, çoğunun fazla etkisi olmuyor. Bazıları zaten tam anlamıyla kerhen ucundan tutuyor Akademi eğitim görevini. Bazıları ise Akademi’de bulunmaktan çok, tasarım işi yapmak istiyorlar. Çünkü Taut bile aslında akademisyen değil, burada bina yapmak istiyor, olanak bulmak istiyor. Dönemin hiçbir Türk mimarına verilmeyen boyutta işler de yapıyor. Yararı oluyor, bazı davranış biçimlerini, yapı tiplerini onlardan öğreniyorlar. Mesela, Türkiye’de öğrenci tarafından yapılmış ilk sosyal konut projesi Taut yönetiminde Akademi’de yaptırılmış. O güne kadar mimarlık okullarında öğrenciler ne bileyim, ilkokul binası yapıyorlar, ama öyle sosyal problemlerle baş edebilecek bir mimari eğitim görmüyorlar. Taut hem sosyalist, hem de Modernist, dolayısıyla böyle bir yol açıyor. Ama uzun vadeli olmuş mu? Hayır uzun vadeli olmamış. Çünkü Taut gittikten sonra hiçbir izi yok. Taut’tan geriye hiçbir Akademik iz kalmıyor. Bir kitabını basmışlar burada. *Mimari Bilgisi*, Taut’un kuramsal bir kitabıdır. Onun dışında Akademi’de ve de Türk mimari dünyasında Taut’un önemli ve uzun erimli rolü olmamıştır. Taut’tan daha az önemli ama basit pratikler öğretebilen orta karar kişilikler daha etkili olabilmişler. Örneğin, Oelsner.

U. T.: Önce Akademi’de, ardından Teknik Üniversite’de 1950’lere kadar burada kalmış. Oelsner bunların içerisinde Türkiye’de en çok işe yarayanlardan biri gerçekten. Fakat Oelsner kent planlama bağlamında Modernist. Sistemin, anadamların saçaklarında, marjinal bile denebilir. Önceleri Hamburg’da çalışmış. Şehirci olarak burada bulunmuş ve Modern şehircilikten çok, biraz 19. yüzyıl anlamında bir şehirciliğin Türkiye’de tutunmasına yol açmış. Hatta uzun vadede bakarsanız, Türkiye’de hafif modası geçmiş bir şehirciliği de ısrarla savunarak yerleştirmiş. Dolayısıyla bir ölçüde zarar vermiş belki ya da en azından daha tutucu, daha gelenekselci bir çizgiyi burada savunmuş. Onun dışında kalanlarsa zaten buraya dayanmamışlar. Yani gerçek Modernizm’i, avangardı temsil edenlerin burada durması mümkün

olmamış. Martin Wagner gerçek anlamıyla kaçmış. Gropius ona Harvard’da bir yer ayarladığında, Martin Wagner iki yıl bile İstanbul’da kalmadan Boston’a, Harvard’a gitmiş. Taut çok az kalmış, zaten burada ölmüş, mezarı burada. Bunlara karşılık, Bonatz uzun süre kalabilmiş; çünkü gelenekselci, tutucu, otokrat.

A. K.: İzi Teknik Üniversite’de kalmış.

U. T.: Bonatz gerçek anlamıyla Türkiye’de bunların hepsinden fazla etkili olmuş. Çünkü Bonatz gerçek anlamıyla tutucu, gelenekselci ve o dönemin –bu pek söylenmesi sevilmeyen bir şey ama– tek parti döneminin havasına hepsinden daha uygun olanı o Bonatz. Ve dolayısıyla Bonatz’a burada adeta tapılmış. Bonatz, gerçek anlamında bir kült figürü o dönemde. Neredeyse müritleri var. Anıtkabir’i bile büyük oranda Bonatz yaptı derler. Anıtkabir’in çok önemli parçası Bonatz’ın işi. Bütün projeler hazırlandıkça Bonatz’a gidiyor. Tashih ediliyorlar onun tarafından. Bonatz projeyi düzeltiyor, “şöyle yapın, bunu kaldırın, buraya şunu yapın” diyerek. Ve Anıtkabir böyle gerçekleşiyor. Bonatz böyle bir kişilik. Gerçek bir *grand senyör*, her açıdan. Açıkçası mimar ve tasarımcı ithal ederken hangi elemanı bulabildiğimizden daha önemli olanı, sizin hangi tür ve kalitede elemanı kullanabilme yeterliliğinde olduğunuzdur.

A. K.: Şimdi benim burada söyleyeceğim şu, Ortaylı, çok önemli bir laf söyledi. Ankara’nın İstanbul ile olan siyasi ilişkisi çok mühim mesele. Serbest Fırka dedik. Evet Serbest Fırka İstanbul Üniversitesi’nin tam desteğini almıştı. Düşünebiliyor musunuz? İstanbul Üniversitesi eski Rektörü Serbest Fırka’nın İstanbul’daki başkanı. İsmail Hakkı Baltacıoğlu hakikaten dünya çapında bir bilgindi ve İstanbul’da Serbest Fırka başkanıdır. Bu olay olmadan altı ay evvel Baltacıoğlu’na Milli Eğitim Bakanlığı üstün hizmet beratı vermiştir. 1933’te İstanbul Üniversitesi’nin başında kalması beklenirken tasfiye ediliyor. İstanbul’dan ayrılırken Malche Şemin’e diyor ki: “Lütfen İsmail Hakkı Bey’e söyleyin, kendisinin yeni üniversiteye alınmamasında benim hiçbir rolüm yoktur.” Yani böyle bir gerginlik vardı. Ortaylı’nın dediği gibi hakikaten hiçbir tasfiye normal değildi. Yabancılar gelince başta bu kişiler Türkiye’ye gelmeye istekli değildi. Ben hekimleri iyi bilirim. Mesela Nissen buraya geldi. Nissen hakikaten bir devdi. Ancak o buradan gitmek istiyordu. Onu kovmuyorlardı. O esnada eşi Amerika’ya gitti doğum yapmaya. Hitler grubu eğer gelseydi ve 1940’ta girseydi Türkiye’ye, başına geleceği biliyordu. Çok büyük şöhreti olan Alman dünyasında bilinen bir kişi, genç. Buradan kendi-

ni acele ile Amerika'ya attı. Ama geri gelmedi. Gelir miydi? 1941'de hiç geri gelir miydi? Almanlar burnuna gelmiş. Nissen Berlin'den beri bir numaralı düşman, olacak iş değil. Ayrıca Nissen Almanları çok rahatsız ediyor. Çünkü göğsündeki kurşun Alman askeri olarak çarpıştığı Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma. Aynı şekilde fen fakültesine gelenler de; bunların bazıları 1939'da 1941'de imkân bulunca Amerika'ya gittiler. Ama bir kısmı burada kaldılar ve ellerinden geleni yaptılar. Bunların gitmesi katiyen Türk Hükümeti'nin işi değildi. Ankara'daki anlatılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olayları dışında bunlar buradan kovulmadılar ve büyük itibar gördüler. Ama bunlar bir yerden sonra burada kalmak istemiyorlardı. Mesela Braun'a Münih Üniversitesi'nde ordinaryüs unvanı verilir verilmez derhal buradan ayrıldı. Gitmeyip kalanlar da var, mesela Arndt. O hakikaten büyük bir kimyagerdi, hakkında söylenenler ne olursa olsun önemli bir adamdı. Ama **Arndt'ın** da buraya bir gönül borcu var; olay şudur: Arndt'ın ilk karısı Polonyalı bir Musevidir, ondan iki çocuğu var. Oğlu harpte Polonya ordusundadır ve Hitler orduları hızla bunları sarar ve teslim olurlar. Alman haber alma teşkilatı babasının burada olduğunu öğrenir ve babasına haber iletilir. Almanlara karşı harp ederken yakalanan Alman kökenli bir kişinin ne olacağı bellidir. Arndt deliye döner. Refik Saydam o zaman Başbakan; kendisini kabul eder. Alman Sefiri ile konuşarak oğlunu İstanbul'a getirir. Arndt bunu hiç unutmamıştır. Gitmeyen önemli kişilerden biri de **Frank**'tır. Frank biliyorsunuz ilk defa ağızdan alınan diyabetikleri bulmuştur. Trombosit ile ilgili buluşları var, yani önemli bir dahiliyecidir. Buraya geldi, buraya yerleşti, tutundu, yaşlandı ve gitmek istemedi. Aslında bu kişiler Türkiye'ye uzun vadede çok faydalı olmuşlardır. O zamana kadar Türkiye'de dahiliye hekimliği yok değildi, vardı. Birinci sınıf adamlar vardı; ama onlar bir rüzgâr getirmişlerdir. Tabii burada kalanların bir de ilginç olarak ölmeleri meselesi var. Biliyorsunuz İmparatorluk Almanyası'nda Museviler üniversite hocası olamıyordu. Nadir kişilerden biri mesela Alzheimer Musevidir. II. Wilhelm'in onayı ile, profesör oldu, herkes şaşırды nasıl oldu diye. Tabii bu kişiler orada Protestan yani Hıristiyan, Türkiye'de ise Yahudi gibi görünüyorlar. Peki bunlar hangi mezarlığa gömülecek? Tekrar bunlar din değiştirmek, yani eski defterleri karıştırmak istemişlerdir. Çoğu Türk mezarlığını istemiştir.

U. T.: Çoğu Türk mezarlığında, şehitlikte, kendi tercihleriyle.

A. K.: Bunlar küçük insanlar değil; ne dersin de, Yahudi, Protestan. Bunların bir kısmı Almanya'dan buraya gelmişler ve Türk dünyasına umul-

maz şeyler yapmışlar. Bunların bir tanesi **Heilbronn**’dır. Heilbronn modern botanîği kurmuştur. **Kosswig** önemli adam. Bunlar hakikaten Türkiye’ye çok şeyler yapmıştır. Bu şansı iyi değerlendiren Türkiye bunların bir kısmından hakikaten istifade etmiştir. Bunlar acaba gidecekler miydi? Kaçınılmaz olarak gidecekler, adam burada durmak istemiyor. Aslında 1955’te Alman hükümeti Hitler rejimi nedeniyle yurtdışına çıkanlara emeklilik hakkı tanıyınca kadar iş değişti. Kovulanlara gelince bahsettiğim Ankara olayları ile kadro dışı bırakılmış dört beş kişidir. Bunlardan biri olan Eberhart’ın 680 kadar yayını vardı. Ben bunların tamamını topladım, yeni çıkarttığım “Çin Sembolleri” kitabıma koydum. Mesela Hilmi Ziya’yı çok severdi. Sosyoloji Dergisi’nin tanıtımını Almanya’da yapmış. Sait Faik’i Amerika’ya tanıtan o; inanılır mı? Evet, bu adamlar Türkiye’de bir bilim rüzgârı estirdiler. Ve arkalarından oraya da çok şeyler götürdüler. Bizim bunlardan istifademiz nedir, suali sorulabilir. Ben buna hiçbir şekilde menfidir demeyeceğim. Biz ise bunlardan edebildiğimiz kadar istifade ettik.

A. E.: Bu bilim adamlarının burayı terk etmeleri ya da ölmeleriyle oluşturdıkları her şey yok olmuş mudur? Yoksa arkalarında yetiştirdikleri öğrenciler bırakmışlar mıdır?

A. K.: Var tabii doktorlar çok şey bırakmıştır. Kimyacılar çok şey bırakmıştır. Yani, bir rüzgâr estirmişlerdir. Ve tabii bahsettiğimiz DTCTF’deki Hititologlar, Asurologlar, Sinologlar çok şey bırakmıştır. Yani 1933 reformunu bizim küçümsemeye hakkımız yok. Bir kısım dediğimiz gibi gemilerini yakmışlardır. Geri dönüşleri yok. Sonra Türk hükümeti ilginç bir

şekilde bazen onları hapisten de çıkarmıştır. Örneğin, Kessler Almanya'da dolaşıp, saklanıyormuş, Türk hükümeti isteyince Hitler Almanyası gönderiyor. Dessauer, meşhur radyolog Frankfurt'ta mebus ve gerçek bir Nazi düşmanı. 1934'te Türk hükümeti araya karışıyor ve hapisten çıkarıyorlar ve buraya geliyor. Peki Hitler rejimi buradan ne istiyordu? Her sömürgeci devlet kendi lisansını ve kültürünü yerleştiği memlekete hâkim kılmak ister. Sömürgeciliğin temelinde bu yatar. Ayrıca sömürgeci insanları çok sevmesini ve onlara hayran olmasını da ister. Mesela Kipling'in romanlarındaki genç adam ne yapıyor? Genç Hintli İngiliz'in elini tutuyor, "sahip, sahip" diye peşinden dolaşıyor. İşte Almanlar da göçmenleri bu yönde kullanmak istemişlerdir. Nitekim Yahudi temsilcileri ile temas kurmuşlardır. Buradaki Alman Konsolosu, Schwartz ve Nissen'i Alman sefaretine çağırılmıştır. Schwartz da "Hitler bayrağını indirirseniz gelirim" demiş, onlar da indirmişlerdir. Konuşmuşlar, pasaportlarını uzatmışlardır. Yani Almanya bunları dolaylı olarak kullanmak istemiştir. Ve kısa bir süre kullanmıştır. Bence Türk hükümeti çeşitli oyunlar arasından büyük bir başarıyla çıkmıştır. Tasfiye edilenler arasında da çok güçlü olanlar vardı. 1934'te az kalsın reform işi bir çıkmaza giriyordu. Bu ortamda birdenbire Atatürk'ün ağırlığı hissediliyor ve bir günde bu olayların akışı değişiyor. Ortaylı çok güzel bir laf söyledi. "Hiçbir tasfiye normal değildir"; 1402'likler normal miydi? Bu kişileri kovdular, bir süre sonra geri geldiler. Aynı rektörlerin ellerini sıkıtlar, yerlerine oturdular. Niye gittiler, niye geldiler? Kimse anlamadı. Ne giden anladı, ne gelen anladı. Aynı şey 147'ler olayında da oldu. O dönemde, Atatürk bunu yapmamıştır. Onların kıymetli olanlarının hepsini o zamanın Sağlık Bakanı olan Refik Saydam, tasfiye edildikleri fakülte binasını (yani karşıda yeni kurduğu Numune Hastanesi'ni) yeniden hastane yapıp hepsini oraya yerleştirmişti. Bir kısmını Afganistan'a gönderip, orada tıp fakültesi kurdurtmuştur. Bir kısmını milletvekili yapmıştır. Bir kısmını başka işlere tayin etmişlerdir. Yani bu adamların, güçlü ve çalışacak olanlarını sonradan dolaylı yoldan saygın hale getirmiştir. Ayrıca 1933'te siyasal açıdan önemli bir şey var. Mete Tunçay'ın "Bir Tek Parti Yöneticisinin Yükselişi" diye Reşit Galip'i anlatan enteresan bir makalesi var. *Tarih ve Toplum* dergisinde çıkmıştı. Reşit Galip çok hırslı bir adam ama o da bir maşadır. Kullanıldı, görevini yaptı. Sonra "sen git" dediler, halbuki o devamlı bir kültür devrimi yapmayı hayal ediyordu. Görevini yaptı.

Geldiler... Gördüler... Yazdılar...

GÜVEN TURAN

Başta İstanbul'dur elbette, çekim alanı yabancıların... Sonra İzmir mi gelir? Ardından da sayı sıra gözetmeyelim, bütün Türkiye... Ama İstanbul'un yeri başkadır. Sadece İstanbul'a gelinir ve "Türkiye'ye gittim" diye dönülür, kendi memleketine. Ya da Anadolu'dur gezilen. Trakya çoğunlukla ıskalanır, "Trakya'yı gezdim" demez pek yabancı; "Anadolu'yu gezdim" der ama... Çünkü Yabancı için ki Avrupa ya da Kuzey Amerikalıdır kendileri, gidilen yer Asya olmalıdır... Asya aranmak için gelinir ilkin Türkiye'ye. Hatta İstanbul'a. Gelenler de, elleri kalem tutan türdense, yazmadan edemezler gördüklerini. Ya günlüklerine yazarlar gördüklerini ya bir kitaba dökerler. Yüzlerce yıldır, böyledir bu...

Bu alan da öylesine geniş ki, bir kitap bile çıkar bu ele aldığımız konudan. Onun için, daraltmak istiyorum bakış alanımı. Önce yirminci yüzyıla toplamak istiyorum... O da yetmiyor, kıyısından köşesinden taşsam da Cumhuriyet'e odaklamak istiyorum. Ve ne yapsam, tüketici bir döküm de yapamayacağımın farkındayım. Unuttuklarım olacak, elimde değil! Onun için bu yazıyı, bir göz atış diye kabul edin...

Geldiler, gördüler, yazdılar derken, "yazdılar"da iki yazma eyleminden söz ettiğimi de belirtmeliyim. Bunların bir bölümü, sadece Türkiye'de yazarlar sınıfına giriyor. Ama bunların büyükçe bir bölümü de (hepsi neredeyse) Türkiye'de Türkiye'yi yazarlar sınıfından...

Gelip de gördüğünü yazarlar, bizi yazarlar, alıştığımız yabancı türü. Bana göre de onların, meselenin özü bakımından fotoğraf çekenler, film çekenler sınıfından pek farkları yok. Bizi "Onlar" diye görüyorlar ve "ken-

dileri” için, “Bakın, oralar nasıl, oradakiler nasıl”ı aktarmak istiyorlar. Bunu yapanların kimi bizi, Eminönü’nde hamal fotoğrafı çekenler kadar kızdırabiliyor, tıpkı Joseph Brodsky gibi... “Bir turistlik saltanatları” içinde bu tavrı gösterdikleri için kızıyoruz... Umberto Eco gibi yazdıklarında ise, hoşnut kalıyoruz! Onlar da bize Topkapı Sarayı’nda fotoğraf çekenler duygusu uyandırıyor! Birinci Dünya Savaşı sırasında gelip bizi yazan Hemingway’i anlayışla karşılıyoruz çünkü o dönem de bize yabancı! Dos Pasos’un da gelip görüp yazanlardan biri olduğunu biliyor ama kitabına bir türlü erişemediğim için, ne yazdığını bilmiyorum, yorum yapacak da değilim o yüzden... Melville, Mark Twain gibi önceki yüzyıl ziyaretçi yazarları da farklı değildiler bize bakışlarında. Virginia Woolf’un Türkiye’de tuttuğu günlüğün kaybına üzüliyorum ama bir bakıma da, nasıl sivri dilli olduğunu, hele Yunanistan için yazdıklarını bildiğim için, içten içe “iyi ki kaybolmuş” demekten de alamıyorum kendimi. *Orlando*’da yazdığı İstanbul’u ise bir türlü ciddiye alamıyorum, Woolf’un bu kitabında İstanbul’u yazmış olduğunu söyleyemiyorum, bir türlü. Simenon’un, Graham Greene’in, Eric Ambler’in romanlarından da biliyoruz onların Türkiye’yi, İstanbul’u ziyaret ettiğini. Bu polisiyecilere elbette ki Agatha Christie’yi de eklemeliyiz. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul’un işgali sırasında iki yıl İstanbul’da askerlik yapmış Jacques Prevert’in de adını anmakla yetinmeli çünkü Prevert, o dönemde şiirle değil, serkeşlik yapmakla uğraşmaktadır. (Pierre Loti’yi unutmadım elbette ama ondan söz etmek de malumu ilam kabilinden olmayacak mı?) Eleştiri dozu zaman zaman artsa da, espirisiyle kendini affettiren Paul Bowles’un İstanbul’da yaşadıkları onun burayı sevdiğinin işaretleriyle dolu. Gençliğinde bir dönem tankerlerde çalışmış olan Gary Snyder da ellili yıllarda uğramış gemisiyle ve şiirsel bir günlük olarak aktarmış İstanbul serüvenlerini. Asıl işi gezmek olup da, gezip gördükten sonra yazmaya oturanları yani Freya Stark’ı, Paul Theroux’yu, **George Ewert Bean**’ni, **John Freely**’yi ve daha başkalarını konu dışı bırakalım da asıl işi yazmak olanların neler yazdığını bakalım...

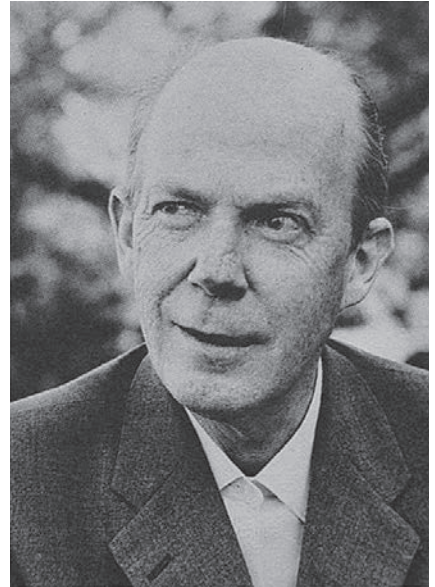
İlk aklıma gelenlerden biri **Seferis** elbette. Gerçi görevli gelmiştir Seferis, hatta diplomatik görevle gelmiştir ama, bu görevlendirmeyi zorlamıştır belli ki. Sadece, her sözcüğü bir şair elinden çıktığı belli günlüğünü, *Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün*’ü doğrudan anlatır yaşadıklarını, şiirine coğrafyamızdan doğrudan yansıyan yok bildiğim kadarıyla. (Bu “-mız” eki Seferis’i de kapsıyor.) Şiirlerinde de yazıyor İstanbul’u, Anadolu toprağını.

Lawrence Durrell ne zaman geldi, kaç kez geldi, kimlerle görüştü bilmiyorum ama gelmemiş, kalmamış olmasına şaşardım doğrusu, uzun uzun Türkiye'ye komşu ülkelerde yaşadığını bilmem bir yana, *Tunc* romanında İstanbul'u yazmış olduğu için de. Ama burada öyle bir İstanbul var ki, Milorad Pavić'in *Hazar Sözlüğü*'nde yazdığı İstanbul kadar fantastik. Durrell hiç gelip görmemiş olsa da yazabilirdi *Tunc*'daki İstanbul'u. Edward Gorey'un hem yazdığı hem resimlediği İstanbul'da geçen vampir öyküsü ile bir hayli kardeşliği var *Tunc*'un.

Barry Unsworth'un yazdığı İstanbul ise çok farklı! Eminim, okurlarımın büyük bir bölümüne Barry Unsworth adı yukarda saydığım adlardan daha az tanındık gelecek. Unsworth 1930 doğumlu bir İngiliz ve İstanbul'da İngilizce öğretmenliği yapmış. Elimdeki notlarda nerede yaptığı belli değilse de üniversitelerden birinde olduğunu sanıyorum. Öncelikle, 1973'te basılmış kitabı *Mooncranker's Gift*'de seçiyor Türkiye'yi romanın geçtiği mekân olarak. Daha doğrusu roman ağırlıklı olarak İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli köşelerinde geçiyor. Hem son derece eğlendirici hem ürkütücü bir gizemlilik taşıyan bir roman, bu. 1982'de basılan *The Rage of the Vulture*'da ise Osmanlının çöküş dönemini işliyor. Gene de Unsworth'da da "orientalist" izler bulmamak elde değil.

David Lodge'un yaklaşımı daha farklıdır. 1935 doğumlu olan David Lodge da Türkiye'de çeşitli dönemlerde üniversitelerde dersler vermiş, uzun denecek süreler kalmış bir İngiliz. 1984'te basılmış olan *Small World* (Küçük Dünya) uzunca bir Türkiye bölümünü içerdiği gibi, Türkiye'deki üniversite dünyasından pek çok kişi de romanda boy göstermektedir.

Birbirinden uzak ülkelere gelen, uzak duyarlıklara sahip iki şairden daha söz etmeliyim. Bunlardan biri yukarıda saydıklarımın farklı olarak Türkçe öğrenip, bizim şairlerimizi İngilizceye de çeviren ve Türkiye'ye gelip gittikçe kitaplar dolusu bizi anlatan şiirler yazan Richard McKane. Ötekisi ise İsveçli bir şair: **Gunnar Ekelöf**. Ölümünden sonra küllerinin Türkiye'ye serpilmesini iste-

Gunnar Ekelöf.

yecek kadar tutkun bize... Ama bir özelliği daha var ki, etkiliyor beni: Türkiye’de heykeli dikili tek yabancı şair!

Son yıllarda Türkiye’ye gelip de Türkiye’yi yazmış şair ve yazar akademisyenler arasında Sydney Wade’den de söz etmeliyim. Hem de iki kez geldi Türkiye’ye ve uzunca bir süre kaldı. Şiirlerinde özellikle İstanbul’u işledi. Türkiye’yi yazan, yazmakta olan bir başka İngiliz de **John Ash**. *The Anatolikon*’un da besbelli arkası gelecek. Onunla ilgili bilgiyi, bu sayımızın küçük sözlüğünde bulacaksınız (McKane’nin John Ash’in ve Sydney Wade’in özellikle bizi ele alan şiirlerinden yapılmış çeviriler çeşitli dönemlerde Yapı Kredi Yayınları’nda çıktı).

Hemen hemen hep İngiliz ve Amerikalılardan söz ettiğimin farkındayım ama bunun en önemli nedeni, İngilizcenin yaygınlığı yüzünden, bu dilde öğreten yazarların çokça gelmiş olmaları buraya. Ama hiç olmazsa bir Fransız biliyorum bizi yazan, Loti ve Claude Farrère’den başka: Alain Robbe-Grillet. *L’Immortelle* elbette bir film ama, senaryosu gerçek bir Robbe-Grillet anlatısı olarak da basılı ve filmi ne kadar görselse, senaryo bir o kadar dilsel. Bir de İspanyolumuz var: Juan Goytisolo. Goytisolo, Türkiye’yi en fazla ziyaret eden yabancılardan biri. Bir gün yerleşebilir bile: Bizimle ilgili yazdığı pek çok yazının dışında, 1975’te basılmış olan *Juan Sin Terra*’da roman-

laştırmıştı da bizi. Düşünüyorum da seyahatname yazarı olmayıp, bizi yazmış bir Alman yazar gelmiyor bir türlü aklıma ama şimdi ele alacağım bölümde ağırlıklı olarak Almanlar olacak: Bizde yazmış yazarlar.

1933’ten sonra, yani Hitler’in Almanya’da başa geçmesinden sonra önce Almanya’dan, sonra Avusturya’dan daha sonra da işgal altındaki topraklardan gelmeye başladılar Türkiye’ye. Onlara Atatürk’ün Türkiye’yi Avrupa düzeyinde uygar bir ülke yapma heyecanı ile üniversite reformu da destek oldu. Türkiye’ye gelenler arasında iki isim var ki, öncelikle onlardan söz etmek gerek **Eric Auerbach** ve **Leo Spitzer**.

Leo Spitzer, döneminin önde gelen filologlarından biriydi. Ağırlıklı olarak Fransız

Leo Spitzer.

filolojisiyle ilgileniyordu (o zamanlar adı Romanesk filolojisiydi) ve hatta bu bölümün İstanbul Üniversitesi'nde kurulmasında büyük etkisi oldu. Daha savaş sürerken de, bir vagona yükleyerek getirdiği ünlü kitaplığını, sırtından düşürmediği opera pelerinini ve melon şapkasını toplayıp Amerika'ya göç etti. İstanbul'da pek çok öğrenci yetiştirdi ama akademik dergilerdeki bir iki klasik yapılı yazı dışında İstanbul'da yaşarken ne yazdı, bilemiyorum...

Ama Eric Auerbach'ın ne yazdığını biliyoruz, hem de çok iyi biliyoruz. Spitzer'den sonra, 1936 yılında gelmişti İstanbul Üniversitesi'ne Eric Auerbach. Çok daha zor bir dönemde Almanya'dan kaçmak zorunda kaldığı için de, yanında fazla bir şey getirememişti. Üniversitenin kütüphanesinin durumu karşısında hayretlerini ifade ettiğinde, rektörün, "İstanbul, yangınlarıyla meşhurdur Mösyö Auerbach, kitap biriktirmek boşuna bir uğraştır" mealindeki sözleri üzerine, aklında kalanlar ve doğrudan doğruya kendi görüşleriyle, akademik metinlere fark atan o ünlü yapıtı *Mimesis*'i İstanbul'da yazdı, bir yandan da ders verirken; ve savaş bitene kadar da kaldı İstanbul'da. Savaş bitince de Almanya yerine Amerika'ya gitti. Bu iki ünlü filologu tanımak için, öğrencisi olmuş Mîna Urgan'ın *Bir Dinozorun Anıları*'na göz atmak gerekir.

Felsefe tarihçisi, felsefe kürsüsünün ünlü yabancılarından **Ernst von Aster**, çalışkan yazarlardan biriydi. Zamanının akademik dergilerinde yazıları çıktığı gibi, bir de felsefe tarihi yazdı.

Hem konusunda büyük uzman ve yazar hem ilginç kişilerden biri de Hellmut Ritter'miş anlaşıldığı kadarıyla. Kütüphanelerde yıllardır yatmakta olan elyazmalarını okuduğu gibi, bu okumalar üzerine de son derece ilginç yapıtlar vermiştir.

Akademik çalışmaları bugün de parlaklığından hiçbir şey yitirmemiş akademisyenlerden biri de sinolog (yani Çin filolojisi uzmanı) **Wolf-ram Eberhard**'dı. Daha öncekilerin aksine, Eberhard Ankara'yı, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni mekân tutmuştu. 1937'de gelmişti, 1948'de o da Amerika'nın yolunu tuttu. Göktürklerle Çinlilerin ilişkileri üzerine çalışmalar yayımladı. *Çin'in Şimal Komşuları*, 1942'de çıkan bir yapıtıydı. Çeviriler de yaptı Çince'den... Bir de Türk masalları araştırmacılığı var Eberhard'ın.

Görevle gelip, görevle gezip, görüp yazanları dışta tutacak olursak, yazarların çoğu sessizce gelmiş, kalmıştır. Gelip kaldıkları bile çoğunlukla fark edilmemiştir, kendi kurdukları çevre dışında. Herkes Tennessee Williams

değildir çünkü. Tennessee Williams'ın İstanbul'a gelişi, tam bir şenlik olmuştu. Gazetecilerle birlikte dolaşmıştır İstanbul'u, hatta hamamda bile fotoğrafını çekmişti gazeteciler.

Oysa **James Baldwin** sessiz sedasız gelmiş, kalmıştı. Bir yazar olarak da, burada, herhangi bir yerdeki gibi, yazılarını da sürdürmüştü. Bildiğim kadarıyla, İstanbul'u yazmaya da kalkmamıştı.

Hem Alman şiirinden yaptığı çeviriler, hem hocalığı, hem şairliğiyle İngiltere ve Amerika'da seçkin ve saygın bir yere sahip olan Christopher Middleton da Türkiye'nin, özellikle de İstanbul'un sıkça gelip uzunca kalan ziyaretçilerinden biridir.

Bakıyorum da, yazar takımından olup da, Türkiye'ye gelip yazmadan dönen pek fazla bir ad gelmiyor aklıma. Yazarların Türkiye'ye, özellikle de İstanbul'a geldiklerinde ille de gördüklerini yazıya döküşlerini neye bağlamalı? İstanbul'un ve Türkiye'nin büyüleyiciliğine, etkileyiciliğine mi, yoksa yazarların herkesin onların içlerine dönük, içlerine kapanık varlıklar olduklarını sanmalarına karşın, çevreyle çok yoğun iletişim içinde oluşlarına mı? Yanıt ne olursa olsun, profesyonel gezginler, gezi edebiyatçılarının dışında kiler bile az gelip, görüp, yazmamış bizi.

Josef'in Düşürdüğü Film ya da Yabancı Bakacından Türkiye

SAMİH RİFAT

80'li yıllar olmalı. Bir Nisan ya da Mayıs ayı. Ara Güler ve Josef Koudelka'yla Tekirdağ'dayız. Koudelka'ya çingene obası arıyoruz, benim külüstür arabamla oradan oraya dolaşıyoruz. Koudelka yazın Trakya'da çingene panayırlarında fotoğraf çekmeyi düşünüyor; hâlâ *Gypsies* döneminde ve onun için bir keşif gezisi bu. Tekirdağ çevresinde bir yerde bir çeribaşının, çadırı önüne kurduğu çilingir sofrasına konuk oluyoruz bir ara; pişkin Ara her kapıyı açan sihirli sözcüğü söylüyor: "Gazeteciyiz... Hürriyet'ten!" (Yalan da değil, o yıllarda Hürriyet'e ara sıra fotoğraf verdiğini biliyorum, ama o kadar!). Kaşla göz arası, bakıyorum Josef en yakındaki çadıra dalmış bile. Dizleri üstüne çökmüş, beline dek çadırın içinde, harıl harıl fotoğraf çekiyor. İki çingene kızı, bir küçük çocuk seçiyorum çadırın aralığından. Cilveyle gülümsüyorlar bu hiçbir dediğini anlamadıkları yabancıya.

Oradan ayrıldığımızda, Tekirdağ'da, kıyıda biraz dinlenmek üzere arabadan inerken Josef'in farkında olmadan çekilmiş bir film, kutusuz bir Kodak Tri X düşürdüğünü gördüm arabanın içine – o ana dek en az on onbeş rulo çekmişti sanırım ve düşürdüğü filmi hiç farketmeyebilirdi. Bir an kafamın içinden bir ses, şeytanın sesiydi kuşkusuz, "Şu filmi al ve sakla!" dedi. Şiddetli bir merak uyanmıştı birdenbire içimde, o düşen filmi görünce: o yıllarda çok sevdiğim, hayran olduğum bu fotoğrafçı –bugün de öyle ya– acaba

Pierre Loti - İstanbul.

neler görmüştü bizimle birlikte olduğu bu süre içinde; neler kaydetmişti, her zaman bir büyücü aygıtı gibi gördüğüm kamerasıyla bu filmin yüzeyine? Öykünün gerisi ilginç değil: filmi hemen Josep'e uzattım; o da aldı çantasına attı... ve ben, hep pişmanlık duydum, neden yıkayıp, bir iki baskı alıp, sonra da "Özür dilerim, benim filmlerime karışmış!" diyerek vermedim diye.

Bu soru birkaç kez daha takıldı aklıma. Türkiye'ye gelen yabancı fotoğ-

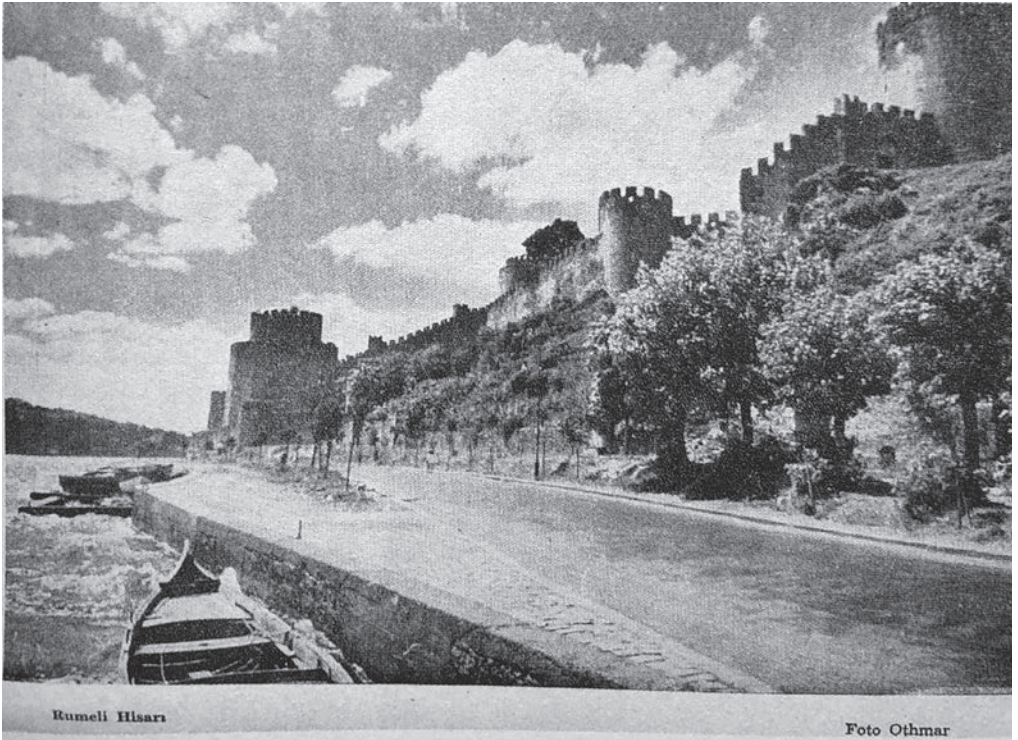
rafçılarla –ya da işleriyle– her karşılaştığımda: Riboud, Salgado, Ekonomopulos, Fox, karşılaşmadığım Cartier-Bresson, Plossu... Yabancı göz, bizim gözümüzden farklı ne görüyor/görebilir mi? sorusu sık sık gidip geldi, kafamda evirip çevirdiğim, fotoğrafla ilgili sorular arasında.

İlk fotoğrafçılarımız, Abdullah Biraderler, Kargopulos'lar, Sebah-Joailier'ler, yabancı sayılmazlar. Osmanlı topluluğunun, düpedüz 'buralı' insanlarıydı onlar; toplumun "ikona"ya, dinsel resimlere alışık, dolayısıyla 'img'e'ye aşına bir kesiminden gelseler de, bütünüyle bu toprağın, bu kültürün insanlarıydılar. Fotoğraf tarihimizdeki ilk yabancı bakışlar, Berggren, Bonfils gibi dışarıdan gelip, önceleri genellikle "turistik" denebilecek görüntüler üreten, ama Osmanlı dünyasının görsel belleğinin oluşturulmasına büyük katkıda bulunan fotoğrafçılardır. Bunlardan İstanbul'a yerleşip fotoğrafçılık yapan ve bu kentte ölen Guillaume Berggren, yüzyıl başları İstanbulunu 'içerden' bakarak fotoğraflayan Pierre Loti, yabancı bakışın ilk yetkin örnekleridir. Özellikle Loti'nin fotoğrafları, yerel fotoğrafçıların henüz erişemediği bir nesnellığe ve görsel duyarlılığa sahiptir. Loti'ni olağanüstü bir fotoğrafçı olduğu, ancak fotoğraflarının topluca gün ışığına çıkabildiği yüzyılımız son-

larında anlaşılmıştır. Aynı yıllarda, Edirne, İstanbul ve Bursa'da fotoğraf çeken ünlü mimar Le Corbusier'nin yıllar sonra yayımlanan fotoğrafları da çok önemli bir görsel imgeler dizisi oluşturur bu dönem için. Bu tarihlerden sonra da sanırım ilk akla gelen ad, otuzlu yılların ünlü Othmar'ı olacaktır.

Othmar Pferschy'yi pek anımsamıyor bugünkü kuşaklar. Oysa bir kısım fotoğraf meraklısının pek düşkün olduğu Sami Güner'in bir kuşak önceki benzeridir o. İyi bir teknisyen, fotoğraf alanında dünya üstünde olup bitenden pek haberdar olmadan, içten ve biraz derinliksiz bir bakışla doğaya, insanlara, sokaklara bakan, sorunsuz –ya da sorunlarını fotoğrafa yansıtmayan– iyi, sevecen bir insan... Kitaplıktan çıkardığım, 50'li yıllardan bir albümünü karıştırıyorum: güzel manzaralar, camiler, çiçekler, bulutlu gökler, balıkçılar, balıkçı kayıkları. Klasik, daha doğrusu 'akademik' istifler, durağan, sıkıntısız çerçeveler... Bir 'amatör' bence Othmar (kötü anlamda), tüm profesyonelliğine, meslekteki ustalığına karşın.

Yabancı fotoğrafçıların bu ülkeye gelip daha köklü ve derin bir biçimde 'bakmaya ve fotoğraflamaya' başlamaları, II. Dünya Savaşı'ndan ve 50'ler-

Othmar Pferschy - Rumelihisarı.

den sonradır. Batı'da fotoğraflı basının gösterdiği büyük gelişmeden, büyük fotoğraf ajanslarının kurulmasından, yine Batı'da fotoğraf albümlerinin basılmaya başlamasından hemen sonra. Şu rastlantıya bakın ki, tam da bu yıllarda bir gazeteci-fotoğrafçı (Ara Güler), Batı'da çalışan ve sayıları hızla artan 'foto-reporter'ler tarzında fotoğraf çekmeye başlayacak, kısa sürede, yabancıların buraya pek 'zahmet etmemelerini' sağlayacak düzeyde onların fotoğraf gereksinimini karşılayacak ve ardından yetişen bir fotoğrafçı kuşağını da etkileyerek 'çağdaş Türk fotoğrafı' diyebileceğimiz şeyi yaratacaktır. Bu olgu yabancıların hızını da kesmiştir hemen; başlangıçta hevesle buraya gelen Cartier-Bresson, Riboud gibileri, bu arazide Ara Güler'le aşık atamayacaklarını hemen anlamışlar, buna gerek de görmeyerek Ara

Güler'i Magnum 'takımının' doğal üyesi saymışlar (Ara ise çalışmalarından yüzde vermemek için bu şirkete hiçbir zaman tam üye olmayacaktır) ve yabancı basının en büyük fotoğraf tüketicilerine (Time, Stern, Paris-Match vb.) bu genç İstanbullu fotoğrafçıyı salık vermişlerdir. Yine de ara sıra uğrayacaklardır ama; İstanbul'da birkaç gün kalıp bir iki rulo fotoğraf çekmek için. Bu fotoğraflar, albümlerine de girecektir yer yer. Cartier-Bresson'un *Asya'nın Yüzü* albümünde Anadolu'da çekilmiş bir dizi çok güzel fotoğraf vardır. Marc Riboud'nun albümlerinde de öyle. Cartier-Bresson, Türkiye çekimleriyle ülkemizde bir sergi bile açtı.

Henri Cartier-Bresson - Ankara.

Sergiyi görmedim ama katalogunu görebildim; oldukça ilginçti. Koudelka Anadolu çekimlerinden bir şey yayımladı mı emin değilim (Trakya turunu yapamadığını biliyorum). Salgado'da tek tek kareler var; Ekonomopulos'un *Balkanlar*'ında da keza.

Bütün bu işlerde çok ilginç olan şey, örneğin Cartier-Bresson'dan el aldığını rahatça söyleyebildiğimiz Ara Güler'in Anadolu fotoğraflarının tadına, derinliğine, "hoca" Cartier-Bresson'un (Ara ona öyle der) pek ulaşamamasıdır. Dahası, bütün Magnum takımı ya da 60'lı yıllarda Freya Stark'la birlikte Türkiye'yi fotoğraflayan Fulvio Roiter gibi ünlü fotoğrafçılar, objektiflerini Anadolu'ya çevirdiklerinde, ürünleri hep biraz Ara Güler 'kokar'. 'Çöplük ve horoz' kuramı mı geçerlidir burada? Belki. Belki de bakışın sürekliliği, bir

Henri Cartier-Bresson - Silifke.

coğrafyanın içinden olmak, sonucu belirlemekte, keskinleştirmektedir. Bir ülkeyi görmek için, önce oralı olmak mı gerekir. Kim bilir!

Başka bir görsel imge alanında, sinemada durum nasıl, bir de ona bakalım. Değişik zamanlarda, Lelouche'tan Pasolini'ye, Robbe-Grillet'den Terence Young'a, Jules Dassin'e varana dek çok farklı kaleminden yönetmen-

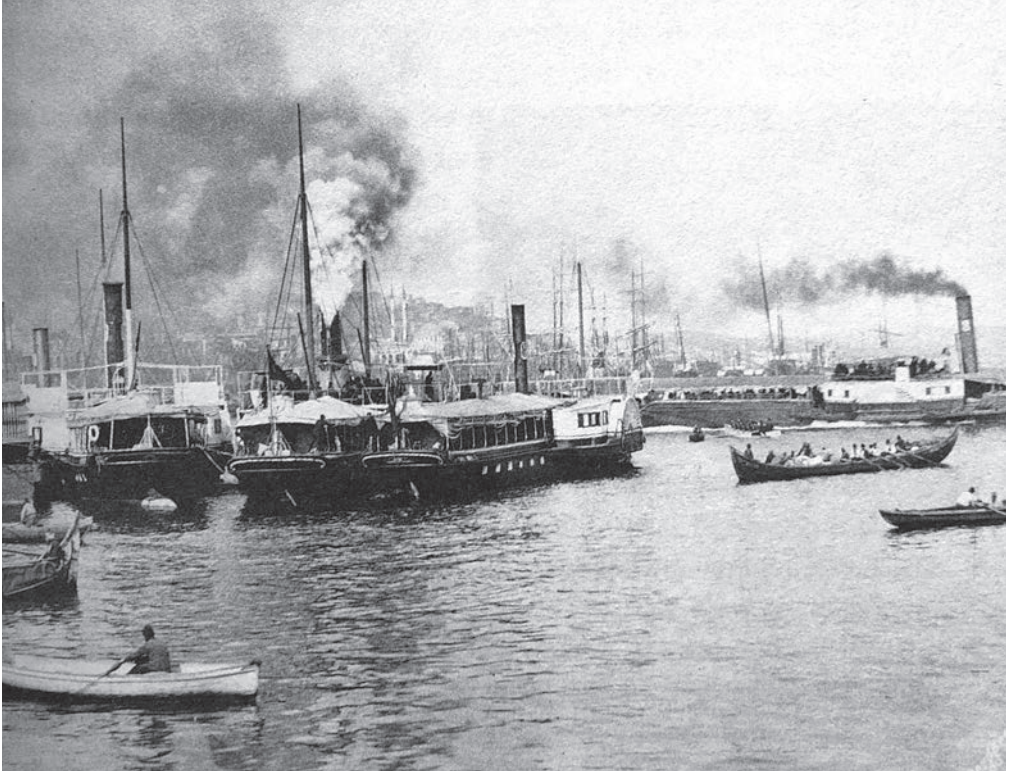
ler bakmıştır bu ülkeye. Bunlar bizim görmediğimiz bir Türkiye görmüş ve göstermişler midir? Hepsi için söyleyemem bunu. Ama diyelim Pasolini ve Robbe-Grillet için söyleyebilirim. Örnekte *Medea*'nın Kapadokyası, bizim bildiğimiz Kapadokya değildir. Yabanıl ve pagan bir söylence çağının ışığını, imgelerini yakalar bu filmde Pasolini, İhlara çobanlarının kepeneklerinde, Ürgüp'ün, Nevşehir'in, bizim için artık turistik olmuş, basmakalıplaşmış kayalarında. İşin tuhafı, o da bu dünyayı Ara Güler aracılığıyla keşfetmiştir; Onat Kutlar ve dostları, mekân arayan Pasolini'yi Ara'nın atölyesine götürmüşler ve Kapadokya'yla orada tanışmıştır Pier Paolo. Gelgelelim bu sinema ozanı, Ara Güler'in Kapadokyasını bambaşka bir boyuta çekecek ve sine-

Alain Robbé-Grillet - *L'Immortelle* (Ölümsüz Kadın).

manın büyüğü ışığıyla bambaşka bir düzlemde aydınlatacaktır. Benzer bir başkalaştırmayı, Alain Robbe-Grillet'nin İstanbul'da çektiği *L'Immortelle* (Ölümsüz Kadın) filminde de görürüz. Yeşilçam filmlerinden alıştığımız, usandığımız siyah-beyaz İstanbul görüntüleri, tanıdığımız oyuncu yüzleri (Ulvi Uraz, Vahi Öz, Ayfer Feray), kanıksadığımız müzikler ve sesler (Ünlü *Oy Farfara farfara...* türküsü, çatana gürültüleri, köpek havlamaları...) bu filmde tanımadığımız, alışık olmadığımız bir sinemasal –ve yazınsal– istifte biraraya gelir; hiçbir İstanbullu sinemacının o güne dek –ve daha sonra

da- çizmediği, belki de varolmayan, düşsel, ama çok etkileyici bir İstanbul imgesi taşır beyazperdeye. Bu iki örnek de, sinemanın, hareket eden fotoğraf görüntülerinden çok farklı bir şey olduğunun, bakaçtan görünenle ekranda biçimlenen dünya arasında çok önemli bir kategori farkı doğduğunun kanıtlarıdır. Ve daha önemlisi, bakaçtaki yerli göz, yabancı gözle aşık atabilir, giderek bu alanda ondan daha yetkin olabilirken, beyazperdede aynı şeyi söyleyemeyeceğimizi, Türk sinemasının –en azından bir coğrafyaya bakma ve onu görüntüleme düzleminde– ne yazık ki, bugüne dek kendi Ara Güler'lerini yaratamadığını gösterir.

Guillaume Berggren - Haliç.

“Siz misiniz? Burada İşiniz Ne?”

SÜHEYLA BAYRAV – FERDA KESKİN

Ferda Keskin: Siz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Romanoloji Bölümü'ne 1934'te girdiniz. Yabancı profesörler Edebiyat Fakültesi'ne ilk ne zaman geldiler ve eğitim sisteminde nasıl bir reform yaptılar?

Süheyla Bayrav: Reform çalışmalarının tamamlanmasının

ardından İstanbul Üniversitesi yeni programıyla öğretime 1933'te başladı. Belli kürsülere getirilmek istenen Alman (daha doğrusu yabancı) profesörlerle anlaşmaları İsviçreli profesör **Malche** ayarlıyordu. Eski Dârülfunun Edebiyat Fakültesi'nde bir Batı edebiyatı dersi varmış. Fakat bu derste, bir gün Shakespeare'den, bir gün Tolstoy'dan, bir gün Ibsen'den bahsedilirmiş ve yapılan çalışma sistematik değilmiş. Bu kürsüye başkan olarak, başka yardımcılarıyla beraber **Prof. Leo Spitzer** davet edilmiş. Spitzer İstanbul'a gelince “Ben Batı edebiyatı uzmanı değil, romanistim” diyerek Romanoloji ya da Roman Filolojisi Kürsüsü'nü kurmuş. Bu kürsüye okutman olarak İtalyan Bartolini ve E.R. Curtius'un öğrencisi Herbert Dieckmann ile Prof. Spitzer'in öğrencisi ve Prof. Malche'in asistanı Rosemarie Burkart getirilmiştir.

Romanoloji Latinceden türeyen (kökeni Latince olan) dilleri ve bu dillerde gelişen edebiyatları içerir. İstanbul Üniversitesi Romanoloji Kürsüsü'nde

ağırlık Fransız dili ve edebiyatına verilmiş, ama Latinceye, İtalyancaya, İspanyolcaya da yer verilmiştir. Prof. Spitzer ayrıca Yabancı Dil Okulu’nu da kurmuştur. İstanbul Üniversitesi’nin bütün öğrencilerinin kendi bilim alanlarındaki literatürü okuyacak kadar bir yabancı dil öğrenmelerini (Fransızca, İngilizce, Almanca) sağlayacak bir okul. Bu okul için de Prof. Spitzer’in öğrencisi birkaç öğretmen 1934’te Üniversite’ye gelmiş, hem Yabancı Dil Okulu’nda hem Roman Filolojisi’nde görev almışlardır: Bayan Eva Buck, Hans Marchand, Traugott Fucks, Heinz Anstock. İşte Roman Filolojisi genel olarak böyle kuruldu. Bunun dışında Edebiyat Fakültesi’nin statüsü üzerinde biraz durabiliriz. Fakülte Alman üniversitelerinin usulüne göre kuruldu. Lisans derecesi için dört yıllık, yani sekiz sömestrlik bir program uygulanıyordu. Bu program içinde öğrenci, süresi sekiz sömestr olan bir ana disiplin, ayrıca pek iyi anımsamıyorum ama süresi dört veya beş sömestr olan bir ikinci disiplin almak zorundaydı. Bu iki disiplinin seçimi öğrenciye bırakılmıştı. Ancak son yılda, yani son iki sömestr bütün Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin alması gereken bir üçüncü disiplin olarak felsefe tarihi, psikoloji, pedagoji ve bütün üniversite öğrencilerinin katıldığı İnkılap tarihi dersleri okutuluyordu. Son sınavlara girmeden önce Yabancı Dil Okulu’ndan da başarı göstermiş olmak şarttı.

F. K.: Edebiyat Fakültesi’nde o zamanki koşullar nasıldı? Örneğin dersler nasıl yapılırdı?

S. B.: Edebiyat Fakültesi o tarihlerde Zeynep Kamil Konağı’nın son katındaydı. Birinci kat depolar, idari birimler; orta katta Fen Fakültesi; üst katta Edebiyat Fakültesi vardı. Edebiyat Fakültesi altı bölümdü: Türkoloji, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Roman Filolojisi ve Sanat Tarihi-Arkeoloji. Zannediyorum iki amfiteatr vardı. Her bölümde bir profesör odası, bir de seminer ve kitaplık olarak kullanılan bir ikinci odası vardı. Aslında öğrenci de azdı, yer de azdı. Bunun da bir etkisi olmuştur, şu bakımdan... Neyse ona sonra geleceğiz.

Yabancı profesörlerden kimler vardı? 1934’te Spitzer, **Reichenbach**, Bossert, Ritter vardı. Sonraları başkaları da geldi, bu kadro zenginleşti. Şimdi, iki disiplin olması ne amaç taşıyordu? Fakülte programında iki esas prensip uygulanıyordu. Birincisi, *ex cathedra* derslerden daha önemli sayılan seminer çalışmalarına ağırlık vermek. Seminer çalışmalarında öğrenciler bir konuda bir sunuş yapar, o sunuş derste arkadaşları ve profesör tarafından sorulan sorularla tartışılırdı. Seminerin amacı, öğrenciyi bir

konuyu araştırmaya ve topladığı belgeleri düzenli biçimde sunmaya alıştırmaktı. Ezberciliğe değil, anlamaya ve araştırmaya önem verililiyordu. Sekiz sömestrlik öğretim programında seminer çalışmalarından başka dördüncü sömestr sonunda öğrenci yazılı bir çalışma hazırlardı. Son yılın ağırlığı ise mezuniyet tezini hazırlamaya verilirdi.

F. K.: İkinci prensip?

S. B.: İkinci prensip, öğrencinin bir tek hocaya ve konuya bağlı kalmaması, yani ikinci disiplin olarak kabil olduğu kadar başka bir yöntemi ve konuyu, başka bir hocaların öğretimini de yakından görmesiydi. Roma-

noloji Kürsüsü'ne gelince, Romanoloji'de esas olarak Fransız dili ve edebiyatı öğretiliyordu. Ayrıca, İtalyanca ve İspanyolca hakkında, yani öteki roman dilleri hakkında gerekli bilgi verililiyordu. Ama Romanoloji'de aynı zamanda ikinci disiplin olarak İngilizce, Almanca ve Latince yapılabiliyordu.

F. K.: Siz ikinci disiplin olarak ne almıştınız?

S. B.: Ben Latinceyi aldım. Ama lisede Latinceye geç başladığım için hep başaramayacağımdan bir korkum vardı. Bu yüzden fazla olarak bir de Felsefeyi seçtim. Yani aslında iki ikinci disiplin hazırladım. Felsefenin bütün imtihanlarını geç-

tim, bir tez hazırlamam gerekiyordu. Ama bütün imtihanlar bittiğinde mezuniyeti hak ettiğim için yorulmuştum herhalde, o tezi yazmadım. Böylece ikinci disiplin olarak felsefeyi bıraktım. Roman Filolojisi'nde, ilk yıl seminer çalışması olarak profesörün seçtiği bir metin ele alınıyor, inceleniliyordu. Anımsadığım kadarıyla her öğrenci La Fontaine'in bir fablını inceliyordu. Fakat birinci yılın sonunda Prof. Spitzer hepimize birer ödev verdi. Yani o yaz tatilinde, ertesi yılın seminerine hazırlık olarak birer konu aldık. Bütün yaz da ona çalıştık ve bu, ikinci yılın seminerleri için daha ciddi, daha özel bir çalışma faktörü oldu.

F. K.: Bir şey sormak istiyorum. Bu seminerler tek bir hocayla mı yapıldı? Yoksa birden fazla hocanın birlikte girdiği seminerler de var mıydı?

S. B.: Hayır, genellikle tek bir profesör bulunurdu. Ama, ya ilgilendiği için ya da çeviri gerektiği zamanlarda bir doçent (Sabahattin Eyuboğlu) veya bir asistan (Vahit Turhan) da yardıma gelirdi. Dersler Türkçeye çevrilirdi. Çünkü ilk girdiğimiz zaman, yani 1934’te, Roman Filolojisi’ne kayıtlı olarak dört öğrenciydik. Ama, Türkoloji’den ve başka bölümlerden gelenler çoktu. Yani sınıfın çoğunluğunun kolayca izlemesi için derslerin çevrilmesi gerekiyordu.

F. K.: Çevirileri kim yapardı?

S. B.: Önceleri Doç. Sabahattin Eyuboğlu yapardı, o askere gittiği zaman bir süre Ekrem Tektaş yaptı. Birinci yılın sonunda imtihan vardı, öğrenci o bölümde kalabilir mi, okuyabilir mi karar vermek için. Ama ikinci yılın sonunda da imtihan var mıydı, anımsamıyorum. Birinci yılın sonunda, yalnız Edebiyat Fakültesi’nde değil, bütün İstanbul Üniversitesi’nde pekiyi ile geçen öğrencileri rektör davet eder, isteklerini sorardı.

F. K.: Peki, şimdi Spitzer’e geri dönelim. Spitzer özel bir yöntem getirmişti. Bu yöntemi biraz anlatır mısınız?

S. B.: Spitzer’in uyguladığı yöntem, Auerbach’ın da önemli ölçüde uyguladığı yöntem, neye dayanır? O sıralarda edebiyat araştırmalarında yapıtları, on dokuzuncu yüzyıldan gelen pozitivist yöntemle açıklamak yaygındı. Önemli olan yapıtın içeriğini açıklamaktı. Bunun için de tarihsel belgeler kullanılırdı. Bir yazarın ne demek istediğini, asıl mesajının ne olduğunu anlatmak için o yazarı tanımaya çalışılırdı: mektuplarından, eğer yazmışsa anılarından, onu tanıyanların hakkında söylediklerinden hayat hikâyesini çıkararak, kısacası, tamamen yazarı tanıyarak yapıtını açıklamak yöntemi hâkimdi. Tarih yazımına benzeyen bir yöntemdi bu. Bu yaklaşımda edebiyatla dilbilim birbirinden tamamen ayırdı. (İstisna olarak Rus formalistlerin şiir dili üzerine bazı çalışmalarını anımsayabiliriz.)

Spitzer de bir bakıma tarihsel yönetime bağlıydı. Özellikle, daha eski tarihlerde yazılmış bir metni ele aldığı zaman işe anlaşılmasını güçleştirecek kimi sözcükleri ve deyimleri açıklamakla başlardı. Spitzer’in getirdiği yenilik dilbilimle edebiyatı birbirinden ayırmamak, edebiyata dilden girmekti. Yani...

F. K.: Dil analizi...

S. B.: (...) yapıta biçimden girmek ve böylece dilden, kompozisyonndan yazarın sanatçı kişiliğini yakalamaya çalışmak. Getirdiği bu yeni yöntemle

Spitzer bir bakıma daha sonra gelişecek olan göstergebilim ve yapısalcılığın bir öncüsü de sayılabilir. Nitekim Barthes buraya geldiği zaman, Spitzer'in yazılarına çok hayrandı, bir önder diye bakıyordu ona. Spitzer'in bir yapıta biçimden girişinde bir bakıma sanat tarihinin de biraz etkisi vardır. Bazı sanat tarihçilerinin bu yolda yaptıkları çalışmalar da belki bir dereceye kadar etki yapmıştır. Bu arada Dieckmann da çok önemli bir profesördü. Dieckmann Diderot üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır; Diderot'nun bilinmeyen yazılarını bulmuş ve yayımlamıştı. Sonradan Harvard'da profesör olmuştur.

1936'nın sonunda Spitzer Romanoloji Semineri Dergisi'ni çıkardı. Orada bütün profesörlerin, ayrıca Azra Erhat'ın Spitzer'in yöntemini anlattığı bir yazısı var. En sonda da benim bir yazım var; "Barlaán ve Josafat" üzerine.

F. K.: Auerbach ne zaman gelmişti?

S. B.: Auerbach 1936'da geldi, 1947'ye kadar kaldı. *Mimesis*'i burada yazdı. *Roman Filolojisine Giriş*'i de burada yazdı. Bu kitabın Fransızca metnini Türkçeye ben çevirdim ve ilk kez İstanbul'da yayımlandı. Daha sonra Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İngilizceye çevrildi. Spitzer pek çok yazı yazardı, ama hep kısa makaleler. Spitzer'in kitapları hep böyle makalelerin toplanmasıdır. Tek bir konu üzerine büyük bir yapıtı yoktur. Hep ayrı ayrı makalelerdir. Auerbach'ın *Mimemis*'i belki de ayrı ayrı denemelerden oluşur. Ama belli ve hep aynı konuyu işleyen, onun için de bir bütün olan bir kitaptır.

F. K.: Bu konuda bir soru sormak istiyorum. *Mimesis*'in İstanbul'da yazıldığı Batı'da bilinir. Hatta İngilizce çevirisinde, kapağının içinde "İstanbul'da yazılmıştır" diye bir not da var. Fakat örneğin Amerika'da Auerbach'ın Türkiye'ye gelirken yanında hiç kitap getirememiş ve ayrıca Türkiye'de de hiç kitap bulamamış olduğu kanısı yaygın. Dolayısıyla *Mimesis*'te analizini yaptığı metinleri ancak aklında kaldığı kadarıyla kullandığı, o uzun alıntılarını bile hafızasından yaptığı söylenir. Bu doğru değil herhalde?

S. B.: Bu doğru değil. Evvela Spitzer'in muazzam bir kitaplığı vardı. Almanya'dan kitaplarıyla gelmişti. Auerbach'ın kütüphanesi ise belki Spitzer'inki kadar zengin değildi, ama kıymetli kitapları, iyi bir kütüphanesi vardı. Ayrıca, Fransız Filolojisi'nin kitaplığında da bir hayli kitap vardı. Yani kitap yoktu demek yanlış.

F. K.: Ayrıca burada da çok kitap bulmuş olsa gerek...

S. B.: Evet. Elbette Auerbach bazı ayrıntıları kontrol etmek için büyük

bir kütüphaneye ihtiyaç duymuş olabilir. Ama az önce söylediğim gibi *Mimesis*’i kitapsız yazmadı.

F. K.: Auerbach’ın yöntemiyle Spitzer’in yöntemini karşılaştırdığınızda en önemli fark olarak neyi görüyorsunuz?

S. B.: Çok büyük fark yoktu. Auerbach da Spitzer yöntemine yakındı. Yalnız Auerbach’ın farkı, belli bir konuyu alıp, birçok yazarda veya devirde o konuyu işleyen metinleri ele alıp açıklamasıdır. Spitzer tek bir konuyu inceleyen bir çalışma yapmamıştı.

F. K.: Örneğin *Mimesis*, gerçekliğin edebiyatta temsil edilmesi; Homeros’tan başlayıp yirminci yüzyıla, Virginia Woolf’a kadar...

S. B.: Evet. Öte yandan, Auerbach Spitzer kadar dilbilimci değildi. Spit-

zer aynı zamanda çok iyi bir dilbilimciydi. Çalışmaları da en çok etimolojik araştırmalardı. Sözcükleri etimolojik olarak araştırır ve zaman içinde geçirdikleri anlam değişikliklerini ortaya çıkarmaya uğraşırdı. Yani bir tür fikir tarihini açıklamaya özen gösterirdi.

F. K.: Auerbach’ın Dante üzerine de önemli çalışmaları var.

S. B.: İstanbul’a gelmeden önce. Auerbach’ın Dante, Vico üzerine çalışmaları vardı. Bir de sosyolojik bir kavram olan “public”, yani izleyici kitlesi kavramı üzerine çalışmaları.

F. K.: Spitzer İstanbul'dan ayrıldığı zaman nereye gitti?

S. B.: Spitzer buradan Baltimore'a, John Hopkins Üniversitesi'ne gitti. Ölünceye kadar da orada kaldı.

F. K.: Auerbach?

S. B.: Auerbach giderken belli bir angajmanla gitmedi. Amerika'ya gitti, orada bir kolejde profesörlük buldu. Kolejde hocalık yaparken bir akşam bir okul tiyatrosu varmış, o tiyatroyu izlemek üzere ön sırada otururken yanında da tiyatro üzerine yazılarıyla tanınan Francis Fergusson oturuyormuş. Ama birbirlerini tanımıyorlarmış. Bir aralık piyesle ilgili olarak Fergusson Auerbach'a bir şey sormuş ve konuşmaya başlamışlar. Fergusson kendini tanıtmış, Auerbach da kendini. "Aa!" demiş Fergusson, "*Mimesis*'in yazarını tanır mısınız, akrabalağınız var mı?" Auerbach da "Benim" demiş. "Ne?" demiş Fergusson "siz misiniz? Burada işiniz ne?" Auerbach, "Burada çalışıyorum, ders veriyorum" demiş. Fergusson ertesi günü Yale'e gidip "Böyle bir bilgin var, nasıl bırakıyorsunuz?" demiş ve hemen Auerbach'ı Yale'e almışlar.

1957'de Auerbach bizi, arkadaşlarını, öğrencilerini görmek için İstanbul'a geldi. Bir süre beraber kaldık, dönüşte hastalandı ve bir ay sonra da öldü.

Şimdi bir şey daha eklemek istiyorum... Romanoloji Bölümü'yle ilgili değil de, belki bütün üniversiteyle ilgili. Evvela Edebiyat Fakültesi'nin o kadar dar bir mekânda olması, öğrencilerle, asistanların, doçentlerin, profesörlerin biraz daha kaynaşmasına neden oldu. Şimdi ise üniversite o kadar büyük ki... O zaman bölümler arası daha bir yakınlık vardı. Örneğin, sonradan Roma Hukuku profesörü olan Türkan Rado bizim bölüme Latince derslerine de gelirdi. Ayrıca, **Prof. Kessler**'in Edebiyat Fakültesi'ndeki sosyoloji seminerine de. Başka tanıdığım arkadaşlar vardı Hukuk Fakültesi'nden, hatta tıptan Reichenbach'ın derslerine gelirlerdi. Spitzer'in derslerine kayıtlı olmayan, ama kayıtlı öğrenci gibi devamlı gelen başkaları da vardı. Onun için fakülte içinde ve üniversite içinde bir kaynaşma vardı. Bütün üniversite Beyazıt'ta olduğundan fakülteler birbirine daha yakındı. Beyazıt'ta Emin Efendi'de yemek yenir, oturulurdu. Değişik fakültelerden öğrencilerle, asistanlarla, hocalarla ve bazen daha yaşlı hocalarla tanışırdık. Onlarla konuşma, birşey sorma imkânımız olurdu, bir kaynaşma havası vardı. Bu, o devrin cazip taraflarından biriydi. 1942-1943'te biz Fındıklı'ya taşındık. O zaman üniversitede bölümler birbirinden ayrıldı.

F. K.: Bu yakın ortam, yakınlaşma ortamı sayesinde yabancı hocalar da birbirlerini etkiliyor muydu? Aralarındaki ilişki nasıldı?

S. B.: Onlar zaten birbirlerini tanıyorlardı.

F. K.: 1947’de Auerbach Türkiye’den ayrıldı. Diğer profesörlerin ayrılması ne zaman başladı?

S. B.: Diğer profesörler derken kimleri kastediyorsunuz? Genel olarak Alman profesörleri mi? Edebiyat Fakültesi’nde görevli olanları mı? Böyle bir tarih ayrımı yapılamaz. Kimileri çok kısa, kimileri uzun süre kaldı. Yenileri geldi: İngiliz, Fransız profesörler.

F. K.: Edebiyat Fakültesi programlarında değişiklik oldu mu?

S. B.: Önceleri ikinci disiplin olarak Roman Filolojisi kürsüsüne bağlı olan İngiliz, Alman, Latin Filolojileri ayrı kürsüler haline geldi. Zaten disiplin usulünden sertifika usulüne geçilmişti. Şöyle ki, seçilen esas daldan üç sertifika ve başka bir daldan bir sertifika olmak üzere dört sertifika alınıyordu. Önceleri yabancı filolojiler dördüncü sertifika olarak Türkoloji’den Tanzimat Edebiyatı sertifikası, Türkoloji öğrencileri ise bir Batı filolojisi bölümünden sertifika almak zorundaydılar. Bir süre sonra bu zorunluluk da kalktı ve öğrenciler dördüncü sertifika seçiminde serbest bırakıldı.

F. K.: Kaç yılında oldu bu?

S. B.: Şimdi onu kesin olarak bilemeyeceğim. Kürsü sayısı çoğaldı tabii. Mesela Türkoloji, Tarih, Felsefe birçok kürsüye ayrıldı. En başta bütün Edebiyat Fakültesi’ne zorunlu olan o felsefe tarihi dersi kalktı. Oysa felsefe tarihi, az da olsa fikir tarihini öğretmekte yararlı bir dersti.

F. K.: Peki yapısalcılık Edebiyat Fakültesi’ne ne zaman geldi?

S. B.: İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar doğal olarak Avrupa’dan pek fazla yayın gelmiyordu. Programlarımızı sürdürüyorduk. Ama yapısalcılık bilinmeyen bir konu değildi. 1936’da Spitzer’in seminerinde bir arkadaşın Saussure’ün görüşlerini açıklayan bir bildiri hazırladığını anımsıyorum. 1941, 42 yıllarında Türkoloji profesörü Ragıp Hulusi bana ve bir iki arkadaşına uzun uzun Saussure’ün görüşlerini anlatmıştı. 1945’te İngiliz Filolojisi profesörü Bazell dile meraklı asistanlara dilbilimdeki yeni akımları kâh seminer şeklinde kâh konuşmalarda aktarmıştır. Fransız Filolojisi’nde okutman olan Romanyalı Félicien Brinzeu de Hjelmslev’in “glossematique” teorisini öğretiyordu.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeni yayınlar gelmeye başlayınca dilbilimde olsun edebiyatta olsun yeni yöntemleri tanımak imkânlarımız arttı.

Derslerimizi de o oranda yeniledik. Bu arada Julien Greimas, Matore'nin *kavramsal alan* incelemelerinden hareket ederek gitgide yapısalcılığa yaklaşan bir yöntem geliştirmeye çalışıyordu. Greimas Ankara'ya, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne davet edilmişti ve orada uzun zaman Reichenbach'la çalışmış olan Prof. Nusret Hızır'la dost oldu. Böylece Reichenbach'ın görüşlerini daha yakından tanıyarak kendi yöntemini geliştirdi. Bu yöntemle Fransa ve Türkiye'de yapılan ilk araştırma Tahsin Yücel'in *L'Imaginaire de Bernanos* başlıklı doktora tezidir. Gene Tahsin Yücel'in *Figures et messages dans la comédie humaine* başlıklı doçentlik tezi de bu konuda çok değerli bir yapıttır. Benim *Yapısal Dilbilim* başlıklı kitabım ise 1969'da yayımlandı. Elbette Berke Vardar'ın da bu konuda öncü çalışmaları vardır. Saussure'ün Türkçeye çevirisi en başta olarak, dilbilim sözlükleri ve diğer yapıtları ile.

F. K.: Auerbach'tan sonra hangi profesörler geldi Fransız Filolojisi'ne?

S. B.: Auerbach'tan sonra P. Trahard, G. Michaud, H. Bornecque, Langlade gibi profesörler ve birçok Fransız okutman geldi. Ayrıca zaman zaman Fakülte'de konuşma vermek üzere tanınmış yabancılar gelmiştir. Bunlar arasında J. Marx, R. Lebegue, R. Barthes, M. Butor, M. Foucault, Mauzi gibi ünlüler vardı. Konferansçılar genellikle bizim öğrencilerin yeni alanları tanıdığını ve anlatılanları kolayca takip ettiğini görerek memnun kalmışlardır. İstanbul'da uzun zaman kalan Alain Robbe-Grillet o zamana kadar çıkan bütün kitaplarının Fransız Filolojisi kütüphanesinde bulunduğunu görünce sevinmişti. Oysa o yıllarda kitapları Fransa'da eleştirilerle karşılanıyordu.

F. K.: Şimdi Spitzer ve Auerbach'a geri dönelim isterseniz. Profesör olarak elbette öğrencilerle akademik ilişkileri vardı. Bunun dışında içinde bulundukları çevreyle insani ilişkileri nasıldı?

S. B.: Her ne kadar Alman profesörler bir koloni oluştursa da, yani Hukukta, Tıpta, Fen Fakültesi'nde birçok Alman veya genelde yabancı profesör varsa da doğal olarak en çok bölüm içindekilerle ve yakın çevreyle ilişki kuruyorlardı. Bizi zaman zaman evlerine davet eder, bize de gelirlerdi. Asistan olduğumuz zaman ders dışında bazen beraber bir şey okur, bir konu üzerinde beraber çalışırdık. Bize her zaman yakındılar.

F. K.: Çok teşekkür ederim.

İmparatorluk Bakiyesi Erken Küreselleşir

ZEKİ COŞKUN

“Türkiye’nin Yabancıları” dosyası için renkli bir yazı isteniyor. Nasıl yani, dedim önce. Yabancı dediğin zaten renk, öyleyse? “Hayat”, diyor editör arkadaşlar, “gündelik hayattaki yerleri. Pastaneler, lokantalar falan...”

İyi ama, öyle pek bir “dışarılık”lı hayatım yok. O ünlü Rejans’a bile tek bir kez gitmişliğim var. Zaten oranın da artık ne işletmecisi Rus, ne de efsane halinde nakledilen ve nice canlar yakan, ocaklar söndüren garson kızlar ecnebi.

Birkaç kez gittiğim, Gümüşsuyu’ndaki Rus Lokantası, bildiğim kadarıyla Sivashılar tarafından işletiliyor. Kuruluşu 1943; Macar elçilik görevlilerinden Judith Kirchanovski’yle Beyaz Rus olan eşi Boris Kricensky açmış lokantayı Russian adıyla. Boris hayata veda edince 1950’lerden itibaren lokantayı tek başına işleten Judith 6-7 Eylül’ün ürküntüsüyle “Russian” adını Ayazpaşa Lokantası’na çevirmiş. Bugünkü işletmecisi, lokantanın eski garsonlarından Cemil Ok.

Öteki efsanelerin; Tokatlıyan’ın, Nisuzaz’ın, Petrograd’ın yerinde yeller esiyor. Gerçi birçok lokantanın, cafenin mönüsünde “Kievski” var hâlâ ama Rus denince akla şimdi ya bavul ticareti geliyor ya da Nataşa muhabbeti.

Ve fakat o hususta da gözlem ve tecrübe sıfır. Geçmişe dair efsanelerde olduğu gibi bugün yaşananlar üzerine de görgüm, bilgim okuduklarımla, duyduklarımla sınırlı.

Bu fasıl pek verimkâr görünmediğine göre, futbol geyiğine girmeli. Evet, yabancılarla en canlı, en dinamik, en senli benli ve aynı zamanda en profesyonel ilişkimiz futbol üzerinden kuruluyor.

Ama sonuçta bu da gıyabi bir ilişki. Seyretmenin dışında hiçbir kişisel münasebet yok. Profesyonel ve birinci derece ilgililer (yöneticiler, alıştırıcılar, oyuncular) dışında hangimizin doğrudan ilişkisi var ki “dış transfer” adamlarıyla? Yine de evet, galiba yabancılarla en yoğun, en kitlesel düzeyde ilişki futbol üzerinden kuruluyor. Ve en içten. Yerine göre “aslanım” diyor-sun, yerine göre ana-avrat düz gidiyorsun...

“Hayat” dediklerine göre, birinci dereceden-doğrudan tanıklık, bilgi, deneyim yoksa bu yazı olmaz, yazılamaz, eksik, yavan ve konuya “yabancı”, yerli ifadeyle “Fransız kalır”.

O zaman ben de bir “yabancı”yla en komik ilişkimi anlatırım: Galiba 1980’lerin ortaları, diyelim yıl 1985. Sevgilim Bostancı’da oturuyordu anne-siyle ve ben haftanın en az iki-üç akşamı ondayım. Söz hiç bitmiyor, geceyarısını devirdikten sonra zor bela ayrılıyoruz! Koştura koştura Bostancı Meydanı’na, otobüs plantonuna iniyorum, son seferi yakalamak için. Kış ayları, dolmuş pek yok. Bende de taksiye verecek para yok. Derken, o yağmur, kar, ayaz gecelerinde bir yoldaş çıktı bana.

Uzunca boylu, gözlüklü, yüzü illi, saçı hafif dalgalı, hemen hemen yaşıtım bir ocuk. Giysileri emanet gibi: Paltosunun kolları, pantolonunun paaları kısa. Ne zaman durağın insem, orada bekliyor olurdu. Otobüs gelmiş ve yolcu almaya başlamışsa, o, ön sıralardaki bir koltuğın büzüşmüş, gözler kapalı, kestiriyordu.

Durağın hemen arkasında ünlü, adı dış kaynaklı bir lokanta vardı o zamanlar: Buhara Et Lokantası. Bu ocuğın orada işe yeni başlayan komi ya da garsonlardan biri olduğunu düşünmüştüm. Her gün hemen hemen aynı saatlerde aynı otobüse bindiğimize göre?! Belli ki Kadıköy’ün salaş otellerinden birinde kalıyordu. Belki Anadolu’dan gelmiş bir üniversite öğrencisi. Gündüz okulda, gece işe, imanı gevriyor, sızıp kalıyordu son otobüste. Bazen otobüs sadece ikimizle çıkıyordu yola.

Ara sıra göz göze geliyorduk durakta ya da otobüsün içinde. İkimiz de selamlaşma girişiminde ürkek ve kararsızdık. İkimiz de yorgun, bir an önce menzile, yatağımıza kavuşup hülyalarımızla, yorgunluğumuzla, acılarımızla uyuma derindeydik. Ben her seferinde orta kapının hemen arkasındaki koltuğın oturur, Caddebostan’da inerdim. O, hep ön sıralarda ve uyukluyor olurdu, “iyi geceler, iyi yolculuklar” derdim içimden.

Yeni yoldaşımla birkaç hafta geçirdik böyle. Sevgilim, benim de tanıdığım, sevdiğim, o sıralar İngiltere’de master yapan kolej arkadaşlarından

birini yemeğe çağıracağını söyledi, benim de gelmemi istiyordu. Arkadaşı orada Kanadalı bir çocukla tanışmış, birbirlerini çok sevmişler, çocuk kızın arkasından buraya, İstanbul'a gelmiş, yemekte o da olacaktı... "Olur", dedim, "eğer boyfriendleri tanıştırma yemeği olmayacaksa gelirim".

Sözleştiğimiz gün gittim, karşıma gece yoldaşım çıktı!

Tuhaf, mahcup bir tebessüm gelip oturmuştu galiba dudaklarıma. Tanıştırıldığımızda ikimiz de bastık kahkahayı. Benim komi hem tümüyle yabancılaştı, hem iyice arkadaşlaştı, yakınlaştı birdenbire.

Kanadalılığından değil; göz aşinalığıyla kendisine biçtiğim kimliğe uymadığı için yabancılaşmıştı. Sevgilimin sınıf arkadaşının sevgili olması dolayısıyla değil; kader arkadaşı olmamız dolayısıyla iyice yakınlaşmış, arkadaşlaşmıştı...

Macerası, maceramız uzun sürdü. Bir süre sonra İngiltere'ye döndüler. Orada mı, burada mı, Kanada'da mı hatırlamıyorum ama evlendiler. Buraya geldiler.

Şimdi gece yolcusu arkadaşımın çocuğuyla benim çocuğum aynı adı taşıyor: Ali. Onunkinin önadı Charles, benimkinin önadı Yağmur.

Hayat bu. Şekilde görüldüğü ve yüzlerce, binlerce örneği olduğu gibi "eş durumundan" tanış, akraba olduğumuz "yabancı"lar da var.

Bir yandan zihnimi tarayıp "içimizdeki yabancılar"ı, onlarla nerede, nasıl karşılaştığımı, ilişkilerimi anımsamaya çalışıyorum. Bir yandan kitapları karıştırıyorum. İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Amerikalı, Rus, Bulgar, Macar, Rumen, Arap, Acem... yetmiş iki buçuk milletten insanlar çıkıyor karşıma. 1001 değilse bile en az 101 hayattan bölük pörçük parçalar.

Şu ya da bu nedenle yolu buraya düşmüş, burayı mesken tutmuş, konup göçmüş, iz bırakmış, kimi burada toprağa düşmüş, kimi anayurduna dönmüş, kimi buradan bir başka diyara –kimi meçhule– sefer eylemiş... savrulmuş, kavrulmuş, kimi telefonu çevirsem ses verecek onlarca, yüzlerce insan.

Bölük pörçük hikâyeler, yolculuklar bazen birbiriyle kesişiyor, çoğunlukla da bir yerde kopuyor. Dosya kapsamı gereği "geçmiş"i fazla kurcalamayacak, sözü Cumhuriyet dönemiyle, en çok en çok 20. yüzyıla sınırlayacağım. Meselemiz özellikle bugünle ilgili.

Yazı gecikiyor, "Bizim yabancılarımız"a bakmaya bir yerden başlamak gerekiyor derken, tam bilgisayara yöneldiğim sırada, sabah gazetede gözüme ilişen bir eleman ilanını ve bir söyleşiyi anımsadım.

İlana göre dört ayrı dilde eğitim verecek öğretmenler aranıyordu: Japene-se, Portugese, Latin, Arabic. Sayıları binleri bulan İngilizce öğretmenlerinin

(Amerikalı, İngiliz, Kanadalı, Avustralyalı) büyük kentlerdeki küçük kolonilerine demek ki artık ufak ufak öteki uluslardan da “yabancılar” ekleniyor, eklenecek. Ne de olsa, dünya artık “küresel köy”. Türkiye her ne kadar şimdilik o köyün dış mahallerinden biriye de, semtimiz merkeze yakın. Mecburen çekeriz dışarıdakileri, “yabancılar”ı.

Juanito.

Aynı gün Hürriyet Pazar ekinde 35 yıl öncesinden bir yabancı dost çıkıyor karşınıza: 1965’te sadece 15 günlük bir konser anlaşmasıyla İzmir’e gelip tam 6 yıl Türkiye’de kalan Juanito. Sezen Cumhuri Önal’ın tak-timiyle “kadife sesli şarkıcı”. Cezayir asıllı, Fransız. Ve fakat, tam “bizden”. Yıllarca dillerden düşmeyen ve ruh iklimime eşlik eden, kılavuzluk eden “Arkadaşımın Aşkısın” şarkısıyla gönüllerde taht kurmuş.

İzmir’den İstanbul’a naklolmuş. Dönemin ünlü gazinolarından Bebek’teki Gaskonyalı’da, ardından Maksim’de sahneye çıkmış. Sıkı şöhret yapmış, sıkı para kazanmış. Sonra işler tersine dönmüş şu neta-meli 1971’de, yani 12 Mart zamanı ortalığın tadı kaçınca karısı bastırmış ve Fransa’ya dönmüşler.

Dönmüşler ama düzen bozulmuş, Juanito’nun sağlığı, daha doğrusu varlığı, en büyük sermayesi, sesi de bozulmuş: Gırtlak kanseri. Buradaki kral, orada medarı maişet motoru olarak bir araba almış, taksicilik yapmış. 30 yıl sonra Juanito yine burada. Eski 45’lik plakları şimdi bir albümde toplanıyor. Bir de yeni parça okuyor-muş: Canım Vatanım. Neresi o demeyin, tabii ki burası!

Juanito’nun kanserden dolayı kaybolan sesi, özellikle Türkiye söz konu-su olunca açılıveriyormuş. Paris’te bir Türk lokantasına gitmiş ve birden sesine kavuşup Niksar’ın Fidanları’nı söylemiş... Vatan, memleket bahsinde göçmenler “doğduğun yer mi, doyduğun yer mi” derler, konumlarını ras-yonalize etmek için. Juanito ve benzer örneklerden bakarak, buna “kendini bulduğun yer”i de ekleyebiliriz.

Baksanıza, yaşı 64, o buraları bırakıp gittiği yılda ve halde: Pembe göm-lek, koyu eflatuna çalan pantolon, siyah ayakkabı, beyaz çorap.

Öğretmenler, müzisyenler; eğitimden eğlenceye, ufak ufak iş hayatının kapıları açılıyor önümüzde. İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya derken yıllarını burada geçiren Batılı yabancıların aralarında arkadaş söyleşisi – iç yazışma

/bülten gibi başlattıkları “İstanbul shit”i anımsamak gerekiyor hemen. (Kötü anlama almayın, “geyik muhabbeti” niyetine kullanılıyor shit!) İki yıl önce, 1998’de iki yaprak-dört sayfayla başlayan bülten şimdi iki formalık ve 5000 tirajlı bir dergi. Artık internette de sitesi var! İnteraktif dergi...

Tüm bunlar, “Türkiye’nin Yabancıları” dosyası gündemime girdiğinden beri aklıma takılan soruyu daha da pekiştiriyor: *Cogito*’yu, diyelim ki Amerika ya da İngiltere’de yayımlıyor olsaydık, böyle bir çalışmaya girer miydik?

Söz konusu metropollerde “yabancı”nın varlığı, bir veri. Aynı yoğunlukta değil, “melting pot” diyemeyiz ama, görünen o ki burada da öyle. Araştırdığınızda kimi İtalyan, Fransız, İngiliz, Rus kökenli ailelerin, kişilerin buradaki varlığı iki üç kuşağa uzanıyor. Beyoğlu, neredeyse hemen bütün tarihi boyunca olduğu gibi bugün de bir “Babil kulesi” izlenimi veriyor. Gündelik dilden meslek terimlerine, argoya kaynağı belirsizleşmiş “anadil” Türkçeye yerleşmiş yüzlerce, binlerce sözcük Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca ve Yunancadan geliyor.(1) “Levanten” diye bir kimlik var burada: Buraya yerleşmiş Batılının ortak adı. Ya da evveliyattaki nitelemeyle “tatlısu frenkleri”... Öyleyse?

Galiba dünya küreselleştikçe “frenkler”in cinsi, türü, kökeni de çeşitleniyor. Ve galiba unuttuğumuz bir şey var: İmparatorluk bakiyesi, hep küreseldir, ya da erken küresel. Şimdi onun renklerine biraz daha yakından bakmayı deneyelim.

Devrimler, devrilenler, kazananlar-kaybedenler

I. Dünya Savaşı, mütareke ve işgal dönemi, kısaca 1914’ten 1923’e; Cumhuriyet’e dek olan yaklaşık on yıllık süreye ilişkin anıları, anlatıları, romanları karıştırırsanız, başkent İstanbul başta olmak üzere Osmanlı bakiyesinin tam bir “yabancı” akınına, istilasına uğradığını görürsünüz.

Bu sadece “dışarıdan” gelenlerle sınırlı değildir. Yakup Kadri’nin romanı *Sodom ve Gomore* durumu özetlemek için iyi bir adlandırma olabilir. Dönemin toplumsal yaşamına damgasını vuran yeni bir sınıf türemiştir: “331, 332, 333 zenginleri” adıyla anılan, yerli eşraf, tüccar, şehir ahali.

Söz konusu sayıların önüne “bin” ibaresini koyarak hicri takvimden miladi takvime çevirdiğinizde 1915/16/17 yıllarına gelirsiniz; savaş yıllarına. Yeni sınıfın adı kısaca “savaş zenginleri”dir. Ve zenginlik her daim olduğu gibi özellikle savaş döneminde fırsatları iyi değerlendirmekle mümkündür. Çözülen iktidarla da, yeni müttefiklerle de, işgalcilerle de, onların destekçi-

leriyle de, rakipleriyle de her koşulda “işbirliği”ni, yakınlığı gerektirir fırsatları değerlendirme ilkesi.

Bu da dne dek geçici görevli-bürokrat, hizmetli, tüccar vb sıfatlarla aranıda bulunan “yabancı”larla daha yoğun ilişkiyi, hayatı birlikte kurup yaşamayı getirir.

Fransız, İtalyan, İngiliz takımının kendilerini kabul eden yerlilerle birlikte yaşadığı geçici saltanat, 1920’lerin hemen başında bir başka çevreyle, akınlı iyice renklenecektir: 1917 Bolşevik Devrimi’nin ardından Kızılordu’ya karşı savaşan arlık taraftarı “Beyaz Ruslar”, yenilgiyle birlikte en yakın sığınak olarak İstanbul’a atarlar kendilerini.

Aristokrat, asker, subay Rus yüksek tabakasının, anayurtlarına dönmek, ya da Batı’ya, Amerika’ya geçmek üzere geçici konaklama yeridir İstanbul. Ama o geçici süre, kimisi için kalıcı hale gelir, kimi için belirsiz, düşünülen-den çok uzun bir bekleyiş.

Dolayısıyla buradaki hayata katılmak, hayatı burada sürdürmek gerekir. Birkaç uzantısı var bunun. En somut görüneni Tnel’den Taksim’e dek uzanan Cadde-i Kebir’de, şimdiki İstiklal Caddesi’nde boy veren 25’i aşkın bar, pastane, lokanta ve gece kulüpleri: Turkuaz, Karpiç, Rose Noir, Yar (Rusça

Turkuaz Lokantası.

Fotoğraf: Cengiz Kahraman arşivi.

“çukur”), Rejans, Maksim, Medved (Rusça “ayı”), Club Commercial Russe, Le Grand Cercle Moscovite, Kit-Kat, Kiefski Ugolok, Eden, Restaurant Russe, Petrograd...

Görünürde “yüksek tabaka”dır buraya akan, sığınan. Ama 70 yıl sonra, 1990’larda yeniden dillere düşecek “Nataşa” söylemi, olgusu da o ilk seferle birlikte yaşanır. 1920’lerdeki Natacha’nın kitabı da yazılmıştı Roubé Jansky tarafından (çev: Beyhan Solmaz, Habora Yayınları, 1966, İst.). Yukarıda anılan kulüplerden Rose Noir’a (Karagül) bakarsanız, kalıntılarının bugüne dek uzandığını görürsünüz. Pera Palas karşısındaki bir zemin katında açılan kulübün sahibi Kievli Yahudi Weinbaum’dur (Evet, Almanca kökenli bu soyadının Türkçe karşılığı kara ağaç. Açtığı işyerine ad verirken ağacı gülleştirmiş belli ki işletmeci. Ne de olsa gül çekici ve romantiktir). Yöneticisi, balerin Natacha Deleon. Kitap biraz da onun anıları.

Karagül’ün yöneticisi
Natacha Deleon.

Nataşalar’ın ilki

Dadısını yanına alıp Kızılılar’dan kaçan Natacha, Kidlhovosk’tan Batum’a, oradan İstanbul’a geçer 1920’de. Başlangıçta bu, zorunlu-geçici seyahatte gibidir onun için. Dönüşte memleketine, evine götürmek için hatıra eşyalar bile alır. Dönüş gecikip paralar suyunu çekince çalışmak zorunda kalır. Birçok kader ortağı gibi o da konsomatrisliğe başlar. Sıkı ve daimi müşterilerinden Japon elçilik görevlisi Tagami’nin metresi olur.

Dün müşteri beklediği Karagül’ün en gözde müşterilerindendir artık. Tagami’yle birlikte bir akşam Karagül’deyse, öteki akşam Maksim’dedir. Gündüzleri yine konsomatris Rus arkadaşlarıyla eğlenir, plaja giderler. Japon elçilik görevlisi Tagami’nin evi, giderek yoksullaşıp düşkünleşen Rus kadınların alışık oldukları ve yoksun kaldıkları ziyafet sofralarına kavuştukları tek yerdir Nataşa sayesinde. Bir süre sonra Tagami bundan rahatsız olur, öteki Rus kadınlarının eve girmesini, yemek yemesini yasaklar. Nataşa’nın arkadaşlarına dağıttığı harçlığı da kısar.

Tam o sıralar yine Karagöl'de zengin, Avusturyalı bir âşık girer Nataşa'nın hayatına ve aklına. Onu şöhret yapacaktır, ver elini Viyana. Düşler ve vaatler orada da gerçekleşmez. Nataşa, alay ettiği Japon Tagami'ye aşkını yeniden keşfeder, karşılıklı mektuplar gelir gider. Dönecektir ama vize engeli ni aşamaz Nataşa. Tagami "transit vize"yle halleder sorunu.

Nataşa İstanbul'a döner dönmez soluğu Karagöl'de alır, arkadaşlarını bulur. Konsomatrislerden Lola'nın bir Türk müşteri tarafından cinsel organları parçalanarak öldürüldüğünü öğrenir. Ötekiler de korku, ürküntü içindedir. Lola'nın ortada kalan oğlu Kotik'i evlat edinmeye karar verir. Ama vizesi bitmiştir. Tagami'yi ikna edip Halki adasına kaçır. Ortalıkta görünmemesi için sıkı sıkı tembihlenmiştir ama bir süre sonra sıkılır, Rum kızlarıyla görüşmeye, dolaşmaya başlar. Tagami durumu öğrenince Nataşa'yı alıp Osmanbey'deki evine götürür. Elçilik çevreleri skandalın daha fazla büyümemesi için Tagami'yi geri çekme kararı alır.

Yapılacak bir şey yoktur. Tagami eşyasını toplar, Japonya'ya dönecektir. Nataşa'ya da yurduna dönmesi için gerekli parayı verir. Ertesi sabah yolları ayrılacaktır ama gece, Tagami'yi valizini karıştıırken bulur Nataşa. Hırslılık yapıp yapmadığını araştıran sevgili karşısında gururu kırılmıştır, yatakta hançerleyip öldürür!

Japonlar, elçilik görevlisinin ölümünü "intihar" olarak açıklarlar. Nataşa bir süre yine kayıplara karışır. Kotik'i bulur ve "Anavatanımız bizi mahvetti, yine anavatanımız bizi teselli edecek" diyerek Rusya'nın yolunu tutar.

Sefalet ve sefahat: Bohem

20. yüzyıl başlarındaki devrim, Rusya'nın seçkin tabakasını püskürttü, oradan oraya savurdu. Yüzyılın son on yılına girerken Sovyetler'in çöküşü ise savrulmayı daha büyük boyutlu bir patlamaya, deyim yerindeyse sürünmeye dönüştürdü. Devrim sürecinde olduğu gibi, çöküşün en yoğun, en yaygın sıçrama sahası yine burası, Türkiye.

Bugün "AIDS" ve beraberinde ahlaksal-töresel yıkım ve buna ilişkin onlarca fıkrayı, dramın mizahlaşmasını, karikatürleşmesini getiren serüvenlerin, yüzyıl başında da benzer reflekslere, tepkilere yol açtığı görülüyor.

Bunlardan en ünlüsü, bugünkünü andıran tipik söylem, dönemin renkli simalarından Mazhar Osman'a ait: "Topla, tüfekte, tayyareyle, bombayla dünyanın kırk küsur milleti İstanbul'u ezememişti. İstanbul kokaine, fuhuşa esir oldu. Çar ordularına altı yüz sene karşı duran İstanbul, Rus orospularına mağlup oldu."

1923'te dönemin önde gelen gazetelerinden *Tanin*'de yayımlanan, İstanbul'un seçkin ailelerini temsilen 32 kadının imzasını taşıyan bildiri, aynı tepkiyi, aynı kaygıyı ve aynı adresi işaret eder: "Bolşevik akımı önünden kurtulup kaçan Rus enkaz-ı istibdadının bir amil-i şer ve fesad olmak üzere İstanbul'un nezih muhitine ilhak ettiğinden" yakınan kadınlar arasında Hacı Bekirzade haremi Reşide Muhiddin, Falih Rıfkı Bey haremi Şefika, Merhum Nasır Paşa haremi Saide, Miralay Tevfik Bey haremi Belkis gibi "nezih muhit"ten isimler dikkati çeker.

Bunun çok da abartılı olmadığı çeşitli kaynaklardan anlaşılıyor. Fikret Adil, *Gardenbar Geceleri* adlı yazı dizisinde (tarihi belirsiz, yeniden yayımı 1990, İletişim Yayınları, İstanbul) o gecelerin en ilginç simaları olarak Beyaz Ruslar'ı, özellikle kadınları anacaktır. Aktristlerden "Meşhur Polyakova" bunların en ilginç, en gözdesi. İşte onun ağına düşenlerden Cemi'nin anlatımı:

"-Ben, diyordu, böyle yer görmedim. Mezarlık gibi. Bir odaya girdik. Her taraf simsiyah. Perdeler, kanepeler, divanlar siyahlarla örtülü. Yatak çarşaf-ları bile. İçeri girince, Polyakova soyundu, siyah pijamalar giyindi, bana da giydirdi. Sonra, küçük bir pudra kutusu çıkardı, içinden beyaz bir toz aldı, koklamaya başladı. Anladım. Kokain... Hayatımda koklamamıştım. Bana da verdi. Dayan Cemi!... dedim... Çektim. Sorma birader, bir hafiflik... Bir hafiflik... Bu minval üzere bir, iki, üç... Dört gün devam ettik. Akşamları beni bırakıyor, kapıyı üzerimden kilitliyor, gelip burada (Gardenbar) numarasını yapıyor, hemen dönüyordu."

Fikret Adil'in *Gardenbar Geceleri*'ndeki kimi olaylara gösterdiği tanıklardan biri Muhiddin Hacı Bekir. Yukarıda andığımız bildiride imzası bulunan Hacıbekirzade haremi Reşide Muhiddin'in torunu... Dolayısıyla?

Hacı Bekir, *Gardenbar*'ın gözde aktristlerinden Nona Vasleyt'le ailenin tüm itirazlarına karşın o evlenmiş, bir de çocuk sahibi olmuştur. Ne var ki, onları biraraya getiren alkol ve gece hayatı, iki yıl sonra ayrılmalarını da getirir. Nona, 1984'te, 66 yaşında yine burada, İstanbul'da hayata veda edecektir.

Fikret Adil'in "Türk boheminin ilk tutanağı" diye nitelenen *Asmalımesçit 74*, (ilk basım 1933) onun devamı niteliğindeki *İntermezzo* (1942), *Avare Gençlik* (? , yeniden yayını 1990) gibi öteki kitaplarına bakıldığında "yabancılar"ın, artistik yanlarının bohemle ve cinsellikle ayrılmaz bir bütün olarak buradaki hayata katıldığı görülür.

Öncesi Osmanlı'nın Batılılaşma serüvenine; 19. yüzyıla uzanan, I. Dünya Savaşı'yla, işgalle harmanlanan "yerli-yabancı" karışımı monden, bohem hayat 1920'lerde Rusların da eklenmesiyle 1930'lara dek sürecektir.

Dönemin bir kesimine özgü yaşantısını, yabancı-yerli kaynaşmasını en doğru özetleyen söz yine F. Adil'den: "Marsilyalı bir 'souteneur', Napolili bir 'lazzarone', Şikagolu bir 'gangster' kendisini Asmalımesçit'te yabancı saymaz."

Jorjet'lerin, Matmazel Lili'lerin, Madam Mari'lerin, Piri'lerin Macar gazeteci Bandi'lerin, ressam Mikloş'ların, taksi-dolmuşla kokain servisi yapan Salomonof'ların, önce artistken kahve işletmeciliğine geçen Kepeş'lerin, Lupof'ların, Romanyalı Madam Roza ve kızı Edit'lerin Gardenbar'la Asmalımesçit arasında seyrü sefer ettiği hayatta Türk edebiyatçıları, res-

samları, gazetecileri de kimi zaman başrolde, kimi zaman figüran olarak görünürler.

O hayatın dışındaki yerli nüfusun bakışı ise bugünküyle aynıdır, 1920'lerde. Bugün Türkiye'ye gelen Rus kadınlarının (Sloven, Ukraynalı, Moldovalı, Gürcü ayırt edilmeksizin) ortak adı Nataşa'ysa, o zamanki adı da Haraşo'dur. Koka-in, kumar ve fuhuş, Türk insanının "yabancı"sı olduğu tüm "süfli lezzetler, melanetler" onlardan gelmektedir!

Öyle ki Rus kadınlarının göçmenlik, düzensiz hayat, yersiz yurtsuzluk nedeniyle, bitlenme korkusuyla kısıcık kestirdikleri saçları, çaresizlikten omuzları yırtık giysilerini kısa kolluya, kolsuza çevirmeleri, "moda" olmuştur... Dolayısıyla erkeklerimiz kadar, genç kızlarımız da tehlike altındadır.

Çünkü bu hal, bu hayat kaçınılmaz olarak özentî yaratmaktadır. Nitekim, İstanbul'da düzenlenen kadınlara yönelik ilk defilede de o "Haraşo"lardan; Beyaz Ruslardan biri; Claudie çıkar podyuma. Harun Reşit Paşa'nın oğlu Ömer Faruk Morel'le evlenerek buralılaşan şanslılardır Claudie...

Claudie Morel.

Maksim, Jazz, Smirnoff vd.

Söz bir türlü 1920'lerden beriye gelmiyor. Çünkü orada, yıkıntının, çöküşün içinde müthiş bir kaynaşma yaşanıyor. Herkesin fazlasıyla yabancı ve fazlasıyla buralı olduğu, bugüne dek uzanan derin izlerin kazındığı dönem.

Amerikan zencisi erkekle devrim kaçkını Rus kadınının; Thomas'la Stella'nın yolları o tarihlerde, burada; İstanbul'da kesişiyor. Önce Şişli'de kadının adını taşıyan bir gece kulübü açılıyor. Çarlistonlar, fokstrotlar ilk burada deneniyor. Amerikalı erkekler Rus kadınlara ritmi öğretiyor, kadınlar onlara ve öteki Batılılara, onlara eşlik eden yerli erkeklere kadehleri Rus usulü kırmayı öğretiyor. Don Kazakları Oçi Çornea'yı taşıyor İstanbul'da "yabancı" kulaklara, yüreklere.

Şişli'ye sığmıyor oradaki ritim, hayat, dans, müzik, Taksim'e taşınıyor ve Maksim açılıyor. Fikret Adil'in deyimıyla "gerçek anlamıyla 'caz' takımını İstanbul, ilk olarak" orada dinleyecektir. 7 Palm Beach adlı ve yedi zenciden oluşan orkestranın doğuşu da ilginçtir: Değişik yerlerde çalışan bu müzisyenler yol parasını denkleştirmek için biraraya gelirler. Haylice de para kazanırlar ama, o birlikte ürettikleri havaya kapılıp kalırlar... Son durak İstanbul'dur.

Fikret Adil'den izleyelim: "Yedi zenciden dördü, boy sırası dizilirler, mırıltı halinde bir şarkıya başlardı. Her birinin ayrı sesle söylediği bu şarkı hızlanır, çabuklaşır, zenciler de harekete gelir, dizlerinin üzerinde eğilip kalkmaya başlarlar, şarkı ve hareketleriyle gerçek bir kuyu çıkırığına benzerlerdi. Çıkırığın su çekerken çıkardığı ses. Yani 'aheng-i taklidi' yaparlardı."

İlk günler yadırganan bu ses ve ritim, kısa sürede onsuz olmaz dans müziğine dönüşür. Maksim'in müşterileri arasında bu müziğin aşinaları vardır zaten: Ege köy ve kasabalarından doğuya; Bitlis'e, Muş'a dek "mal"ın olduğu her yeri karış karış dolaşan Amerikalı tütün tüccarları, hareket ve değişimin kokusunu almış ve karargâhını kurmuş gazeteciler, sefaret mensupları... **Willy Sperco**'nun kaleme aldığı *Yüzyılın Başında İstanbul* kitabı, işte o dönem gözlemlerinin ürünüdür.

Hemen söyleyeyim, Stella da Thomas da burada öldüler, burada gömüldüler. Yokluk içinde. Kurdukları mekânın adı İstanbul eğlence dünyasının merkezi oldu, yıllarca.

Bugün dünyaca ünlü Smirnoff votkaları da o tarihlerde İstanbul'da üretilir. Adı hâlâ hafızalarda ve birçok taklidi olan İstanbul'un ünlü gece kulübü Parizyen, işte bu Smirnoff tarafından açılmıştır. Opera sanatçısı Vladimir Petroviç Smirnoff, Çar Nikola'nın çeşnicibaşısının torunudur.

En iyi votkanın patenti arın eşnicibaşısının torununda olduğu için, İstanbul’da Rusların açtığı hemen tüm lokanta, bar ve kulüpler, votkayı ondan alırlar. Votka retim ve satışıyla yetinmeyen Smirnoff, karısı prima-donna Valetnia Piontkovskaya’yla açtığı bara Parizyen adını verir. Bir süre sonra da İstanbul’dan o hep hayalini gördüğü Paris’e uuverir.

Dünya, Rus ikisi votkayı artık onun adıyla anacak, onun ürettiklerini içecektir.

Parizyen ve Smirnoff votkasının hikâyesi böyle. Belki ilgisiz gözükecek ama, İstanbul’un epeydir yitirdiği, hayatından silinen ama bir dönem haya-tının vazgeçilmez ögesi plajlar da, yine Rus patentli!

O dönem şhrin ana yerleşim birimlerinin dışında kalan deniz kıyıları, her tür yabancılığın ve dışlanmanın dışında kaldıkları yerlerdi Ruslar için. Özellikle de kadınları için. Kimi, geceden artakalan müşterilerini de taşıyor-du oralara. Girişimci ruha sahip Ruslardan Aleksandr Nasonof, sıkı uğrak yerlerinden Ataköy-Florya kıyılarını düzenleyip plajlaştırdı, işletmeye açtı. Ardından Küçüksu ve Yrk Ali’yi... Yalılarının önündeki “deniz hamamları”ndan denize giren yüksek tabakanın dışındaki Türklerin denizle muhab-betti bu genel kullanıma açık alanlar; plajlar sayesinde gerçekleşti.

Beyaz Ruslar Ankara’da

O dönemin Rusları sadece İstanbul’da kalmıyor. Örnekse, Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1960’lara dek Ankara’da siyaset, elçilik, basın, sanat çevreleri-nin ana uğrak yeri Karpiç Lokantası. Beyaz Rus **Gheorghi Karpovich**, Türk vatandaşı olmuş, soyadını da Atatürk vermiştir: Karpiç.

etin Altan, başkent gazeteciliği yıllarında uğrak yeri olan Karpiç’in sahibini şöyle anlatır: “Tiril tiril bir ipekli ince beyaz ceket. Öyle bir beyazlık ki, hiçbir deterjan reklamı yanına yaklaşamaz. O bu beyaz ceket içinde bir lokanta sahibi olarak değil, tebaasını müşterilerinin meydana getirdiği bir garsonlar imparatoru olarak dolaşırdı.

Yaşlılığın verdiği uzunca boyuna yakışan hafif kamburluk, canı istediği zaman gösterdiği, imbikten geçmiş bir kibarlıkla incelik ve bir diplomat dik-kati keskinliğinde, herkesin değerine göre ayarladığı selam ve ilgisiyle Baba Karpiç, o dönem Ankara’sının, politika pazarı dışındaki en önemli nirengi noktasıydı.”

Türkiye’nin NATO’ya girmesiyle birlikte, avuşundan albayına Amerikan askerleri, elçilik görevlileri de Karpiç’te sıkça boy gösterir. Yine etin Altan,

Amerikan albaylarından birinin Karpiç'e yirmibeş kuruşluk havyar siparişi verişini anlatır. Karpiç, marulla süslenmiş buz dolu kâsenin ortasına tek bir siyah havyar yerleştirip masaya gönderir.

Şakaya şakayla karşılık verilmesi Amerikalı albayı daha da neşelendirir. 25 kuruşluk hesap için 1000 lira uzatır. Biraz sonra dört garson ellerinde dört tepsi, silme bozuk parayla masaya yönelir. "Baba Karpiç, yirmibeş kuruşluk hesap için verilen bin lirayı, herkesi seferber ederek bankalarda bozuk paraya çevirtmiş ve binliğin üstünü dört tepsi halinde göndermiştir Amerikalıya..."

Karpiç'in İstanbul'daki Rose Noir'dan gitme yine Beyaz Rus başaşaçısı Jorj, bir süre sonra Atatürk'ün aşçısı olarak Çankaya'ya alınacak ve Rauf Soykut adıyla Türk vatandaşlığına geçecektir. Ama hep Jorj Baba olarak anılacaktır. Nazilli Bez Fabrikası'nın kuruluşu sırasında Sovyetler'den gelen teknisyen ve mühendisler tercümanlık eder.

Eşi, Rose Noir'un eski garsonlarından Maria 1959'da ölünce Baba Jorj – Rauf Soykut– Rejans'ın sahibinin eski eşi Antonina Vasilina'yla evlenir.

Atatürk'ün yakın çevresinden Kılıç Ali'nin evindeki ahçı-uşak Luka da bir başka Beyaz Rus... Cumhuriyet eliti, Beyaz Rusları sever.

Dünden Bugüne

Beyaz Rus bahsini epey uzun tuttum, farkındayım. Belki bugünkü halin geçmişini biraz aralamak için. Çünkü son on yıldır yabancılar "sıcak" ve en "doğrudan" teması Türkiye, Nataşa ortak kod adıyla anılan Ruslarla yaşıyor. Artık İstanbul'la sınırlı olmayan bir ilişki bu. Özellikle Karadeniz kentlerinde erkekler, sadece Rusların buraya gelişleriyle değil, kendileri de oraya giderek hayatın rotasını, şeklini, biçimini değiştiriyorlar.

Nataşa'ya gönlünü kaptıran Anadolu erkekleri, deodorant kullanma, dişlerini yaptırma, burunlarını ameliyatla küçülttürme gibi sıhhi, "estetik" operasyonlar da yaşıyor.

İlk evredeki Rus kadınları gibi "mavi kanlı"; aristokrat ya da o havayı yayan cinsten değil şimdikiler... Yine de tuhaf bir "üstünlük" taşıyorlar!

Belki geçmişlerinden, belki kültürden, eğitimden, belki hepsi ve her şey kaybolursa da kimlikten... Hem dilsiz, hem çok dilli tuhaf bir iletişim yaşanıyor.

Benzer ilişki-iletişim, farklı farklı düzeylerde, düzlemlerde olmak üzere İtalyanlarla da, Fransızlarla da, bir ölçüde Almanlarla da geçerli.

Örneğın, çok uzak geçmişte Anadolu ilerine dek yayılan ticari kolonilerin uzantıları bir yana bırakılsa bile, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında İstanbul’un İtalyanlar için bir cennet olduğu görölmöyör. Camcı, marangoz, kunduracı, inşaatçı... yüzlerce insan akıyor buraya. Öyle ki, 1863’te İtalyan İşçi Cemiyeti (Societa Operata Italiana) adıyla örgütlenmeye gidecek kadar... Derneğin son başkanı üç kuşaktır Türkiye’de yaşayan Giuseppe Lemma, “Memleketim Türkiye, vatanım İtalya” diyor.

İşçiler aileleriyle birlikte yerleşiyor, ya da burada evleniyor, nüfus çoğalıyor; 1930’larda dernek üyelerinin sayısı 700 dolayında, bir o kadar da üye olmayan bulunduğu sanılıyor Türkiye’de, yoğunluk elbette İstanbul’da. Sabahlara dek süren balolar, müzikli, içkili, yemekli eğlentiler 1960’lardan itibaren sönökleşiyor. Çünkü nüfus giderek azalıyor. 1970’te üye sayısı 130, 1990’a gelinceye dek bunların 90’ı dünya değiştirmiş.

şimdilerde belki artık tasfiye olmuştur dernek, ama onların yerini, kendisini “Neo Levanten” olarak niteleyen ve yine küçük bir koloni oluşturan bir ayağı İtalya’da, bir ayağı burada yeni kuşak alıyor.

Tıpkı Beyaz Rusların ilk gelişlerinde onlara kucak açan Aya Andrea Kilisesi çevresinde örgütlenmiş Fukara Perver Derneğı’nin ikinci, üçüncü kuşaklarla birlikte bile pazar ayınlarında bugün ancak 100 dolayında insan toplanabiliyorsa, öte yandan ortalık Rus’tan geilmiyorsa, İtalyanlar için de durum aynı. Ve daha profesyonel ilişkiler var: Türk-İtalyan Ticaret Heyeti gibi...

şov Dünyası: Müzik, sinema, sahne

İster sığınmacı, ister kaçak, ister profesyonel sözleşmeyle gelsinler, “yabancılar” burada şov dünyasında yer aldıklarında, buranın insanının gözüne giriyor, hayatına giriyor.

Sahne sanatlarını; tiyatroyu, baleyi anmayacağım, klasik müziğı de. Onlar ayrı inceleme konusu. Başta andığım Juanito türünden popüler, kitleye seslenenleri kastediyorum.

Hemen aklıma gelen bir anı: Önemli bir reklam kampanyası için öteki işlerle bölünmeyelim diye Eli Acıman bizleri The Marmara Otelinde kampa almıştı. Hafta sonu ve biz çalışıyorduk. Akşamüzeri mola verip lobiye çıktık. Bay Acıman, birer kadeh birşey içmeyi önererek garsonu çağırdı, “Viski ne var” diye sordu. Garson, hiç duraksamadan, “Coni Login, efendim” yanıtını verdi.

Bir anlık duraksamanın ardından hepimiz bastık kahkahayı. Ünlü marka Johnnie Walker, Coni Login'laşmıştı. Çünkü ünlü popçu, o sıralar “eniştemiz” olmuştu! Burçin Orhon'un peydahladığı bebek sayesinde herkes onu tanır, bilir olmuştu.

Tarkan, “muck muck”lu, yani öpücük etkili Şımarık şarkısıyla hem burayı, hem Avrupa'yı salladı, 1990'ların son iki yılında. Ama biz, bu öpücük etkili müziği ilk kez yarı kardeş bir “yabancı”dan; Azeri asıllı İranlı türkücü Ruşeng Azeroğlu'ndan 1970'lerde duyduğumuzu unuttuk.

Tabii, onun Can Hatice türküsündeki öpücük efekti “muck muck” şeklinde inceltilmiş değil, hayli doğulu “ummuha ummuha” şeklindeydi. Ve fevkalade tutmuş, dile düşmüştü. İbrahim Tatlıses tarafından tekrarlanacak kadar...

1970'lerden söz açmışken, “Türkçe sözlü hafif müziğe” Bir Pantolon-Bir Gömlek şarkısıyla katkıda bulunan ve epey bir zaman sahneleri, kulakları, gözleri işgal eden Anna Maria David'i anmamak olmaz.

Aynı yıllarda Yeşilçam'ı özellikle vamp, yatak sahneleriyle renklendiren Eva Bender'i de unutmamalı. Onlar gelip gittiler. Ama İngiltere'den transfer yengemiz adıyla sanıyla bizdenleşen Suna Yıldızoğlu, soyadını aldığı Kayhan Yıldızoğlu'ndan ayrılrsa bile, buraya demir atıp kaldı.

Balkanlar'dan ithal arabeskçi Cansever'i, ya da Binnaz'la “kime sanatçı denir” tartışmasını alevlendiren Ciguli'yi burada anmalı mı, yoksa onlar “yabancı” kapsamına girmezler mi?

Bir zamanların afeti devran dansözlerini ne yapacağız peki?

Ve yeşil sahalardan gelip geçenler

Baştan beri görüldüğü üzere “yabancı”yla en doğrudan, en yakın, en sıcak ilişki, “eğlence” alanında kuruluyor. Futbol, bunun en profesyonel alanı galiba.

Şu sıra hayatın en renkli yanı futbol olduğuna göre, “yabancı” bahsinde, yeşil sahalardan gelip geçenleri anmamak olmaz. Karpatlar'ın Maradonası George Hagi, işte burada. Romanya'da bir stadyuma adı verilmiş olsa bile, aramızda, bizden. Almanların efsanevi kalecisi Tony Schumacher, burada gönlümüze taht kurmamış mıydı? Giderayak lösemili çocuklar yararına düzenlediği ikinci jübilenin ardından biraz şaibe çıkar gibi olduysa da, yıllarca bizim adamımızdı işte. Daum, Derwall, Almanya'da ve hâlâ birer Türk muhibbi olarak var...

Didi gibi bir efsane geçti buradan. Perreria da yle. Her ne kadar ona vâris olarak gelen Lazaroni efsaneyi söndürür gibi olsa da, Brezilya milli takımının kalecisi Taffarel burada. Ve onlarca Brezilyalı.

 büyüklerden biri İngiliz stiline soyunur bir dönem; Brian Burch, Malcom Allison, Gordon Milne vd arka arkaya gelir gider. Sonra Alman ekolü yarışır; Derwall, Feldcamp, Daum, Osieck, Lw, Briegel... Bunlar antrenör ve tabii seçme, gözde futbolcularını da taşırlar.

Daha ncesindeyse en yakın yabancı, komşudan gelir; Balkanlar’dan: Tır şoförlerinin futbolcu diye yutturulduğu gibi şamatalara konu olacak düzeyde, her gelenin sahaya srldğu Yugoslav efsanesi, şimdilerde tükendi. Ama Rumenler hâla gözde. Macar, Bulgar epey adam top koşturdu buralarda. Önceleri Avrupa üzerinden keşfedilen Nijeryalı, Güney Afrikalı, Kamerunlu nice oyuncuysa şimdi yerinden, ana kaynaktan derleniyor.

Futbol, Latin Amerika’dan Afrika’ya, Avrupa’dan Balkanlar’a yüzlerce insanı buraya taşıyor. “Yabancı”yı “bizden” yapıyor, onlara kalbimizde yer açıyor, adlarını-imliklerini doğrudan kahve-sokak sohbetlerine katıyor. Sadece ad düzeyinde değil stelik. Düşünsenize, Afrika’nın sıcak ikliminden gelen adam, Van’ın, Diyarbakır’ın, Malatya’nın, Erzurum’un ayazında top koşturuyor, sokaklarında dolaşıyor, insanlarıyla gülüşüyor, konuşuyor, lokantalarında yemek yiyor... oralarda yaşıyor.

Datcu gibi Romanya’nın en önde gelen kalecisi, futboldan emekli olduktan sonra da Türkiye’den kopamıyor. Cevizli Tekel’e dek uzanıyor, hayatı. Olmadı, Fenerbahçe’ye dönüyor, altyapı antrenörü, kaleci antrenörü olarak.

Ya da Simovi gibi bir başka efsane, futbol hayatı bittikten sonra TV’de “gol şov” gibi bir programın figüranı olarak karşımıza çıkıyor. Gaziantep, Gençlerbirliği (Ankara), Çanakkale’yi futbolcu olarak dolaşan Kompela, yine TV’lerin gözdesi, program sunucusu oluyor... derken, rüya birdenbire bitiveriyor: Mercedes kaçakçılığından yurtdışı ediliyor!

Boşnak futbolcular; Bali ve Boli, Türk kızlarla evleniyor, Avrupa’ya transfer olsalar da, yine yarı buralı olarak kalıyorlar. Nijeryalı Uche, arabesk bir şarkının klibinde Arap prensi/kralı rolünü oynuyor, hayatının en kral günlerini yaşıyor; Sivashlı Cindy olarak anılan mankenle çıkıyor...

Evet, futbolcular hayata en fazla katılan yabancılar, burada. Ve, bir kez daha görülüyor ki futbol, sadece futbol değildir.

“Eş durumundan” / Turistlikten Türkiyelileşenler

Söz, evet dönüp dolaşıp evliliklere geliyor. Çünkü, yabancının en buralı, en yerli olduğu hal, hayatını buradan biriyle paylaşması, birleştirmesi.

Klasik ifadeyle “72 milletten” gelinimiz-damadımız, yengemiz-eniştemiz var. Bunlardan bir örneği (Kanadalı dostumu) yazının başında anmıştım. Bir başkası, hayli tipik bir hikâye, Bodrum’da geçiyor, 1970’lerde.

Hollandalı akademisyen çift, koyuları dolaşmak üzere bir tekne kiralar. Günler süren gezi boyunca kadın, Türk kaptana yakınlık duymaya başlar. Derken, Hollandalı erkeğin ayağı kırılır. Kadın eşini alır, ülkesine döner. Bir süre sonra yeniden Bodrum’a gelecektir. Eşinden ayrılmıştır. Ama işi gücü oradadır, sevdiği adamı da alıp gitmek istemektedir. Pek konuşkan olmayan Kaptan, sonunda “olur” der. Biletler ayırılır, her şey ayarlanır, birkaç gün sonra İstanbul’a gelir.

Uçak gecenin ileri saatlerindedir. Kaptan, o zaman hâlâ var olan Galata Köprüsü altındaki meyhanelerden birinde veda içkisi içmeyi önerir. Giderler. Kalkmaya yakın, kadının gözlerine bakar, “Ben gelmeyeyim yaa...” der.

Kadın tek başına gider Hollanda’ya. Evini, işini her şeyi tasfiye edip döner Bodrum’a. Evlenirler, çocukları olur. Kaptan, onun zoruyla gece okulu diploması bile alacaktır.

Her ikisini de tanımıştım.

Birkaç yıl önce gündemi işgal eden Maraşlı garson Mehmet Ali’nin 16 yaşındaki İngiliz kızla yaşadığı aşk, hamilelik, evlilik, zoraki kaçışlar falan bambaşka bahis... Ama “turistik” seferler, güney kıyılarında sık sık benzer durumları, görüntüleri getiriyor. Her zaman mutlu son olmasa da.

Evlilik, buradan biriyle birliktelik olmasa da Assos’tan Antalya’ya, Bodrum’a dek hemen bütün kıyı şeridinde tek tük ya da küçük koloniler halinde yerleşik yabancılara rastlamanız da mümkün. Onlar, “eş durumundan” değil, aradıkları her neyse onu burada bulduklarından, turistlikten Türkiyelileşmiştir.

Bir aşk-nefret ilişkisi

Yazı hayli uzadı. Bitirirken şu soruyu sormak gerekiyor: Yabancı’yı buraya çeken, burada tutan ne?

Bu yazı sırasında görüştüğüm hemen tüm yerleşik-yabancılar, neredeyse söz birliği etmişçesine bir “aşk-nefret” ilişkisini dile getiriyordu.

Aşk tarafı, biraz karşılıklı gibi görünüyor: Başka yerde pek kolay rastlanmayan bir onay, kabul, sevgi halesiyle çevriliyor “yabancı” burada. Yer yer kaos görünümü veren gündelik hayat, sokaklar, insanlar, dışarıdan gelen için hayatın rengini, dinamizmini, canlılığını ifade ediyor, işaret ediyor.

Aynı durum, galiba “nefret”in de kaynağı. Kaotik halin bir yanı kurumsal, bürokrasiyle ilgili. Banka hesabı atırmaktan elektrik-su, telefon vd “hayatı” ihtiyaçlarla ilgili her alanda “dışarıdan” birine akıl almaz görünen engellerle, zorluklarla karşılaşmak, ilk anda “renkli” görünen hayatı, çekilmez kılabilir.

Aynı şekilde, belediye otobüs biletinden, oyuncağa, yiyecek-içeceğe her şeyi sokakta satarak geçimini sağlamaya çalışan insanların görüntüsü, ilk anda “müthiş dinamizm, alışkanlık” olarak görünüyor. Ama onların türevi olan insanlardan; elektrik - su tesisatsından, marangoz ya da mobilyacıdan hizmet almaya kalktığında ise, o dinamik-girişimci insanların, aslında “mesleksizlik”ten muzdaripler olduğu gerçeğiyle karşılaşıyor “yabancı”.

Amerikalı Brendan Freely’nin ifadesiyle –ki, kendisi Yale’de öğrenim görmüş, edebiyatın “gerçeküstü”ne yatkın ve o türde kalem oynatan biridir– Beyoğlu, İstanbul başta olmak üzere, burası bir “karakter laboratuvarı”dır.

Kimi o laboratuvarın içine dalıp, yarı ya da tümüyle özdeşleşerek yaşıyor; kimi de “expatriate” konumunu, kimliğini sürdürerek yarı kendi kolonisinin içinde, yarı gözlemci olarak burada hayata bakıyor.

Yoksa her koşulda buradaki hayatın daimi yabancısı, “yerli” olarak nitelenen bizler miyiz?

Fihrist

Adinolfi, Filo (ö.1932) İtalyan piyanist. 1920'lerde İzmir'e, 1926'da İstanbul'a geldi. Piyano öğretmeni. Ulvi Cemal Erkin, Ömer Refik Yaltakaya gibi öğrenciler yetiştirdi. (E.İ.)

Amar, Lico (1891-1959) Macar kemancı. 1938-1957 arasında Ankara Devlet Konservatuvarı'nda keman öğretmeni. Erkin'in konçertosunu ilk kez çalan kemancı. İkinci kuşak besteci ve yorumcularımızı eğitti. (E.İ.)

Anhegger, Robert Friedrich Moritz (Viyan, 1911 -) Türkolog ve araştırmacı Anhegger, Türk Alman Kültür Derneği kurucusu olup 1940'ta Türkiye'ye yerleşti. 1969-1973 yılları arasında Amsterdam'da Alman Kültür Enstitüsü müdürlüğü yapan Anhegger, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik" (1944), "Türkiye Çocuk ve Gençlik Kitapları" (Meral Alpay ile birlikte, 1977) isimli araştırmalar yayımladı. Tarih ve Toplum, Tarih Dergisi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi gibi süreli yayınlarda Osmanlı tarihi, sanat tarihi ile ilgili yazıları çıkan Anhegger 1977 yılında emekli oldu. (E.N.İ.)

Antoine, André 1858-1943 yılları arasında yaşadı. Tiyatro oyuncusu, yönetmeni, kuramcısı, eleştirmeni. Birkaç turne ziyaretinden sonra 1913'te o dönemin belediye başkanı Cemil Paşa'nın (Topuzlu) çağrısıyla İstanbul'a geldi, hem konservatuvar hem uygulama sahnesi olan Dârülbedayi-i Osmani'nin (sonra Şehir Tiyatroları adını aldı) kuruluşunda başı çekti. 1914'te savaş başlayınca İstanbul'dan ayrıldı ama tiyatro anlayışının etkisi hemen hemen 1960'lara kadar sürdü. (G.T.)

Arndt, Fritz (1885-1969) Hamburg'da doğdu. Kimya eğitimini sırasıyla Cenevre, Berlin ve Freiburg'da yaptı. 1908'de Freiburg Üniversitesi'nden diploma aldı. Çeşitli üniversitelerde çalıştıktan sonra 1912'den 1915

yılına kadar Breslau Üniversitesi'nde görev yaptı ve orada doçent oldu. Arndt 1915 yılında İstanbul'da Dârülfünun'da görevlendirilen Alman öğretim üyelerinden biri olarak Umumi ve Anorganik Kimya kürsüsünü kurdu, burada 1915'ten sonra kısa sürede tecrübi kimyayı getirmeyi amaçlayarak, 1917 yılı sonbaharında "Yerebatan Kimya Enstitüsü" veya o zamanki adıyla "Kimya-yı Gayr-ı Uzvi ve Kimya-yı Sınai Dârülmehsisi"nin oluşmasına öncülük etti. Ayrıca yardımcı Fazlı Faik Bey'in de desteği ile kısa sürede 3 kitap yayımladı. Birinci Dünya Savaşı sonunda, 1918'de diğer Alman öğretim üyeleri ile birlikte ülkesine döndü. 1915'te Dârülfünun'a kimya dalları için von Hoesch (anorganik kimya) ve Fester (Sanayi Kimya) de geldi, ancak onların belirli bir başarıları olmadı. Arndt 1933'te Hitler rejiminden kaçarak önce İngiltere'ye gitti; Oxford Üniversitesi'nde bir sene profesörlük yaptıktan sonra Üniversite Reformu'nda Türkiye'ye davet edildi. Daha önce de Türkiye'ye gelmiş ve Türkçe öğrenmiş olan Arndt geldiği seneden itibaren derslerini Türkçe olarak vermeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1940'larda Balkanlar'a inen Alman tehlikesi karşısında Türkiye'den kaçan birçok arkadaşının aksine korunmak için Türk vatandaşlığına geçti (1941).

1934-1955 yılları arasında Arndt, Anorganik ve Organik Kimya kürsülerinin aynı çatı altında toplandığı Umumi Kimya Enstitüsü'nün direktörü olarak ders vererek, laboratuvar araştırmalarını ve öğretimi başarı ile idare etti. 1955'te 70 yaşını doldurduğu için emekliye ayrılarak Hamburg'a gitti. Bilimsel katkıları sebebiyle Arndt çeşitli kurumlarca onurlandırılmış, ayrıca İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi tarafından da 80. Doğum Yılı vesilesiyle kendisine 1965'te "Fahri Doktorluk" payesi verilmiştir. Arndt 1969'da 84 yaşında iken Hamburg'da öldü.

Arndt 1911'den itibaren önemli araştırmalar yapmış özellikle 1923-1924 ile 1926 yıllarında teorik kimya açısından dikkat çeken bilimsel katkılar gerçekleştirmiştir. Türkiye'de uzun süreli bir değerlendirmede genelde olumlu kabul edilen bir etkisi olmuştur. Bu açıdan 1933 yılında gelen yabancı hocalar içinde Türkiye'yi benimsemiş ve en başarılı olanlarından biridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Arndt, iki defa İstanbul Üniversitesi'nde kimya hocalığı yapmıştı, önce resmen Alman hükümeti görevlisi olarak 1915-1918'de, daha sonra siyasi açıdan tam aksi yönde Almanya'dan kaçarak 1934-1955 yılları arasında çalışmıştır, erişebildiğimiz kadarıyla bu ilginç deneyi yaşayan tek kişidir.

Kaynak: H. Widman *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Eklerle çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, 2bs. Kabalcı Yay. İstanbul 2000 (Bu kitapta 1915'te "Müderis Arndt Bey" olarak yaşadıklarını dile getiren anıları mevcuttur). (A.K.)

Ash, John 1948 yılında İngiltere'nin Manchester kentinde doğdu. Şair ve yazar. Uzun bir süre New York'ta yaşadktan sonra 1995 yılında İstanbul'a geldi, Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı. Türkiye'de kaldığı süredeki izlenimlerini *The Anatolikon* adlı kitabında şiirleştirdi. Şu sıralar, Türkiye'yi tanıtıcı bir kitap hazırlıyor. (G.T.)

Aster Ster, Ernst von Ord. Prof. Dr. (1880-1948) Von Aster 1880'de Berlin'de doğdu. Parlak bir eğitim döneminden sonra 1920'de Giessen Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü oldu. Ünlü *Felsefe Tarihi* eserini yazdı, bu eser başka dillere aktarıldı. Türkiye'ye gelmeden önce *Fransız İhtilalinin Sosyal Tarihi* adlı eseri M. Nermi tarafından çevrilmişti (1927).

1933'ten sonra bir süre İsveç'te, 1936'dan sonra ise ölene kadar İstanbul Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. 1948'de tatil için gittiği İsveç'te öldü. Musevilikle ilgisi olmayan fakat Sosyal Demokrat Parti taraftarı olan von Aster, daha 1933'te Giessen'deki görevinden alındı. İstanbul'a çağrılışından önce zamanını kısmen Almanya'da, kısmen de İsveç'te geçiriyordu. Onun İstanbul'a çağrılışı ve oradaki çalışmalarıyla ilgili olarak kendisi de İstanbul'da mülteci olarak çalışan Pedagoji Profesörü Wilhelm Peters, eski dostluğuna dayanarak şunları yazar: "Almanya'da takibe uğrayan profesörü misafir olarak kabul eden İngiltere'ye von Aster'in çağırılması tasarısı sırf garip bir tesadüf yüzünden gerçekleşemedi. O sırada İstanbul Üniversitesi tarafından davet edilen, Berlin'de 'Müspet İlimler Felsefesi' eski profesörü Hans Resichenbach'ın yanında von Aster de felsefe tarihi okutacaktı. İki yıl sonra 1938'de Reichenbach ABD'ye gidince, von Aster sistematik felsefe derslerini ve onun vazifelerinin önemli bir kısmını da üzerine aldı ve bölümü şekillendirdi. Hukuk Fakültesi'nde Hukuk felsefesi dersleri verdi. Böylece von Aster İstanbul Üniversitesi'ndeki yabancı profesörler arasında hemen hemen en verimlilerinden biri oldu. Üniversitenin içinde ve dışında geniş çevrelerde çok dikkati çeken birçok konferans verdi. "H. Z. Ülken *Çağdaş Türk Düşüncesi* adlı ünlü kitabında von Aster'in çalışmalarını ele alarak şöyle yazar: "1936'da İstanbul Üniversitesi'ne gelen tanınmış felsefe tarihçisi Ernst von Aster 1948'deki ölüm tarihine kadar bu kürsüyü işgal etti. Türkçe olarak *Bilgi Teorisi ve Mantık, Felsefe Tarihi* adlı iki eser bıraktığı gibi üniversitede birçok konferans verdi; bunlar *Üniversite Konferansları* kitaplarında ve Z. F. Fındıkoğlu'nun *İş* dergisinde yayımlanmıştır."

Bugün de yayını süren ve akademik olarak konusunda tek olan *Felsefe Arkivi* adlı dergi onun gayretiyle kurulmuştur; ilk yayımcısı ola-

John Ash.

Ernst von Aster'in Cumhuriyet gazetesinde çıkan ölüm haberi.

rak onun imzasını taşır. (1945'ten itibaren çıkmaya başlayan dergiyi yayınlayanlar: E. von Aster, W. Kranz, Macit Gökberk, Takiyettin Mengüşoğlu, Mazhar Şevket İpşir.) Bu dergi günümüzde de başka bir kurul tarafından çıkarılmaktadır. Von Aster'in çevirmeni ve seçkin öğrencisi olan Macit Gökberk, daha sonra onun kürsüsünün yönetimini üzerine aldı. Von Aster'in öğrenci çevresi uzun yıllar felsefe dalında etkili oldu.

Kaynaklar: *Felsefe Arkivi*'nin Ernst von Aster için anma sayısı (Cilt II, Sayı:3, İstanbul 1949), burada özellikle: W. Kranz; "E. v. Aster'in Kişiliği", M. Gökberk, "E. von Aster'in Felsefedeki Yeri", W. Peters; "von Aster'le ilgili anılar" ve von Aster'in yazılarının Türkiye'de yayımlananlarının da içinde olduğu toplu bir kaynakçası mevcuttur. Ayrıca Aslan Kaynardağ İstanbul Üniversitesi'ndeki Alman Felsefe Profesörleri hakkında önemli bilgiler içeren çeşitli incelemeler yayımlamıştır. (A.K.)

Auerbach, Eric 1892-1950 yılları arasında yaşadı. 1936-1948 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde Roman Filolojisi'nde (sonradan Fransız Filolojisi adını aldı) dersler verdi, ünlü kitabı *Mimesis*'i yazdı. (G.T.)

Baldwin, James (Arthur) (1924-1987) Amerikalı roman, deneme ve oyun yazarı. Ortaöğreniminin ardından çeşitli işlerde çalıştı, bu arada kendi kendini eğitti. NewYork'ta edebiyat çevrelerine girdi. 1948'de ABD'den ayrılarak sekiz yıl Paris'te kaldı. 1957'de, ülkesine dönüşünden sonra insan hakları mücadelesine etkin biçimde katıldı. *Go Tell it on The Mountain* (*Git Onu Dağlarda Söyle*), *Giovanni's Room* (*Giovanni'nin Odası*), *Another Cauntry* (*Kara Yabancı*) gibi romanlarıyla, denemeleri ve oyunları büyük ün kazanan Baldwin, 1960-1984 yılları arasında sık sık Türkiye'ye geldi. Ülkesindeki ırkçı baskıları dile getirdiği *Blues for Mister Charlie* (*Mister Charlie İçin Şarkılar*) ve *Tell Me How Long the Train's Been Gone* (*Söyle Bana Ne Zaman Gitti Tren*) adlı eserlerini İstanbul'da kaleme aldı. John Herbert'in *Of Fortune and Men's Eyes* adlı oyununu 1970 yılında Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nda *Düşenin Dostu* adıyla sahneye koydu. (A.C.)

Béla Bartók.

Bartók, Béla (1881-1945) Folklorik araştırmalarıyla yirminci yüzyılın en önemli bestecilerinden. 1936'da Ankara'ya gelmiş; bir süre Osmanlıya ilçesinde halk ezgilerini dinlemiş, notaya aktarmış. Türk halk ezgilerini kullanma şekli ile bizim bestecilerimize örnek oluşturmuş; Saygun ile yaptığı çalışmalar Macar Akademisi tarafından ortak bir kitap halinde basılmış. (E.İ.)

Bean, George Ewart 1903-1977 yılları arasında yaşadı. 1944'te İstanbul Üniversitesi'nde klasik filoloji dersleri vermeye başladı. 25 yılı aşkın bir süre bu derslerini sürdürürken bir yandan da Türkiye'yi dolaşmaya, Anadolu Antik Çağ arkeolojisi için kaynak olan yapıtlar vermeye başladı. Uzun boyu, çok iyi konuştuğu Türkçesi ve sıcak tavrıyla Ege köylerinde "Bin Bey", "Uzun Bey" olarak tanındı. *Aegean Turkey, Turkey's Southern Shore, Turkey Beyond the Meander* adlı kitapları bilimsel yazılarından daha fazla tanınmasını sağladı. (G.T.)

George Ewart Bean, çalışmaları sırasında Gerga'da.

Belling, Rudolf (1886, Berlin – 1972, Münih) Çağdaş yontu sanatının öncülerinden, Alman yontucu. 1936'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nü yönetmesi için Türkiye'ye çağrıldı; bunun yanı sıra 1949 yılından başlayarak İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde "modlaj" dersleri vermiştir. Türkiye'de yontu sanatının gelişmesine büyük katkıda bulunmuş bir sanatçıdır. Ülkemizde gerçekleştirdiği başlıca yapıtlar: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi bahçesindeki İnönü yontusu (1940) ve İstanbul Taksim gezisi için tasarlanan ama sonunda Maçka'ya dikilen İnönü Anıtı'dır (1943-44). (S.R.)

Benveniste, Emile (Halep, 1902 – Paris, 1976) Genel dilbilim alanında isim yaptı. Yapısalcı dilbilime katkıları, yapısalcı eleştiride de etkisini gösterdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkesinden kaçtı. İstanbul Üniversitesi'nde verdiği dilbilim dersleriyle pek çok akademik ve yazarın gelişimine destek oldu. (G.T.)

Berger, Karl (d.1894) Macar kemancı. 1920'de Türkiye'ye geldi. Saray'da başladığı derslerini özel olarak sürdürdü. Necdet Remzi Atak, Bülent Tarcan, Nadir Nadi, Ayla Erduran'ı yetiştirdi. (E.İ.)

Berggren, Pehr Vilhelm (Guillaume) (1835, Stockholm – 1920, İstanbul) İsveçli fotoğrafçı. Berlin'de fotoğrafçılık eğitimini aldı. Çeşitli ülkelerde yaptığı çalışmaların ardından 1866'da İstanbul'a yerleşti ve bir fotoğraf stüdyosu açtı. Anadolu'da ve İstanbul'da fotoğraf çekimleri yaptı. 19. yüzyıl sonrası Osmanlı dünyasını belgeleyen birkaç önemli fotoğrafçıdan biri oldu. İstanbul'da yaşamasına karşın İsveç uyruğundan ayrılmayan ve İsveç Kraliyet Resmî Fotoğrafçısı unvanını taşıyan Berggren, ölümünde Feriköy Protestan Mezarlığı'na gömüldü. (S.R.)

Bochmann, Paul Martin (d.1914) Alman çellist. 1952-1960 arasında Ankara Devlet Konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı; Ali Doğan gibi önemli çellistlerimizi yetiştirdi. (E.İ.)

Bonatz, Paul Bonatz Bonatz'ın uzun Türkiye kariyerini başlatan sebepler Jansen'i buraya taşıyan ideolojik tercihlerle örtüşmektedir. Anıtkabir'in tasarımı için açılan yarışmaya jüri üyesi olarak günün resmi ideolojisi çizgisinde olan Bonatz atanır –ki Bonatz'ın tarihselci ve Nasyonal Sosyalist kimliği nedeniyle yarışmaya sadece Türkler, İtalyanlar ve Almanlar katılmıştır. Bonatz, daha sonra yarışmanın galibi olan Emin Onat ve Orhan Arda'nın projelerini geliştirme kurulunun başına geçti. "Yüce Beyfendi" statüsüyle Türkiye'de alternatifi olmadan ve hiçbir eleştiriye uğramadan 1955'e kadar birçok yapı inşa etti. (U.T.)

Böhm, Frieda (d.1900) Avusturyalı koloratur soprano. 1938'den sonra Ankara'ya yerleşti; 1956'ya dek ADK'de şan öğretmenliği yaptı; Belkıs Aran, Atıfet Usmanbaş, Ferhan Onat gibi şancıları yetiştirdi. (E.İ.)

Braun, Hugo (1881-1963) 1881'de Prag'da doğdu. Başarılı bir eğitim döneminden sonra akademik kademleri geçti, 1933'e kadar Frankfurt/M Üniversitesi'nin Hijyen Enstitüsü'nün Bakteriyoloji Bölümü Profesörü idi. Mülteci olarak geldiği Türkiye'de 1933'ten 1950'ye kadar İstanbul Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji, Salgınlar Bilgisi ve Parazitoloji Enstitüsü Direktörü olarak büyük başarı ile çalıştı.

Kendisi Almanya'da iken önemli bilimsel katkılar gerçekleştirmişti. Türkiye'de de aynı atılıma çalıştı. 1950'de Almanya'ya dönmesi dolayısıyla yapılan bir konuşmada şöyle denmişti: "Braun, İstanbul Üniversitesi'nde çok güzel anılar bırakmıştır. Çalışkanlığı, ciddiyeti, nezaketi, dürüstlüğü ve samimiyetinin örnek nitelikte olduğunu hiç kimse yadsıyamaz. O bize yalnız bilim alanında değil, çalışma yöntemi konusunda da çok şeyler vermiştir." Braun Türkiye'ye bütün kalbiyle bağlanmıştı. Bunun güzel bir kanıtı aşağıdadır. 1959 tarihli bir mektubunda eski çalışma arkadaşı Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam'a şunları yazıyordu: "*Geri çevrilme durumunda bile yani Alman resmi makamlarının yolculuk masraflarını üstlenmemesi halinde masraflarımı kendim karşılayarak Verem Savaş Derneği'nin kongresine geleceğim, çünkü ikinci vatanımı dünya gözüyle tekrar görmek ve bütün Türk dostlarım ve meslektaşlarımla konuşmak için büyük bir gereksinim içindeyim.*"

Braun Türkiye'de hiç kuşkusuz mevcut olan mikrobiyoloji dalına bilimsel bir nitelik kazandırmış, uzmanlar yetiştirmiş ve faydalı olmuş bir kişidir. Braun'ın Türkiye'deki çalışmaları hakkında eski çalışma

arkadaşı E. K. Unat önemli tespitler ve incelemeler yayımlamıştır. Bunlar Türk Mikrobiyoloji tarihi açısından da önemli araştırmalardır.

Kaynaklar: Önce 80. yaşı dolayısıyla (E. K. Unat: "Ord. Prof. Dr. Hugo Braun 80 Yaşında", *İst. Tıp. Fak. Mec.*, 24: 333-335, 1961) daha sonra vefatında ("Ord. Prof. Dr. Hugo Braun, 1881-1963", *İst. Tıp Fak. Mec.*, 26: 445-449, 1963), nihayet son olarak vefatının 10. yılı dolayısıyla yazdığı bir makalede hocasının bütün yayınlarını derlemiştir ("Ölümünün 10. Yılında Ord. Prof. Dr. Hugo Braun'u Hatırlayış", *Cerrahpaşa Tıp Fak. Derg.*, 4: 299-310, 1973). Ayrıca Enstitü'nün çalışmaları hakkında da bir araştırma yayımlamıştır ("İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji, Parazitoloji ve Salgılar Bilgisi Enstitüsü Tarihçesi", *Türk Tıp Âlemi*, sayı 5: 48-68, 1971). (A.K.)

Brauner, Leo (1898-1974) L. Brauner 1898'de Viyana'da doğdu. Eğitimi Viyana'da yaptı. 1916-1918'de Birinci Dünya Savaşına katıldı. Doktorasını İena'da yaptı; 1922-1929'da ve 1932'den itibaren Jena Üniversitesi Botanik profesörü oldu, 1933'ten sonra mülteci olarak İstanbul Üniversitesi'nde Botanik profesörü olarak, Heilbronn'la birlikte uzun süre modern bir botanik eğitimi sürdürdü. 1955'te Münih Üniversitesi Botanik Enstitüsü direktörü oldu; 1966'da emekliye ayrıldı; 1974'te öldü.

Brauner, *Nebatların Metabolizma Fizyolojisi*, *Nebatların Büyüme ve Hareket Fizyolojisi*, *Tohumla Bitkilerin Sistematiği*, *Kriptogramların Sistematiği ve Evrimi*, gibi önemli konularda yayınlar yaptı. Ayrıca Fen Fakültesi dergisinde incelemeleri çıktı. Hailbronn, Kosswig'le birlikte çağdaş bir doğa bilimleri öğretim ve araştırmasının temelini attı. Genç bir öğretim üyesi kuşağı yetiştirdi.

Kaynaklar: Yusuf Vardar: Prof. Brauner'in ardından, *Biyoloji Dergisi*, sayı 25: 1-3, 1975; A. Baytop, E: Ord. Prof.Dr. Leo Brauner'in I.Ü.'deki bilimsel çalışmaları, *Tıp Tarihi Yıllığı*, Cilt 4., s. 74-86, 1997. (A.K.)

Camozzo, Adolfo (d.1910) İtalyan orkestra ve koro şefi. 1949'da Ankara'ya geldi. Ankara Devlet Operası'nın korosunu üstün bir düzeye çıkardı. (E.İ.)

Derwall, Jupp (1927-) Alman Ulusal Futbol Takımı ve Galatasaray'ın eski teknik direktörlerinden Alman futbol adamı. İsviçre ve Almanya'da futbolculuk kariyerinden sonra, 1970-78 yılları arasında Alman Ulusal Takımı'nın patronu Helmut Schoen'ün yardımcılığını yaptı. 1978'de Schoen ayrılınca onun yerine getirildi. Görevi boyunca 23 maçta yenilgi görmedi. Ayrıca, 1978-84 yılları arasında Alman Ulusal Takımı'nın oynadığı 67 maçlık seride 45 yengi, 11 beraberlik ve 11 yenilgi ile Alman futbol tarihinde yüzde 67'lik bir yengi oranı elde eden tek tek-

Ernst Diez

nik direktör olmayı başardı. Bu sürede 1980 yılında Avrupa ve 1982'de Dünya Kupası'nı kazanan Derwall, 1985-87 yılları arasında da İstanbul'da Galatasaray'ın teknik direktörlüğünü yaptı ve takımın 1986/87 yılında şampiyon olmasında büyük bir rol oynadı. Bu ünlü ve deneyimli futbol adamının Türkiye'ye gelmesiyle Türk futbolunda bir canlanma dönemi başladı. (A.Ü.)

Diez, Ernst (Lölling, 1878 – Viyana, 1962) Avusturyalı sanat tarihçisi. Graz ve Viyana'da sanat tarihi öğrenimi gördü. Viyana ve Berlin müzelerinde uzman olarak çalıştı. 1943'te davet üzerine İstanbul'a gelerek Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi Kürsüsü'nü kurdu. Araştırmalarını Türk sanatı üzerinde yoğunlaştırdı. Bu dönemin ürünü olan *Türk Sanatı* adlı eseri 1946'da yayımlandı. 1948'de Viyana'ya döndü ve ölümüne kadar orada yaşadı. Cumhuriyet dönemi Türk sanat tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilir. Diğer yapıtları arasında *Alt-Konstantinopol* (1920) ve *Karaman Devri Sanatı* (1950) başta gelmektedir. (E.İ.)

Dumézil, Georges (1898-1986) Fransız filolog, dinler tarihi, mitoloji ve eski edebiyat alanlarında yaratıcılığını kanıtlayan yapıtlarla, özellikle Hint-Avrupa kökenli çeşitli toplumların tarihsel süreç içerisindeki egemen mantaliteri 8 ideolojileri ve toplumsal yapıları arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmıştır. Eski Yunanca ve sanskritçe öğrenen Dumézil, Paris Ecole Normale Supérieure'ü bitirdikten sonra 1920 yılında lise öğretmenliğinin yanı sıra doktora çalışmalarına başladı. Hint-Avrupa uygarlıklarının karşılaştırmalı mitolojisi üzerinde derin araştırmalar yapan ve dünyaya açılan Dumézil, Cumhuriyet yönetiminin çağrısı üzerine geldiği İstanbul Dârülfünunu'nda 1925-31 yılları arasında dinler tarihi okuttu. Atatürk'ün laiklik konusundaki reform hazırlıkları çerçevesinde Türkiye'ye gelen ve aralarında Osmanlıca, Kazakça, Çerkezce de olmak üzere yaklaşık 30 dil bilen bu ünlü filologdan, engin deneyimleri nedeniyle Türk dilinin canlandırılması çalışmalarında da yararlandı. Dumézil daha sonra 1931-33 yıllarında İsveç'te Upsala Üniversitesi'nde dersler verdikten sonra ülkesine döndü. 1935 yılında Ecole Pratique des Hautes Etudes'de çalıştıktan sonra 1938 yılında Collège de France'da kendisi için açılan Hint-Avrupa uygarlığı kürsüsünün başına getirildi. Bu ünlü okuldaki derslerinin yanı sıra ABD'nin kalburüstü üniversitelerinde de misafir profesör olarak çalıştı. Hint-Avrupa toplumlarını ortak noktalarını dinsel yaşam, asker-

lik ve üretim uğraşları olarak “üç işlevli” bir ideolojik yapılanmada gören Dumézil, aynı işlevlerin Latin kökenli Roma ve Germen kökenli Kuzey Avrupa toplumlarında da var olduğunu kanıtladı. Dumézil, fırsat buldukça Türkiye’yi de ziyaret etti. Özellikle Kafkaslar’dan gelip Bursa Manyas yöresinde yerleşen Ubıhların anadilini bilen hayattaki son üyesiyle de karşılaştırmalı filolojik çalışmalarını sürdüren Dumézil 1978 yılında Fransa’nın en saygın kültür kuruluşlarından Académie Française’in üyeliğine seçildi. Masal, efsane, edebiyat, hukuk ve felsefe alanlarını da kapsayan önemli araştırmaları arasında *Ölümsüzlük Şöleni* (1924), *Hint ve Avrupa Tanrıları* (1952) ve *Konuşan Apollon ve Öbür Denemeler* (1982) gibi, Türkiye’deki çalışmaları sonucunda kaleme aldığı *Laz Masalları* (1937), *Ubıhların Masal ve Efsaneleri* (1959), *Ubıh Dili: Betimlemeli ve Karşılaştırmalı Araştırmalar* (1975) yer almaktadır. (A.Ü.)

Eberhard, Wolfram (1909-1989) Potsdam’da (Berlin) doğdu. Sağlam bir antropoloji sinoloji eğitiminden sonra Ferdinand Lessing’in öğrencisi oldu (Lessing daha 1930’larda Çin sembolleri üzerine incelemeler yayımlamış ve çevresini etkilemişti). 1934-1935 yılında Pekin Üniversitesi kadrosunda yardımcı öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1936 yılına kadar Çin’de araştırmalar yaptı. 1937 başlarında Leipzig’deki Halk Sanatları Müzesi, Uzak Doğu Bölümü Müdürlüğü’ne atandı. Aynı yıl içinde Türkiye’de görev yapması için kendisine yapılan teklifi kabul ederek o esnada bulunduğu Çin üzerinden doğruca Ankara’ya geldi ve DTCF’de çalışmaya başladı.

Burada kısa bir hatırlatma yapmak gerekiyor. Bilindiği gibi o yıllarda İstanbul Üniversitesi Reformu (1933) gerçekleşmiş ve Hitler Almanyasını terk etmeye zorlanan pek çok bilim adamı Türk üniversitelerinde görev almışlardı. Bu arada Ankara’da aynı atılım yönünde Ziraat Enstitüsü (1933), Devlet Konservatuarı (1936) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştu (1936). Bu fakültede yer alan Sinoloji Enstitüsü direktörlüğüne önce A.von Gabain getirilmişse de daha çok Orta Asya tarihi ile meşgul olan Gabain bu görevden ayrılmak istemiştir. İşte bu ortamda Almanya’daki ünlü sinologların tavsiyesi ile Eberhard, Sinoloji Enstitüsü’nün başına atandı, ancak mülteci statüsünde değildi. Onunla birlikte DTCF kadrosuna üç mülteci Alman hoca daha atandı. Bunlar Landsberger (Asuroloji), Güterbock (Hititoloji), Ruben (Hint dilbilimcisi)’di.

Eberhard insan ilişkilerinde çok nazik bir kişiydi. Ankara’da olduğu kadar İstanbul’da da F. Köprülü, Z.V. Togan, Ş. Günaltay ve Orta Asya Türk Tarihi ile ilgili uzmanlarla ilişkiye girdi. Yurt içinde ve dışında arka arkaya yayınlar yapan bu genç bilim adamına belirli bir çevre ilgi duymaya başladı. Yine bu yıllarda büyük bir çeviri atılımı gerçekleşmekteydi. Eberhard, M.E.B. Çeviri Çin Klasikleri Bölümü’nü kurdu ve ilk eserleri çevirerek yayımladı. Büyük aşamalar gerçekleşiyor, kısaca Türkiye’de Sinoloji’nin atılım dönemi yaşanıyordu.

Türkiye’de 1946 yılında büyük değişimler olmaktadır yine aynı yıl yeni üniversite yasası çıktı (ünlü 4936 sayılı özerklik yasası). Bu ortamda Ankara Üniversitesi kadrosundan bazı öğretim üyelerinin çıkarılması isteniyordu. Uzun tartışmalardan sonra en pratik yol olarak bu kişilerin bütçe kanunundaki kadrolarının kaldırılması yöntemi uygulandı. Bu arada bazı kıskançlıklar ve çağdışı çekememezlikler sonucu Eberhard ve yukarıda adı geçen 3 hoca da açığa alındı. (Bu dönemle ilgili bilgi için bkz. M. Çelik: *Üniversitede Cadı Kazanı 1948 DTCF Tasfiyesi*, Pertev Naili Boratav’ın savunması, İstanbul 1998. Ayrıca bkz. N. Berkes: *Unutulan Yıllar*, İstanbul 1997.) Hepsi birlikte –ne gariptir ki– derhal ABD’ye çeşitli üniversitelere gittiler. Eberhard da 30 yıl sürekli öğretim üyeliği yapacağı Berkeley Üniversitesi’ne yerleşti. Orada sürdürdüğü parlak bir meslek hayatı sonucunda 1978 yılında emekli oldu ve 15.08.1989 tarihinde Amerika’da öldü.

Yukarıda hayat hikâyesini kısaca verdiğimiz Profesör Eberhard’ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki 1937-1948 yılları arasındaki çalışmalarını iki bölümde toplamak kabildir. Bunlardan birincisi 1935 yılında “Sinoloji Enstitüsü” adıyla kurulan bölümün başına geçtiği 1937 yılından itibaren gerçekleştirdiği eğitimidir. İkincisi yayınlarıdır. Eberhard büyük bir enerji ile o zamana kadar Türkiye’de hiç okutulmamış olan Çin dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili eğitimi başlatmıştır.

Sinoloji Enstitüsü’nde tertip edilen seminerler ve pratik çalışmalar bütün tarih bölümü öğrencilerinin dikkatini çekmekteydi. Eberhard’ın metodoloji ile ilgili çalışmaları özellikle Orta Çağ Türk Tarihi ile ilgili gençleri etkilemiş, ayrıca bu süre içinde birkaç kişiye doktora yaptırmayı da başarmıştır. Hemen ilave edelim ki bizde Masal bilim dalını Eberhard kurmuştur; 1953’te P.N. Boratav ile bastırıldığı kitap bu dalda temel eserdir.

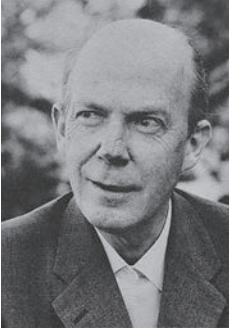
Eberhard'ın arkadaşları Sarah Allan ve Alvin P. Cohen tarafından hazırlanan hatıra kitabına dayanarak gerçekleştirilmiş kaynakçaya göre, yayınların toplam sayısı 635 adettir. Ancak bu tarihten sonra da Eberhard çalışmaya devam etmiştir; mesela yeni çevirdiğimiz *Simge*'ler kitabı 1983 tarihilidir. Bir Internet taraması bu tarihten sonraki yayınların varlığını da ortaya koymaktadır. Bu sonuca bakarsak Üniversite Reformu ile 1933'ten sonra Türkiye'ye gelen yabancı hocalar içinde hem idari hem bilimsel olarak bu düzeyde başarılı olan çok az kişi vardır.

Kaynak: W.Eberhard: *Çin Sembolleri*, Çev. A.Kazancıgil-A.Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000 (Bu eserin sonunda Eberhard'ın 670 yayınının tam kaynakçası mevcuttur). (A.K.)

Ebert, Carl (1887-1979) Alman tiyatro ve opera yönetmeni, oyuncu. 1938-46 arasında Ankara Devlet Operası'nın tiyatro ve opera bölümlerini kurdu. Tabikat sahnesinde birçok oyun yönetti. Modern Türk tiyatro ve operasının kuruluşunda önemli bir rol oynadı. (E.İ.)

Eckstein, Albert (1891-1950) Alman tıp doktoru. 1932'de ordinaryüs profesör oldu. 1935'te Nazilerin iktidarıyla birlikte görevinden alındı. Ankara hükümetinin çağrısını kabul ederek Aralık 1935'te Türkiye'ye geldi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde konuk öğretim görevlisi oldu; çocuk hastalıkları kliniğini kurdu ve yönetti. Almanya'dan çok sayıda bilim adamının Türkiye'ye gelmesine önayak oldu. Anadolu'da çocuk hastalıklarını incelemek üzere uzun geziler yaptı. Türkçe kaleme alınmış üç tıp kitabı yazdı. Anadolu çocuklarının yarısının ölümüne neden olan noma hastalığını yarı yarıya azaltan bir antibiyotik tedavisi uyguladı. Fotoğrafa meraklıydı, Anadolu gezilerinde çok sayıda fotoğraf çekti. Bunlardan biri 1942 yılında çıkarılan 10 liralık banknotların üzerine basıldı. 1949'da Almanya'ya döndü. 1950'de Hamburg'da öldü. Külleri İngiltere'de Cambridge'te bulunuyor. (A.T.)

Egli, Ernst Arnold (1893-1974) Mimar. Maarif Vekaleti'nce danışman olarak çağrıldı. Sanayi-i Nefise Mektebi'nden Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüşme aşamasında Orta Avrupa/Bauhaus modelini uyarlayarak mimarlık bölümünün programlarını hazırladı. Modern mimari atölyesini açtı. Başlıca yapıtları Sayıştay Binası (1928-30), Ankara Konservatuvarı Binası, Ragıp Devres Villası vd. Aralıklarla Türkiye'de yirmi sekiz yıl çalışan Egli, Sinan üzerine önemini hâlâ koruyan bir kitap yazdı. (A.B.)

Gunnar Ekelöf.

Ekelöf, Gunnar (1907-1968) Yalnızca çağdaş İsveç şiirinin değil, modern Avrupa edebiyatının XX. yüzyıldaki en güçlü seslerinden biri. Derunî, koyu, ağır bir şiir yazısının peşi sıra sökülmesi güç bir yapıt ortaya koydu; Gongora'dan Mallarmé'ye süzülen *kapanık* bir söz gele-neğinin son temsilcileri arasında sayıldı.

Ekelöf, 1965 yılında eşiyle birlikte geldiği İstanbul'da ciddi bir "mistik kriz" geçirdi, oturup bir gece içinde, Balat'taki bir ayazmayı gezerken zihninde çakan şimşeğin etkisiyle, ünlü Dîvan'ının ilk kitabını yazdı. Öldüğünde, küllerinin Menderes Irmağı'na savrulmasını vasiyet etti, eşi vasiyetini yerine getirdi. Gürdal Duyar, Salihli'de sergilenen bir heykeliyle onu selamladı. Şiirleri Hüseyin Baş tarafından dilimize aktarıldı. (E.B.)

Erdmann, Kurt (Hamburg, 1901 – Berlin, 1964) İslam ve Ön Asya sanatı tarihçisi. Hamburg ve Tübingen'de Alman filolojisi, Marburg'da sanat tarihi öğrenimi gördü. Berlin Müzesi İslam Eserleri Bölümü'nde görev yaptı. 1938'de Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından İstanbul'a davet edildi. 1950-58 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Türk-İslam sanatı dersleri verdi. Bu dönemde Türk sanat tarihçiliğinin büyük atılım yapmasını sağladı. Başlıca çalışmaları arasında Anadolu Selçuklu kervansaraylarını incelediği *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* ile Türk halı-cılık sanatı üzerine yazdığı *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts* yer almaktadır. (E.B.)

Frank, Erich (1884-1957) 1884'te doğan Frank, 1933'e kadar Breslau Üniversitesi'nde profesör oldu ve yine orada Tıp Fakültesi'nde çalıştı. İç Hastalıklar Kliniği Direktörü olarak İstanbul'da en çok saygı duyulan Alman tıpçılardan biri oldu ve pek çok uzman ve binlerce öğrenci yetiştirdi. Bir hoca olarak öğrencileri ve asistanları tarafından sevilen ve hürmet edilen, meslektaşları tarafından saygı duyulan, ülkenin en büyük otoritesi, ulusun ileri gelenlerinden en küçük köylüye kadar aranan bir doktor olan Frank, 25 yıl boyunca çalıştığı bu yeni vatanında tıbbın gelişmesi ve tıp eğitimi üzerinde geniş çapta etkili oldu. Daha hayatta iken, efsanevi bir kişi haline gelmişti. R. Nissen de anılarında E. Frank'ın bilim ve tıp alanındaki önemine değiniyor ve şöyle yazıyor: "Klinikçi olarak Frank, her şeyden önce bir fen bilimcisiydi; teşhiste mükemmel, tedavide şüpheci kişiliği, o zamanlar yeni yeni üzerinde durulmaya başlanmış olan psikosomatik düşünce tarzıyla kolay kolay

yanıtlanamazdı. Çevresindekilerle arasında mesafe bırakan ve kişisel ilişkilere girmeyen tutumuna karşın, halk içinde etkisi pek büyüktü". 70. doğum yıldönümünde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası özel bir sayı yayımladı. (Ord. Prof. Dr. E. Frank'ın 70. Yaşının Şeref Sayısı, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, No:1, 1955). Frank, Türkçe olarak çeşitli kitaplar, araştırmalar ayrıca "Klinik İlmi" (İstanbul Contribution to Clinical Science) adlı meslek dergisini yayımladı. Frank 1957'de İstanbul'da öldü. Boğaz'da Rumelihisarı'nda toprağa verildi.

Frank'la beraber çalışan Arif İsmet Çetingil, uzun yıllar derslerini çeviren Nebil Bilhan, Hıfzı Bakım dışında, yanına asistan olarak giren Ferhan Berker, Nejat Harmancı, Remzi Özcan, Orhan Özcan, Orhan Ulutin, Ali Akmekçi, Mustafa Karaca (İzmir) vd. profesör olarak tıp fakültelerinde uzun süre çalışmışlardır. Ayrıca Frank'ın 25 seneye yakın hocalığı esnasında bu klinikte yetişen yaklaşık 40 uzman Türkiye'nin her yanına dağılmıştır. Türk Diyabetikler Cemiyeti her 2 yılda bir düzenlediği uluslararası seminerleri "Frank Konferansı" ile açmış, anısına son 20 yılda pek çok anma toplantısı yapılmıştır.

Frank kendisine bazı imkânlar sağlanmasına rağmen Türkiye'den ayrılmak istememiş, o zaman Aşağı Guraba diye adlandırılan bugünkü Vakıf Guraba Hastanesi içindeki Dahiliye Kliniğinde ölünceye kadar büyük bir özveri ile çalışmıştır.

Kaynak: H. Widman, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Eklerle çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, 2bs. Kabalıcı Yay. İstanbul 2000. (A.K.)

Freely, John (d.1920, New York) İkinci Dünya Savaşı'nda Pasifik'te, Güneydoğu Asya'da, Çin'de savaştı Oxford Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı; 1960'ta karısı ve üç çocuğuyla İstanbul'a geldi. Geliş o geliş! Hâlâ İstanbul'da, B.Ü'de Bilim Tarihi ve Astronomi dersleri veriyor ama herkes onu, İstanbul'u, Ege ve Akdeniz kıyılarını en iyi bilen adam diye tanıyor. İngilizce bilen Türkler bile İstanbul'u onun *Strolling Through Istanbul*'u ile dolaşıyor. Türkiye ile ilgili kitaplarını sıralasak, sayfa dolar! (G.T.)

Fromme, Hendrich (d.1919) Alman kontrbasçı. 1950'den sonra Türkiye'ye yerleşti. ADK'de kontrbas ve oda müziği dersleri verdi. İlhan Baran gibi birçok öğrenci yetiştirdi. (E.İ.)

Fruchtermann, Max (1852 – 1918) Yayımladığı İstanbul kartpostalları ile ünlene Fruchtermann Yüksekaldırım'da uzun yıllar çerçevci-

lik ve kartpostalcılık yaptı. 1895 yılının sonuna doğru İstanbul'un ilk kartpostal serisini bastı. Bastığı kartpostalların rağbet görmesi üzerine hem işlerini hem de kartpostal serilerini büyüten Max Fruchtermann I. Dünya Savaşı nedeniyle servetini ve eşini kaybetti. 1918 yılında içki komasına girerek öldü. Babasının adını taşıyan müessese oğul Pol Fruchtermann (öl. 1962) tarafından yaşatıldı. (E.N.İ.)

Fuchs, Traugott (d. 1906) Filolog, Alman Dili ve Edebiyatı uzmanı ve ressam. Nazi rejiminin yükselişi ve baskılar üzerine hocası Leo Spitzer ile birlikte 1934'te Türkiye'ye geldi. 1978 yılına kadar İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde sonra da Robert College'de çalıştı. Bir daha da Almanya'ya dönmedi. (A.B.)

Gelenbevi, Ren (d.1906) Fransız soprano. 1937'de İstanbul Belediye Konservatuvarı'na şan öğretmenleri olarak geldi, aynı zamanda İstanbul Şehir Operası'nda öğretmenlik yaptı.

Hegyei, H. (1863-1926) Macar piyanist. Liszt'in öğrencisi. 1887'den sonra İstanbul'a yerleşmiş. Saray orkestrasında çalmış, Konservatuvar'da öğretmenlik yapmış, konserler vermiş ve 39 yıl eğitici olarak hizmet etmiştir. (E.İ.)

Heilbronn, Alfred (1885-1961) Fürth'te (Bavyera) doğdu. Üniversite öncesi öğrenimini Fürth ve Nürnberg'de yaptıktan sonra, Münih'te Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nden 1910'da mezun oldu. 1914'te doçent, 1919'da profesör oldu ve 1923'te aynı üniversitenin Genetik Enstitüsü direktörlüğüne getirildi. 1932'de Hitler olayları dolayısıyla, Zürih'e geçmek zorunda kaldı; buradan Türkiye'ye davet edilerek, 1933 Üniversite Reformu ile yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü direktörlüğüne atandı. Almanya'da bitki fizyolojisi ve genetikle ilgili yaptığı araştırmalarla bu alanda önemli katkılarda bulundu.

Heilbronn bu görevine Ekim 1933'te başladı. 1960 yılına kadar Türkiye'de kalan Heilbronn, 1955'te yaş haddinden dolayı emekliye ayrıldı. Bundan sonra sözleşmeli olarak üniversite çalışması devam eden Heilbronn, 1960'ta Almanya'ya dönerek, Münster Üniversitesi Botanik ve Genetik Enstitüsü şeref profesörlüğüne tayin edildi. 17 Mart 1961'de Münster'de öldü.

Heilbronn, Ekim 1933'te Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra ilmi faaliyetine başlamıştır. Reformdan sonra Fen Fakültesi'nde iki botanik enstitüsü kurulmuştur. Bunlardan birisi Umumi Nebatat

Enstitüsü'dür ve direktörü Prof. Dr. Brauner'dir. Bu enstitü, Bitki Sistematigi, Bitki Anatomisi ve Bitki Fizyolojisi dallarını üstlenmiş ve bu şekilde daha ziyade Biyoloji öğrencilerine hitap etmiştir. İkincisi, Heilbronn'un direktörü olduğu Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü'dür. Aslında Bitki Biyolojisi ve Genetik konuları, Heilbronn'un vâkıf olduğu konulardır. Heilbronn Botanik ve Farmakognozi alanlarının temeli olan floristik çalışmalara hemen başlamış, bunun için öğrencileri ve asistanları ile birlikte, İstanbul yakınlarına, Anadolu'ya botanik gezileri düzenlemiş, bitki örnekleri toplamış, Türkiye florasını tanımaya ve çalışma arkadaşlarına da tanıtmaya çaba göstermiştir. Bu çalışmaları yanında botanik enstitüsünde bir herbaryumun temelini atmıştır. Heilbronn Biyoloji binasının etrafındaki araziye bir botanik bahçesi şeklinde düzenlemiş, bahçenin verimli bir şekilde gelişmesini temin etmek için büyük çaba göstermiştir.

Heilbronn Türkiye'de Botanik biliminin gelişmesine önemli katkıları olmuş düzeyli dersleri ile faydalı olmuş bir kişidir. Türkiye'de çalıştığı süre içinde 7 kitap yazmış, 25 dolayında araştırma gerçekleştirmiş ve 11 kişiye doktora yaptırmıştır. Genel hatları ile yaşamının 35 yılını verdiği memleketimize olumlu katkıları olan bir kişidir.

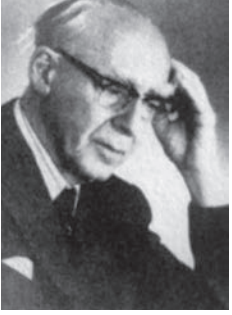
Kaynaklar: A. Baytop: "Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un (1885-1961) İstanbul Üniversitesi'ndeki Bilimsel Faaliyetleri", *Marmara Üniversitesi Eczacılık Dergisi*, 10(1), 51-66, 1994. Genel Botanik için bkz. H. Widman *Atatürk ve Üniversite Reformu* Eklerle çev. A. Kazancıgil - S. Bozkurt, 2bs Kabalcı Yay. İstanbul 2000. (A.K.)

Hidalgo, Elvira de (1892-1980) İspanyol soprano. 1946'da ADK'ye şan pedagogu olarak geldi; Suna Korat, Leyla Gencer, Ferhan ve Doğan Onat gibi isimlere öğretmenlik yaptı. (E.İ.)

Hindemith, Paul (1895, Hanau – 1963, Frankfurt am Main) 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli Alman bestecilerinden ve müzik kuramcılarından. Schoenberg'in oniki ton müziği okuluna karşı çıktı ve geleneksel tonalitenin genişletilmesine dayanan bir armoni sisteminin ilkelerini ortaya koydu. 1935 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kuruluş çalışmalarına katılmak üzere Türkiye'ye davet edilen Hindemith, Konservatuvar Ana Yönetmeliği'ni hazırlamış, 40'lı yıllara dek bu okulda ders vererek çok sayıda öğrenci yetiştirmiş ve ülkemizde Batı çizgisinde bir müzik eğitim sisteminin kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur. (S.R.)

Paul Hindemith

Ernst Eduard Hirsch

Hirsch, Ernst Eduard (1902-1985) Alman Hukukçu. Nazilerin iktidara gelmesinin ardından Musevi kökeni nedeniyle Üniversiteden ayrılmak zorunda kalan Hirsch, Türkiye’de önce İstanbul sonra da Ankara üniversitelerinde uzun yıllar ders vermiş, yetiştirdiği öğrencilerin yanı sıra Türk hukuk sisteminin geliştirilmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. 1924 yılında Giessen Üniversitesi’nde işletme hukuku dalında doktorasını tamamlayan Hirsch, daha sonra yargıçlığa yöneldi. Hitler’in başa geçişinin ardından yargıçlık görevinden ayrılan Hirsch, 1933-43 yılları arasında İstanbul’da Ticaret Hukuku dersi verdi. Hirsch, 1941 yılında çıkarıldığı Alman Vatandaşlığının ardından 1943’te Türk uyruğuna geçti. Aynı yıl, yeni kurulan Ankara Üniversitesi’nin daveti üzerine başkente taşınan Hirsch, Hukuk Fakültesi’nde Ticaret Hukuku, Hukuk Sosyolojisi dersleri verdi. 1946 yılında hükümetin Üniversite Reformu çerçevesinde hazırladığı Üniversiteler Yasası’na ışık tutan bir ilkeler raporu hazırladı ve sundu. Ayrıca, yeni bir Ticaret Yasası Taslağı’nı kaleme aldı. 1953 yılında yeniden Almanya’ya dönen Hirsch, 1955’e dek Berlin Hür Üniversitesi’nde rektör olarak görev yaptı. 1964-66 yılları arasında da aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi’nde dekanlık yapan Hirsch, 1968 öğrenci olaylarının ardından emekliliğini istedi; Freiburg’a yerleşti ve ölünceye dek bu kentte yaşadı. Gerek Berlin, gerekse Freiburg yıllarında Türkiye’deki hukuk gelişmelerini yakından izleyen Hirsch, Türkiye’deki dönemlerinde olduğu gibi Türk Hukuk öğrencileri ve öğretim üyeleriyle de her zaman yakın ve sıcak ilişkilerini korudu. Ölünceye dek Türk vatandaşlığından da ayrılmayı düşünmeyen bu saygın bilim adamının başlıca yapıtları arasında *Ticaret Hukuku Dersleri*, 1939; *Deniz Ticareti ve Sigorta Hukuku*, 1942; *Fikri ve Sınai Haklar*, 1948; *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 1949; *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1966 bulunmaktadır. Ayrıca adeta bir tarihi belge niteliğini taşıyan anılarını, *Hatıralarım: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi* başlığıyla yazmayı da ihmal etmemiştir. (A.K.)

Holzmeister, Clemens (1886-1983) Dünyaca ünlü Avusturyalı mimar. Viyana Güzel Sanatlar Akademisi, Düsseldorf Devlet Sanat Akademisi gibi, Avrupa’nın ünlü kurumlarında mimarlık dersleri verdi. 1927 yılında Atatürk’ün daveti üzerine Türkiye’ye gelen Holzmeister, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti Ankara’ya çağdaş bir başkent görünümünü kazandırmakla ve önemli hükümet binalarını yapmakla görevlendirildi. Bu bağlamda Çankaya’daki yeni Cumhurbaşkan-

lığı Köşkü'nü, Bayındırlık, Milli Savunma, eski Milli Eğitim, İç İşleri bakanlıkları binalarıyla, Genel Kurmay Başkanlığı ve Yargıtay binalarını yaptı. 1939'da yeniden Türkiye'ye gelen Holzmeister, yeni TBMM binasının planlarını hazırladı. 1949 yılına kadar da İstanbul Teknik Üniversitesi'nde hocalık yaptı ve genç cumhuriyetin ilk mimarlarının yetişmesine büyük katkıda bulundu. (A.C.)

Jansen, Hermann Jansen'in Türkiye'deki kariyeri 1929'daki Ankara İmar Planı yarışmasını kazanmasıyla başlar. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir mimari vizyondan eksik tekil bir kentleşme arayışında olan yöneticilerin zamanın dünya önderi gördükleri Almanya ile temasları ve Berlin Belediyesi ile yaptıkları işbirliği sonucunda –yine bir Alman, Brix ve Fransız formalist bir kent planlamacı Jausseley ile beraber– Camillo Sitte geleneğinde bir ortayolcu olan Jansen ülkeye davet edildi. Günün öncü avangard akımından ve formalizmden uzak bir konformist olarak dönemin geçerli eğilimlerinin bir karışımını sunarak Ankara'yı Atatürk Bulvarı omurgası üzerinde bir sürat yolunu eksen alarak kuran Jansen, başkentin bugün hâlâ içinden çıkamadığı bir açmaz yarattı. (U.T.)

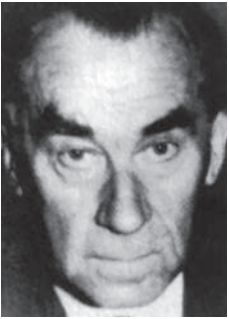
Karpiç (Luri-Georges Karpitch) Ö. 1953. Cumhuriyet'in ilk yıllarında başkent Ankara'da Batılı anlamda ilk lokantayı açan Beyaz Rus göçmen Karpiç'in Sovyet Devrimi sonrasında sığındığı İstanbul Tepebaşı'nda başlayan lokantacılık serüveni, Cumhuriyet Türkiye'si'nin başkenti Ankara'ya davet edilmesiyle sonuçlandı. Ankara'nın tarihi Taşhan'ında Şölen adıyla 1924'te açılan ilk lokantada artık kadınlar da erkeklerle birlikte müzik eşliğinde yemek yiyebiliyorlardı. Diplomatlar, hükümet üyeleri ve milletvekilleri gibi üst düzey cumhuriyet bürokratları Karpiç'te buluşuyorlardı. Karpiç daha sonra Merkez Bankası'na bitişik Havuzlu Bahçe'de Şehir Lokantası adını verdiği kendi yerine geçti ve ölümüne dek Ankara'nın en canlı simalarından biri olmayı sürdürdü. Batı görgü kurallarına uyulan, kravatsız kimsenin kabul edilmediği Karpiç'in lokantasında, borç çorbası, blini, havyar ve votka, kuzu karski, tavuk kievski, böf stragonof, biftek krep süzet ve peş melba'lı Rus ve Batı mutfağının yanı sıra, özenli Türk yemekleri de sunulurdu. Buna karşılık hiç de pahalı bir yer değildi. Özellikle genç bürokratların, basın mensuplarının, yazar ve sanatçıların çekinmeden gelip keyifli bir yemek yemelerini sağlamak için günlük hatta aylık tabldot tarifesi

Luri-Georges Karpitch

uygulanıyordu. Karpiç, ayrıca 1935-42 yıllarının yaz aylarında Yalova Termal Oteli'nin lokantasının işletmeciliğini de başarıyla sürdürdü. Şehir Lokantası'ndan çok Karpiç'in adıyla anılan Ankara Ulus'taki lokanta 1930'lardan 1960 başlarına dek CHP ve DP iktidarları döneminde Ankara siyasal, kültürel ve diplomatik hayatının önemli merkezlerinden biri olurken, aynı zamanda yetiştirdiği yüzlerce personelle bir okul görevini de yerine getiriyordu. (A.Ü.)

Kessler, Gerhard (1883, Prusya –1963 Batı Almanya) Alman İktisatçı ve toplumbilimci olan Kessler, Türkiye'de sosyal siyaset ve iktisat alanlarında ilk kuramsal ve uygulamalı çalışmaları gerçekleştirenlerdendir. Leibzig ünivesitesinden sosyoloji ve iktisat profesörü unvanını aldıktan sonra Saksonya eyalet meclisinde milletvekilliği sırasında Kessler'in başı yeni iktidara gelen Nazi Partisiyle gerek Yahudi olması gerekse de nasyonel sosyalizme karşı girdiği aktif politik mücadele sebebiyle derde girdi. Tutuklanıp görevinden alındıktan sonra 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek İstanbul'a geldi. Hukuk ve Edebiyat Fakültelerinde sosyoloji dersleri veren Kessler, aynı zamanda İktisat Enstitüsü'nü ve Fakülte'nin kütüphanesini kurdu. Türkiye'de İktisat'ın bağımsız bir bilim dalı haline gelmesinde büyük hizmetler verdi. *İçtimaiyata Başlangıç* (1938), *Kooperatifçilik* (1940), *İktisat Tarihi* (1940), *İçtimai Siyaset* (1945) başlıklarında ders kitaplarına imza attı. Kessler 1951'de Almanya'ya, Göttingen'e dönerek *emeritus* oldu. (E.Ö.)

Curt Kosswig

Kosswig, Curt (1903-1982) Almanya'da Braunschweig'de çalıştıktan sonra politik nedenlerle ülkesinden kaçarak İstanbul'a gelen *Curt Kosswig* 1937 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Zooloji Kürsüsü başkanlığına atandı. Türkiye'nin memeli hayvanları, kuşları, sürüngenleri, balıkları ve diğer grupları toplanarak bunların sistematiklerini yaptı ve bu çalışmaları sonucunda Anadolu ve Trakya'ya özgü birçok yeni cins ve türü bilim dünyasına kazandırdı. Anadolu'daki keşiflerinden en önemlisi göçmen kuşların Anadolu üzerindeki önemli konak yerlerinden olan Manyas Gölü'dür. Ayrıca, Urfa Birecik yöresinde, Kelaynak Kuşları'nın konakladıkları ve yumurtaya yattıkları bölgeler Kosswig tarafından keşfedilerek önemli hale getirilmiştir. 1951'de, daha sonra kapatılacak olan İ.Ü. Fen Fakültesi'ne bağlı Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasında büyük emeği olan *Curt Kosswig* buraya direktör olarak atandı. Bu görevde kaldığı sürece Türkiye Denizleri ve Gölleri'nin faunalarının orta-

ya çıkartılmasında öncü oldu. 1954'te ülkemizden ayrılan bu doğa bilimci, 1955'te Almanya'da profesörlüğe yükseltildi ve emekli olduktan sonra 1970 yılında tekrar Türkiye'ye döndü; bir süre Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde çalışmalarına devam etti. *Curt Kosswig*, bilimsel araştırmalarının yanı sıra, eşi *Leonora Kosswig* köy köy dolaşarak Anadolu kadınının elişli çalışmalarını inceledi ve bunların tanıtılmasını sağladı. Kendisini bu toprakların doğasına adanmış bu değerli araştırmacı ve bilim adamı eşi *Leonora* ile birlikte; iki kıtayı birbirinden ayıran doğa harikası Boğaziçi'nin mavi sularını seyreden Aşiyân sırtlarında, kendilerini ebedi âleme götüren uyuklarını uyuyorlar. (M.S.)

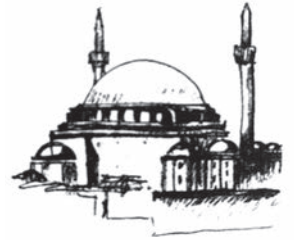
Krippel, Heinrich (1883-1945) Heykeltıraş. Viyana doğumlu olan Krippel, Zafer Anıtı için açılan uluslararası yarışmada birincilik ödülünü kazanarak Türkiye'ye geldi ve on üç yıl çalışarak çok sayıda heykel tasarlayıp uyguladı. Sarayburnu'ndaki Atatürk Heykeli (1925), Cumhuriyet döneminin ilk heykeli idi. Konya Anıtı (kaidesi Mimar Muzaffer'in), 1926; Ankara Ulus'taki Atatürk Anıtı, 1927; Samsun Anıtı, 1931; Afyon Karahisar Zafer Anıtı, 1935; Ankara Sümerbank Anıtı, 1938 başlıca çalışmaları idi. (A.B.)

Landsberger, Benno (1890-1968) 1929'dan itibaren Leipzig Üniversitesi'nde Asuroloji ve Semitisitik Profesörü oldu. Görevden alınmasından sonra, 1935'i izleyen yıllarda Ankara DTCF Asuroloji profesörü oldu. Kütüphanesiyle birlikte bir Sümeroloji Enstitüsü'nü kurdu. 1948'de diğer üç arkadaşı ile birlikte kadro dışı bırakıldı. 1948'den sonra Chicago Üniversitesi'nde Asuroloji profesörü olarak çalıştı. 1955'te orada emekliye ayrıldı. Fakat aynı üniversitede araştırmalarını sürdürdü.

Landsberger, çok zor bir konuda Türkiye'de bir ilgi alanı yaratmayı başardı. Ayrıca Kemal Balkan, Emin Bilgiç, Mustafa Kalaç (İstanbul) Bn. Mebrure Tosun, Bn. Füzuzan Kınal vd. gibi genç bir araştırmacı kuşağı yetiştirdi ve bizde o zamana kadar mevcut olmayan bir bilim dalını sağlam temellere dayandırarak kurdu.

Kaynak: H. Widman *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Eklerle çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, 2bs. Kabalcı Yay. İstanbul 2000. (A.K.)

Le Corbusier (Edouard Jeanneret-Gris – denir) (1887, La Chaux-de-Fond - 1965 Cap Martin) İsviçre asıllı Fransız mimar. Modern mimarinin en önemli öncü, kuramcı ve yaratıcılarından biridir. 1900'lerin başında, malzemesi ölümünden sonra *Doğuya Yolculuk* adı altında yayımlanan bir gezide, Türkiye'ye de

Le Corbusier'nin
Süleymaniye Camii
çizimi, 1911.

geldi. Edirne, İstanbul, Bursa'da fotoğraflar çekti, Osmanlı ve Bizans yapılarını inceledi, çizimler, suluboya resimler yaptı. Gördüklerinden derinlemesine etkilendi; bu coğrafyadan aldığı esinleri ömrü boyunca, çağdaş mimarlığın en önemli yapıtları arasında sayılan yapılarında kullandı; yaptığı kuramsal çalışmalarda, kitaplarında konferanslarında, her zaman Anadolu mimarlığına göndermelerde bulundu. Türkiye'yle ilgili ikinci girişimi, 1920'lerde İzmir kenti için yaptığı planlama önerisi oldu; ama bu proje Türkiye'de ilgi görmedi ve gerçekleşmedi. (S.R.)

Lessing, Efraim (d.1903) Alman orkestra şefi. 1963'ten 1971'e kadar CSO'yu yönetti, orkestranın dağarcığını genişleterek, dünya düzeyine yükseltti; Türk bestecileri yurt içinde ve dışında tanıttı. (E.İ.)

Levy, Leopold 1882-1966 yılları arasında yaşadı. Ressam ve baskı sanatçısı olarak tanındığı ölçüde, öğretmenliğiyle de tanındı. 1937'den 1949'a dek Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) dersler verdi, resim bölümü başkanlığı yaptı. Paris'te de büyük bir Türk dostu olarak, gelen öğrencilere, sanatçılara destek oldu. Öğretmenliğinin en önemli yanı, kendisi de hiçbir akıma bağlı olmadığı için, öğrencilerinin sadece kendi eğilimlerini, kişiliklerini ortaya koymalarına olanak sağladı. (G.T.)

Lombardi, Arangi (1891-1951) İtalyan soprano, opera sanatçısı, şan pedagogu. 1947'de ADK'de Leyla Gencer'in öğretmenisi olmuş. (E.İ.)

Albert Malche
Bakırköy Hastanesinin
bahçesinde verilen
ziyafette
(karşı sırada sağdan
ikinci).

Malche, Albert İsviçreli Pedagoji profesörü. Darülfunun'da incelemeler yapıp bir rapor hazırlaması için Cenevre Üniversitesi'nden İstanbul'a getirtilmiştir. "Üniversite Mühürhassası" namıyla İstanbul'da çalışmalar yapan Malche, yaklaşık iki ay süren incelemelerden sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmak üzere 100 sayfalık bir rapor hazırladı. Öğretim üyelerinin müderris, muallim, müderris muavini olarak sınıflandırılmasına karşı çıkan Malche Türkiye'ye has olan bu usulün kaldırılmasını istedi. Türkiye'deki ikâmetinin kısıtlılığı nedeniyle hocaları yeterince tanıyamadığını, hükümetin bu hocalar hakkındaki kanaati doğrultusunda alacağı kararlar olursa bunda bir sorumluluğu olamayacağını, öğretim üyelerinin zaman içinde ölüm, istifa, emekliye ayrılma yoluyla azaltılmasından yana olduğunu söyledi.

Cumhuriyet rejimiyle yıldızı bir türlü barışmayan Darülfünün'un dağıtılıp iktidarın ideallerine uygun bir üniversite kurulmasında bir "yabancı"

ve “uzman” olarak Malche’ten yardım isteyen hükümet, “özerklik” konusundaki hassasiyeti nedeniyle ondan da umduğunu bulamayınca Dr. Reşit Galip’in öncülüğünde 1933’te Üniversite Reformu’nu gerçekleştirdi.

Mamboury, Ernest (Nyon, 1878 – İstanbul, 1953) İsviçreli sanat tarihçisi. İstanbul’a 1909’da geldi ve ölümüne kadar bu kentte yaşadı. Başlangıçta İstanbul’un yağlıboya resimlerini yaptı. 1917’de Kapadokya kiliselerindeki freskoların renkli kopyalarını çıkarttı. 1918’de Sultanahmet’teki Bizans Büyük Sarayı’nın kalıntıları üzerinde çalıştı. Bu araştırmasını 1934’te arkeolog Th. Wiegand ile birlikte *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel, zwischen Hippodrom und Marmara-Meer* başlığıyla yayımladı. İstanbul konusunda en önemli yapıtı 1925’te yayımladığı *Constantinople, guide touristique*’tir. Kentin tarihi, coğrafyası, sanatı ve anıtları bu rehberde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu konuda gösterdiği başarı üzerine, Ankara ve Yalova’yı ele alan iki rehber daha hazırlamıştır. (E.İ.)

Mantran, Robert (1917-1999) İslam ve Osmanlı tarihi uzmanı Fransız Türkolog. En tanınmış yapıtları arasında *Türkiye Tarihi, Türkiye’nin Hazineleri* (Michel de Saint-Pierre ile birlikte) *Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Muhteşem Süleyman Döneminde İstanbul’da Gündelik Yaşam, Arap Ülkelerinin Siyasal Rejileri* sayılabilir. 19. yüzyılda Mısır ve özellikle, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* başlıklı ortak yapıtların editörlüğünü de başarıyla gerçekleştiren Mantran; tarih yazımında, arşiv çalışmalarında toplumsal ve ekonomik verilerin siyasal ve kurumsal tarih kadar değerli olduğunu kanıtlayan yeni akımın öncüleri arasındadır. Paris Üniversitesi’nin yanı sıra, Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu’nu da bitiren Mantran, doktora çalışmalarını da tamamladıktan sonra Türkiye’de bir süre çalıştı. Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü’nde araştırmacı görevinin (1945-47) ardından, Galatasaray Lisesi’nde öğretmenlik yaptı (1947-1952); Mantran, Fransa’ya dönerek Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi (CNRS)’ndeki yeni görevine başladı. Daha sonra Tunus Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yapan Mantran 1961’de yeniden ülkesine döndü ve Aix-Marseille Üniversitesi’nde Türkoloji kürsüsünde profesörlüğe daha sonra da Ordinaryüs Profesörlüğe atandı. Osmanlı ve Türkiye uzmanı olarak Türkiye’nin Fransa ve Batı dünyasında daha iyi tanınmasına araştırma ve yapıtlarıyla büyük katkıda bulunan Mantran, Türk Tarih Kurumu onur üyeliği ödülüne layık görüldü. İlerleyen yaşında bile Fransız türkologların yetişmesinde

büyük payı olan Mantran, Fransa'nın saygın akademik kuruluşları Institut de France ve Académie des Inscriptions et Belles Lettres üyeliğine de seçildi. Ölümüne dek Türkiye ve Türkoloji ile bağlarını kopartmadı. (A.Ü.)

McMillan, Paul 1980'lerin başında bir iki yıllığına New York'a dönüşü bir yana, 1974'ten beri Türkiye'de. İlk geldiği yıllarda Ankara'da ODTÜ'de dersler verdi. Daha sonra İstanbul'a geldi ve reklam ajanslarında çalıştı. Daha sonra kendi reklam ajansını kurdu. Reklamcılığı bir yana, usta bir fotoğraf sanatçısı olarak sergiler açtı, yurtdışından sergiler getirdi, fotoğrafın ülkemizdeki gelişimine katkıda bulundu. (G.T.)

Max Meinecke

Meinecke, Max (d. 2 Kasım 1912, Düsseldorf, Almanya - ö. 6 Kasım 1972, Viyana, Avusturya) 1952 ile 1970 arasında İstanbul ve Ankara'da uygulama, eğitim çalışmalarıyla Türk Tiyatrosu'na katkıları bulunmuş dramaturg, yönetmen, eğitmen, dekor ve kostüm tasarımcısıdır. Max Meinecke 1952'de İstanbul valiliği ve belediye başkanlığının davetiyle Türkiye'ye geldi. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun baş rejisörlüğüne getirildi. Birçok oyun sahneledi ve bu oyunlarının hemen hepsinin dekor ve kostümlerini kendisi tasarladı.

1959'da Muhsin Ertuğrul'un yöneticiliğe getirilmesiyle Meinecke'nin Şehir Tiyatrosu ile ilişkisi kesildi. 1962'de Ankara'ya giderek tiyatro alanındaki eğitimciliğini Ankara Devlet Konservatuarı'nda, 1968'den sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü'nde sürdürdü. 1970'te Avusturya'ya döndü. Ankara döneminde (1966) Avusturya devlet başkanı Meinecke'yi Avusturya tiyatrosuna katkıları ve Türkiye'de Avusturya için yaptığı hizmetler nedeniyle profesör unvanıyla onurlandırdı. (Ö.H.Ö.)

Müller-Wiener, Wolfgang (1923, Thüringen – 1991, İstanbul) Alman mimarlık ve sanat tarihçisi. 1956'da İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde göreve başladı. Bu görevi 1976-1988 tarihleri arasında birinci müdür olarak sürdürdü. Suriye ve Anadolu'da pek çok arkeolojik kazıya katıldı. Milet antik kenti ve İyonya'daki Bizans kaleleri üzerine araştırmalar yaptı. Daha sonra İstanbul tarihi üzerinde çalışmaya başladı. İstanbul'un tarihsel topografyası, asıl ilgi alanıdır. Kentin kuruluşundan 16. yüzyıl sonuna kadarki tarihsel yapılarıyla ilgili araştırmalarını 1977'de *Bildlexikon Zur Topographie Istanbul* adıyla yayımladı. *İstanbul Limanı* adlı bir diğer çalışması daha vardır. (E.İ.)

Nissen, Rudolf (1898-1981) 1898'de Niese'de doğan Rudolf Nissen çok başarılı bir eğitimden sonra ünlü cerrah Samerbueh'in asistanı oldu. Önemli cerrahi katkılar gerçekleştirdi. 1930'da çok genç yaşında Berlin'de profesör oldu. 1933'te, mülteci statüsünde İstanbul Tıp Fakültesi 1. Cerrahi Kliniği direktörlüğüne atandı. Türkiye'de kaldığı kısa sürede (altı yıl) önemli etkileri oldu. Nissen geldiği zaman Türkiye'de güçlü cerrahlar ve bir uygulama alanı mevcuttu. O, bu harekete büyük bir canlılık getirdi ve güçlü bir atılım rüzgârı estirdi.

Nissen'in Türkiye'deki çalışmaları hakkında anılarından eksiksiz bilgi ediniyoruz. Nissen Türkiye'de son derece değer verilen bir cerrah olmuş ve Türkiye'den ayrıldıktan sonra bile birçok Türk hasta tarafından ısrarla aranmıştır. Nissen 1939'da Amerika'ya gitti, hastalığı ve başlayan savaş nedeniyle orada kaldı. İstanbul'daki çalışmalarının başlangıcı hakkında Nissen anılarında şunları anlatır: *"Almanya'dan göç eden ve Türkiye'ye çağırılan profesörlerin durumu, kuşkusuz hep aynı değildir. Kolayca anlaşılabilceği üzere klinikçiler özellikle üstün tutulmaktaydı. O zamanlar benim gibi 37 yaşında genç bir ordinaryüs için, sadece en gerekli araçlarla donatılmış bir hastane bölümünden bir üniversite kliniği kurmak son derece yetenekli olmayı gerektiren bir görev-di ve ben hükümetin yeni bir klinik yaptırma planını desteklemesinden olduğu kadar, hazırlıksız ve yetersiz dış koşullar altında oldukça iyi bir akademik klinik faaliyet düzenleyebildiğim ve bunu ayakta tutabildiğim için de gurur duymaktayım. Asistanlarım ve yardımcılarım çok uyumlu çalışma arkadaşlarıydı; bunlar daha sonraları New York'ta olduğu gibi şimdi de burada, Basel'de sık sık kliniğimi ziyaret etmektedirler."*

Nissen'in 1939'da savaştan birkaç ay önce Amerika'ya gitmesi konusuna gelince. Önce bebek bekleyen eşi oradaydı. Ayrıca Nissen Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılmış ve yaralanmıştı. Akciğerine giren iki kurşun orada kalmıştı. Bunlardan biri Ankara'ya giderken yataklı vagona atlama sonucu kan pıhtısı ile birlikte ağzına gelmişti. Öbürü içerde kalmış sık sık ateş hamleleri yapıyordu, onu çıkarttırmak istiyordu. Bir de 1933'teki şiddetli siyasi tutumu dolayısıyla Almanların eline geçerse başına gelecekleri de biliyordu. Bu şartlarda geri dönmedi. 1952'de Basel Üniversitesi cerrahi kliniği direktörü oldu ve orada emekli oluncaya kadar pek çok bilimsel çalışma gerçekleştirdi. Türkiye'de Nissen'in yanında yetişen cerrahları Dr. Hazım Bumin (Doçent),

Universitenin ecnebi hocaları kimler olacak?

Ecnebi profesörlerden bir kısmı daha geldi, bugün onların da iştirakile mühim bir iğtima yapılacaktır

L. üniversitenin ecnebi profesörlerinden bir kısmı (Soldan itibaren): Prof. Nissen, Prof. Zaverbruh, Prof. Schwartz, Bühaneddin Bey

4 Ağustos 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi. Soldan sağa: Nissen, Zaverbruh, Schwartz, Bühaneddin Bey

Dr. Derviş Manizade (Prof), Dr. Ata Topaloğlu, Dr. Kemal Baran, Dr. Ziver Mesci, Dr. Sacit Tezelli, Dr. Muhsin Başak, Dr. Cemaleddin Tavmen ve Dr. Sait Tokdemir'dir. Nissen'in Tıp Fakültesi 1. Cerrahi Kliniği'ne aldığı son iki asistan sonraki yıllarda Prof. Dr. Feyyaz Berkaz ve Prof. Dr. Baha Sezer'dir. Nissen Basel'de iken Gazi Yaşargil'e destek vermişti. Nissen'e Hacettepe Üniversitesi tarafından Şeref Doktora payesi verilmiştir.

Kaynaklar: Nissen'in Türkiye'ye gelişi, çalışmaları ve ayrılışı hakkında memleketimizde yayımlanmış pek az bilgi vardır. Ancak Nissen'le bizzat çalışmış ve yakın ilişki kurmuş olan Derviş Manizade'nin (d. 1905) emekliliğinden sonra yayımladığı anılarında (65 Yıllık Cerrahpaşa Hastanesi, 38 Yılda Duyduklarım ve Gördüklerim, İstanbul 1976) dikkati çeken noktalar mevcuttur. Nissen'in Türkiye'deki ilim dergilerindeki yayımları ve kitapları Nimet Taşkiran tarafından derlenmiştir (*Türk Cerrahi Makaleler Bibliyografisi, İstanbul, 1968*). Ayrıca Nissen'in ölümünden sonraki bir değerlendirme ve yanında yetişenler için bkz. A. Kazancıgil, "Ord. Prof. Fr. Rudolf Nissen 1896-1891," *Cerrahpaşa Tıp Fak. Derg.* 12; sayı 2, 1981; A. Kazancıgil: "Nissen'in Türkiye'deki Yaşamı Tıp Tarihi Araştırmaları No:7. 1998 Mülteciler Alman hocaların Basel'de bu cemiyet kurumları ve bazılarının Türkiye'ye gelmeleriyle ilgili Schwartz'la birlikte yürüttükleri siyasi çalışmalar için bkz. H. Widman *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Eklerle çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, 2bs. Kabalcı Yay. İstanbul 2000. (A.K.)

Perisson, Jean (d.1933) Fransız orkestra şefi. CSO'da uzun süre sürekli şef olarak görev yapmıştır. (E.İ.)

Praetorius, Ernst (1880-1946) Alman orkestra şefi. 1935'ten sonra Türkiye'ye yerleşti. CSO'nun şefi oldu. Orkestrayı Batılı düzeye ulaştırarak, dağarcığını geliştirdi. Operanın yeni temsillerine önayak oldu. ADK'nin kuruluşuna katkıda bulundu. Çoksesli Türk müziğini Batı'da tanıttı. Arel ve Kodallı'nın öğretmenisi oldu. (E.İ.)

Prost, Henri (1874, Paris – 1959, Paris) Fransız mimar ve şehirci. Öğrencilik yıllarından başlayarak Bizans mimarlığına ve özellikle İstanbul'a ilgi duydu. Fransız Şehircilik Enstitüsü'nün kuruluşunda katkıları bulunan ve çeşitli Fransa ve Kuzey Afrika kentlerinin planlama çalışmalarını gerçekleştiren Prost, 1926'da İzmir'in kent planını hazırlamak üzere İzmir'e, 1936'da da Atatürk tarafından İstanbul'a çağırıldı. 1937'de İstanbul'un 1/5000 ölçekli ilk nazım planını yaptı. Bu çalışma, İstanbul'da daha sonra gerçekleştirilen tüm planlama çalışmalarına kaynaklık etmiş ve kentin bundan sonraki gelişim çizgisinde silinmez izler bırakmıştır. (S.R.)

Ernst Praetorius

Reboul, Jean Cezar (1870-1944) Eczacı. Babasının yol mühendisi olarak Trabzon'da görevli olduğu sırada doğdu. Yüz yılı aşkın süredir İstanbul'da yaşayan bir Fransız ailesine mensup. Paris Eczacı Mektebi'nden mezun oldu. 1892'de Beyoğlu'nda Paris Büyük Eczahanesi adıyla açtığı eczane, Rebul adıyla günümüze kadar geldi. Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı, yönetim kurulu başkanlığı yaptı. İstanbul'un en büyük ecza depolarından biri olan Şark Merkez Ecza Deposu'nda da yönetim kurulu üyesi olarak görev yaptı. Fransız Akademi Madalyası sahibiydi. İstanbul'da öldü. Feriköy Latin-Katolik Mezarlığı'nda gömüldü. (A.T.)

Redhouse, James William (1811-1892) İngiliz asıllı, doğubilimci. Osmanlı Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalarla tanındı. Sekiz yaşındayken yerleştirildiği Christ's Hospital adlı kurumda büyüdü; denizcilik, haritacılık ve teknik resim eğitimi gördü. 15 yaşındayken okuldan dispilinsizlik gerekçesiyle uzaklaştırıldı. İstanbul'a geldi, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da teknik ressam olarak çalıştı. Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca öğrendi. Londra'da Osmanlı elçilerine çevirmenlik yaptı. 1850'de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçildi. Londra'da Dışişleri Bakanlığı'nda ve Kraliyet Asya Derneği'nde çalıştı. Sultan Abdülmecid'den Nişan-ı iftihar, İngiliz hükümetinden sir'lik unvanı aldı. Cambridge Üniversitesi tarafından fahri edebiyat doktoru derecesi verildi. Yazmış olduğu kitaplardan yararlanılarak hazırlanan Türkçe-İngilizce ve İngilizce Türkçe sözlükler bugün hâlâ yaygın olarak kullanılıyor. (A.T.)

Reichenbach, Hans (1891 Hamburg –1953 Los Angeles) İstanbul'a gelen mülteci profesörler arasında uluslararası en büyük üne sahip kişilerden birisi de herhalde Viyana Çevresi'nin önde gelen isimlerinden, Berlin Mantıksal Olguculuk okulunun kurucusu, Nissen'in "ikinci bir Bertrand Russell" dediği, Alman fizikçi ve filozof Reichenbach'tır. Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde, ardından Berlin Üniversitesi'nde fizik profesörlüğünün ardından 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nin pozitivist felsefe ve matematik profesörlüğü teklifini kabul ederek İstanbul'a geldi. 1938 yılında California Üniversitesi'nden gelen bir çağrıyla kabul ederek ABD'ye giden Reichenbach, Türkiye'de kaldığı kısa süre boyunca ders verdiği öğrencileriyle (ve meslektaşlarıyla) ve çalışmalarlarıyla iz bıraktı. Vehbi Eralp mantık derslerini *Lojistik* (1938) adıyla çevirip yayımladı. Öğrencilerinden Nusret Hızır, Reichenbach'ın 1951 yılında yayımladığı *The Rise of the Scientific Philosophy*'i 1981

Ernst Reuter

yılında *Bilimsel Felsefenin Yükselmesi* adıyla çevirdi. Nermi Uygur da Reichenbach'ın öğrencileri arasında olmuştur. En önemli eserlerinden olan *Experience and Prediction* (1938) büyük bir ihtimalle İstanbul'da kaldığı yıllarda kaleme alınmıştır. (E.Ö.)

Reuter, Ernst (1889-1953) Alman devlet adamı ve belediyeçi, Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD)'nin yöneticilerinden biri olarak iki Dünya Savaşı arasında önemli sorumluluklar yüklendi. Hitler rejimine karşı cesur bir tutum alan Reuter 1931 yılında Magdeburg Belediye Başkanı seçildi. Nazizme karşı cesur tutumuyla da tanındı. Adolphe Hitler 1933'te iktidara gelince görevine son verilen ve bir süre tutuklu kalan Reuter önce İngiltere'de daha sonra da Türkiye'de yaşadı. 1939-45 yılları arasında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde şehircilik dersleri veren Reuter, Türkiye'de kentbilimciliğin gelişmesinde yayınlarıyla da büyük bir katkıda bulundu. *Komün Bilgisi-Şehirciliğe Giriş*, 1940; *Belediye Bankası*, 1943; *Belediye Maliyesi*, 1945 (Necmettin Ergin ile birlikte) ve *Mesken Meselesinin Hal Çareleri*, 1946). II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle yeniden Almanya'ya dönen Reuter, SPD'nin yeniden örgütlenmesinde başarılı çalışmalar yaptı ve 1948 yılında mütefakler yönetimindeki Batı Berlin'in ilk belediye başkanlığına seçildi ve kentin yeniden imarında çok başarılı oldu. Şehircilik konusundaki uzmanlığı nedeniyle 1951 yılında Alman Kent Meclisleri Başkanlığı'na getirilen Reuter, ikinci vatan olarak saydığı Türkiye'de de saygıyla anılıyor. (A.Ü.)

Rhode, Georg (1889-1960) Klasik diller filoloğu olan Rhode, 1953'te yeni kurulan DTCF'nin Klasik Filoloji Kürsüsü'ne çağrıldı. 1932'den beri Marburg'da Paul Friedlander'in kürsüsünde çalışıyordu. Fakat 1933'ten sonra çalışmalarında karşısına büyük engeller çıkarıldı.

Rhode'a arkadaşları aracılığıyla Yahudi eşinden ayrılması, aksi takdirde kariyerinde normal bir ilerleme konusunda herhangi bir umumda olmayacağı bildirildi. O da, bir zamanlar Cicero'nun, Ovid'in ve Seneca'nın aldıkları karara vardı: Sürgün yolunda karar kıldı. Ankara'ya çağılmış olması kendisine pek uygun geldi. Orada güç şartlar altında çalışmaya başlamak zorunda kalmış ve her şeye sıfırdan başlamaya gayret göstermiştir. Şans eseri olarak o zaman Ankara'da şartlar bir tür hümanist düşünme tarzını yaratmak için son derece uygundu. Fikir dünyası, Atatürk'ün bütün sahalardaki etkili atılımlarıyla sarsılarak harekete geçmişti, özellikle Hasan-Âli Yücel sayesinde

de, antik devir öncelik tanınan bir saha haline gelmiştir". Rhode'un çalışmalarının neticesi özellikle şöyle özetlenebilir: DTCF'de yoğun bir çalışma neticesi ortaya çıkardığı, mükemmel bir Klasik Filoloji kütüphanesi ve iyi bir akademik neslin yetiştirilmesi. Bunun yanında klasik eserlerin tercüme edilmesini teşvik etti ve bu, Hasan-Âli Yücel tarafından geniş çapta uygulandı. Rhode, bu faaliyet çerçevesinde Yunan ve Latin yazarlar bölümünü kurdu ve kendisi de *Devlet*'in ilk dört kitabını tercüme etti. Rhode aynı zamanda bir Türk ve Alman hümanistler çevresi kurmuştu; bu grup onun yönetiminde eski Yunan yazarlarını okutmak üzere bir araya gelirdi. Bu gruba Rhode'un arkadaşı Ernst Reuter de dahildi. Fakat savaştan sonra, kültürel alanda kendini hissettiren Türkiye'deki iç politik değişikliklere bağlı olarak, grup yavaş yavaş dağıldı.

Rhode 1948'de Ankara'da Eberhard, Landsberger vd. ile DTCF'de kadrosu boşa alındı. 1949'da Ernst Reuter'in aracılığıyla Berlin'deki yeni Freie Universität (FU)'in ilk Klasik Filoloji kürsüsüne çağrıldı. Onun yerini Samim (Latince) ve Suat (Yunanca) Sinanoğlu kardeşler aldı. Rhode Türkiye'ye bütün kalbiyle bağlanmıştı. Mükemmel Türkçe konuşuyor ve derslerini, ayrıca üniversite dışındaki konferanslarının tamamını Türkçe olarak veriyordu. 1960'ta Berlin'de öldü.

Rhode'un DTCF kadrosundan çıkarılmasından yıllar sonra aynı kürsüde çalışan Ayşe Sarıgöllü ondan övgüyle bahsetmektedir: ("Türkiye'de Latin Dili ve Edebiyatı," *DTCF Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, s. 277-280, Ankara 1974) "*Batı dillerinden bazılarının temeli olan Latince'nin ve Batı kültürünün kaynaklarından biri olan Latin edebiyatının ülkemizde tanınması pek geç başlamıştır... Türkiye'de bu alanda ilk adım DTCF kurulmasıyla atılmıştır... Bölümün açılmasında kütüphane-sinin kurulmasında büyük emeği geçen Prof. Dr. G. Rhode yıllarca bölümün yönetimini yürütmüş, öğrencilerine klasik filoloji yöntemini benimsetmiş, Yunan ve Roma dünyasını tanıtmıştır.*"

Kaynak: H. Widman, *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Eklerle çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, 2bs. Kabcacı Yay. İstanbul 2000. (E.N.B.)

Schneider, Alfons-Maria (1896, Sankt Blaisen - 1952, Halep) Alman arkeolog ve sanat tarihçisi. 1918-1921 arasında Freiburg Üniversitesi'nde Katolik teolojisi ve Yakındoğu dilleri okudu. 1926'da doktora-sını tamamladı. Bu tarihten itibaren arkeolojiye yöneldi. Sisam adasındaki kazılara katıldı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İstanbul'a

geldi. Savaş sonrasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne Bizans sanat tarihi öğretim üyesi olarak atanması kararlaştırıldığı halde, Almanya karşıtı propaganda nedeniyle bu atama gerçekleşmedi. Çalışmaları İznik ve İstanbul üzerinedir. İstanbul'un Bizans dönemi tarihi topografyasını konu edindiği *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt* (Berlin, 1936) başlıklı yapıtı bu konunun klasikleri arasında yer aldı. Diğer önemli yapıtı İstanbul'un karasurlarını araştırdığı *Die Landmauer von Konstantinopel*'dir (Berlin, 1943). (E.İ.)

Schütte, Wilhem Alman mimarı, 1938-1947 yıllarında eşi mimar Marguerita Schütte-Lihotzki ile birlikte Türkiye'de çalıştı. Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nde proje hocalığı yaptı. (A.B.)

Schwartz, Philipp (1894-1977) Macaristan'da doğan Philipp Schwartz, Frankfurt Üniversitesi'nde patolojik anatomi profesörü iken 1933'te görevine son verilmişti. 1933'te Zürih'te *Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti*'ni kurdu ve yönetimini üzerine aldı; bu kuruluş mülteci profesörlerin birçoğunun Türkiye'ye gelişine aracılık etmiş, Türk hükümetiyle başarılı anlaşmalar yapmıştır; Schwartz'ın Cemiyet yöneticiliği Alman mülteci profesörlerin çağırılmasında etkili oldu. Organizatör ve tıp profesörü olarak çalışmaları çok takdir gördü. 1933 sonbaharında İstanbul Üniversitesi'nde genel patoloji ve patolojik anatomi profesörü olarak görev aldı; İstanbul Üniversitesi'nin organizasyonla ilgili kuruluş çalışmalarına katıldı; 1951'den sonra Frankfurt Üniversitesi'nde bir süre çalıştı. 1953'ten itibaren Warren State Hospital Pennsylvania'da (ABD) patalog olarak görev aldı, orada 1977 yılında öldü.

Schwartz Türkiye yıllarında çok yönlü çalışmalar yapmış, yayın ve sistemli araştırmalar yanında güçlü bir öğretim üyesi kadrosu yetiştirmişti. Genel hatları ile memleketimizde Patolojik Anatomi'nin gelişmesine büyük katkıları olmuştur.

Schwartz'ın Türkiye'deki çalışmaları hakkında en önemli değerlendirme Prof. Dr. Münevver Yenerman tarafından yapılmıştır (M. Yenerman "Patoloji Dalında 1933 Üniversite Reformu ile sağlanan ve Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın etkileri," 2. *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 1981). Burada onun kişiliği ve çalışmaları uzun yıllar beraber olduğu bir kişi tarafından dile getirilmiştir. Schwartz'a Türkiye'deki çalışmaları ve bilimsel araştırmaları nedeniyle Prof. Dr. Yenerman'ın fakülte kurulunca benimsenen önerisi üzerine 1972 yılında İstanbul

Philipp Schwartz

7 Ağustos 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi. Nissen ve Schwartz

Üniversitesi Senatosu'nun kararıyla "Şeref Doktorası" payesi verilmiştir. Schwartz'ın Türkiye'den ayrılırken yazdığı ve bugün dahi önemini koruyan ünlü raporları ancak yıllar sonra yayımlanmış ve çok etkili olmuştur.

Kaynak: "Ord. Prof. Schwartz Kimdir?" 5.8.1968 tarihli *Cumhuriyet*'ten: "1952'ye kadar 19 yıl memleketimizde kalan Prof. Schwartz, büyük bir Türk dostu ve yetenekli bir bilim adamı olarak anılarımızda yaşamaya devam edecektir." Bunu Schwartz'ın 1952'de giderken İstanbul Üniversitesi'ndeki durum hakkında yazdığı raporların yayımlanması izlemiştir, 5/6/7/9 Ağustos 1968. H. Widman *Atatürk ve Üniversite Reformu*. Eklerle çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, 2bs. Kabalci Yay. İstanbul 2000. (A.K.)

Schweinfurth, Philipp (Riga, 1887 – İstanbul, 1954) Bizans sanatı tarihçisi. Heidelberg Üniversitesi'nde sanat tarihi doktorası yaptı. 1928'den itibaren Breslau Üniversitesi'nde Doğu Avrupa ve Bizans Sanatları Tarihi derslerini okuttu. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla oldukça sıkıntılı bir döneme girdi. Evini ve kütüphanesini Berlin bombardımanı sırasında kaybetti. Buna rağmen Berlin Üniversitesi'ndeki derslerine savaş sonuna kadar devam etti. 1950'de İstanbul Üniversitesi'nin daveti üzerine İstanbul'a gelerek Edebiyat Fakültesi'nde Bizans Sanatı Tarihi dersleri vermeye başladı. 1954'teki ölümüne kadar bu dersleri aralıksız sürdürdü. Mezarı Feriköy Protestan Mezarlığı'ndadır. Bizans ve Ortaçağ Rus sanatı üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmıştır. (E.B.)

Seferis, Yorgo (1900 - 1971) Çağdaş Yunan şiirinin Nobel'li ünlüleri arasında yer alıyor. Urla'da doğdu, doğduğu topraklardan sürgün edilmişlik duygusu içinde uzak kalışını yaşamı boyunca içine sindiremedi. Diplomatlık kariyerinin bir aşamasında Ankara'da görevlendirildi. Orada tuttuğu günlüğün özellikle kedisi Ramazan'ı yitirdiği döneme ilişkin satırları yürek dağlayıcıdır. Şiiri ile Ege'yi, Akdeniz'i, Kıbrıs sularını kutsadı. Nesri ile Kapadokya Kaya Kiliseleri'ni selamladı. Yapıtları Türkçeye Cevat Çapan, Samih Rifat, Özdemir İnce, Herkül Millas tarafından aktarıldı ve geniş ilgi topladı. Adını taşıyan sokağın levhası güç bela korunuyor — şimdilik. Seferis: Ege'nin iki yakasının da hem yerlisi, hem yabancı olmuş, kalmıştır.

Sperco, Willy (1887, İzmir - ?, Roma) İzmir'e yerleşmiş Venedik kökenli levanten bir ailenin mensubu olan Willy Sperco küçük yaşlarda İstanbul'a yerleşti. Gençliğinde yabancı bir vapur şirketinin temsilciliği, orta yaşlarında ise turizm alanında faaliyette bulundu. İtalyan Hükümeti tarafından dış ülkelerdeki seçkin vatandaşlarına verilen bir

Willy Sperco

nişanla ödüllendirilen Sperco, İstanbul'daki hayatını hep Beyoğlu'nda geçirdi. Eşinin ölümü üzerine yalnız kalan Sperco, 1960'lı yıllarda Beyoğlu'ndaki değişim ve bozulmayı acıyla izledi. Çeşitli yayın organlarında bu değişim ve bozulmayı irdeleyen, ilgilileri ve toplumu uyarıcı yazılar kaleme aldı. 1970'li yıllarda bozulmaya ve yalnızlığa daha fazla dayanamayarak Roma'ya kızının yanına gitti. Kısa bir süre sonra da orada öldü. *L'Orient qui s'éteint* (Paris, 1936), *İstanbul, Paysage Littéraire* (Paris, tarihsiz), *Mustafa Kemal Atatürk* (Nouvelles Editions Latines, Paris, 1958), *Les Anciennes Familles Italiennes de Turquie* (Zellich, İstanbul, tarihsiz), *Les Turcs D'hier et d'aujourd'hui* (Paris), *İstanbul Indiscret* (Turing, İstanbul, tarihsiz) isimli kitaplar yayımlayan Sperco'nun kitaplaşmamış pek çok eseri ve makaleleri vardır. (E.B.)

Leo Spitzer

Spitzer, Leo 1887-1960 yılları arasında yaşadı. 1933-1936 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde dersler verdi; Batı dilleri ve edebiyatları bölümlerinin kuruluşunu gerçekleştirdi. Çağdaş filolojinin olduğu kadar Yapısalcı eleştirinin de öncü isimlerinden biridir. (G.T.)

Statzer, Ferdi (1906-1982) Avusturyalı piyanist. 1931'de İstanbul Belediye Konservatuarı'nda öğretmenliğe başladı. Başlıbaşına bir piyano ekolü yarattı. Ayşegül Sarıca, Verda Erman, Gülay Uğurata gibi nice piyanistimizi yetiştirdi. (E.İ.)

Karl Süßheim

Süßheim, Karl (1878, Nürenberg – 1947, İstanbul) Alman üniversitelerinde okudu, Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Semineri'nde Türkçe ve Arapça öğrendi. 1899 – 1901 yılları arasında “Preussens Politik in Ansbach Bayreuth (1791 – 1806) konulu tezini tamamladı ve bu çalışma 1902'de basıldı. Bu tarihten itibaren Almanya'da bulunan Türklerle dostluk kurdu. 1902 yazında Peşte, Belgrad, Sofya, Filibe, Edirne şehirlerini gezerek İstanbul'a geldi. İstanbul'da Şemsettin Sami, Ahmed Midhat Efendi, İsmail Saib Sencer gibi ünlü şahsiyetlerle tanıştı. 1908 yılına kadar İstanbul'da oturdu. Bu sıralarda Paris ve Londra'da çalışmalar yapıp İstanbul'a geri döndü. Kahire'ye gitti, orada İran Selçukluları'na ait Farsça bir kitap yayımladı. Kahire'de Dr. Şerefeddin Mağmumî, Dr. Abdullah Cevdet gibi ünlü jöntürklerle tanıştı. Daha sonra İstanbul üzerinden Londra'ya gitti (1909) ve British Museum'da tarih üzerine çalışmalar yaptı. 1912 yılından 1933'e dek Münih Üniversitesi'nde İslam Devletleri Tarihi ve Türkçe, Arapça, Farsça okuttu. Ocak 1933'te Nasıyon Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesiyle Üniver-

sitedeki işine son verildi. 1937 yılına dek Almanya'da güç koşullarda yaşayan Süssheim 1939 yılında İstanbul'a geldi. 1939 ile 1947 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde görev yaptı. "*Eski Viyana Tıp Talimi ve Onun Adli Sultan Mahmud Zamanında İstanbul'a Yayılması*" isimli Türkçe bir çalışması 1937 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü tarafından yayımlandı. (E.N.İ.)

Taut, Bruno (1880-1938) Mimar. Berlin'deki büyük sosyal konut tasarımları ve uygulamalarıyla tanınmış olan Taut, Nasyonal Sosyalizmin yükselmesi ve baskıların artması üzerine Almanya'dan kaçmak zorunda kaldı. Önce Sovyetler Birliği'ne giden Taut 1933'te Japonya'ya geçti. 1936 yılında Türkiye'ye çağrıldı. İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki Egli Atölyesi'ni ve Vekâletin proje bürosunu yönetti. En önemli yapıtları Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Binası, Ankara Atatürk Lisesi, Ticaret Lisesi ve Trabzon Lisesi binaları ile İstanbul Ortaköy'deki Taut Evi'dir. Atatürk'ün ölümünde Ankara'da yapılacak devlet töreni için TBMM Binası önünde kurulan katafalk projesini tasarladı ve uyguladı. 1938 yılında öldü; mezarı, Edirnekapi Şehitliği'ndedir. (A.B.)

Terzaghi Karl, Muallim (1883-1963) Prag'da doğdu, orada Teknik Üniversiteyi bitirdi. 1916'da İstanbul'da o zamanki adı ile "Mühendis Mekteb-i Âli"sinde (bugünkü İTÜ) hoca olan Alman mühendisi Forchheimer (1852-1933) tarafından kendisine yardımcı olarak Türkiye'ye çağrıldı. Burada 3 yıl çalıştı. Mütarekede İstanbul işgalinde Alman-Avusturya uyruğunda olanlar eğitimden uzaklaştırılınca Terzaghi açıkta kaldı. Şimdi Boğaziçi Üniversitesi olan o zamanki adı ile Robert College'de 1925'e kadar çalıştı. Zemin mekaniğinin temel konularını çok basit deney aletleri ile İstanbul'da çözümledi ve yaptığı yayınlarla kısa sürede büyük ün kazandı. Daha sonra ABD'ye gitti. Yıllar sonra Türkiye'ye davet edildi. İTÜ tarafından kendisine bilimsel katkıları için "Şeref Doktorası" payesi verildi.

Kaynak: Hayat hikâyesi ve bilimsel çalışmaları ile ilgili olarak bkz. K. Özdoğan: Karl Terzaghi ve Türkiye'de Modern Zemin Mekaniğinin Kuruluşu *Bilim Tarihi*, Sayı 8, Haziran 1992, Ayrıca bkz. Karl Terzaghi'den Hamdi Peynircioğlu'na iki mektup *Bilim Tarihi*, Sayı 20, Haziran 1993. (Belge niteliğinde bir yazı). (A.K.)

Tietze, Andreas (Viyana, 1914 –) Avusturyalı Türkolog. Viyana Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1937'den itibaren Türkoloji çalışmalarına yöneldi. 1938-1952 ve 1953-1958 yılları arasında İstanbul Üniversitesi

19 Temmuz 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden.

Edebiyat Fakültesi'nde Almanca ve İngilizce dersleri verdi. Tietze'nin çalışmaları Türk dili tarihi, halk edebiyatı ve gölge oyunu gibi değişik alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Sözlük ve antoloji çalışmaları da bulunan Tietze'nin yayına hazırladığı eski metinler arasında *Ferec bade's-Şitte* ile Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Halâtü'l-Kahire mine'l-Adâti'z-Zâhire* başta gelmektedir. Diğer yayınları arasında, *Turkish Literary Reader* (1963), *Bilmece, A Corpus of Turkish Riddles* (1973) ile *The Turkish Shadow Theatre and the Puppet Collection of L. A. Mayer Memorial Foundation* (1977) dikkati çeken özgün yapıtlardır. (E.İ.)

Troçki, Lev (1879 Ukranya – 1940 Meksika) 1917 Sovyet devriminin önderlerinden sosyalist kuramcı ve eylemci. Stalin yönetimince Sovyetler Birliği'nden sürgün edilen Troçki 12 Şubat'ta İlyiç adlı bir gemiyle İstanbul'a geldi. Troçki'nin Türkiye'ye kabulü Tefik Rüşti Aras ile Sovyet büyükelçisi Suriç arasındaki uzun görüşmelerden sonra varılan sözlü anlaşma sonucu gerçekleşti. Troçki İstanbul'da bir ay kadar Sovyet Konsoloslukunda ikamet etti daha sonra Tokatlıyan oteline yerleşti. Sonra da Büyükkada'da bir köşk kiraladı. Bu köşkün 1931'de yanması üzerine bir yıl kadar Kadıköy'de oturdu. Daha sonra 1933'e kadar yaşayacağı Büyükkada'ya döndü. 1933'de Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti. Troçki Türkiye'de *Hayatım* adlı biyografisini ve *Rus Devriminin Tarihi* adlı yapıtını yazdı.

Wagner, Robert (d.1927) Avusturyalı orkestra şefi. Türkiye'de uzun yıllar İstanbul Devlet Operası sanat yönetmenliği ve koro yönetmenliği yaptı. (E.İ.)

Winterstein, Hans (1879-1963) Prag'da doğan Winterstein, önceleri doçent ve profesör olarak Rostock Üniversitesi'nde, 1927'den sonra da Breslau Üniversitesi'nde çalıştı. 1933'te mülteci olarak Türkiye'ye geldi ve İstanbul'da Fizyoloji Enstitüsü'nün direktörü oldu.

Winterstein 1953'te 74 yaşında emekli oldu ve Almanya'ya döndü. 1963'te Münih'te öldü. Fizyoloji alanında özellikle solunumla ilgili bilimsel katkıları olan Winterstein İstanbul Tıp Fakültesi'nde de önemli araştırmalar gerçekleştirdi. Öğrenci düzeyinde gençleri araştırmaya alıştırma açısından önemli olan bir yönelimle o zamana kadar hocanın yaptığı ve öğrencilerin gözledikleri deneyler yerine, laboratuvarlarda pratik çalışma ile sistemi tersine çevirmiş, hoca'nın gözlemi ile öğrencinin yaptığı deneyleri uygulama alanına sokmuştur. Geniş bir yayın faaliyeti yanında genç bir bilim adamı kuşa-

ğı yetiştirmiştir. Ayrıca uzun yıllar tek kalan bir öğrenci ders kitabı yayımlamıştır.

Kaynaklar: Sadi Irmak, “Fizyoloji Enstitüsü’nün Üç Şefi, Şakir Paşa, Kemal Paşa ve Hans Winterstein,” (*İst. Tıp Fak. Mec.* 20. 598-600, 1957) H. Winterstein hakkında iki eski öğrencisi ayrıntılı iki inceleme yayımlamıştır. Sırasıyla: M. Terzioğlu: “Prof. Dr. Hans Winterstein: Hayat Hikâyesi ve Türkiye’de Fizyolojinin Gelişmesine Katkıları” ile Nuran Gökhan, “Ord. Prof. Dr. Hans Winterstein’in Türkiye’deki Araştırmaları”. Her iki çalışma da 2. *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 1981’de yayımlanmıştır. Gökhan’ın yazısının sonunda Winterstein’in tam bibliyografisi mevcuttur. (A.K.)

Zirkin, David (1906-1949) Rus Yahudisi çellist. 1923’te Türkiye’ye yerleşti. 1940’tan ölümüne dek ADK’de viyolonsel öğretmenliği yaptı. Ferit Alnar’ın çello konçertosunu ilk kez çaldı. Usmanbaş’ın, ayrıca İsmet İnönü’nün öğretmenleri oldu. (E.İ.)

Zuckmayer, Eduard (1890-1972) Alman şef ve piyanist. Hindemith’in hazırladığı müzik eğitim programının uygulayıcısı. 1936’dan sonra Ankara’ya yerleşti. 1938’den ölümüne dek Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü Başkanı oldu. Ankara Devlet Konservatuarı’nda öğretmenlik yaptı. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’yla konserler verdi. (E.İ.)

Fihriste katkıda bulunanlar:

Afife Batur	(A.B.)
Enis Batur	(E.B.)
Ahmet Cemal	(A.C.)
Ekrem Işın	(E.I.)
Evin İlyasoğlu	(E.İ.)
Emin Nedret İşli	(E.N.İ.)
Aykut Kazancıgil	(A.K.)
Emre Özcan	(E.Ö.)
Özlem Hemiş Öztürk	(Ö.H.Ö.)
Samih Rifat	(S.R.)
Mehmet Sakıncı	(M.S.)
Uğur Tanyeli	(U.T.)
Ayfer Tunç	(A.T.)
Güven Turan	(G.T.)
Artun Ünsal	(A.Ü.)

Felsefe ve İstanbul Üniversitesinde Felsefe Tedrisatı

Ernst von ASTER

*Bu yazı, İstanbul Üniversitesi
Yayınları'ndan çıkan Felsefe Semi-
neri Dergisi'nin 1939 tarihli ilk
sayısında yayımlanmıştır.*

Bilcümle ilimleri, araştırmak ve öğretmek suretile bünyesinde toplayan bir üniversitede, felsefe tedrisatından sarfı nazar edilemeyeceği gayet tabiidir. Her ilim bir “bütün”e ve bir sisteme teveccüh eder. Fakat umumiyetle ilmin ve ilmî araştırmanın mahiyetini teşkil eden bu üniversal temayül, hiçbir sahada felsefe sahasında olduğu kadar vazih ve aşikâr bir şekilde tebarüz edemez.

Felsefeyi münferit ilimlerden ayırt ediyoruz. İlimler bütünlüğü ile realiteyi kendi aralarında parçalamakta ve tahdit edilmiş bir saha üzerinde bütün dikkatlerini teksif etmektedirler. Felsefenin mevzuu ise parça değil bütündür. Felsefe hususîyi değil, umumîyi arar. Tarih bize bu mânada anlaşılan felsefe mefhumunun münferit ilimlere tekaddüm ettiğini gösteriyor. Ayrı ayrı ilim sahaları doğmadan evvel felsefî kâinat görüşleri mevcuddu. Çok daha sonraları, kâinatın daha etraflı bir surette tanılması maksadile ve bilgi sahasında iş bölümünün teessüs etmesile felsefe münferit ilimler halinde parçalanmağa başlamıştır. Fakat bu parçalanma ameliyesi, hiçbir zaman tam mânasile tahakkuk edememiş, daima parçalardan bütüne teveccüh eden bir diğer temayül tarafından ya durdurulmuş yahut ta tadil edilmiştir. Bütüne, sisteme karşı duyulan bu temayül acaba boş bir cehti mi ifade ediyor? Münferit ilimlerin neticelerini sinesinde toplayacak olan umumî bir kâinat tasavvuru, acaba hiçbir zaman tahakkuk etmesine imkân olmayan bir ideal midir? Bu suallerin sorulması bittabi her zaman mümkündür.

Fakat bu suallerle felsefenin imkânsızlığını yahut ta lüzumsuzluğunu ispata kalkışmak hiçbir zaman mümkün değildir. Çünkü bilginin vazifesi, gayesi ve hudutları meselesine taallûk eden her sual gibi, bütün bu sualler de felsefenin esas mahiyetinden doğmaktadır.

Münferit ilimlerin vazifelerini bitirdikleri yerde, felsefenin vazifesi başlıyor. İlmî araştırma muayyen neticelere varıyor. Felsefenin vazifesi bu neticeleri yekdiğerile mukayese etmek ve yekdiğerile denkleştirmek suretile toplamaktır. İlim muayyen metodlara, muayyen prensiplere istinat ediyor. Felsefenin vazifesi bu prensipleri ve metodları araştırmak suretile kontrol etmektir. İlmin neticelerini toplamak ve bilhassa mutlak neticelere varmak temayülünün doğduğu yerde metafizik ve ontoloji ile karşılaşırız. Felsefenin prensip ve metod meselelerine teveccüh ettiği yerde ise eski tabirile mantık, yeni tabirile metod ve bilgi nazariyesile karşılaşmaktayız.

Felsefe mevzu ve araştırma istikametinin hususiyetile münferit ilimlerden ayrılmakta ise de, unutmamak icabeder ki, aradaki hudutlar hiç bir zaman hat'î ve kesin hatlarla ayrılmamıştır. Gerçe her ne kadar ilimler realiteye kendi metodlarını tatbik etmekle iktifa edip tatmin olunuyorlarsa da, bu metodların felsefî bakımdan izah edilip vuzuh iktisap etmesile ilmî araştırmanın vazifesini daha mükemmel bir şekilde ifa edebileceğinden hiç kimse şüphe edemez. Bu sebepten dolayı ilim adamının çok defa aynı zamanda filozof olarak çalışmasına hayret edilmemelidir.

Felsefenin münferit ilimlerle olan bu sıkı rabitası, felsefe tedrisatında her bir talebenin aynı zamanda ihtisas sahalarından (tabiat yahut tarih ilimlerinden) birisile meşgul olmasını istilzam etmektedir. Bu ihtisas sahasında talabenin bilgisi hiç bir zaman hazır bir surette öğrenilebilen hâdiselerin ezberlenmesile tükenmemelidir. Talebe varılan neticelerin mahiyetine nüfuz etmeli, bu neticelere ulaştıran metodları yakından tanımalı ve nihayet bu sahada bilfiil çalışmakla "işçilik" tadını tatmalıdır. Felsefe tarihî tedrisatı da aynı sebepten dolayı felsefî fikirler tecrit etmeden tanımağa çalışmalıdır ve bu fikirlerin umumî kültürle ve münferit ilimlerle olan sıkı rabitasına işaret etmeği ihmal etmemelidir.

Arz etmiş olduğumuz bu son noktaya, yeni zamanda felsefenin münferit ilimlerle olan münasebeti müselesine, biraz daha yakından temas etme me müsaade edilsin. Burada yeni zamandan bahsedişimin sebebi, sabit metodlara göre muayyen sahaları araştıran ve bu suretle yeni bir araştırı-

cılar neslinin doğmasını mümkün kılan ihtisas sahalarının tam mânasile bu devirde tekâmül etmesinden doğuyor. Bu mânada ilk ihtisas ilmine bir nümune olarak riyazî fiziği gösterebiliriz. Bu ilmin doğması için Leonardo'dan ve Galilei'den Newton ve Huyghens'e kadar bütün bir nesil olanca kuvvetile çalışıyor, fakat bu ilim ve ilimin metodu ancak 17 inci ve 18 inci asır filozoflarının mesaisi ile mütekâmil bir şekle girmiştir. Artık bu devirde felsefe ile riyazî fiziğin arasında hiç bir kat'î tefrikin yapılamıyacağını görüyoruz. Descartes, Leibniz, Kant gibi mütefekkirler yalnız riyaziyeci ve fizikçi olarak çalışmıyorlar, aynı zamanda filozof, mantıkçı, bilgi nazariyecisi ve metafizikçi olarak da çalışıyorlardı. Aynı şey bir Hobbes, bir Locke, bir Kant için de varittir. Bunlar da tabiat ilmi mektebinden geçerek yetişmişlerdir.

18 inci ve 19 uncu asırlarda bu vaziyetin değişimini görüyoruz. 17 nci ve 18 inci asırlar nasıl riyaziyenin ve riyazî fiziğin klâsik devrini temsil ediyorsa, 19 uncu asır da aynı şekilde tarihî ilimlerin ve tarihin klâsik devrini temsil ediyor. Gerçe tarih ve tarihçilik eski ve orta çağlarda da mevcuttu. Herodot, Thukydides, Tacitus gibi büyük müverrihleri ve orta çağ vakanüvislerini hatırlamak, eskilerin tarihe karşı gösterdikleri derin alâkayı anlamak için kâfi gelebilir. Fakat unutmamak icap eder ki, müverrihlik sanatı, –ne kadar mükemmel bir şekil alırsa alsın ve müverrih ne kadar derin görüşlü ve ince duyuşlu olursa olsun– bizim anladığımız mânadaki tarih ilminden çok farklıdır. Eskilerin tarihçiliğine bakacak olursak, bu tarihçiliğin tevsî edilmiş bir hali hazır tarihi olduğunu görürüz. Hali hazır miyar ve ölçü olarak kabul eden, realite ile realitenin haricini, üsture ile şe'niyeti yekdiğerine karıştıran bir muhayyile burda iş başında çalışıyor. Bir sanat mahiyetini arzeden bu tarihçilik, ilkin 19 uncu asırda ilmî bir mahiyet iktisap ederek beşeriyet tarihi olarak ortaya çıkmıştır. Kant ve Galilei orta çağın dünya ve kâinat telâkkisini nasıl altüst ediyorlarsa (ve bu suretle Kamerin altındaki ve Kamerin üstündeki iki âlem nazariyesinin yerine umumî bir kanunun hâkim olduğu tek âlem telâkkisini ikame ediyorlarsa), 19 uncu asırda doğan yeni tarih telâkkisi de Tevratla başlayan ve Yunanistan, Roma, ve orta çağdan düpedüz Avrupa tarihine geçen tarih görüşünü öylece altüst ediyor. Prehistoire ve primitif kültürler üzerinde tarihî vesikalara dayanan araştırmaların yardımıyla, artık bugün tarihî görüş sahamız 1000 senelik bir devirle tahdit edilmiyor. Mukayeseli tarih araştırmasının malzemesi zamanımızda kavranılamıyacak kadar genişlemiştir. Menba taharriyatı ve vesikaların tenkidi katî

prensiplere dayanıyor. Ve tarihî vakıaların tesbitinde bu tenkit, tecrübenin tabiat ilimlerinde oynadığı rolü oynuyor. Tarih ilimlerinin muhtelif sahalı, sanat ve din tarihi, lisan ve iktisat tarihi, umumî mahiyetteki prensiplere göre tanzim ediyorlar. Bu esas prensiplerden tarih ilimlerinin müşterek kategorilerini çıkarmak mümkünmüdür? Bu sual bugün tarihçileri olduğu kadar filozofları da meşgul eden ve henüz halledilmemiş olan son derece aktuel bir meseleyi teşkil etmektedir. Ve nasıl vaktile (tenkidî felsefe ile) riyazî tabiat ilimlerinin prensiplerine ve mahiyetine teveccüh eden yeni bir alâka ile riyazî tabiat ilimlerinin hudutları ve imkânı meselesi ehemmiyet kazanmışsa, bugün de aynı şekilde tarih ilimlerinin prensiplerine teveccüh eden yeni bir alâka ile tarih ilimlerinin imkânı ve hudutları meselesi en ön plâna girmiş bulunuyor.

Bu meseleyi şimdilik bir tarafa bırakıyoruz. Muhakkak olan birşey varsa, o da 17 inci ve 18 inci asırlardaki büyük filozofların aynı zamanda riyaziyeci ve fizikçi oldukları gibi, 19 uncu asırdaki (bilhassa bu asrın ilk nısfındaki) büyük filozofların da tarihe karşı büyük bir temayül göstermiş olmalarıdır. Hegel'i, Comte'u, romantikleri ve "tarihî mektep" in mümes-sillerini burada hatırlatmakla iktifa edeceğiz. Hegel'in ve Comte'un tarih ilimlerinin teessüsünde oynadıkları rol henüz nihayete ermemiştir. Tarihî materializm doğrudan doğruya değilse bile, bilvasıta Hegel'in diyalektiğinden doğmuştur, Fransız sosyolojisi ise doğrudan doğruya Comte'un bir eseridir denilebilir.

19 uncu asrın ilk nısfında felsefe ile tarih arasında teessüs eden bu sıkı münasebete mukabil, fizikle riyaziyenin felsefeden temamlile ayrıldıklarını görüyoruz. bu ilimler sırf ihtisas ilimlerine tahavvül ediyorlar veriyaziye-nin dilini artık filozofları anıyamaz oluyor. Bu anlaşılamamazlıktan çok esaslı zıddiyetler doğmuştur. Hegel ve Schelling fizikçilerle riyaziyecilerin sadece boş bir emek olarak kıymetlendirdikleri bir tabiat felsefesini kuruyorlar. Müsbet ilim taraftarlarının bu tabiat felsefesi hakkındaki menfî hükümleri yavaş yavaş bütün felsefe sahasına sirayet etmeğe başlıyor. Felsefe artık ilimle alâkası olmıyan ve sadece mücerret mefhumlarla kurulan bir binaya benzetiliyor. Bu noktainazar 19 uncu asrın ortalarını karakteri-ze etmektedir.

Fakat o zamandanberi vaziyet yine değişmiş bulunuyor. Tabiat ilmi, bilhassa fizik, son senelerde yeni bir hamle ile tekâmül etmektedir. Bura-da relativite ve quanta nazariyelerini hatırlamakla iktifa edeceğim. Bu

nazariyeler, klasik Newton mihanîğinin asırlardanberi tesbit etmiş olduğu hudutları, çok esaslı bazı noktalarda tevsî etmeğe muvaffak olmuşlardır. Eğer relativite nazariyesi haklı ise, bugün zaman ve mekân hakkındaki noktayı nazarımızı değiştirmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Eğer relative nazariyesi haklı ise, içinde her hâdisenin bir yer aldığı objektif zaman mefhumunu red etmek ve bir hâdisenin zamandaki mevkiini, zamanı ölçen müşahidin ölçüsüne göre tayin etmek mecburiyetindeyiz. Muayyen bir zaman ölçüsüne nazaran hemzaman olan iki hâdise, bir diğer müşahidin ölçüsüne göre hemzaman olmayabilir. Fakat fizikçilerin mevzuunu teşkil eden mekân mefhumunun yerine, kâfi derecede uzatıldığı takdirde tekrar geriye dönen münhâni hatları ihtiva eden bir mekân fikri kaim oluyor. Artık zaman ve mekân yekdiğerinden ayrıt ta edilmiyor ve dört buutlu bir çokluğun içinde yekdiğerile kaynaşıyorlar. Fakat astronomik buutların karşısında zaman ve mekân hakkındaki ananevî telâkkilerimiz nasıl relativite nazariyesile değişiyorlarsa moleküller, atomlar ve elektronlar âleminde de, bizi ihata eden âlemin siması quanta nazariyesile öylece değişmektedir. Bize fizikçiler tabiattaki bütün hâdiselerin sabit hâdiseler olarak tetkik edilebileceğini öğretmişlerdi. Leibniz devam kanunu ile tabiatte sıçrayışların mevcut olamayacağını söylüyor. Bugün quanta nazariyesi ile bu telâkki tarzının tadil edilmeğe muhtaç olduğunu görüyoruz. Atomlar ve elektronlar âleminde atlamalar, sıçrayış şeklinde tahavvüller vukua geliyor. Bu bakımdan aydınlık tevlit eden bir enerji menbaı atomlardan terekküp eder. İlk bakışta bu noktai nazar, ışığı aydınlatıcı bir cisimden kopan parçalarla izah etmeğe çalışan eski bir nazariyeyi, Newton'un emanation nazariyesini hatırlatıyor. Bu nazariye zamanında, ışığı hareketi mevciye olarak kabul eden Huyghens'in ondulation nazariyesile reddedilmişti. Bugünkü fizik ondulation nazariyesini reddetmiyor. Fakat ışık hâdisesini sadece bir hareketi mevciye olarak ta kabul etmiyor ve bu hâdiseyi aynı zamanda atomların hareketile izah ediyor. Fakat bu çifte izaha tevfi kan ışığa atfedilen çifte hususiyet, madde ve hareket hakkındaki bütün mefhumlarımızı değiştirmek mecburiyetinde olduğumuzu bize göstermektedir. Artık düz hareket eden, yahut sağa sola ihtizaz ederek bir dalga hareketi tevlit eden sabit madde cüzülerinden sarfı nazar ederek her hareket eden madde parçasının aynı zamanda bir dalga halinde tecelli ettiğini ve her dalganın aynı zamanda bir madde cüz'ü olduğunu kabul etmek mecburiyetinde bulunuyoruz.

Fiziğin esas mefhumlarının –mekân, zaman, madde mefhumlarının– değiştiğini görüyoruz. Fizikçi şimdiye kadar kullanmış olduğu esas mefhumlarla iktifa edemeyeceğini görüyor. Gerçe ananevî fiziğin esas mefhumları bizi ihata eden mahsûs âlemin hudutları dahilinde mer'iyetini kaybetmiyor. Fakat heyet sahasında olduğu gibi atomlar ve elektronlar sahasında da bu mefhumların dar mânada anlaşılmayıp tevsi edilmesi zarureti hasıl oluyor. Tabiat ilimlerinin kabî prensipleri, artık klâsik mihaniğe istinat ederek teessüs eden Kant'ın kategorilerinden çok daha umumî, çok daha elâstikî ve formal bir mahiyet alıyorlar. Fizikçi bu meselelerle uğraşırken doğrudan doğruya felsefe ve bilgi nazariyesi meseleleriyle karşılaşmaktadır. Fakat onun bu meseleleri halletmesine imkân olamayacağı için, ya filozofun alâkasını bu meselelere tevcih etmesi, yahut ta bizzat fizikçinin filozof olarak bu meselelerle uğraşması iktiza ediyor. Bu suretle tabiat ilimleriyle felsefe arasında bugün yeniden sıkı bir münasebetin teessüs etmeğe başladığını ve bu sahadaki araştırmaların zengin bir literatür ile ve emin adımlarla ilerlediğini görüyoruz.

Burada, felsefenin tabiat ilimleriyle olan sıkı münasebetinden bahsederken bu felsefe istikametinin kıymetli bir mümessili olarak İstanbul Üniversitesinde beş sene müddetle (1933-1938) çalışan Hans Reichenbach'ı hatırlamaktan kendimizi alıkoyamayacağız. Aramızdan ayrılıp Los Angelos'a giden Reichenbach relativite ve quanta nazariyelerini çok yakından tanımış, riya ziye ve fizik sahasındaki malûmat ile temeyyüz etmiş bir mütefekkir dir. Reichenbach, İstanbul Üniversitesinde bulunmadan evvel Einstein'ın, Laue'nin, Planck'ın arzusu ile Berlin Üniversitesinde çalışmakta idi. Eserleri, bilhassa mekân ve zaman mefhumlarının aksiomatığı üzerine yazmış olduğu eseri, yukarda bahsi geçen meselelerin münakaşasında ve aydınlanmasında çok mühim bir rol oynamıştır. Kendisinin İstanbul Üniversitesinde tabiat ilimleriyle felsefe arasında tesisine uğraşmış olduğu bağların, onun buradan ayrılması ile kopmayacağını ümit ve temenni etmek icap eder. Bu satırları yazan, başlayan bu ananenin devam edebilmesi için elinden geleni herhalde esirgemeyecektir.

Reichenbach'ın hatırası bize burada iki mesele sahasına daha işaret etmek vesilesini veriyor. Bu meselelerden biri modern lojiğe taallûk etmektedir. Lojik bir felsefe disiplini olarak uzun zamanlar artık tekâmülünü tamamlamış bir ilim olarak kabul ediliyordu. Son senelerde bu telâkki tarzı –yine felsefe ile riya ziye'nin müşterek mesaisi neticesinde

esaslı bir surette değişiyor. Ve eski lojik yerini riyazî lojiğe, modern lojistiğe bırakıyor. Yeni lojik üç bakımdan klâsik lojiği tadil etmektedir: 1) Evvelâ kıyas nazariyesine riyaziyenin daha sahih ve hatadan daha arî olan bir şeklini veriyor; 2) sonra mantıkla riyaziyeyi daha sıkı bir bağla yekdiğerine raptediyor; 3) ve nihayet eski mantığın sınıflar telâkkisini bir nisbetler telâkkisile tamamlıyor. Burada lojistiğin kıymetini tebarüz ettirirken unutmamak icap eder ki, bu ilim felsefesinin ne kadar kıymetli bir disiplinini temsil ederse etsin –felsefenin ve bilgi nazariyesinin en esaslı meselelerini– meselâ hakikat mefhumunun mânası meselesini halletmiş olmaktan çok uzaktır, hattâ bu meseleler onun alâka sahasının tamamen haricinde kalmaktadır. Demin arzetmiş olduğum meselelerden diğeri illiyet mefhumuna taallûk ediyor. Klâsik mihaniğin esasları üzerine kurulmuş olan fizik ilmi, tabiatta vukua gelen her hâdisenin bizzarure vukua geldiğini ve bu itibarla her hâdisenin evvelden tayin edilebileceğini kabul ediyordu. Mayyeniyet fikri, bu bakımdan tabiat ilimlerinin en mühim mefhumlarından birini teşkil ediyordu. Fizik ilminin son zamanlardaki tekâmülü bize bu noktayı nazarın tadil edilmeğe muhtaç olduğunu gösteriyor. Artık bu gün elektronlar ve atomlar âlemine ihtimal üzerine müstenit kanunların, statistik münasebetlerin hükmettiğini ve istisna tanımayan ilmî zaruretin sadece hususî bir hali ifade ettiğini biliyoruz. Neticede, bir taraftan ihtimaliyet mefhumu tabiat ilimlerinin bir temel mefhumu olarak gelişmekte, diğerk taraftan felsefe tarihinin en eski problemlerinden biri olan illiyet meselesi yeni bir ışığın altına girmektedir. Bu iki mesele Richenbach'ın İstanbulda çalıştığı zamanda neşretmiş olduğu eserleriyle (İhtimaliyet nazariyesi ve Experience and prediction) etraflı bir araştırmaya mevzu ittihaz edilmiştir.

Tabiat hâdiselerine mutlak bir muayyeniyetin hükmetmekte olduğu hakkındaki fikir (tabiat kanunlarını tanıdığımız takdirde istikbalde vukua gelecek her hâdiseyi riyazî bir kat'iyetle önceden tayin edilebileceğimiz hakkındaki fikir) tabiat ilmi araştırmaları ile, yahut nazariye ve mantıkla ispat edilebilecek olan hakikatlerden birini teşkil etmiyor. Bu fikir, daha ziyade bir dünya telâkkisinde kökünü bulmakta ve iman üzerine (tabiata hükmetmek imanı) istinat eden bir kaziyenin hususiyetini taşımaktadır. Bu vakıa, bize klâsik fiziğin ve bu fiziğe dayanan pozitivizmin, ilmin haricinde bulunan motiflere yabancı kalmadığını, hattâ esas prensiplerinde doğrudan doğruya bu nevi motiflere istinat ettiğini göstermektedir. Dünya telâkkileri-

nin, tabiat ilimlerinin en sahih bir karakter taşıyanlarında bile oynadığı bu mühim rolü nazarı itibare alırsak, bittabi maneî ilimlerin ve tarihî ilimlerin mevzuubahs edildikleri yerlerde bu nevi motiflerin daha ziyade ehemmiyet kazanacağından hiç kimse şüphe edemez.

Münferit ilimlerle canlı bir münasebet tesis edemiyen felsefe hayatiyetini kaybeder. Ancak şu var ki, münferit ilimler sadece tabit ilimlerinden ibaret değildir. İlim mefhumu tabiat ilmi mefhumundan çok daha geniş ve çok daha şumullüdür. Tabiat ilimlerinin yanında kültür ve tarih ilimleri, eski bir tabirle “manevi ilimler” yerlerini alıyorlar ve bu surette müsbet ilimlerin istikametinde hareket eden bir felsefe cereyanı yanında maneî ilimlerin istikametinde hareket eden bir diğer cereyanla daha karşılaşıyoruz ve neticede felsefe sahasında bir parçalanma vukua geliyor.

Bu parçalanma, bu bölünme bize felsefe sahasında mevcut olan yegâne fikir ihtilâfını tanıtıyor. Eski zamanlardanberi felsefedendeğil de felsefelerden bahs edilebileceği söylenmekte ve felsefe sahasındaki fikir ihtilâflarından şikâyet edilmektedir. Her şikâyet bir ihtiyacın ifadesidir. Bu ihtiyacın tatmin edilmesi ve istikamet farklarına, metod kavgalarına nihayet verilebilmesi maksadile her devir elinden geleni yapmıştır. Bir Descartes’ın, bir Kant’ın, bir Hegel’in kurmuş oldukları muazzam sistemler ancak bu bakımdan esas mahiyetleriyle anlaşılabilirler. Zamanımızda da bu nevi teşebbüsler eksik bulunmuyor. Bunların en mühimlerine bir misal olarak Fenomenoloji’yi ve Neopozitivizmi zikredebiliriz. Fakat bu felsefe mektepleri de bugün eskilerin mukadderatını paylaşmakta ve muhtelif istikametlere ayrılmaktadır. Aynı mektebin hudutları dahilinde doğan metod kavgaları, fikir ihtilâfları, telâkki farkları, artık bir mektep mefhumunun sadece bir çerçeveden, hem de her an parçalanmağa mahkûm olan bir çerçeveden başka bir şey olmadığını gösteriyor.

Felsefe sahasındaki bu parçalanma, bu dağılma nasıl vukua geliyor ve neden vukua geliyor? Bu suale kısaca cevap verilmesi icap ederse, denilebilir ki, her felsefe sualine tek bir cevabın verilmesi mümkün değildir de onun için. Her felsefe sualine, felsefe tarihinde tekerrür eden muayyen şekiller dahilinde bir çok cevaplar tekabül edebilir. Filvaki bu cevaplar muhtevaları itibariyle büyük bir fark irae ederler. İlim terakki ediyor, yeni meselelerle karşılaşıyor, bu meselelerin halledilmesi maksadiyle yeni faraziyeler ortaya koyuyor, metodlarını genişletiyor ve mefhumlarını umumîleştiriyor. Aynı şekilde felsefe meseleleri de, daima yeni bir muhteva ile

zenginleşerek, daima yeni bir mâna ile derinleşerek inkişaf etmektedir. İlim tarihine olduğu gibi, felsefe tarihine de tekâmül ve terakki hükmediyor. Felsefe meseleleri hiç bir zaman nihaî bir şekilde halledilemez, yahut daima tekerrür eder demek, bu meseleler değişmez yerli yerinde durur demek değildir. Eğer böyle olsaydı felsefe mânasını kaybeder ve hayatta her mânasız şey gibi çoktan unutulurdu. Bu itibarla felsefe meselelerinin hiç bir zaman nihaî bir şekilde halledilemeyecekleri fikri, bu meselelerin ebedî bir karakteri haiz olduklarına işaret ediyor. Tekerrür eden şey meselelerin şekilleridir, fakat bu şekillerin muhtevası hiç bir zaman tekerrür etmez, daima daha zengin, daha kat'î, daha müşahhas bir mâna kazanır. Husserl'in Fenomenolojisi yeniden canlanmış bir platonizmdir. Carnap'ın Neopositivizmi yeniden canlanmış bir pozitivistizmdir. Fakat fenomenoloji ile Eflâtun arasında ne büyük bir devir farkı ve ne büyük bir tekâmül farkı mevcuttur! Aynı şekilde yeni pozitivistler, mehumlarını, pozitivist Comte'un tanımadığı modern fiziğin esaslarına istinat ettirmektedirler. Bu gün Kant'la Bergson arasındaki fark, eskiden Elealılar ve Heraklitçiler arasında da mevcuttu. Kant için olduğu gibi Elealılar için de değişiklik, tahavvül, oluş sadece bir görünüşten ibarettir. Var olan varlık, yegâne hakikat, zamanın ve mekânın ötesinde ve görünüş âleminin fevkindedir. Buna mukabil Heraklitçiler için olduğu gibi Bergson için de, tahavvül yegâne realiteyi ifade ediyor ve sabit bir eşya mefhumu aklın vazetmiş olduğu faydalı bir fiksiyon olarak kabul olunuyor. Mamafih bütün bu benzerliklere rağmen Kant Elealılardan, Bergson da Heraklitçilerden çok esaslı bir surette ayrılmaktadır. Tenkidî felsefe yeni devrin bir eseri olan klâsik mihaniğe istinat eder. Bergson felsefesi de eskilerin tanımadığı modern ilimlerin, modern filolojinin, psikiyatrinin ve biolojinin esaslarına dayanmaktadır. Bu suretle Kant'la Bergson arasındaki fark ta, Elealılara Heraklitçiler arasındaki farktan şekil itibarile değilse bile muhteva itibarile tamamen ayrılmaktadır.

Bir felsefe sualine bir çok cevapların verilebilmesi imkânı yalnız metafizik meseleleri için değil, bilgi nazariyesi, kıymetler nazariyesi, ahlâk ve estetik meseleleri için de varittir. Bu disiplinlerden bilhassa ahlâk sahasındaki ihtilâflar daha aşikâr bir surette görünmekte ve bu ihtilâfların istinat ettikleri temeller de o nisbette açıkça tebarüz etmektedir. Gerçe felsefe tarihinin boyunca akla istinad eden umumî bir ahlâkın tesis edilebilmesi maksadile yapılan birçok teşebbüslerle karşılaşılıyor. Fakat bu teşebbüslerden

hiçbiri tahakkuk etmemiştir ve edemeyecektir de. Her ne kadar bazı emirlerde ve nehiylerde birçok ahlâk telâkkileri yekdiğerine tevafuk etmekte ise de, Nietzsche'nin dediğı gibi muhtelif devirlerde, muhtelif kavimlerin ve muhtelif kültürlerin hayatını, yekdiğerinden çok esaslı noktalarda ayrılan, hattâ yekdiğerinin zıddını temsil eden muhtelif "kıymetler levhası" tanzim edecektir.

Elbette kıymetler meselesinde de, bilgi teorisine taallûk eden meselelerde olduğı gibi, karşılaşıcağıımız bütün imkânları tarihte tekerrür eden muayyen tiplere irca edebiliriz. Ahlâk telâkkilerinin temellerini teşkil eden dünya görüşü tiplerini ortaya çıkarmak, ahlâk telâkkilerinin mütearifelerini bulmak, ilmî bir şekle bürünmeğe çalışan her ahlâk felsefesinin bir gayesi ve vazifesidir. Bu vazifenin ifasında yine ister istemez felsefe tarihine müracaat etmek mecburiyetindeyiz. Filvaki riyaziye tarihinden sarfı nazar ederek riyaziye meselelerini halledebiliriz. Fakat felsefe tarihinden sarfı nazar ederek felsefe meselelerinin tetkik edilmesine aslâk imkân olamaz. Felsefe meselelerinin bu hususiyeti, biraz evvel söylemiş olduğumuz gibi, bu meselelerin ebedî bir karakter taşımalarından doğuyor. Felsefe tarihi ölünün değil canlının, hali hazırın tarihidir. Felsefe tarihi eski sistemleri katalogize eden, eskilerin söylediklerini bize nakleden bir ilim olduğı müddetçe tarih değil kronoloji olur. Bu ilmin tarih olabilmesi için, yeni bir ruhla eski meseleleri yeniden yaşaması, felsefe tarihinin bizzat "felsefe" olması icabetmektedir.

Bugün muhtelif felsefe disiplinlerinin esas temelini teşkil edecek bir ilimden, bir felsefî antropolojiden bahsediliyor. Filvaki felsefe, insanın her devirde kendi kendisini anlaması ve tanıması maksasile, yapmış olduğı bir araştırmadan başka birşey değildir. İnsanı, esas özü ile tanıdığımız takdirde, onun meydana getirebileceğı bütün kültür başarılarını da (sanat, ahlâk, felsefe) anlıyabiliriz. İnsanın bize özünü tanıtacak olan böyle bir felsefî antropoloji, bioloji ve psikolojiye değil, tarihe ve tarihî bir temele istinat etmek mecburiyetindedir. İnsan nasıl hayvandan sırf tabiat mahlûku olmayup tarihî bir mevcudiyete malik olduğı için ayrılırsa, öylece kendisini tanımağa kalkıştığı anda da sadece biolojik varlığını tetkik etmekle iktifa etmiyerek tarihine müracaat etmek mecburiyetindedir. İnsanın tabiatındaki bütün imkânlar fikir tarihinde ifadesini buluyor. O halde felsefî antropolojinin esas temelini ancak felsefe tarihi teşkil edebilir. Ancak kültür tarihi mânasında anlaşılan bir felsefe tarihi teşkil edebilir. Ancak kültür tarihi mânasın-

da anlaşılan bir felsefe tarihi insan tefekkürünün tipolojisini istihdaf eden bir felsefenin esas temeli olabilir. Bu fikir belki hiç kimse tarafından Alman filozofu Dilthey kadar vuzuhla, incelikle ve büyük bir anlayışla müdafaa ve temsil edilmemiştir. 19 uncu asrın ikinci nısfında, kültür ilimlerinden felsefeye giren mütefekkirlerden pek azına, Dilthey derecesinde sonraki devirlere ve bilhassa zamanımıza bir tesir icra etmek nasip olabilmıştır. Dilthey zamanına hâkim olan umumî telâkkiye tevfikân pozitivistti. Fakat onun pozitivist olması, Hegel ananesini canlı bir surette devam ettirmesine mâni olmamıştır. Dilthey derin psikolojik kavrayışı ile teferruatın hakkını veren bir biyografı, fakat aynı zamanda etraflı bir görüşle bütünün de hakkını vermesini bilen bir fikir tarihçisi idi.

Dilthey'in bilvasıta talebelerinden biri olarak burada, mesai arkadaşımız Doçent Mazhar Şevket'i göstereceğiz. Bonn'da Rothacker'in yanında ihtisasını yapan Mazhar Şevket sanat tarihinden ve estetik meselelerinden felsefeye girmiştir. Onun nazarında felsefe her şeyden evvel bizi, "anlayış" esasına istinat eden kültür tarihine ve kültür ilimlerine götüren bir yoldur. Bu bakımdan kendisini Dilthey'in eserleriyle metodunun çok yakından alâkadar etmiş olmasına bittabi hayret edilemez. Mazhar Şevket'in bu yıllıkta intişar eden iki travayından biri Husserl, diğeri Scheler üzerinedir. Her iki filozof da bugünkü Alman felsefesinin en enteresan iki tipini temsil ediyor.

İstanbul Üniversitesinde felsefe tarihinin muayyen bir bahsine hususî bir ehemmiyet atfedilmesi zarurî idi: Türk ve İslâm felsefesi. Doçentlerimizden doktor Hilmi Ziya bu vazifeyi üstüne almıştır. Kendisi Yıllıkta, bu ihtisas sahasına taalluk eden bir yazısı ile temsil edilmektedir.

Yeni devir felsefe tarihi şimdiye kadar meslektaşımız Halil Vehbi'nin üzerinde çalıştığı bir sahayı teşkil ediyor. Bu yıllıkta Pariste Sorbon'da ihtisasını yapan Vehbi'nin kaleminden Descartes üzerine yazılmış esaslı ve ince bir araştırmayı neşrediyoruz. Bu yazı *Discours de la méthode*'un senei devriyesi münasebetile intişar eden literatürü de ihtiva etmektedir.

Biraz evel söylemiş olduğumu tekrar edeceğim: Felsefenin ve filozofların, metod, prensip ve neticelerde tam bir fikir birliğine ulaşacaklarını hiçbir zaman ümit etmemeliyiz. Aristo'ya göre varlığın en yüksek prensipleri, Kant'a göre aklın kabîl strüktürlerini teşkil eder, pragmatist psikolojik teori ise bu prensipleri, realiteyi beşerî iradenin hâkimiyetine ram eden bir vasıta olarak kabul etmektedir. Elealtizm ve Heraklitizm, Materializm ve Spi-

ritualizm, Mekanizm ve Vitalizm arasındaki farklar daima baki kalacak ve hiçbir felsefe sistemi bu tezdaları sinesinde eritemeyecektir. İlmin neticeleri ve prensipleri daima muhtelif tefsirlere imkân bırakacak, daima menşei-nde yekdiğerinden esaslı bir surette ayrılan sanat üslupları, görüş tarzları, güzellik kanunları mevcut olacaktır. Daima hayatın mânası ve gayesi sualine muhtelif cevapların verilmesi icap edecek ve muhtelif “kıymetler levhası”, muhtelif ahlâk tipleri ortaya çıkacaktır. Tarihte tekerrür eden felsefe istikametlerinin bize arzettikleri tezdaları görmemek, yahut inkâr etmek aslâ mümkün değildir. Tezdaların bir gün olup ortadan kalkacaklarını ümit etmek ise, boş bir temenniden ibarettir.

Bu nevi tezatların telif edilmesi maksadile yapılan bütün teşebbüsler zahiri ispat şekillerine yahut diyalektik oyunlarına tahavvül etmek mecburiyetindedir. Fikir ihtilâfları, mücadeleler fikir tarihinin hayatını teşkil ederler, mücadelelerin dinmesi ile tekâmülün durması demektir. Bu itibarla müteakıl bir anlaşma sunî bir telifcilikle değil, her felsefe istikametine hakkının verilmesiyle ancak tahakkuk edebilir. Felsefe tarihi tetkikatının yardımile tahakkuk etmesi mümkün olan böyle bir müteakıl anlaşmayı relativist bir tarih görüşü ile karıştırmamalıyız. Biz herhangi bir felsefe cereyanını, kendi kanaatlerimizden fedakârlık etmeden pekâla anlayabilir ve takdir edebiliriz. İnsanın kanaatleri sadece aklın değil, aynı zamanda bütünlüğü ile de insanın bir ifadesidir. Fakat insan her yerde bir değildir. Muhtelif devirlerde ve muhtelif kültür seviyelerinde yaşayan insanlar, yekdiğerine benzemiyen muhtelif tiplere ayrılmakta ve çok esaslı hususiyetler arz etmektedir. Bu vakıanın anlaşılması, ferdiyetimizden ve şahsiyetimizden hiç bir şey kaybetmeden diğer ferdiyetlerin ve şahsiyetlerin anlaşılmasını temin edebilir.

Bu mânada bir anlaşma, bugün yalnız felsefenin değil, umumiyetle zamanımızın istihdaf ettiği en mühim ve en ciddi gayelerden birini teşkil ediyor. İçinde bulunduğumuz devir, dar bir sahada yekdiğerinden yalnız ırk ve lisan hususiyetleriyle değil, aynı zamanda şuurlu tarihî ananeleri ve ideolojileriyle de ayrılan millî şahsiyetlerin yekdiğerile çarpıştığı bir devri yaşıyor. Beşeriyet tarihinde hiçbir zaman milletler, ruhî strüktürleri ve fizikî fizyonomileriyle ve menfaat sahalarının hususiyetile bu derece büyük bir tenevvü arz etmemişlerdir. Ortaçağ bu nevi farkları monoteist dinlere karşı duyulan imanla tadil ediyordu. On sekizinci asır akla istinat eden bir din ve ahlâk telâkkisine inanıyor ve aklın bütün tezatları bir gün olup

ortadan kaldıracağını zannediyordu. Ortaçağın ve tenevvür devrinin inandığı “Dogm”lar artık bugün tarihe karışmış bulunuyor. Millî hususiyetler bugün bir realite olarak karşımıza çıkmakta ve beşeriyet fikri benzi uçuk bir abstraksiyon halinde günden güne kuvvetini kaybetmektedir. Milletleri yekdiğerinden ayırt eden farkları bugün hiç kimse inkâr edemez. Üniforma taşıyan bir beşeriyet fikri ise olsa olsa gülünç bir ideal olabilir. Buna mukabil millhi hususiyetlerin hakkını veren, fakat milletler arasındaki müşterek hususiyetleri de göz önünde bulunduran bir beşeriyet fikrinin bir abstraksiyon olduğunu hiç kimse iddia edemez. Böyle bir idealin, Avrupayı içinde bulunduğu derin buhranlardan kurtaracak ve müteakabil bir anlaşmayı temin edecek bir ideal olduğuna bugün hepimiz inanmak mecburiyetindeyiz.

Hakikat birdir. Bu sebepten dolayı hayatın nihaî gayesi de birdir. Fakat tek olan ve mevcudiyetimize mânasını veren bu biricik hakikat bizi kendisini olduğu gibi arzetmiyor. Hepimiz onu arıyoruz. O, Kant’ın “İdee” kelimesinden anladığı mânada, her zaman erişilmesine çalışılan, fakat hiçbir zaman erişilemeyen sonsuz bir ideali ifade ediyor. Bu sonsuz gayeye, biz mütenahi insanlar, ancak muhtelif yollardan ilerliyerek erişmeğe çalışabiliriz. Bu yollardan hiçbirinin yanlış olduğunu söyleyemeyiz, fakat aynı kat’iyetle bu yollardan hiçbirinin bizi hakikate götürecektir olan yegâne yol olduğunu da iddia edemeyiz.

Edebiyat ve Harp

Erich AUERBACH

*İstanbul Üniversitesi Yayınları,
No: 159 Üniversite Konferansları
1940-1941'de yayımlanan metnin
tıpkıbasımıdır.*

İki türlü harp edebiyatı vardır. Biri harplerle beraber meydana gelen, lirik neviden kısa parçaların teşkil ettiği edebiyattır: zafer duaları, askerleri kahramanlığa teşvik eden şarkılar, düşmanı tahkir eden, ve onunla alay eden hicviyeler, muzafferiyeti tazim eden türküler, ilâhlara şükran türküleri. bütün bunlara dair pek çok misaller mevcuttur.

En eskisi kitabı mukaddeste bahsi geçen, Beni İsrail milletinin, Filistin'in eski sakinlerinden: Kenanî Canaenleri mağlûp ettiği zaman, Rahibe Deborah tarafından söylenen zafer şarkısı ile Yunan edebiyatının, en eski eserlerinden olan, (Tyrté)enin, Ispartalıları Peloponezdeki komşularına karşı teşvik eden mersiyeleridir. Herkesce malûm olan ve o zamandanberi tekrarlanan “ön safta vatani içi çarpışarak ölmek güzel bir şeydir” fikri ilk defa olarak onun tarafından söylenmiştir.

Bu nevi edebiyatı, harp bütün bir milletin güttüğü bir gaye olunca, Avrupanın bütün milletlerinde de bulursunuz.

XII inci asrın haçlı seferlerinin şarkıları ve XVI ıncı asrın dinî ve harp şarkıları zamanından beri çok şey değişmiştir. Şimdi bu mücadelelerin mevzularına karşı lâkaydız. Fakat, bu şarkıları okuyunca bunları ilham eden heyecanı halâ seziyoruz. Daha yakın zamanlarda size Fransızların harp ve hürriyet şarkıları olan Marseillaise'i veya Almanların birinci Napoleon'a karşı Kurtuluş mücadelelerinde söyledikleri hürriyet şarkılarını hatırlatacağım.

Bu konferanstaki maksadımı Marseillaise misali daha iyi izah edecektir. Çünkü söylemiş olduğum gibi bu aynı zamanda bir harp ve bir hürriyet

şarkısıdır, bütün milletin dahilî ve haricî zulme karşı silâhlanişını anlatan şarkı. Görülüyor ki Fransada diğer Avrupa milletlerinde olduğu gibi, milliyetçiliğin kökleri halktadır ve onun vicdan hürriyeti, iktisadî hürriyeti, ferdî hürriyeti, yani arzularile sıkı bağları vardır.

Şimdi harp edebiyatının ikinci şekline geçelim; bu şekil belki daha sanat bakımından daha ehemmiyetlidir. Çünkü bu nevide daha çok şaheser mevcuttur, ve her yerde millî edebiyatın esasını teşkil eder. Bu eserler ekseriyetle uzundur; lirik değil epik (destan nevindendir), şairin muasır bulunduğu bir harpten bahsetmez, geçmiş zamana ait bir harpten bahseder, ataların kahramanlıklarını anlatır.

Bunlar, evvelâ millî destanlardır; Omerosun İlyadı, Virgiliyusun Eneidi, Almanların Nibelungeni, Fransızların Rolan destanı, ve daha bir çokları gibi. Daha yakın zamanlarda Goethe ve Schillerin bazı tarihî faciaları ve hatta bazı romanlar da bu nevidendir. Romanlardan Tolstoînin büyük bir romanını zikredeceğim; bunun ismi “harp ve sulh”tur; mevzuu Napolyonun 1812 Rus seferine aittir; Bence 19. uncu asrın en güzel kitaplarından biridir okumanızı tavsiye ederim. Türkçe bir tercümesi mevcuttur.

Bu ikinci nevideki bütün eserler, söylediğim gibi halihazıra ait değil tarihîdir, fakat hepsi de (bilhassa eski destanlar) millî şuuru hazırlamaya ve kuvvetlendirmeğe yardım etmiştir. Omerosun İlyadı tarihin en tehlikeli anlarında, Yunanlıların vahdetini muhafazaya kuvvetli bir âmil olmuştur; Fransızların Rolan destanı, İspanyolların Cid destanı dahi bunlar kadar mühimdir.

Milletlerin tarihlerinin tehlikeli anlarında, ikinci neviden eserler dahi mevzuları hali hazırla alâkası olmadığı halde, tarihin o anında müessir olabilir. Çok defa, Yunan, Fransız ve diğer milletlerde, sahnede eski bir şairden söylenmiş bir kaç mısra, dinleyiciler arasında halihazırdaki hislerine yakın olduğundan büyük bir heyecan yaratmıştır; 1871 de Parisin işgali esnasında, Prof. Gaston Paris'in “Rolan destanı ile Fransız milliyetçiliği” hakkında verdiği bir konferans, mukavemet fikrinin tekrar canlanmasına çok yardım etmiştir. Demek oluyor ki mevzuları tarihî olan, ikinci gurubun, siyasî ehemmiyeti, birinci gurubunkinden aşağı değildir.

Fakat 17. ve 18 inci asırlarda, yani Avrupanın mutlakîyet devrinde o devirde çok harpler olduğu halde, ne birinci gruptan, yani lirik ve hali hazıra ait, ne de ikinci gruptan yani destan ve tarihî mevzulara ait olan halkın yarattığı bir harp edebiyatı mevcut değildir.

Volterin Fransız kralı IV üncü Hanrinin harplerini anlatan destan nevin-den Henriadi var ise de bu soğuk ve halkla alâkası olmıyan bir eserdir; daha ehemmiyetli olan halkın sevdiği bir kaç askerî şarkı mevcuttur. Bunlar prens Eugène de Savoie ve Malbourough gibi, zamanın bazı meşhur generaleri için yapılmıştır; Başvekil Çörçilin ecdadından olan General Malbourough'a ait olanı belki bazılarınız bilirsiniz; fakat bu şarkı ve marşlarda, başka zamanlardaki harp şiirlerinde görülen ciddiyet ve heyecan yoktur; bunlar dans musikisine benzer; sözleri zamanın siyâsî fikirlerini, veya vatan müdafaasının vahim ve kahramanca vazifelerini anlatmaz; bunlar daha ziyade neş'eli, bazen teessürlü, bazan havaîdir; varlığı ve hürriyeti için mücadele eden bir milletin edebiyatı değildir.

Harp ile geçen bu iki asrın bu nevi edebiyatta, bu kadar az feyizli oluşunun sebebi ne olabilir? Bunun sebabı, edebiyatta umumî bir kuraklıktan ileri gelmiyor; çünkü biliyoruz ki 17. ve 18. inci asırlarda Avrupa ve bilhassa Fransız edebiyatı çok verimlidir: Fransız klâsik edebiyatının şaheserler devridir. Racine, Molière, Boileau, La Fontaine'lerin, ve Fransada olduğu kadar diğer memleketlerde de onları taklit edenlerin devridir.

Fakat bu klâsik edebiyat halkın edebiyatı değildir: cemiyetin muayyen bir zümresine hitab eden, gerek mâna gerek şekil itibarile ve o inceliğin en yüksek derecesini bulmuş olan halkını hiç alâkadar etmeyen bir edebiyattır.

Bu müşahede, bizi şimdi alakadar eden meselenin hallini bulabilmek için takip edilmesi lâzımgelen usulü gösterir: Avrupada, iki asırlık mutlakiyet devrinde, halk dilsiz gibi idi.

Orta zaman ve Rönesansta, Halk tarihî bakımdan mühim ve faal bir rol oynamıştır; Devletin kurduğu, veya meslekî teşkilâtlarda şehir burjuvası ve köylü, umumî hayatın tam ve kuvvetli bir unsuru idi. Bunlar modern demokrasilerde olduğu gibi, ferdiyetçi esaslara istinad eden teşkilatlar değil, esnaf ve sınıf zihniyeti taşıyan teşkilâtlardı; çok faaldiler ve siyâsî nüfuslarını biliyorlardı. Esasen bir çok memleketlerde, halk derebeylerine karşı mücadelesinde, merkezî kuvvetin yâni kralın tabîî müttefiki bulunuyordu.

Fransa da millî vahdet ve şuurun esası budur: Partikülarist derebeyi asıl-zadelerine karşı, kral ve halk müttefik. O zamanlarda halkı alâkadar etmeden ve sebebini ona kabul ettirmeden ve sempatisini kazanmadan büyük bir harbe girişmek kolay olmazdı: Çok zaman, şehir ve köy ahalisi kendiliğinden silâha sarılırdı. Fakat dinî harplerin sonunda, mutlakiyet kat'î zafe-

rini kazanıp, derebeyi asılzadeleri nüfuslarını tamamen kaybedince, kralın merkezî kuvveti o kadar büyüdü ki artık halka ihtiyacı kalmadı. Hükûmeti mutlaka esnaf teşkilatlarının ve halk mümessillerinin yardımını aramadan, memleketi kendi memurları ile idare ediyordu: harpler, halkın sade masrafinâ iştirak ettiği nazır odalarında hazırlanıp ilân ve idare olunan prenslerin harpleri idi.

Harp san'atının inkişafı, halkın askerî faaliyetinin ortadan kalkmasına tesir etmişti. Ateş eden silâhlar, bilhassa topçuluk, o zaman bütün millete öğretilmesi kabil olmıyan bir askerî terbiyeyi istilzam ediyordu. Düşünün ki o zaman Avrupada bile, askerlik ve okumak mecburî değildi ve Avrupalıların büyük ekseriyeti elifbelerini bilmezlerdi. Ordular askerliği meslek olarak seçen ve çok defa başka memleketlere mensup olan, ücretli askerler tarafından teşkil edilirdi. Bunlar kanlarını satan insanlardı.

Zabitler arasında ekserisi büyük ailelerin en küçük evlâtlarından olan bir nevi asker de vardı. Bunlar mirasdan mahrum bulunduklarından servetsiz ve mevkisiz kimselerdi. Muharip prenlere hizmetlerini arzederler, macera ve servet peşinde dünyayı dolaşırlardı.

Bu Tipi, Alman şairi Gotthold Ephraim Lessing tarafından yazılan, 18 inci asrın meşhur bir komedisi, Minna Von Barnhelm'de buluruz. Bu Fransız asil ailelerinden birinin en küçük evlâdı olup, sıra ile Hollanda, papa, Prusyalı büyük Fredirikin ordularında hizmet ettikten sonra hayatını kumarda kazanmak mecburiyetinde kalan mülâzım Ricaut de la Martinière'dir.

Zabitler böyle olursa neferlerin ne olabileceğini tasavvur edersiniz. Efendileri olan prenslerin hizmetine girecek, muktedir gençler arayan, bir takım adamlar; Avrupanın muhtelif memleketlerinde dolaşırlardı. Gayri memnunları, aileleri ile araları açık kimseleri, serserileri, fakir kimseleri ümitsizleri, çok defa canileri toplarlardı; bazen yaptıkları vaadlerle, sarhoşluk esnasında tecrübesiz bir genci kandırarak, 10, 12, hattâ 20 senelik mukaveleler imzalattırırıldardı. Hattâ parasız kalan küçük prenslerin kendi tebalarından bir kaç binini zengin ve kuvvetli prenlere harp için sattıkları görülmüştür.

Görüyorsunuz ki bu şekilde idare olunan harpler, milletin harpleri olmazdı; bunlar ancak saltanat ve vükelâ işi idi. Bu muharebelerin en uzun ve en ehemmiyetlisinin sebebi, varissiz kalan İspanya tahtına Burbon ve Habsburg hanedanından birinin geçmesi etrafındaki mücadele idi; iki aile

de İspanyol hanedanları ile akraba idiler. Görüyorsunuz ki bu sırf bir sülâle kavgasıdır. Ve bununla ne Alman ne de Fransız milleti doğrudan doğruya alâkadar değildi; İspanyol milletine gelince, onun fikrini sormuyorlardı bile.

Böyle muharebeler idare eden kıralların milletlerini hiç düşünmediklerini söylemek doğru olmaz; saltanatlarını büyüterek, siyasî ve iktisadî imtiyazlara sahip olarak, milletlerinin zenginlik ve refahını çoğaltacaklarını umuyorlardı, sade onun fikrini sormak itiyadını kaybetmişlerdi, bu ihtiyacı duymuyorlardı.

Çok zaman uzun harpların yük ve masrafı karşısında milletlerinin kabiliyetlerini ölçememişlerdi; XIV üncü Louis'nin verdiği meşhur misal gösterir ki: Kral çok akıllı, vicdanlı ve hatta daima muzaffer olsa dahi, herşeye kendi başına karar vermek isterse, veya yalnız kendi tarafından seçilmiş memurlara sorarak hareket ederse, memleketin iktisadî, ve siyasî bünyesini mahveder.

Millete gelince, o bidayette halinden memnun idi. Merkezi idarenin, yâni kralın idaresinin sağlamlaşması onun çok işine geliyordu; eskiden kendilerine zulüm eden, derebeyi baronlardan kurtulmuşlardı. İdarenin kralın elinde teşkilâtlanması, ve onun bürokrasisi, dahilî sulhu ve çalışmalarının emniyetini temin ediyordu. Onlar, dinî mücadelelerden yorulmuş, asırlarca süren kargaşalıklardan bezmiş, haklarından feragat ediyorlar, teşkilâtlarının eski imtiyazlarından vazgeçiyorlar ve sükûnetle prensleri tarafından idare edilmeye razî oluyorlardı.

Ancak yavaş yavaş feragatlerinden dolayı pişman oluyorlar ve mutlakiyete karşı isyan etmeğe başlıyorlardı. Devlet idaresinden uzak, vergilerin yükü altında, bürokrasinin haksızlığına ve bozukluğuna karşı, sükûnet ve itiyat yerine, yavaş yavaş isyan kaim olmuştu. On sekizinci asırda millî ve ferdî hürriyet hakkında ki yeni fikirler yazılmaya başladığı zaman, bunlar evvelâ fransız milletinde, daha sonraları diğer Avrupa milletlerinde, derin bir aksü-lamel yapmıştı.

1789 daki fransız ihtilâli bu değişikliğin ilk merhalesi olmuştur; ihtilâl, mutlâkiyeti devirerek halkın millî hakimiyetini tesis ederek ve millete bütün siyasî mesuliyeti vererek, aynı zamanda eski ordu teşkilatını yıkıyor, harp hakkındaki fikri değiştiriyor ve millî müdafaa mefhumunu yaratıyordu. Askerlikte hizmeti mecburiye bundan sonra teessüs etmiştir ve bütün çocukların devlet tarafından okutulması da buna yakından bağlıdır.

Avrupada, siyasî inkişafı, diğer Avrupa devletlerinkinden bir hattâ birkaç asır ilerde olan, bir millet vardır, bu millet İngiliz milletidir. Demokratik sistem onlarda 18 inci asırda değil 17 inci asırda başlar, o zamanda bile, çok evvel başlamış bir inkilâbın nihaî merhalesi olarak tezahür eder. Modern demokrasilerin hemen bütün müesseseleri evvelâ İngiltere'de teşekkül etmiştir; fakat askerî teşkilâtın bundan istinası lâzım gelir; coğrafi vaziyetleri sayesinde, millî müdafaa meselesi onlar için bambaşka bir şekilde tecelli etmektedir; 1914 e kadar bütün harplerini donanmalarile ve çok zaman müstemleke ahalisinden müteşekkil gönüllü efradı ile idare etmişlerdir; şimdi bile hizmeti mecburiyeyi fevkalade bir tedbir olarak ve ancak millî bir tehlike karşısında zarurî görmektedirler. Onun içindir ki, milleti müsaleha, teşkilâtı, menşei İngilterede olmayıp Fransada olan, yegâne büyük demokrat müessesesidir.

Derhal dünyaya yayılan, bütün milletin silâhlanarak vatani müdafaa etmesi hususundaki, Fransız fikirlerinin eğer menşeiini araştırarak olursak, muharebe ile alakası olmayı ve çok hassas bir siyasî muharrir olan J. J. Rousseau'nun içtimaî sisteminde buluruz: J.J.R. yazılarında hiçbir zaman harpten bahsetmez, ve şüphesiz askerî muzafferiyetler, fikirlerinin tabii çerçevesinden çok uzak kalır. Bununla beraber her vasıta ile müdafaası zarurî olan mukaddes bir mülk telâkki ettiği insanların hürriyeti tabiiyeleri fikri, onu, meşhur, millî hâkimiyet ve birlik nazariyesine sevk ediyordu; Bu da, müşterek hürriyet tehdit edildiğinde her eli silâh tutan vatandaşın, bu hürriyeti korumayı bilmesini icap ettiriyordu.

Rousseau'nun ölümünden on sene sonra zuhur eden inkilâbın hâdiseleri onun siyasî sisteminin bu bilinmiyen cephesini inkişaf ettirmişti. İsyân halindeki millet haklı veya haksız olarak kralın ücretli askerleri tarafından tehdit edildiğini zannettiği bir anda zarurî ve acil surette alınması lâzım olan tedbir bütün milleti kendini korumak için silâhlandırmak olmuştur ve daha sonraları da mutlakiyeti tekrar tesis etmek üzere kralı kurtarmak kat'iyetle elde edilmiş bir millî ve ferdî hürriyeti ortadan kaldırmak emeli ile komşu kral ve prenslerin, yine meslekten askerlerinden müteşekkil ordularını gönderdikleri tehlikeli anda, aynı tedbire başvurulmuştur. 1792 de alelacele toplanmış, fena teçhiz edilmiş olmasına rağmen memleketin müdafaası için mucizeler yaratan milletin teşkil ettiği bu ilk ordu, Napolyon ordusunun temelidir.

İnsanların tarihinde bu inkişaf birinci derecede bir ehemmiyeti haizdir ve bu ehemmiyet askerlik noktayı nazarının fevkindedir. Kendi şuuru-

nu bulan ve millî müdafaanın bütün millet tarafından yapılmasının lâzım geldiğini anlayan bir milletin bu vazifenin modern zamanların icap ettirdiği entelektüel zaruretleri de idrak etmesi lâzımdır kendini korumak için bilgi sahibi olmak zaruridir. Askerî hizmetle mecburî tedrisat birbirlerine yakından bağlıdır. Ve birbirlerinin mütemmimidir. Mektep kışlanın hazırlığıdır. Ve kışla çok defa milletin terbiyesini yalnız askerî cihetten değil, meslekî ve umumî cihetten de hazırlar ve inkişaf ettirir.

Fransız milleti kendisini muvaffakiyete vardırان millî müdafa tedbirlerini kabule Avruپanın diğer milletlerini de sevketmiştir. Çünkü ihtilâl zamanında yalnız müdafa için kullandığı kuvvetleri, Napolyon zamanında bütün Avruپayı istilâ etmek üzere kullanmıştır. Böylelikle diğerlerinin milliyet hislerini uyandırıyor ve onları ezen Millî kuvvetle kendilerini korumaya mecbur ediyordu, Avruپayı Napolyonun hâkimiyetinden kurtaran 1813-1815 harbi milletlerin harbi, onların silâhlanması olmuştur.

Prusyalı Kral III üncü Fredrik Giyom 1813 de Napolyona harp ilân ederken, resmî tebliğini şöyle neşretmiştir: (Milletime); böyle bir vaziyette bize tabîî görünen bu hitap o zaman için yepyeni işidilmemiş ve fevkalâde bir şeydi. Bu milletlerin fiilen uzak kaldıkları ve kralların onların rızasını almadan yaptıkları nazır odalarından zuhur eden harplerden beri, bütün değişikliği şüphe götürmeyecek bir tarzda gösteriyor.

Fransız ihtilhali ve birinci Napolyon zamanındanberi Millî müdafa ve askerî hizmeti mecburiyeye dair fikirler Avruپada ve çok başka bir çok milletlerde derin bir surette kökleşmiştir. Bu kökleşme mücadelesiz cereyan etmemiştir. Meseyle muhtelif fırkalar alâkadar olmuşlar bâzen askerî hizmeti lâğvetmek bazan da onu millî demokrat menşeinden uzak maksatlarda kullanmak istemişlerdir; bu gibi siyasî mücadelelerin tarihini anlatacak değiliz bu mücadeleler asla ordu teşkilâtının inkişafına mâni olmamıştır: Millî silâhlanma fikri zamanımıza kadar modern harbin temelini teşkil eder.

Böyle bir değişikliğin edebiyata müessir olacağı çok tabîidir. 19 uncu asrın harp edebiyatı mücadele eden milletin edebiyatıdır. Bu başlangıcından beri böyle olmamıştır. Bir çok şair, Fransız ihtilâlinin dehşetinden ürkmüş ve halk kitlesinin ayaklanmasını hoş görmemişti. Bütün medeniyetin ahlâkî ve bedîî kıymetlerinin coşmuş kitlelerin zulmü önünde mahvolacağını zannediyorlardı.

Gençliğinde, Goethe Von Berlichingen facialarını yazdığı zaman hürriyet ve halkın şiddetli taraftarı olan Goethe bile Fransada 1789 dan beri cere-

yan eden hâdiselere taaccüp, istirap ve nefretle bakıyordu. 1792 de Alman prenslerini ihtilâlcı Fransaya karşı açtıkları harbe iştirak etti. Oradan bize bıraktığı malûmat çok realist ve herhangi bir taassuptan uzak olmakla beraber ihtilâlcı harekete karşı bir meyil göstermemektedir.

Bununla beraber Valmide ihtilâl ordusunun önünde Alman prenslerini kaçıran topçu muharebesinin akşamı kendisile görüşen endişeli arkadaşlarına. Bu gün tarihin yeni bir safhası başlamıştır ve onun doğuşuna şahit olduğumuzu söyleyebilirsiniz demiştir. Bu cümle onun anlayışlı olduğunu gösterir. Ekseri arkadaşlarının ümitlerine kapılıp milletlerin ayaklanması- nın önüne geçileceğini zannetmiyordu. Bununla beraber muzafferiyetinden emin bulunduğu bu ayaklanmanın tarafdar değildi. Hayatının sonuna kadar (1832 ye kadar yaşamıştır) her hangi bir halk ayaklanmasına benziyen harekete karşı çekingen bir tavır takınmıştır.

Almanların diğer büyük klâsik şairi Göthe'den on yaş genç Şiller gençlikte yazdığı facialarının ruhu olan ihtilâlcılıktan hiç bir zaman tamamen vazgeçmemiştir. Son facialarından belki de en tanınmış olan Guillaume Tell'in mevzuu 14 üncü asrın başlarında İsviçredeki kantonların yabancı telâkki ettikleri Habsburgların hâkimiyetine karşı isyanını gösterir; Şiller bu fikri bir halk menkibesinden almıştır, bu menkibe aslında uzun bir hazırlanma devresi geçiren bir millî isyanı, birden zuhur eden bir isyan olarak gösterir. Ve trajedilerindeki şahısların izhar ettiği hürriyet fikirleri 14 üncü asrın fikirleri olmaktan ziyade kendi zamanının fikirleridir. Bundan dolayı piyesin şöhreti daha büyük olmuştur. Şiller İsviçreli olmadığı halde ve İsviçreyi hiç bir zaman görmemiş olduğu halde trajedisi İsviçrelilerin millî şiirleri sırasına geçmiştir.

Fransada harp edebiyatı 19 uncu Asrın ilk nısfında bilhassa Napolyonun şahsına ve menkibelerine bağlıdır. Napolyon'un sukutu ve ölümünden sonra, yavaş yavaş halkın destanevi bir kahramanı ve milliyetçiliğin bir sembolu olmuştur, bu hissin inkişafını Pol? Lui Kurye ve Stendal gibi İmparatorun ordusunda hizmet etmiş ve edebiyata onun sukutundan sonra atılmış muharriplerde görebiliriz.

Onun hâkimiyeti esnasında ne Kurye ne de Stendal ona karşı muhabbet beslemezlerdi. Onlarda bir çok muasırları gibi Napolyonu inkilâpçı olarak değil, inkilâbın yıkıcısı olarak telâkki etmişlerdir. Fakat onu sukutundan sonra, burbonların küçüklükler gösteren mürteci hükûmeti, halkın sevgisini kaybedince onun fikirlerinin büyüklüğü ve Fransaya bahşettiği

zafer hatıraları onun devrinde duyulan ıztırapların hatıralarını unutturmuştur. O artık bir müstebit değil, ecnebî prenslerin ve sürgün asilzadele-
rin irtica siyasetlerine karşı harplerde, milleti zaferden zafere koşturan bir kahramandı.

İmparatorun hatırası bilhassa genç neslin cesur ve hayalperest olanları-
na büyük tesir icra ediyordu. Kurye ve Standal biraz da gayrı şuurî olarak
bu cereyana kapılmışlar ve onun hakkında, hâkimiyeti devrinde aslâ düşü-
nemeyecekleri fikirleri taşıyan coşkun yazılar yazmışlardır. Onlar gibi hatı-
raları olmadığı halde Napolyona karşı hayranlıkta onları geçenler vardı.
Bunlardan en tanınmış, Hürriyetperver Beranjer idi. Şöhreti vardı, impa-
ratoru severdi, kıymeti vasattan aşağı idi. Fakat kolay ve hoş gidenşarkı-
larla umumun hissiyatını ifade ettiğinden muasırlarına büyük tesir icra
etmişti.

19 uncu asrın ortalarına doğru halkçı ve demokrat milliyetçilik Avru-
pada çok terakki etmişti. Fransada Romantik ceryanının başı olan Viktor
Hugo evvelce siyasette muhafazakârlığı tercih ettiği halde zamanla demok-
rasinin coşkun ve adeta mistik bir taraftarı olmuştur; Les châtiments,
Legendes des siècles, ve daha sonraları L'année terrible gibi eserlerinde
dehasının bütün şiddetini milletlerin hürriyet mücadelesine hasretmişti.
Romantik devrin Michelet gibi tarihçileri aynı zihniyeti kabul etmişlerdi.

Almanyada “genç almanya” namı verilen ve 1848 ihtilâlinde mühim bir
rol oynayıp 1871 de meydana gelen Alman ittifadının hazırlayıcısı olan
demokratlar grubu, milliteyçi olduğu kadar demokrat fikirlerinden doğmuş
ve edebiyatta derin izler bırakmıştır. İsviçrede bile millî silâhlanma fikri
demokrat fikirlerle ayrı değildir: Gotfrit Kellerin hikâyelerini okuyanlar bil-
hassa (Das Fahnlöin der 7 aufrechten) bu haleti ruhiyeyi anlarlar.

Avrupada, 19 uncu asrın demokrat milliyetperverlik havasından uzak
yalnız iki millet vardır. Birisi hepsinden demokrat olan İngiltere, diğeri o
zamanın Avrupa devletleri arasında hepsinden büyük bir istibdat içinde
yaşayan Rusyadır. İngilterede demokrat devlet sarsılmaz bir ananeye bağlı
bir halde idi; coğrafi vaziyetleri istilhaya karşı milliti koruduğundan milli-
yetçiliğin askerî şekli hiçbir zaman teşvik edilmemiş, harpte kahramanlık 19
uncu asrın edebiyatında ikinci devrede rol oynamıştır.

Waterlo harbinin tarihî hâdiselerinden bahseden Thackeray'nin meşhur
Vanity Fair romanı çok manâlı bir misaldir. Bunda büyük hâdiseler yalnız
ferdî ve içtimaî meseleleri ortaya koymaya yarayan çerçevelerdir; Napolyo-

na karşı İngilizlerin göstermiş oldukları kahramanlıklardan pek az bahsedilmektedir; ve Thackeray, büyük kahramanlıklar gösterebilen bir adamın ahlâkça gösterişe düşkün ve zayıf olabileceğini ısrarla iddia eder.

Rusyaya gelince vaziyet tamamen aksinedir. 19 uncu asırda millet orada demokrat fikirlerine tamamen yabancı idi; onun milliyetçiliği anavatan sevgisinin insiyakî tezahürü idi. Konferansımın başında bahsetmiş olduğum Tolstoînin Harp ve Sulh adlı, Vanity Fair gibi, Napolyon harplerini son safhalarından bahseden romanında bütün Rusyanın mukaddes toprağının müstevliye karşı geldiğinin hissî hakimidir ve insanlar toprağın iradesinde imiş gibi görünürler; onların başı, sakın sabırlı sebatkâr ve basit bir ihtiyar olan general Kutuzov'da o toprağın ve ırkın bir sembolu gibi görünür.

1871 den 1914 e kadar Avrupada süren uzun sulh devresinde de, harp edebiyatı ehemmiyetini kaybetmiştir. Her tarafta hâkim olan gitgide zarifleşen bir lirik edebiyatla ruhî ve içtimaî meselelerdi. Gençliğimi bu devrin son senelerinde geçirdim. Ve zannıma göre diyebilirim ki siyasî buhranlara rağmen, muhtemel bir harbin etrafındaki münakaşalara rağmen maddeten ve ciddî bir surette bir Avrupa harbine inanan çok az kimse vardı.

1914 de harp patlayınca Edebiyatı onu güçlkle takip ediyordu. Ismarlama yahutta esasen çok basit olan geçici ihtirasların meydana getirdiği birkaç piyes müstesna 1914-1918 harbinin edebiyatı harpten sonra meydana gelmiş bir edebiyattır. Bu muazzam bir edebiyattır. Ben ancak bazı nümunelerini biliyorum. Esasen bu edebiyat hakkında ŞAHSÎ Noktayı nazara göre değişen muhtelif hükümler verilebilir. Ben size ancak kendi intibalarımı söyleyeceğim.

Bu harbe ait kitaplarda hâkim yine silâhlanmış milletler mefhumudur; ve her zamankinden daha kuvvetli bir surette hâkimdir; münferit kahramanlardan, generallerden olsun, tayyarecilerden denizaltı kumandanlarından olsun bahseden kitapların miktarı tabîî çoktur. Fakat bu çeşit kitaplar o kadar rağbet görmedi. Halbuki en iyi yazılmış olan ve çok okunanlar herkesten bahseden kitaplardır: İstihkâmlarda herhangi bir neferden bahseden kitaplar. Bunun sembolunu meçhul askerin hatırasını tazim etmek için her tarafta dikilen âbidelerde görüyorsunuz. Demek 19 uncu asırda olduğu gibi hâkim olan usur millettir.

Fakat zihniyet değişmiş bulunuyor. Kahramanlık ve büyük gayelerden ziyade harbin istiraplarından bahsolunuyor, İstihkâmlardan, çamur-

dan, aklıktan bahsediliyor. Ve bütün bunlar neden? Hür yaşayıp çalışmak, çocukları yetiştirip onlara, herkes makul davransa, medeniyetimizin verdiği imkânlarla uygun bir istikbal hazırlamak arzu ediliyor. Beni öldürmek için mitralyözünü âyar eden karşıdaki adam da aşağı yukarı aynı şeyleri istemiyor mu? Onun fikirleri benimkiler gibi değil mi? Bundan dolayı birbirini öldürmek mi lâzım? İşte Avrupada harpten sonra hâkim olan fikirler zannedersen bunlardı. İşte büyük harpten bahseden kitaplardaki hâkim olan fikir.

Bütün milletlerin yeni bir harpten nefret etmelerini birçok devletlerin böyle bir akibeti düşünmek istememesini ve hattâ bu yolda hazırlıklar yapmamasını pek iyi anlarız. Fakat bu haleti ruhiyeye rağmen şimdiki harp patladı ve gittikçe genişlemekte belkide evvelki harbi yalnız vus'atı bakımından değil insanların hayatına getireceği değişiklikler bakımından da geçecektir. Bu harbin edebiyatından bahsetmek pek erkendir. Fakat halkın oynayacağı rol hakkında bazı mülâhazalar yapılabilir. Konferansımı bu mülâhazalarla bitirmek istiyorum.

Harb her zamankinden fazla bütün milletin işi oldu. Onu hazırlayıp idare etmek için bütün fertleri teşkilâtlandırmak lâzım; Endüstride, ziraatte, hava korunmasında, nakliyyede, herkes, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere, her günkü hayat şeraitinden uzak, harbin zarurî kıldığı çok değişik şeraite, faal ve gayri faal olmak üzere alışmaları lâzım. Hali hazır vaziyette çarpışan efradın mikdarı nisbî şekilde fazla olmamakla beraber, mücadele eden memleketlerde, kimse her zamanki yaşadığı hayatı yaşayamaz.

Öyleki, muvaffakiyet devletlerin teşkilâtlanma kabiliyeti ile daha mühim olan milletin haleti ruhiyesine bağlıdır. Hatta diyebilirim ki, ilk unsur, yani teşkilâtlanma, büyük mikyasta milletin haleti ruhiyesine bağlıdır. Her şey pahasına müdaffaaya karar vermiş bir milletin nüfusu az, ve müşkül bir vaziyette olsada kolaylıkla yenilmiyeceğini gördük. Bütün milletin yardımı olmadan harp yapılamaz. Ve millet cesaret ve soğukkanlılığını muhafaza ettikçe harp kaybedilemez.

İkinci bir mülâhaza şudur: Halihazırdaki her harp cihan harbi olmak istidadındadır. Avrupanın bir köşesinde halledilmeyen bir meselenin bütün dünyaya tesirleri dokunur. Meselâ Akdenizde, Afrikada, Uzakşarkta, Amerikada az çok bilinen meseleleri ortaya koyar. Dünyanın hali hazır teşkilâtında herşey birbirine bağlı bulunmaktadır; Bir ihtilâfı tahdit

etmek kadar müşkül bir şey yoktur. Bu fevkalâde müthiş bir şey olmakla beraber, bir ümittir. Dünya insanın zekâsının bir bakışla kavramaya başladığı bir kül olmaktadır. Cihan harbi, cihan meselesini meydana koyuyor, medeniyetimizin teknik inkişafı, kürreye 30 sene evvel tasavvur bile edemeyeceğiniz bir tarzda hâkim olduğundan, meselenin askerî vasıtalarla olduğu kadar muslihane usullerle halline çare bulunmalıdır. Bir hadise bu kadar zarurî ve günlük bir mesele oldumu halledilmesi gecikmez. Bu harbin son harp olduğunu söyleyemeyeceğim, fakat diğer seyyarelerde düşman aramadıkları takdirde, insanların yer yüzünde görecekleri son harplerden biridir.

Her millet sulhu sever fakat varlığını idrak etmiş her millet, istiklâli mevzuu bahs olduğunu anlayınca mücadele etmesini bilir.

Soyunan, Okuyan, Soyan Bir Kitap: “32 Büst”

ALİ AKAY – AYFER TUNÇ

ARTUN ÜNSAL – YANKI YAZGAN

Ayfer Tunç: Grafik sanatçısı Bülent Erkmen geçenlerde nesne kitap olarak tanımlanan bir kitap yayımladı. Aydın çevrelerde tanınmış 32 kişinin belden yukarılarının çıplak fotoğraflarının yer aldığı bu kitabın adı *32 Büst*. Kitap sadece fotoğraftan ibaret değil, Tülin Altılar'ın çekmiş olduğu fotoğraflara, Faruk Ulay'ın da metinleri eşlik ediyor. Bu kitabın önemi, diğer kitapları genellikle görmezlikten gelen medyanın çok ilgisini çekmiş olmasında. Kitap yayımlandıktan çok kısa bir süre sonra bütün gazetelerde ve televizyonlarda yer aldı. Basın yayın dünyasını bir anda çok meşgul eden *32 Büst* hakkında ne düşünüyorsunuz? Kitabın tasarımında bir müstehcenlik fikrinden yararlanıldığını söyleyebilir miyiz?

Ali Akay: Evet, çünkü sanatın içinde olan bir şey.

A. T.: Bu soyunan bir kitap. Yani çıplak büstleri görebilmek için okur, çeşitli aşamalardan geçmek zorunda. Bir kere çok ince siyah kâğıtla kaplı olarak satılıyor. İçinde gıcıklayıcı bir şey olduğunu ima eden, siyah, çok ince, çok hoş bir paketi var. Onu açıyorsunuz. Sonra kapağına geliyorsunuz. Kapağı da açıyorsunuz ve kitap kapalı sayfalarından oluşuyor. Büstleri tamamen görebilmek için sayfaları kesmek zorundasınız. Zaten soyunmak üzere hazırlanmış bir kitap.

Yankı Yazgan: Merak uyandırıcı bir sürü unsur var bu kitabın içinde. Demin, metinlerden birini tekrar okudum. Metin okununca bakalım bunun içinden ne çıkacak diye arkasına bakmak gibi bir dürtü doğuruyor. Anlatılan hikâyenin bir karakteri var. Yani o karakterin kim olduğunu bulmak için uğraşıyorsunuz.. Ama o çıkacak karakterin çıplak birisi ve nasıl çıplak birisi olacağı beklentisi mesela bende doğmadı.

Artun Ünsal: Tasarımcı yeni bir “happening” mi yapmak istedi? Modern sanatta görsel yan gide rek azalıyor. Dokunma ön plana geliyor. Söz gelimi “enstelasyonlar” var. Yan yana getirilen üç boyutlu objeler... Bu “non-art” denilen akımın, ben karşı-sanat olarak tercüme etmek istiyorum, “sanatsızlık” demek olduğu anlamına gelmez.

Eğer bir kişi benim yaptığım sanat eseri diyorsa, o esere sanat eseri muamelesi yapmak gerekir. Ama Batılılar yeni bir kavram getiriyorlar: “artör”. Daha çok objeleşen bir yaratıcılığın sahibi olan kişi için bir yapım, bir kurgu söz konusu. Onun için modern sanata baktığımız zaman görselliğe verilen öncelik ikinci plana düşüyor. Ben sanat eleştirmeni değilim; sadece toplumsal yaşam gözlemcisiyim. Gözlemlediğim o ki, artistik (sanatsal) çalışma bilinen kalıplarının dışına çıkmıştır. Neyin artistik olacağını düşünen bir sanatçı veya artör, sanat yapımcısıdır. Bir de yeni sanatta şenlik kavramı, yaşama zevki kavramı olması gerek. Yani eğlence, aynı zamanda bir değişikliktir. Çünkü böyle olmazsa sanat ilerleyemez. Herkes Da Vinci’leri, herkes Picasso’ları taklit eder. Sanat bir yerde tıkanıp kalamaz.

A. T.: Tasarımcı, yazar ve kitabın unsurları yani 32 büstü oluşturan kişiler diyelim ki, şunu ya da bunu amaçladılar. Sonuçta birkaç somut şey görüyoruz. Bunlardan biri hediye kitap olarak lanse edilen bu nesne kitabın bir aşamadan sonra ticarileşmesi, satışa sunulması. Hediye kitapsa hediye

kitap kalması daha doğru olmaz mı? Satışa sunulduğu anda bütün bunlar ticari bir planın parçaları olmuyor mu? Ayrıca kitap bir nesne kitap olarak tasarlanmış, ancak sonraki gelişmeler, yani kitabın medyada büyük yankı bulması ve kitabın satışa sunulması, kitaba katkıda bulunan herkes tarafından öngörülmuş müdür? Bu sonucu beklemişler miydi? Zaten bu sonuç çıksın diye mi bu kitap yapılmıştır, yoksa beklemedikleri bir yankılanmayla mı karşılaştılar? Görüyoruz ki, bu kitapta fotoğrafları bulunanlardan pek azı konuştu. Bu 32 kişiden mesela 15 tanesi çok güzel, biz de işte bunu bekliyorduk deseydi, kitabı başka bir noktada tartışabilir miydik?

A. Ü.: 32 Büst'ün avantajı şu oldu: Ben demek ki Türk aydınıyım ve Türk aydını olduğum herkes tarafından tescil edildi diye düşündüler. Çıplak resim çektirip bu kitaba girince Türk aydını oldunuz. Çünkü 1980'lerin Aydınlar Bildirgesi'nden bugünün aydınlar manifestosuna, vücutsal manifestoya geliyoruz. O 32 kişinin arasında olmak var. Mustafa Taviloğlu'nu müthiş memnun edeceği aşikâr; çünkü başarılı bir tekstilci. Maddi gücü var Türk aydınlarıyla bir araya geliyor. Bir çeşit sınıf atlama, ama kapitalist anlamda bir sınıf atlama değil.

İsim isim vermek istemiyorum; ama geleneksel yazar/ çizer/ müzisyen gibi aydın tanımlamasına en uzak olan bir kişi tekstilci olur da aydın olamaz mı? Tabii olur. Aydın olma sadece okur-yazarların diplomalıların tekelinde değil. Ama az önceki reklamcılık konusuna geliyoruz. Başarılı TV reklamında sanki saklı bir aydın düşmanlığı var. Adam çıkıyor, "iskir" diyor; İbrahim Tatlıses nasıl 'süle süle' diyorsa... Orhan Pamuk'un tanışmak, beraber çay içmek istediği kişinin İbrahim Tatlıses olması gibi, reklam da, halkımdan uzak değilim demek istiyor. Aynı şekilde "iskir" örneğinde olduğu gibi adam, aynı zamanda yabancı gazete okuyorum diyor. Bir yerde kasaba kültüründen kent kültürüne geçişi vurgulamak için. Oysa Türkiye'de kaç kişinin internet kullandığı belli.

32 Büst konusunda herkes suçu basına attı; basın iyi mi, kötü mü yaptı diye. Basını niye suçluyoruz ki? Kendi düşünce yapımızı suçlamamız lazım. Basın kolay bir hedef olarak görülmeye başlandı. Basının da içinde var, ama sadece gazeteci değil, reklamcısı da aydın düşmanlığı yapıyor. Bütün dizi filmlere bakıyorsunuz, çeteler, reisler... Böyle bir toplumda 15 tane göğüs görmüşsünüz, lafı mı olur?

Y. Y.: Başlangıç noktamızda, toplumsal tepkinin nasıl şekillendiği var. Aslında, oluşan toplumsal tepki, gerçekten kitabın kendisine mi? Kitaptan

kesilmiş fotoğraflardan yapılmış kolaja mı? Kitapla ilgili tek bir şey bilinmeden konuşuluyor. Bir süredir kitabın kendisi üstüne konuşuyoruz, yani kitaba kaymış durumdayız. Ben hâlâ meraktayım. Okuduğum zaman aklıma ilk gelen bu oldu: Kaliforniya’da oturan birisi bu fotoğraflara bakarak, bu yalanları özgün bir bakış açısıyla yazıyor. Acaba kaçta kaç tutturdu yazar gerçekleri, diye merak ediyorum. Metinde şöyle ifadeler var: “Uzak Doğu’daki geziden vücudunun bir parçası olmadığını düşünerek geri geldi” veya ilk öyküdeki gibi “Çocuğu olmadığını düşünme fırsatını bulduğuna seviniyor”. Çok katmanlı bir şey. İnsanda merak uyandıran, fotoğraftaki insanın gerçekten çocuğu var mı, yok mu diye düşündüren bir şey. İşte bu bizi haberci yapıyor. Magazin habercisi ya da dedektif gibi bir duygu uyandırıyor; ve ben, o kişinin gizli hayatını merak etmeye başlıyorum. O kişi derken, oradaki kişi ne kadar gerçekte o kişi, ne kadar orda sunulduğu kişi? O apayrı bir mesele.

A. T.: Bir de basının bu meseleyi sunumunun aşamaları var. Önce ortaya atıyor, fotoğrafların tümünü yayımlıyor ve meselenin iyice duyulmasını, yankılanmasını sağlıyor, sonra günah çıkarıyor, ondan sonra asıl dikkat edilmesi gereken unsurlara yani yazıya, nesne kitaba yöneliyor. Böyle bir zinciri kendi içerisinde oluşturuyor. Oysa biliyoruz ki, basın aydınların, bilim adamlarının faaliyetlerine pek de ilgi göstermiyor. Bilim kongreleri yapılıyor, basın mensupları davet ediliyor, bültenler dağıtılıyor, ama basında tek satır yer almıyor. Bu kitapta hemen kamçılanmak üzere hazır bir aydın kitlesi var. Mesela bir gazete soruyor: “Bu kadın nasıl öğretmenlik yapacak?” diye. Yargılamakla kalmıyor, mahkûm da ediyor.

Y. Y.: Fuhuş yaparken yakalanmış gibi...

A. T.: Haberi kullanırken bir suç işlenmiş gibi davranıyor, toplumsal ahlakla ilgili bir yüz yüze gelme ortamı yaratmak için tahrik ediyor. Devamına bakarsak, faturanın yine aydınlara kesildiğini görüyoruz.

A. Ü.: Billur Kalkavan’ın tiyatrodaki striptiz olayında daha oyun sahnelenmeden gazeteciler çağrıldı. Billur Kalkavan’da çıplaklık değil, müstehcenlik vardı. Dediğimiz gibi, her şey aydınlara fatura ediliyor. Dikkat ederseniz, yapımcı aydın konumunda değil, ama tasarımcı aydın.

A. A.: Aynı şeyi Bülent Erkmen’in kendisi de söylüyor, bu aydınlara saldırdır diyor.

A. Ü.: Çünkü aydınlar da kullanılıyor. Herkesin bir beklentisi var. Karşı tarafın da bir doyumunu olması lazım. Benim sanat anlayışım da bunun üstü-

ne diyebilir. Dikkat ederseniz, modern sanatçılar yapıtlarına ‘work’, ‘iş’ derler.

A. T.: Gazetelerde kullanılan başlıklardan hareket edersek, her başlıkta bir ‘aydın’ kelimesi geçiyor. ‘Aydınları Soyan Adam’, ‘Aydınlara da Soyunur’, ‘Soyunanlar Konuştu!’, ‘Çıplak Aydınlar Tartışması’. Buradan bir sonuca varmak mümkün olabilir mi?

A. A.: Kabaca listeye bakıyorum. Gazetelerin ‘Aydınlara Soyunur’ gibi tanımları çok yersiz geliyor bana. Üniversite mezunu, doktor, avukat, çok klasik anlamda geleneksel aydın tipidir. Fakat aydın toplumsal olaylar sırasında ister spesifik olsun, ister angaje olsun, siyasi tavır alan kimsedir. Fransa’da aydın dendiği zaman, doktor, avukat, yazar aydındır. Ama buraya bakıyorum, bazı isimler görüyorum ki, bunların siyasi olaylar sırasında tavır aldıkları söz konusu edilemez bile. Tam tersi örnek olarak kitapta da yer alan Murathan Mungan sayılabilir. Çünkü, kapatılan bir gazeteyi Beyoğlu’nda sattı ve Kürt kimliği üzerine görüşlerini bildirdi. Bu bir aydın tavrıdır. Buradaki insanların hepsi söylediğim anlamdaki aydın kavramının içine girmiyorlar. Aydınların soyunması gibi, aydın düşmanlığı gibi birtakım şeyler gereksiz bir tartışma gibi geliyor bana.

A. T.: Toplumsal olaylar karşısında siyasi tavır alabilen insanlara aydın denmelidir diyorsunuz. Ama Türkiye’nin son 10 yıllık tarihinde aydınca siyasi tavrı çok tekil çıkışlar olarak, tek tük görüyoruz. Bir aydın sınıfının veya bir topluluğunun kolektif bir hareketinden söz etmemiz, 80’lerden beri mümkün değil.

A. A.: Kolektiflikten bahsetmiyorum. Fransa’da da tekil çıkışlar var.

A. T.: Ama orada tekil de olsalar, bir bütünün parçası olarak davranabilirler. En azından toplumsal bir bölüm için duyarlılıktan söz etmek mümkündür. Son on yılda Türkiye’de duyarlılık da söz konusu değil. Tekil çıkışlar aydın topluluğunun duyarlı olduğunu göstermeye yetmiyor. Türkiye’de sizce birçok düşüncenin altında, aydını küçültücü, aydın tanımını tahrif edici bir yaklaşımdan söz etmek mümkün değil mi?

Y. Y.: Bu da bir vesile o zaman!

A. Ü.: Christine Haydar ve Güngör Bayrak biz eski entellerdeniz diyorlar. Bir kere entel deyince aydını küçümseyen bir tabir çağırıyor. “Efendim, enteller soyundu biz entel olduk. Enteller yazarken biz soyunuyorduk, şimdi enteller soyunuyor biz yazıyoruz.” Hatıralarını yazmak veya düşüncelerini yazmak entelektüel olmayı beraberinde getiriyormuş gibi. Türk toplumunda

saygı duyduğum bir yazar var; Pakize Suda. Mizahi, çok hoş bir üslubu var. Eskiden uçarı bir şantözdü. Şimdi de şarkıcılığına kendi çapında yazılarıyla devam ediyor. Bir yeteneği varmış, bunu ortaya koydu. Ama gerçekten aydın oldu mu? Yani her yazan aydın mı oluyor?

A. A.: Ben de bunu söylemek istiyorum. Bu kitabın üzerine yapılan bir takım basın saldırıları var diye bir savunma yapılıyorsa, bu yanlış. Çünkü kitap okumuş olan herkes basında aydın sayılıyor. Ama aydınlara saldırı olması için o aydının toplumsal bir konumu ve tavrı olması lazım. Buradaki bütün büstler için böyle bir şey söz konusu değil.

A. T.: Aydın düşmanlığı savunusunu doğru bulmuyorum dediniz. Biraz daha açar mısınız?

A. A.: Eğer aydın düşmanlığı varsa bu savunudan gelen bir düşmanlık gibi okunuyor.

A. T.: Aydının kendini savunmasından gelen bir düşmanlık mı?

A. A.: Olaya baktığım zaman bir aydın bütünlüğü ve onlara yapılan bir saldırı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü baktığım zaman şunu görebiliyorum; sırf yazı yazmakla, bir eser yapmakla aydın olunmuyor.

A. T.: Çok genel bir tanımla bu kitaptaki isimler için bir aydın topluluğundan söz etmek mümkün değil mi?

Y. Y.: Kitap tasarımcısının bu konudaki fikirlerini, niçin özellikle aydınları seçtiğini biliyor muyuz? Esnafı, Çengelköy'deki manavı, bakkalı toparlayarak da bu kitabı yapabilirdi. Aydın niteliğini taşıyanı seçmesinin nedeni ne?

A. T.: Bülent Erkmek kitaptaki kişiler için şöyle bir tanım kullanıyor: Beni yaptıklarıyla en çok etkilemiş 32 kişi.

Y. Y.: O zaman aydın olmak gibi bir ortak özellik yok.

A. T.: Onun için gazete başlıklarına dikkat etmemizi istedim. Medya bu kişileri aydın olarak değerlendiriyor ve küçümseyen, aşağılayan bir tavır alıyor.

Y. Y.: Sanki İstiklal Marşı töreninde müzik hocasının eteğinin açılıp yere düşmesi gibi görüyor. Tuvaletin kapısını açıyorsunuz, içeride birini görüyorsunuz. Siz ve o kişi nasıl bir ruh halinde olursunuz? Ama fotoğraf çektirenlerin en azından böyle görünmekten fazla bir kaygı duymadıklarını düşünüyorum.

A. Ü.: Üzerinde tartıştığımız yapıtta aydın mesaj vermiyor. Aydın, burada konu mankeni. Yazar resimleri bilerek, görerek veya görmeden bir

kurgu yapıyor. Burada aydın edilgen konumda. Oysa biz aydından etken olmasını bekliyoruz. Öte yandan, basın da aydınları etken yapmak gibi bir niyeti yok. Çünkü basın kendisinin aydınların yerini doldurduğunu sanıyor. Bu zaten dünya genelinde rastlanılan bir şey. Yani artık gazeteciler mi yoksa siyasal bilimciler mi; borsacılar mı siyasal-iktisat kitapları yazan kişiler mi önemli? Bugün gazeteciler ve borsa yazarları daha çok önemli sayılmıyor mu? Ekonomi sütunlarına baktığınızda kaç tane akademisyen var? Çok az. Sadece Türkiye’de değil bu, dünyanın trendi böyle. Ama şöyle düşünelim: “32 Büst” tasarımı New York’ta olsaydı ne olurdu, Çin’de olsaydı ne olurdu, Suudi Arabistan’da olsaydı ne olurdu, Yunanistan’da olsaydı ne olurdu, Fransa’da olsaydı ne olurdu? Her birinde farklı şeyler, tepkiler.

A. A.: Fransa’da bir kere bir iç çamaşırı markası mankenleri vitrine koydu ve büyük olay oldu. Neyin nereden nasıl patlak vereceği belli değil. Sıradan gibi görünmesine rağmen, olay oldu.

Y. Y.: Türkiye’deki en müstehcen görüntülerden birisi değil bu açıkçası.

A. T.: Vitrinde oturtulmuş olmalarına mı tepki gösterdiler?

A. A.: Evet. Kadınların vitrinde olması meselesi. Bizde neyin nereden çıkacağı belli değil, ama genellikle çıplaklık üzerine bir merakımız var.

A. Ü.: Cinsel açıdan bastırılmış bir toplumuz. Çünkü okullara seksoloji dersi konsun mu konmasın mı tartışması gündeme daha yeni yeni geliyor ve müfredat hâlâ tartışılıyor. Bizde “Çıplak normal mi?” sorusu hâlâ ortada duruyor.

A. T.: Zaten tuhaf olan bu, çifte standart. Türkiye’de çıplaklığın olmadığını söyleyebilir miyiz?

A. Ü.: Aslında, teşhircilik var. Ama bu durum sadece Türkiye’ye has değil. Bugün klasik müzik parçalarını poplaştırma, modernleştirme eğilimi var Batı’da. Klasik müzik eğitimi almış güzel bir kız, elektrokemanla, mini şortuyla Mozart çalıyor. Klasik müzik bile görselliğe itiliyor, popüler kültürleşiyor, ticarileştiriliyor. Kulaktan görselliğe gidiş var. Biz Beatles’i işiterek büyüdük. Bizim çocukluğumuzda görüntü yoktu. Şimdi göz girdi işin içine. Dünya pop sanatının gelişimine baktığımızda bütün bu unsurları görüyorsunuz. Tarkan’ı düşünün. Ona yaklaşmak, onun kokusunu duymak, ona dokunmak, sonra davulun gürültüsünü duymak. Sonra yine göz giriyor. Giysiler değişiyor, o da yetmiyor dumanlarla bir büyücülük, bir totemleştirme, bir idolleştirme süreci başlatılıyor. Aydın, 19. yüzyıl Avrupası’nın

bir idolü olabilirdi. Diyelim, Victor Hugo veya Emile Zola. Bugün idol, pop şarkıcısı ya da futbolcu. Aydın işlevini yitirdi, çünkü görüntüsü yok. Yazı da okunmuyor, kulakları çınlatmıyor.

Y. Y.: Görüntü ve imaj anlam olarak yakın. Siz bebeksi bir durumdan bahsediyorsunuz. Bebekler dokunma, koklama, bakmayla iletişim kurarlar. Diğer yandan bizi de bebeklikten büyüklüğe geçiren şeylerden bir tanesi duygularımızla elde ettiğimiz verileri entegre edip, bir üst düzeyde sentezleyip bir şeye dönüştürmemizdir. Aslında duyulardan yararlanarak ilişki kurmanın temelde hiçbir sakıncası yok, doğaya da son derece uygun. Sadece dokunma, sadece koku, sadece işitme ya da sadece görme olarak kaldığı zaman, şimdi yaşadığımıza benzer yamalı bir görüntü olabiliyor. Sadece bir kanaldan bilgi aktarıldığında, sadece bir duyguya hitap eden bir şekilde aktarıldığında; televizyona bağımlılık gibi, sadece bir tek alan diğerlerinin aleyhinde gelişiyor. O yüzden de bu kitaba bakan bunun yazılı kısmını, kılıfını, veya içindeki fotoğrafı tek tek görüyor. Bunların hepsini algılamakta güçlük çekiyor.

A. Ü.: Yüzde yüz katılıyorum. “Media is the message.” Yani muhtevadan çok mecra meselesi. Mecra mesajın kendisi oluyor. Bu kitap bir tasarım; bir mesaj değil. Peki, kitabın içindeki mesaj ne? Yazar mı, resimler mi?

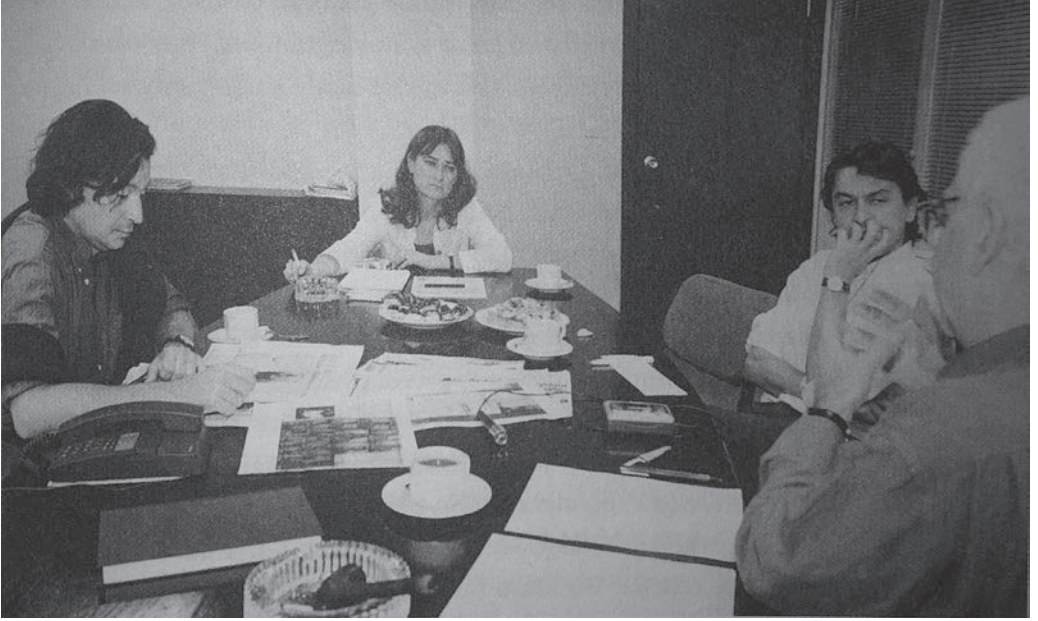
A. A.: Ben senin söylediğine değinmek istiyorum. Bu postmodern zamanlar için söylediği bir şey Lyotard’ın yani meta-anlatıların sonu ve yalanın. Ben de kitabın ismine baktığımda benzer şey görüyorum. 32 büst, 32 fotoğraf için yazılmış yalanlar. Entelektüel, filozof, eski dönemlerde, Platon’dan beri ne yapıyor? Filozof gerçeği arayandır. Modern döneme kadar hep böyle geldi. Ne zaman ki meşrulukların yitimiyle, postmodern bir durumdan bahsedilmeye başlandı, o zaman gerçek ve yalan, gerçek ve hayal gücü gibi kavramların birbiri içine girdiği söylendi. Romanda, edebiyatta, alıntılarda bu hep kullanıldı. Burada da aslında kitabın yalanlar gibi bir başlığının olması, kitabın aynı zamanda postmodern olduğunu gösterir. Aydın diye adlandırılan bu insanların soyulmuş hali ve onun üzerine yorum yapan iyi diye niteleyebileceğimiz bir yazar.

A. Ü.: Birey mi ön planda, grup mu?

A. A.: Öyle bir ayrım yapmadım ben. Bunların her biri birer tekillik. Kitabın bir postmodern dönem yapıtı olması iddiası varsa, yalanla kitabın girmiş olduğu ilişki bir kere klasik anlamdaki, bizim anladığımız anlamdaki aydın kavramına uymayacak. Az önce görüntü mü imaj mı dendi.

Görüntü Türkçeye *simi lak* olarak geçebilecek bir kelime. Simi lak Platon'daki gerçeğe benzemeyen kopya. Çünkü bir kopya var. Modele benziyor, bir de modelin saptırılmış hali var. O *simulakr* yeni görüntü anlamına geliyor. Burada da bu mantıktan bakarsak, yalanlar yazarın fotoğraf üzerine, kişiler üzerine bir yorumu bir saptırmasıdır. Her bir metin o anlamda simulakr bir metin, görüntü metni. Burada özellikle bilinmeyen bir kimse üzerine, tanımadığı biri üzerine kalemi iyi olan bir yazarın yorum yapması, tam da Platon'un söylemiş olduğu sanatçıların mitolojileri bozduğuyla çok benzerlik gösterir. Burada gerçek kişilikler, saptırılmış kişilikler haline getiriliyor. Bu bence bu kitap açısından önemli bir şey. Yalan kelimesiyle beraberlik oluşturuyor.

A. Ü.: Yunan felsefesi şairleri de sevmiyor.

A. A.: Tabii, Platon şairleri sevmez, çünkü onlar saptıranlardır. Mitolojinin hakikatini saptıran insanlardır. Oradan bakarsak, bence, bu kitabın en olumlu yanı bunun üzerine gitmiş olmasıdır. Bülent Erkmén bunu bilerek mi yaptı bilmeyerek mi yaptı bilmiyorum, bu kitabın metinlerinin bilinen insanlar üzerine o bilmediği için başka yere doğru çekmesi bir simulakr metin olduğunu gösteriyor. Sadece şiirsellik var o zaman, gerçek yok. Zaten Bülent Erkmén'in kapakta "yazılmış yalanlar" demesi ese-

rin ana görüntüsünü bize sunuyor. Fakat biz bu kitaba yeniden, en baştan konuştuğumuz gibi, klasik kitap anlamında baktığımızda yazılar ve içinde de resimler var. Bütün bunların dışında bana olumlu gelen yanlarını söylüyorum. Ethem Eldem bir tarihçi, Faruk Ulay onu tanımadan üzerine yorum yapıyor. Eldem'in tarihçiliğinin, Osmanlı Bankası'nın arşivlerini düzenlemiş bunun üzerine sergiler yapmış olmasının, bütün bunların dışında bize uydurulmuş kimliğini gösteriyor. Kimlik meselesine modernite açısından baktığımız zaman, aynı Halil Altındere'nin Bienal'de yapmış olduğu çalışmasıyla bir yakınlık oluşturmaya başlıyor. Halil Altındere Bienal'de kendi kimliklerini sergiledi. Eser altı panodan oluşuyor, önce kimlikli gibi duruyor, sonra profilden bakıyor, ardından yüzü simsiyah olmaya başlıyor ve yüzü kararıyor. Kimlikler kendini yok ederek, sahte bir kimlik yükleyerek, kendisini bozuyor. Bu kitap da kitabın işlevi gibi konuların dışına taşınıp, bugünkü çağdaş anlamında bir eser haline gelmeye başlıyor. Bence kitabın ilginç yanı bu. Kitabın kendisi üzerine konuştuğumuzda, eser olarak baktığımızda bana bir sürü söylenecek lafı içeren eserle karşı karşıya olduğumuzu düşündürüyor.

Y. Y.: Şöyle düşünelim. Lokantada arkadaşımızla oturuyoruz, yan masada oturanlar hakkında, garsonla olan muhabbetlerinden, seçtikleri yemekten, davranışlarından onlar hakkında bir görüntü üretiyoruz. Soyunmalarına gerek kalmadan birçok şeyi anlıyoruz. Kitaptakiler de mümkün olduğunca ipucu vermemek için soyundular. Bu sürekli bizim de yaptığımız bir şey. Toplum içinde olduğumuzda, devamlı çevremizdekilerin ne olduğu ve kim olduğu ile ilgili ipuçları yakalamaya çalışıyoruz. Eğer kayıtsız, tamamıyla içe dönmüş değilsek, sosyal bir yaratık olmamızın doğal sonuçlarından biridir aslında. Kimdir, nedir, babası necidir, nerde okumuş, acaba kaç yaşında, evli mi, bekâr mı, erkek arkadaşı, kız arkadaşı var mı diye sürekli bir deşifre etme çabası içinde oluruz. Bu kitap bunun çok artistik bir şekilde yapılmış olması gibi geliyor bana. Bu yüzden basına yansıyan kısmı kitabın içeriğiyle de, mesajıyla da çok alakasız. Tesadüfen bir yerde bir şeye kulak misafiri olup, yanlış anlayıp, başka bir ortamda onu nakletmesi şeklinde. Basında çıkanları o gözle görüyorum. Kitabı oluşturanları aynı ölçüde ciddiye alarak yaptıkları kanaatinde değilim. Her şeyi insanlar o kadar düşünüp taşınarak veya hesap ederek yapmıyor.

Benim gözümde bu sanatçılar, entelektüeller, işadamları vs. değerli kişilerin belirli bir değer gibi ortak özellikleri var. Bu şekilde gazetelerin

ön sayfalarında deşifre edilmesiyle, İzmir’de fuhuş yaparken yakalanan iki öğretmenin yine ön sayfada deşifre edilmesi arasında fark yok. Gazetelerin ön sayfalarına çıkmak için çektilermediler onlar o fotoğrafları. Yarı çıplak görünmek gibi bir arzuları olacağını tahmin etmiyorum. Dolayısıyla buradaki, kişileri zor duruma düşüren şey, klasik şekilde teşhirci tipte bir davranış içinde bulunmalarıydı. Fuhuş yaptı diye tutuklanan öğretmenin, falanca çarşığı yakan iki gencin fotoğrafının, kimliği gizli kalması gereken sivil polis memurlarının fotoğraflarının yayımlanması bile ne ölçüde doğru? Başta bahsettiğimiz bu özel hayatlarla ilgili sınırsızlığı ve sınırları çok iyi kestiremememizle ilgili birtakım şeyler var. Bugün filancanın bir hastalığı olduğu konusu kamu malı bir şey oluyor. Orada ölçüyü kaçırarak özel hayat sınırlarını delip geçiyoruz. Ben o anlamda rahatsız oldum ve tepki duydum. Yoksa aydın düşmanlığı bana çarpıcı gelen tepkiler arasında ikinci ya da üçüncü sırada.

A. T.: Sıradan insanlar olsalardı sizce bu kadar ilgi toplar mıydı?

Y. Y.: Belki. Ben o iki öğretmenin fuhuş yapması olayına çok takıldım. Gerçekten öğretmenlerse bana ne? Daha sonra pek çoğumuz kendimizi onların yakınlarının yerine koyuyoruz.

A. Ü.: Burada soyunmak çok yanlış bir hareketmiş gibi değerlendirildi. Üzerinde hiçbir elbise, hiçbir aksesuar yok. Bu durumda elbise, insanları ayırdeden bir şey. Ramazanda konaklara herkes geliyor, ama kılık kıyafetleri iyi olanı üst salona alıyorlar. Öbürlerini hizmetkârların yanına alıyorlar. Ağzınızı açtığınız zaman kişiliğinizle ilgili ipucu verirsiniz. Burda öyle bir şey yok, sadece insan vücudu var. Bu bakımdan bir anonimlik, bir kurgulama yaratılmak istenmiş, bu ilginç bir deneyim. Basına gelince, basın belki aydın düşmanı değil, dedikoducu. Ama aydınlar bugünkü konumda küçümşenen kişi olarak görülüyor. Belki basın abartıyor ama zaman zaman aydının kıymetini de biliyor. Ne tür aydınlarınkini biliyor? Medyatik aydınların. Neticede Uğur Mumcu, Ahmet Taner Kışlalı’dan söz edilince saygı duyulur. Celal Şengör ancak bu depremden sonra tanındı. Işıkkara da aynı şekilde. Bunlar görsel aydınlar. TV programlarına çıktığınızda medyatik oluyorsunuz. Bu kitabın belli bir uyarıcı olduğunu söylemek gerekir. Bu tür yayınlarda, özellikle görselliğe hitap ettiği andan itibaren, bazıları bilerek, bazıları bilmeyerek aydını küçümsemek için bunu kullandılar. Ama toplumda, sadece bu tür olaylarda değil, reklamcılıkta da gördüğümüz gibi, sürekli bir taşracılık, bir arabesk övgüsü var. Aydınlar eski önemine sahip olmalı mı?

Hayır. Bugün ürettiğimiz, yarattığımız, topluma yararlı olduğumuz oranda aydınız. Aydın dışarıya ne verebiliyorsa, o oranda saygıya değer. Kendi kendine aydın olup olmamak meselesi tartışılıyor. Neticede bilinçaltında aydınların küçümsendiği bir toplumda küçümsemeye eğilimli, kolay kişilerin bu olaya sarılması var. Basının buna yaklaşımına da dengeli bakmak lazım. Basında bir bölümün aydınları küçümseme eğilimi içinde olması yeni değil. Üstelik bu sadece Türkiye'ye has değil, dünyaya has bir şey. Böyle bir çalışma yapılmış, Türkiye için orijinal. Yazarın, tasarımcının alkışlanması lazım. Resim çektirenlerin de medeni cesaretlerinden dolayı alkışlanması gerekir. Hem medeni hem bedeni cesaretinden dolayı. Onun için ben de onlara saygı duyuyorum.

Gözlerim Gözlerimde

MÜNİR GÖLE

Kısacık bir geceden sonra gözlerimi tavanın aydınlığına açtım. Bembeyaz bir boşluk uzanıyordu önümde, bana uçsuz bucaksızmış gibi geldi. Eklemlerimdeki ağrılar, ağızımdaki keçe tadını gecenin nimetlerine yormam gerektiğinin farkındayım. Gözlerim yanıyor, gövdem kıpırdamayı reddediyor. Kalkmalıyım, sabah olmuş. Kıpırdayamıyorum. Kalk be adam! Kalkıp banyoya yollanıyorum doğru, geçerken odanın kapı çerçevesine çarpıyorum, ayaklarım dolanıyor. Nihayet banyo kapısını açıyorum ve birdenbire suratım patlıyor karşımda. Dönüp tavanımın boşluğuna kaçmak geliyor içimden. Hiçbir yere gidemezsin efendi! İçimdeki gaddar bakıyor bana dosdoğru. Süklüm püklüm. Şu haliyle beni itip kakma gücünü nereden buluyor acaba? Saçlar karmakarışık, tutam tutam dikilmiş, sakalın görüntüsü bile suratımı dalıyor. Gözler yarı açık, kan çanağı, altlarındaki torbacıklar ürkütücü. Tüm kaslarım aşağıya çekiyor, sırtım doğrulmuyor, kollarım dizlerime dökülmüş. Gözlerimi gözlerime dikiyorum, yaklaşıyorum. Odaklaşmak için büyük uğraş vererek, bu harabede önceki gecenin, sarışın kadının izlerini arıyorum. Alnım bir yüzeye çarpıyor soğuk irkilten bir duyumsama. Gözlerimi gözlerimden kaçırıyorum, belli belirsiz bir baş dönmesiyle buğulanıyor görüntü, kararıyorum birden. Gözlerim karşımdaki yüzeyin hemen altındaki ufacık bir hava kabarcığına takılıyor. Beni bundan kurtarıyor bu kabarcık, her sabah zoraki yaşadığım, her sabah azıcık da olsa değişen bu sahnedan kopuyorum. Daha da derine dalmak için. Her sabah suratımı yüzüme çarpan şu merete giriyorum bu kabarcıktan içre. Silinmenin en güzel yolu, üstüne üstüne gitmek görüntünün, aynadaki yansının.

1

Bugünkü yaşantımızın vazgeçilmez bir parçası ayna, evlerimizi boy boy, çeşit çeşit aynalar süslüyor. Benim gibi, hemen herkes sabah kalktıktan sonra, sokaklara dökülmeden önce bir posta ayna denetiminden geçiyor kuşkusuz. Aynası olmayan ev yok herhalde: Lüks değil, basbayağı bir ihtiyaç bu nesne. Oysa, Narkissos'un kendi kendiyile baş döndürücü karşılaşması suyun yüzeyi aracılığıyla olmuştur. En eski çağlardan beri, insanoğlu yansısının peşinde, imgesine ulaşabilmek için yansıtıcı her yüzeyden medet ummuştur: koyu renk parlak taşlar, su, metaller, gölge, ama kabarcıksız, bulutsuz, yağsız, passız, ıssız, damarsız, tozsuz bir yüzeye, bugünkü gibi net ve aslına sadık, bakanı boydan boya gösteren bir yüzeye kavuşması Venediklilerin sırt bulmasını, ardında da Saint Gobain'in Venediklilerden arakladığı teknik ve ustalarla seri imalata ve boy aynası üretimine geçmesini bekliyor. Aynanın aristokrat evlere girip boş ve dolu alanlar arasındaki dengeyi altüst edişi, emip yansıttığı ışığın vazgeçilmez oluşu ile bu tuhaf nesneye biraz şeytan işi diye bakan köylülere, yoksul sınıflara ulaşması da bir yüzyıldan fazlasını gerektiriyor. Aynanın bildiğimiz haliyle evlere, banyolara girip kaçınılmaz bir nesneye dönüşmesi 19. yüzyıla dayanır. Sabah kalkar kalkmaz ya da günün her saati insanın kendi suratıyla, gövdesinin bütünüyle burun buruna gelmesi çok yeni bir alışkanlık sayılır sonuçta.

2

Kendi imgeme bu kadar kolay ulaşabilme ayrıcalığı, kendimi tanıma konusunda bana yardımcı olacaktır kuşkusuz. Aslına sadık bir yansı sayesinde, ruhumu daha yakından inceleyebilir, daha derine nüfuz edebilirim. Sokrates'in ünlü *gnothi seauton* (kendini tanı), 16. yüzyılda Gringore'un 'kendine iyi bakan, kendini iyi görür; kendini iyi gören, kendini iyi tanır' deyişlerini hatırlıyorum. Onların aynaları pürüzlü, kusurluydu, benimkinin köşesinde küçücük bir kabarcık var sadece. Benim işim daha kolay gibi görünüyor.

Aynadan yansıyan imge, bütünlük ve varolma duygularını pekiştirerek, ben'in oluşmasına kaynaklık edecektir. Kimlik aynanın sağladığı bir duyumdur, yansıyı sahiplenip kabullenmekle başlar. Bu deneyim, aynanın gerçek bir imge üretmesine dayanır. Gerçek ve sanal imgelerin çakıştığı noktada, gerçek imge sanal nesneye, sanal imge gerçek nesneye dönüşmüştür, aynaya bakanların yansı bütünlüştür. Bu bütünlüşme yeni bir tanışmanın kapı-

sını aralamaktadır. Merleau-Ponty 'Vücudum hem gören, hem görülendir; her şeye baktığı için, kendine de bakabilir, o zaman da gördüğünde kendi görme gücünün öteki yanını tanıyabilir. Kendini gören olarak görmektedir, kendisi için görünür' derken böylesi bir özdeşleşmeye işaret etmektedir.

Banyomda kendi kendimle yüz yüze geldiğim an, başkalarından uzak kendimle baş başa kaldığım andır aslında. Yansımanın karşısında, kalabalıkta kullandığım maskeleri düşürebilir, yansıının ötesinde, daha derinde olana açılabilirim. Kendimden saklayacak bir şeyim olamaz bu anlarda, çirkinliklerimin güzelliklerimle kesiştiği noktaları birlikte çekebilirim içime, gözlerimden geçerek. Dışarıdan içeriye, yüzeyselden derine, yapaydan doğala, ayrıntıdan bütüne, görünümünden öze geçiş şansım varsa, burada başlayacaktır. Bu yüzleşmede kendi kendime, geçmişten geleceğe, daha da yakınlaşabilirim.

Ayna, imgeyi yansıtarak, doğanın insandan sakladığını açığa çıkarır: ona yüzünü, gövdesini gösterir. Ayna, görüntü aracılığıyla, doğrudan ele geçirelemeyen imgeleri vererek, gerçeği dışarı vurur, kişiyi görünenle görünmeyeni sorgulamaya iter.

3

Kendini tanıma, derinden bilme kişiyi ruhuna, yani tanrısal'a, öz'e yaklaştırır. Platon için ruh tanrısalın yansımasıdır. Işığın bağlayıcı bir özelliği vardır. Göz ışık saçar, saçtığı ışık gün ışığının akımlarıyla karşılaşır, benzer benzere kavuşur, böylece imge meydana gelir. Gözden yayılan ışığın göze dönmesi, tanrısal güzelliğe açılan bir penceredir, göz ruhun penceresidir. Aynada kendini seyreden insan, görüntüsünü yansıtan aynadan görünümün ötesinde gizli bir bilgiye varabilir, yalnız kendi imgesine değil, görünen aracılığıyla görünmeyene ulaşabilir. Bu imge ruhsal bir bilgiye işaret ettiğinden, insan duyarlı olandan sıyrılıp nedenden sonuca geçebilir ve öze varabilmek amacıyla dünyaya zekâ merceğiyle bakabilir. Yansıyan imge kesinlik taşımadığından ve özdeksel olmadığından, şekillendirilmesi, sonra da saklanabilmesi çaba gerektirir. Plotinus'tan başlayıp, Agustinianus'tan Bingenli Hildegard'dan geçip Ficino'ya uzanan bir geleneğe göre Narkissos'un sonunu getiren kendi dış görünümüne, gövdesine kapılması, gerçek güzelliği göz ardı edip yansıya bağlanmasıdır. Önemli olan iç güzelliştir, arıtılmış ruhtur. Kişi duyarlı olanı ve duyarlı olanın yanılsamalarını aşmalı ve gerçek ışığı hedeflemelidir; imgeyi ideaya dönüştürebilmeli, bilgeliğin

aynasını bulmalıdır. Platon ruhu görebilmek için yansıya ihtiyaç duyar, çünkü göz gibi, ruh da kendini göremez. Kendini tanımak yansidan (görünüm, gölge, düşlem) ruha, öze çıkabilmektir. Bu yüzden ayna en iyi eğitmendir.

4

Aynada gördüğüm şu süklüm püklüm herife, kendi imgeme bir anlam yüklemeye çalıştığımı farkındayım. Kendini tanımaktan, iç güzelliikten dem vurup bir parça da mistiklik katarak, görüntünün baskısından sıyrılmaya çabaladım. Ama az sonra duş yapıp tıraş olacağım, saçlarıma çeki düzen verdikten sonra bu harabeyi insan içine çıkacak hale getirmeye çalışacağım. Sonra giyinme faslı gelecek. Başkalarının beni benim düşündüğüme en yakın şekilde algılayabilecekleri bir görünüme bürüneceğim. Toplumdaki yerime, niteliğime uygun düşen giysiler seçeceğim. Kişiden kişiye değişen, uzayıp kısalan, hazırlanmadan süslenmeye varan farklı bir tören var ayna karşısında. Kendini tanıma uğruna değil, başkalarına görünme uğruna her gün ya da aynı gün birkaç kez yinelenen bir tören. Aynanın işlevi değişiyor: Bu sefer içeriden dışarıya, derinden yüzeyle, doğaldan yapaya, bütünden ayrıntıya, özden görünüme geçişin nesnesi oluveriyor aynı ayna. Çiğ gerçekten, insan içine çıkabilecek bir yapaylık süreci başlıyor, doğanın süslerin altına tıklandığı bir süreç.

Hazırlığını farkına varmadan ya da keskin bir bilinçle yapsa da, her insan toplum içinde varolabilmek için yansılarını çoğaltmak zorundadır. Bu yüzden de ayna karşısında prova yapmalıdır sık sık, toplum kurallarını da, toplum içindeki rolünü de aynaya bakarak öğrenmelidir. Doğanın yüzeye çıkması önlenmeli, özün dışavurumu denetim altında tutulmalıdır. En doğal davrananlar bile bir dizi maskenin ardına saklar gerçek yüzlerini. Ötekinin bakışı hep hak iddia eder kişi üzerinde. Kişi de dev bir göz taşır yanında sürekli. Bu dev göz her davranışı izler, onaylar veya kınar, ama durup dinlenmeksizin izler, her zaman oradadır, her şeyi görür. En mahrem yerlerde, örneğin kişinin kendisiyle baş başa olduğunu düşündüğü banyoda bile sürdürür denetimini. Aynadır o dev göz, kişinin kendine başkalarının gözleriyle baktığı ayna. O aynanın onayı olmadıkça kişinin kendine biçtiği değer önemi yitirir. Baltasar Gracian 'bir şey görünmüyorsa yok sayılır' diyor, varolabilmek için görünmeyi öğrenmelidir insan.

En kolay kuşatılan maske en yüzeydeki olduğundan, toplum içinde yal-

nızca yapmacık olan değer taşır. Yüzeyi katları arttırıldıkça, doğa tüm o katların altına itildikçe, görünümünün ötesinde, görünümünün görünümüne geçildikçe herkes daha çok benzer birbirine. Her kişi diğerini daha iyi anladığı yansımalarına kapılır, bu sayede toplum daha güvenli hisseder kendini. Toplumun her bireyi başkalarının yüzünde kendi yansısını görür ve örnek bir imge yaratmaya çalışır. Toplumla o toplumu oluşturan her birey arasında bir etkileşim çıkar ortaya, insan toplumun, toplum da insanın aynası olur. Yalnızlığında sadece kendi suratını gösterdiğini sandığı aynanın, benden başka büyük bir kalabalığı da yansıttığını kavramaya başlıyorum.

5

Başkaları için hazırlanmak, gerçek yüzünü göstermekten çekinmek, sahteliğin öne çıkması gibi görünüyor. Montaigne, gerçek yüzü ortaya çıkarabilmek, bu sahtelikten sıyrılabilmek için, aldatıcı görünümünden bütünüyle kurtulmaya çabalamıştı yıllar boyu. Buna karşın, attığı her adımda, çıkardığı her maskede, içe yönelişin her yeni katmanında, gerçek ben'in bir adım öteye sıvıştığını, asla ele geçmeyeceğini kabullenmek zorunda kalmıştı. Anlığın başıboş kıpırtılarının peşine düşmek tehlikeli bir işti, anlığın iç kıvrımlarının ışıkgeçirmez derinliklerine daldıkça, kendini tanımanın güçlüğü çıkıyordu karşısına. Kendisiyle uğraştıkça bu girişimin sonsuzluğuna, sonuçsuzluğuna takılıp kalıyordu. Her görüntünün ardında, bir önceki kadar sahte ve aldatıcı yeni bir görüntü belirliyordu.

Görünüm varlığın başdüşmanı değildir, hatta onun tamamlayıcı bir parçasıdır. Görünümleri aşmak mümkün olmadığına göre, kişinin onlarla barışık yaşamaktan başka çaresi yoktur. Bireysel kimliğe geçit bulabilmek için, biçime sığınmak zorunludur. Alain'den alıntılırsam 'görünüm varlığa giden yoldur'. İşte ayna burada bir işlev daha üstleniyor: Gönderdiği iki yansı arasında (bakan kişinin gerçek kimliği ile başkalarına takınacağı kimlik), görünmeyenle görünen arasında bir oyun sahasına dönüşmek ve kişinin hem doğasını, hem de görünüşünü yansıtarak, iç'le dış arasında bir köprü kurmak. Yansı, kişide en gizli olan ile hemen erişilebilen arasında bir yerde gizlenir. Görünüm özden ayrılmaz ya da 'öz sadece görünebilir' (Hegel), 'yeryüzünün yüzeyinden daha derin bir şey yoktur' (Camus). Karşıtlık, ayrılık silinirse de yansının birliği, bütünlüğü ikisini de eksiksiz içine alır, sarar.

6

Buraya kadar, aynadaki çehremle iyi kötü bir uzlaşmaya yardım sayılır. Buna karşın, bu barışıklık duygusu bir çeşit rahatsızlık veriyor bana. Sanki yerine oturmamış bir şeyler var, sanki her şey bu kadar berrak değil. Bir eksiklik var. Elim aynanın yüzeyine temas ediyor, bir soğukluk yayılıyor sağ elimin parmaklarına. Aynaya yansımanın sol eli dokunuyor. Yansım beni taklit ediyor aynada, hem kesin, hem kusurlu bir benzerlik bu. Tek bir boyut var karşımda, derinlikten yoksun bu yüzey. Sadece bir yüzü var, gösterdiği kadarını saklıyor. Biraz yana çekiliyorum, yansım görünmez oluyor. Ayna beni unuttu bile, ilgisiz yeni nesnelere dönüyor bensiz. Belleği, duyarlılığı yok. Küçük bir ayna alıyorum bu sefer elime, yine geçiyorum ötekinin karşısına, ikisini karşılaştırıyorum, gövdeyi, yüzümü çeşitli açılardan çoğaltıyorum, yansım görebildiklerimin toplamından oluşan bir denkleme dönüşüyor. Yansılar çoğaldıkça, içimdeki eksiklik, boşluk duygusu artıyor, aynada görünmeyeni arıyorum.

Gözlerimi yumuyorum. Yansım yine kayboluyor. İşte o zaman gözleri kapalı imgemi tanımadığım, aynanın o imgeyi bana asla yansıtmadığı kafama dank ediyor. Bir parçam sonsuza dek karanlığa kapatılmış, benden gizli varlığını sürdürüyor. Bir fotoğrafta ya da filmde dondurulmadıkça bana asla görünmeyecek. Dolayısıyla, kendi bütünüme ulaşmam imkânsız. Benim bilincinde olduğum, başkalarına görünen, ama olduğum gerçeği dikiliyor karşıma.

Freud, bir tren yolculuğu sırasında, çalışmasına dalmış gitmiştir. Bir ara kompartımanın kapısı açılır, önündeki kâğıtlardan başını kaldıran Freud, içeri gireni selamlamak için hafifçe doğrulurken, aslında kendi görüntüsüyle karşı karşıya olduğunu anlar, kompartımanın kapısı da tren fren yaptığı için kendiliğinden açılmıştır. Yaşadığı rahatsızlığı 'kaygı verici tuhaflık' diye tanımlayacaktır sonradan. Sanırım herkesin yaşadığı bir duygu bu: Sokakta yürürken bir vitrinden yansıyan görüntümüz, 'iyi çıkmadığımız' bir fotoğraf, berber koltuğunda berberle laflarken arada bir gözümüze çarpan imge vb. Bir an için bile olsa, bir yabancı çıkar karşımıza, o tuhaf an geçtiğinde imge yeniden oluşur, bilinene dönüşür ve kaygı kaybolur. Bir teypte kendi sesini işitince, insan buna benzer bir yabancılık hissetmiyor mu?

Yalnız gözlerimizin kapalı olduğu anlar değildir yabancıyı olduğumuz, bakışın devnimi de yansımaz bize aynadan. Gövdemiz kımıldayabilir, ama

kendimizi görebilmek için, gözlerimizin sabit kalması şarttır. Gözlerimizin kıpırtısı da yitmiştir sonsuz karanlıkta.

Kişi yansıısıyla çatışma içindedir sürekli. Hayatını kendi görüntüsünden uzak geçirmek zorundadır. Doğa yüzünü, gövdesini saklamıştır ondan. Yakından tanıdığı kişiden olduğu kadar, yolda yanından geçip giden herhangi birinden de daha uzaktır görüntüsüne. Tanıdığı kişinin imgesine alışkıdır, yanından geçip gideninkine ise ilgisiz. Kendi görünümü her zaman karmaşık duyguların, heyecanların etkisi altındadır, nötr kalamaz kendine. Kendi içi bir imge yaratmıştır düşüncelerinde düşlemlerinde, ona benzemekten korkar. Ne yazık ki, tüm yüzler arasında en az bildik olanı kişinin kendi yüzüdür. Yalnızca ayna karşısında kendiyle yüz yüze gelir, baş başa kalır. Orada, bildiği, sandığı, inandığı imgeyi yansıtmayı için kendini denetlemeli, gizli yüzünü saklamalıdır. Hafif bir kayma, beklenmedik bir düşünce, ani bir hareket imgeyi bozup değiştirecek, o tuhaf kaygıyı içine salacaktır. Yansı uçucudur, kırılımandır, her an bir kaçamak yapmaya hazırdır ve her kırılmada kişinin özenle oluşturduğu çehresini altüst edecek, yırtıp parçalayacaktır. Kişinin kendine giden tek yol, güvenilmez, aldatıcı bir yansından geçer. Belki de orada biter.

Yansımdan ürkmeye başladım. Kendimi suyun altına atmalıyım bir an önce, sonra tıraş olup giyinmeliyim, koca bir gün uzanıyor önümde. Surtımı şekle sokmalı, insan içine çıkabilecek hale getirmeliyim. Sarışın kadından kalanları belleğime aktarmanın zamanı geldi. Petrarca, 'kadın aynasını âşığının gözüne tercih eder' der. Rönesans şairleri de, kadını kendi güzelliğini seyretnmek ve erkeğe ağını atmak için aynaya baktığını, orada şeytanla söyleştğini anlatırlar dizelerinde. Baştan çıkarıcılık da yansidan geçiyor. Sarışın kadın yakında yine gelecek. Unutmamalıyım, yatak odasına koca bir ayna asmalıyım.

Kentli Olmak... Kenti Tanımak

GÜVEN TURAN

Geç Antik Çağda Kent, Derleyen John Rich, Çevirenler: Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, 1999, 193 sayfa.

Eski Roma Yaşantısında Bir Gün, Hilary J. Deighton, Çeviren: Hande Kökten Ersoy, 1999, 83 sayfa.

Yunan ve Roma Dünyasında Kent, E.J. Owens, Çeviren: Cânâ Bilsel, Homer Kitabevi, 2000, 206 sayfa.

Kentli olmak, bir kente gelip, orada yaşamaya başlamakla olmuyor. Kent nedir, onu bilmek gerekir kentli olabilmek için. Bu bakımdan şanslı kişileriz biz çünkü dünyanın en eski kentleriyle ya iç içe, altlı üstlü ya da yan yana yaşıyoruz... “İç turizm” denilen ekonomik hareketin başlamasıyla da yani şöyle böyle altmışlı yılların ortalarından bu yana da, bu kentlerin ya içlerinde ya yanibaşlarında dolanıp duruyoruz, “tarihi yerleri ziyaret” adına,

turistliğin bir parçası olarak. Bu turist turlamasında “İç Turist” elinin kitap-sızlığı ve yüzündeki bıkkın ifadeyle hemen ayrılıyor “dış turist”ten... Yaptığı, turistliğin icaplarından biri sadece...

Biraz olsun meraklı bir okura, gezdiği o “taş toprak yığınlarının” ne olduğunu, oralarda nelerin yaşandığını anlatacak kitaplar sunuyor bir süredir Homer Kitabevi. Biliyorum, onlar daha çok sanat tarihi, arkeoloji, tarih meraklılarına hatta bu alanda öğrenim gören ya da öğrenim görmüş kişilere sesleniyorlar asıl ama, bu yararlarının yanı sıra, asıl yararlarının bu topraklar üstünde yaşayanlarla bu toprakların geçmişi arasında bağ kurmakta yardımcı olmak olduğuna inanıyorum. Geçen yıl, John Rich’in derlediği *Geç Antik Çağda Kent*’i yayımlamışlardı; bu yıl da biraz daha geriye giderek E. J. Owens’in yazdığı *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*’i yayımladılar. Kentler tarihini tarihsel sürece oturtmak istersek, okumaya bu sonuncu kitaptan başlamamız gerekiyor elbette.

Kitap, Kentsel gelişmenin ve eski kentlerin tanımlanmasından sonra, Akdeniz’de Yunan Şehirciliğinin kökenlerinin ve gelişmesinin anlatıldığı bölümle esas konuya giriyor. Helenistik çağı tanıldıktan sonra da Roma kentlerine geçiyor (Şunu hemen söyleyelim, bir Roma kenti bugün, pek çok uygar dünya kentini gölgede bırakacak bir alt yapı düzenine sahipti). Kitabı, “Kent Planlama ve Hukuk” gibi ilginç bir bölüm tamamlıyor. “Eski Çağ’da Yerleşim Yerleri” sıralacıyla dizin, kitabın hem okunurluğuna hem kullanılışlığına destek olmakta.

Kitapta, özellikle Miletos’tan Halicarnassus’a (Bodrum); Knidos’tan (Datça) Pergamon’a (Bergama) pek çok Anadolu kenti hakkında bilgi sahibi olmak mümkün.

John Rich’in derlediği *Geç Antik Çağda Kent*’te ise, sekiz makale var. Antik Kent’in sonuyla başlayan makaleler dizisi, Geç Roma dönemiyle Erken Ortaçağ arasındaki kent olgusunu dile getiriyor. Kitabın sekizinci makalesi, bizi tümüyle ilgilendiriyor. “Antakya: Byzantium’dan İslama ve Dönüş” adlı bu makalede, Hugh Kennedy, Antakya’nın bugüne de ışık tutan, uzun tarihinden ilginç bir kesit sunuyor. Antakya’da, üç ayrı kültürün kentin oluşumundaki etkilerini serimliyor bu makale. Ayrıca, bu yazıdaki bilgilerle, Antakya Müzesi’ndeki ünlü mozaiklerin işlevine de daha rahat erişmek mümkün. Elbette, topraklarımız üzerindeki tek geç antik çağ kenti Antakya olmadığı için, kitapta bizi doğrudan ilgilendiren pek çok başka kente de rastlıyoruz. Örneğin birinci makalede, Wolfgang Liebeschuetz, “Antik Ken-

tin Sonu"nu irdelerken, uzun uzun Aphrodisias Yazıtları'ndan söz ediyor. Kaldı ki, ister Kuzey Afrika kıyılarında, ister Sicilya'da, ister İngiltere'de olsun, Roma kentleri örneğin, belirli anlayışlara, kalıplara, düzenlere göre kuruldukları için, buraları konu edinen yazılar bile bize Anadolu'da Roma kentleri hakkında bilgi verecektir.

Kitap, geç antik çağı ele aldığı gibi, onun ortaçağa uzanışını da ele alıyor ve böylece, kentin çöküşünün ve yok oluşunun da tarihi verilmiş oluyor. Bunun en iyi örneklerinden biri, Philip Dixon'ın yazdığı, "Kentler Bir Zamanlar Oldukları Gibi Yerleşik Değildir" başlıklı inceleme. Bu yazıya, Richard Reece'in "Roma Döneminde Britanya'da Kentin Sonu" yazısı, öncülük etmekte. Şunu da belirtelim, bu yazılar yalnız kentlerin tarihini değil, genel bir tarihi bize aktarıyor. Kentlerin sonunun nasıl Avrupa'daki kavimler hareketine bağlı olduğunu da anlatıyor.

Ben bu iki kitaba, onların tümleci olarak, bir de Hilary J. Deighton'ın yazdığı, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*'ü de eklemek istiyorum. Deighton, alıntılardığı Martialis'in bir şiir parçasını açıklayarak başladığı girişten sonra, sabah erkenden dalıyor eski Roma'ya (Ya da bir eski Roma kentine...), insanların uyanmaya başladığı ilk saatlerde ve önce onları giydiriyor, yedirip içirtiyor, sokaklara salıyor... Ve kitabın sonunda da geceyle onları yataklara sokuyor, ünlü ziyafetler sonrasında, köleler kalanları temizlerken... Ertesi sabaha uyanmak üzere, herkesi uykuya gönderiyor ve bitiriyor bir gününü Roma'nın, Romalının. Son derece akıcı, canlı, hayalgücünü hep uyanık tutan, kışkırtan bir anlatımı var Deighton'ın. Gerçi, bütün bilimsel derinliklerine karşın, çok rahat okunan kitaplar *Yunan ve Roma Dünyasında Kent de Geç Antik Çağda Kent de* ama, bu kitaplar *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*'le kaynaştırarak okunduğunda, anlatılan dünya daha bir berraklaşıyor.

Takvim: Zamanın Haritası

Cogito / Sayı: 22

Editörden / Ayşe Erdem • Cem Akas: *Zamanın Haritaları* **Rüzgâr Gülü** / Descartes • Enis Batur • Jean Delumeau • Jacques Le Goff • Kristen Sonntag • Ahmet Kuyaş • A. M. Celâl Şengör • Ali Akay • Ferda Keskin • Turhan Ilgaz • Cem Akas **Söyleşi** / Pierre Bourdieu • Günter Grass: *Çenesini Açma Geleneği* **Yeni Perspektifler** / Francis Fukayama: *Büyük Bozulma* • Douglass C. North: *Gündem Maddeleri* • Graham E. Fuller: *İslam, Değişim İçin Bir Güç* **Dosya: Takvim: Zamanın Haritası** / **Klasik** / Publius Ovidius Naso: *Takvimler (II. Kitap)* **Giriş** / Bozkurt Güvenç: *Takvim'de Zaman Geçmiş ve Gelecek* • A. Necati Akgür: *Takvimler I Uygarlıklar ve Takvimler* / Çiğdem Dürüşken: *Roma'da Takvim* • Enis Batur: *Aztek Takvimi: Bulanık Günler* **II “Bizde” Takvim** / Cumhure Üçer: *Türk-İslam-Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Takvimleri* • Salim Ayduz: *Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri* • Ömer Artun Ünsal: *Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern* • Emin Nedret İşli: *Aygün Takvimleri* **III Çeşitlemeler** / Nazif Topçuoğlu: *Pirelli Takvimleri Çok İyidir!* • Georg Christoph Lichtenberg: *29 Şubat'ta Doğan Bahtsızlara Teselli* • Metin And: *Minyatürlerle Osmanlı'da Burçlar ve Gezegenler* • Dilek Bektaş: *Zamanın Tasarımı* • Ahmet Kuyaş: *Fransız Devrimi Takvimi* **Söyleşi + Derkenar** / A. M. Celâl Şengör - İlber Ortaylı: *Alternatif Takvim* • Enis Batur: *Derkenar* • Cem Akas: *Dünya Durursa Takvimler de Durur mu?* **Tıpkı Basım** / Halil Sahillioğlu: *Sıvış Yılı Buhranları* **Gündem Tartışma** / Uğur Alacakaptan, Köksal Bayraktar, Ferda Keskin, Başar Yaltı: *Suç-Ceza(evi) - Af* **Takıntılar** / Münir Göle: *Rica Etsem Şu Sarışın Kadın Benimle Yatar mı?* **Kitap** / Ahmet Cemal: *Tiyatroda Bir Düşünce Tarihi* • Güven Turan: *Sağlam Kafa Dingin Ruhta mı Bulunur?* • Korkut Tankuter: *“Denemeli Denemesiz” Üzerine Bir Deneme* **Geçen Sayıdakiler** / Sayı 21: *Yerli Mahı Yurdun Mahı* **Yazarlar Hakkında**

Yazarlar Hakkında

SOYADI SIRASIYLA

Ali Akay: 1957'de İstanbul'da doğdu. Paris'te Sosyoloji ve Felsefe okudu. Doktora Tezinin konusu "Türklerde Devletçi İktidarın Oluşumu"dur. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesörlük, Toplum-Bilim dergisinde editörlük yapmaktadır. Eserleri: *Tekil Düşünce, Kıvrımlar, İstanbul'da Rock Hayatı, Sanatın Sosyolojik Gözü, Kavramın Sınırlarında*.

Mustafa Aktar: 1952 yılında doğdu. Manchester Üniversitesi'nde Elektronik eğitimi gördü. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını, B.Ü. Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü'nde tamamladı. 1987 yılında, TÜBİTAK Yer Bilimleri Bölümü'ne doçent oldu. 1996 yılında B.Ü. Kandilli Rasthanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü'nde Jeofizik Dalı'nda profesör oldu. B.Ü. Jeofizik Anabilim Dalı'nın başkanlığını ve aynı zamanda, TÜBİTAK Yer Bilimleri Araştırma Enstitüsü'nde sismoloji çalışmalarının yöneticiliğini yürütmektedir.

Marcus Aurelius: Tam adı Ceasar Marcus Aelius Aurelius Antoninus [d. İ.S. 121, Roma -ö. İ.S. 180, Vindobona (bugün Viyana)], Roma İmparatoru (161-180) ve filozof (Roma Stoacılığı). Octavius Augustus'tan sonra Roma'nın İmparatorluk döneminin en önde gelen liderlerinden olan Marcus Aurelius'un dönemi, kuzey kavimleriyle yapılan savaşlar, açlık ve veba tehlikeleri ile geçse de yaptığı idari, sosyal ve ahlaki reformlarla İmparatorluğun Altın Çağı'nın simgesi olmuştur. Sayıları gittikçe artan Hıristiyanlardan hoşlanmamakla birlikte, onlara sistemli baskı uygulamıştır. Filozof-kral Marcus Aurelius'un Yunanca yazılmış on iki ciltlik eseri *Ta eis Eauton (Meditasyonlar)*, Stoacı felsefenin en önde gelen metinlerindendir.

Kostas Axelos: 1924'te Atina'da doğdu. Hukuk Fakültesi'nde okurken savaş onu siyasete yöneltti. Alman ve İtalyan işgali sırasında direnişçilere katıldı. Sivil savaşa

organizatör, gazeteci, komünist kuramcı olarak katıldı. Komünist Parti'den atıldı ve idam cezasına çarptırıldı. 1945'te Paris'e yerleşti. Daha sonra hocalık yapacağı Sorbonne'da felsefe eğitimi gördü. 1960'tan Minuit Yayınları'nın "Arguments" serisini yönetmektedir. Eserleri; *Systématique ouverte* (1984), *Métamorphoses* (1991), *Lettres à un jeune penseur* (1996), *Notices "autobiographiques"* (1997).

Enis Batur: 28 Haziran 1952'de Eskişehir'de doğdu. İlk yazısı 1970'te, ilk kitapları 1973'te yayımlandı. M.E.B. Yayın Dairesi Başkanlığını (1979-1980), *Milliyet*'in kültür servisi ve yan yayınlar yöneticiliğini (1983-1984), *Milliyet Büyük Ansiklopedi*'nin (1986) ve Dönemli Yayıncılık'ın genel yayın yönetmenliğini (1987-1988) yaptı; 1988'den bu yana Yapı Kredi Yayınları'nda çalışıyor.

Yazı, Oluşum, MEB, Tan, Gergedan, Şehir, Sanat Dünyamız, Kitap-lık, Cogito, Arredamento Dekorasyon, Fol gibi dergilerin hazırlanışında sorumluluklar üstlendi; Remzi Kitabevi'nin (1990-1993), TRT'deki "Okudukça" programının (1994-1999) yayın danışmanlığını yaptı; Açık Radyo'nun kuruluşuna katkıda bulundu ve "Şifa, Şifre, Deşifre" programını gerçekleştirdi; UNESCO'nun "Göreme'den İstanbul'a Kültür Mirasımız" kampanyasını (1984) yönetti, *Cumhuriyet, Milliyet, Dünya, Aydınlık* gazetelerinde, *Yeni Gündem, P-eki, Express, 2000'e Doğru* dergilerinde 1978-1998 arası düzenli haftalık yazılar yazdı; yurtdışındaki çeşitli dergilerde ürünleri yayımlandı: *Poesia, Il Ebbro Quaterno, Letters Internationales, Quarterly West, Tabaccaria, Podium, Kelk, Connaissance des Arts*. Son şiir kitabı *Kanat Hareketleri* Altıkırkbeş Yayınları'ndan çıktı. bu kitapta Batur'un 1993-1999 yılları arasında yazdığı lirik şiirler yer alıyor.

Şiirleriyle Cemal Süreya, Altın Portakal, Sibilla Aleramo ödüllerini, denemeleriyle TDK ödülünü kazandı.

Batur, Galatasaray Üniversitesi'nde ders veriyor.

Falaquera: (Ibn Falaquera, Palaquera), Shem Tov Ben Joseph (c.1225-1295), İspanyol asıllı Yahudi filozof ve çevirmen. Yazıları devrinin Yahudi ilmi ve felsefesi hakkında olan ve felsefeyle desteklenmiş Yahudi din eğitiminin insanı kurtuluşa ulaştıracağı görüşünü savunan Ibn Falaquera, gelenekçilerin eleştirilerine karşı Maimonides'in savunucularından birisi olmuştur. Oldukça üretken bir yazar olan Ibn Falaquera'nın başlıca eserleri: Doğru bir Yahudi dindarlığı için felsefi bilginin önemini vurguluyan *Iggeret ha-Vikku'ah* (Bir Filozofla Talmud Âliminin Diálogo), Farabi'nin Platon ve Aristo felsefelerinin yorumlarını konu alan *Reshit Hokhmah* (Bilgeliliğin Başlangıcı), Yeni Platoncu felsefeyi inceleyen *Sefer ha-Ma'alot* (Derecelerin Kitabı) ve Maimonides'in Rehber kitabını yorumladığı *Moreh ha-Moreh* (Rehberin Rehberi).

Bîrûnî: Tam adı Ebu Reyhan Muhammed Bin Ahmed El-Bîrûnî, (d. 973 Kas, Harezm – ö. 1050? Gazne). Özgür düşünceye bağlılığı, dinsel dogmacılıktan uzaklığı, yapıtlarındaki kapsam genişliği, deneysellikliği ve bilimselliği ile Vasilli Bartold'ın “en büyük İslam bilgini” olarak nitelendirdiği Bîrûnî'nin yaşadığı 11. yüzyılın ilk yarısını ünlü tarih bilimci George Sarton “B. Çağı” olarak adlandırır. Astronomi alanındaki buluşları, doğabilimleri, matematik, coğrafya ve tarih alanlarındaki çalışmaları ünlüdür. Yapıtlarının sayısı 180'e ulaşmasına rağmen sadece bilginler için yazılan bu eserlerin hiçbirisi dilinin ağır olması nedeniyle Ortaçağ'da Latinceye çevrilmemiştir ve Avrupa'nın Bîrûnî tanışması 19. yüzyıl ortalarında olmuştur. Bilimde teorilerden çok doğa gözlemlerin önemine değinmiş, dinsel-felsefi öznelliği ve göreceliği desteklemiş, tarihsel olayları ekonomik nedenlerle açıklamıştır. Başlıca eserleri: Astronomi ve matematik üzerine *el-Kanunü'l- Mesudî fi'l- Heyeti ve'n-Nücum*; fizik ve doğa bilimleri üzerine *Kitabu'l-Camahir fi Marifeti'l-Cevahir*; tarih ve kronoloji üzerine *el Âsaru'l-Bâkiye ani'l-Kuruni'l-Hâliye*; biyoloji ve eczacılık üzerine *Kitabu's-Saydene*; ve Hindistan üzerine yazdığı *Tahkiki mâ li'l- Hind*.

Zeki Coşkun: İstanbul Siyasal Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü mezunu. Uluslararası ilişkiler doktorası yaptı. Reklamcılık yaptı. Pen Yazarlar Derneği 1993 Deneme Ödülü'nü kazandı. *Aleviler, Sünniler ve... Öteki Sivas* adlı sosyo-politik/kültürel araştırması 1995'te İletişim Yayınları “Memleket Kitapları” dizisinin ilk kitabı olarak yayımlandı. Hiç tanımadığı ve rastlantıyla öğrendiği İlhan Şevket'in öyküsünü, önce gazetede “Bir İsyankâr Kaçağın Portresi” olarak kaleme aldı, daha sonra kitaplaştırarak YKY'den yayımlandı. *Cumhuriyet* gazetesinde başladığı köşe yazarlığını *Radikal*'de sürdürüyor.

Levend Eğriboz: 1963 Balıkesir doğumlu. İTÜ uçak mühendisliği mezunu. Çeşitli dergilerde yayımlanmış edebiyat ve sanat yazıları var. Son dört yıldır İngiltere'de, Nisan Tandal'la birlikte kurduğu gündelik felsefe okulu'nda kuşku, ironi ve yaratıcılık üzerine atölye çalışmaları yönetiyor.

Münir Göle: 1961'de İstanbul'da doğan Münir Göle, Boğaziçi Üniversitesi'ni bitirdi, önce Floransa, ardından Lozan, Yens ve Cenevre'de yaşadı. Halen Como yakınlarında fotoğraf ve yazı çalışmalarını sürdüren Göle, uzun yolculuklarının ürünü olan birçok kişisel sergi açmış, Fowles, Tabucchi, Borges vb. yazarları çevirmiştir. *Yansılar Kitabı* ve *Uzak Bir Gölge* başlıklı iki kitabı vardır.

Pierre Hassner: 1933 yılında Bükreş'te doğdu. École Normale Supérieure'de felsefe öğrenimi gören Hassner, Batı politika felsefesi gelenegi ile günümüz Avrupa kültürel-politik sahnesindeki güncel olaylar arasında köprü kurmaya yönelik çalışmalarıyla çağımızın önde gelen toplum ve siyaset bilimcilerindendir. Şu anda Institut d'Études Politiques de Paris ve Bologna'daki European Center of Johns Hopkins

Üniversitesi'nde politika düşünce tarihi dersleri veren Hassner, son yıllarda Soğuk Savaş sonrası Avrupa'da savaş, şiddet ve totaliter rejimler konusunda yoğunlaşan çalışmalarında devletlerarası ve küresel savaş tehdidinin azalmasını gerçekçi bir beklenti olarak nitelendirirken, yakın gelecekte Avrupa'nın uluslararası siyasi arena-daki en önemli sorununun etnik kimlikler ve milletlerarasındaki çatışmalar olacağını vurguladı. Başlıca eserleri: *Change and Security in Europe* (1968), *Europe in the Age of Negotiation* (1973), *Totalitarismes* (1984), *Vents d'Est: Vers l'Europe des États de Droit?* [Pierre Gremion ile (1990)], *La violence et la paix* [Guy Hermet ve Jacques Rupnik ile (1997)], *Par-delà la guerre et la paix: violence et intervention après la guerre froide Études* (1996), *The European Nation-State versus Transnational Forces* (1997), *Rousseau and the Theory and Practice of International Relations* (1997).

Edward S. Hermann: Pennsylvania Üniversitesi, Wharton Okulu'nda Emeritus Finans Profesörü'dür. Kitapları arasında, *Manufacturing Consent – İmalat Onayı* (1998, Noam Chomsky ile), *Triumph of the Market – Piyasanın Zaferi* (1996) ve *The Global Media – Küresel Medya* (1997, Robert McChesney ile), *The Myth of the Liberal Media* [Liberal Medya Efsanesi (1999)] bulunmaktadır.

Evin İlyasoğlu: İstanbul'da doğdu, yedi yaşında Marie Çobangil ile piyano derslerine başladı. 1957-1963 yılları arasında İstanbul Belediye Konservatuarı piyano bölümünde Özen Veziroğlu, Şerif Yüzbaşıoğlu ve Raşit Abet'in öğrencisi oldu. 1966'da Arnavutköy Amerikan Kız (Robert) Koleji'nden *Halide Edip Adivar Edebiyat Ödülü* ile mezun oldu. 1969 ile 1971 arasında ABD Michigan Devlet Üniversitesi'nde Müzik Eleştirisi ve Karşılaştırmalı Müzik Tarihi Seminerlerine katıldı. 1973 ile 1993 arasında İstanbul Radyosu'nda açıklamalı Klasik Batı Müziği programları hazırlayıp sundu. 1997 Habitat II kapsamında *İstanbul'un Müziği* sergisini hazırladı. Halen Boğaziçi Üniversitesi öğretim görevlisi ve *Cumhuriyet* gazetesinin sürekli müzik yazarıdır. *Yirmibeş Türk Bestecisi/Twentyfive Turkish Composers* (Pan Yayıncılık, 1989), *Müziğin Kanatlarında Söyleşiler* (Pan Yayıncılık, 1992, ikinci baskı 1999), *İlhan Usmanbaş'a Armağan* (Sevda Cenap And Vakfı Yayınları, 1994), *Zaman İçinde Müzik* (YKY 1994, beşinci baskı 1999); *Cemal Reşit Rey "Müzikten İbarete Bir Dünyada Gezintiler"* (YKY 1997), *Galatasaray Besteciler* (İyi Şeyler/Müzikotek, 1997), *Necil Kâzım Akse* "Minyatürden Destana Bir Yolculuk (YKY, 1998), *Çağdaş Türk Bestecileri/Contemporary Turkish Composers* (Pan Yayıncılık, 1998), *Zehranın Öyküsü* (Boyut Yayıncılık, 1998).

Ferda Keskin: 1962 İstanbul doğumlu. Saint Joseph Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun. 1988-92 yılları arasında Columbia Üniversitesi'nde Felsefe ve Beşeri Bilimler dersleri verdi. Aynı kurumda halen tez çalışmalarına devam ediyor ve Boğaziçi Üniversitesi'nde ders veriyor.

Mikolaj Kopernik: Latince NICOLAUS COPERNICUS (1473, Torun – ö. 24 Mayıs 1543, Frombork, Polonya), Yer'in kendi eksenini çevresinde döndüğü, Güneş'in hareketli değil durağan olduğu ve Yer'in Güneş'in çevresinde dolandığı görüşüne dayalı günmerkezli (helyosantrik) evren modelini geliştiren Polonyalı astronom. Kopernik'in günmerkezli evren kuramı sonraki yüzyıllarda bilimi ve felsefeyi derinden etkilemiş, modern bilimin gelişiminde çok önemli bir adım olmuştur.

İbni Manzur: (Cemaleddin ebül Fazl) Arap dilcisi (1232-1311). Divanü'l-inşa (saray veya başka kuruluşlarda yazı işleriyle görevli kurum) çalıştı. Hayatının sonuna kadar Trablus kadılığında bulundu. Eserlerinden başka, 500 kadar ünlü kitabın da özetini çıkardı. Başlıca eserleri: *Lisanü'l- Arabî* (Arap Dili); *Nisârü'l-Ezhâr fil-leyl ven-Nehâr* (Gece ve Gündüz Çiçeklerin Dağılışı.)

Platon: Eflatun olarak da bilinir (İ.Ö. 428/427, Atina/Aigina – İ.Ö. 348/347, Atina), öğretmeni Sokrates ve öğrencisi Aristoteles ile birlikte Batı felsefesinin kurucularından Eski Yunanlı filozof. Etik ağırlıklı felsefi sistemi, mutlak olanı temsil eden *idea* ya da *eidos* (biçim) görüşü üzerine kuruludur. Hem Hristiyan, hem de İslam düşüncesini derinden etkilemiştir. Başlıca eserleri: *Sokrates'in Müdafaaası*, *Sokrates'in Savunması*, *Kriton*, *Lakhes*, *Kharmides*, *Küçük Hippias*, *Protagoras*, *Devlet*, *Phaidon*, *Mektuplar*, *Kritias*, *Devlet Adamı*, *Sofist*.

Samih Rifat: 1945'te İstanbul'da doğdu, Saint-Benoît Lisesi'ni ve İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Üniversite yıllarından başlayarak çeviriye yöneldi; ilk çevirilerini 80'li yıllarda Yazko Çeviri dergisinde yayımladı. René Char, Jacques Prévert, André Verdet, Jean Follain, Paul Valéry, Kavafis, Le Corbusier gibi ozan/yazar'lardan çeviriler yaptı. Yine üniversite yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilendi. Çeşitli dergilerde, yazdığı –çoğunluğu mimarlık konulu– yazılara eşlik eden fotoğraflar yayımladı; belgesel filmler çekti.

İlber Ortaylı: 1947'de Avusturya'da doğdu. Ankara Atatürk Lisesi-Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî Şube ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yeniçağ Tarihi bölümünü bitirdi. Chicago Üniversitesi'nde Tarih bölümünde M.A derecesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Tanzimat Döneminde Mahalli İdareler" konulu tezlerle doktora derecesi aldı (1974). 1979'da doçent oldu. 1983'te üniversiteden istifa etti. Paris, Berlin ve Viyana'da misafir profesörlük yaptı. 1989'dan beri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdare Tarihi profesörü olarak görev yapıyor. Yerli ve yabancı dergilerde Şehirler ve İdare Tarihi üzerine makaleleri var. *İstanbul'dan Sayfalar* ve *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* gibi kitaplarıyla tanınıyor.

Emre Özcan: 1980'de Ankara'da doğdu. 1999 yılında Robert Kolej'i bitirdi. Şu anda Amerika'da öğrenimini devam ettirmektedir.

Selahattin Özpabalıyıklar: 1955'te İstanbul Çubuklu'da doğdu. Yapı Kredi Yayınları'nda şef editör olarak çalışıyor. Jorge Luis Borges (*Altın ve Gölge*, şiir, 1992), Anna Kavan, (*Buz*, roman, YKY, 1993, 1995), Emily Dickinson (*Emily Dickinson*, şiir, 1994) ve William Blake'ten (*Masumiyet Şarkıları*, şiir, 1995) çeviriler yaptı. Çeşitli derleme ve seçkilerde çevirmen olarak yer aldı. Son olarak Anne Fine'in *Katil Kedinin Günlüğü* adlı çocuk kitabını çevirdi (YKY, 1999).

Ömer Naci Soykan: 1945'te Rize'de doğdu. MSÜ'de felsefe profesörü. Ulusal ve uluslararası çeşitli felsefe dernekleri üyesidir. Yurtdışında ve yurtiçinde çok sayıda felsefe toplantılarına katıldı, yüzün üstünde felsefi makale yayımladı. Dokuzu telif olmak üzere yayımlanmış 12 kitabı var. Başlıca çalışma alanları; bilgikuramı, dil felsefesi, etik ve estetikdir.

Bülent Tanör: 1940'ta İstanbul'da doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Paris X, Dijon, Cenevre ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde öğretim üyeliği yaptı. Halen İstanbul Hukuk Fakültesi'nin Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda profesör olarak görev yapmaktadır; *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası, Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, TCK 142. Madde, Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama, İki Anayasa (1961-1982), Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri (TÜSİAD 1997), Kurtuluşu-Kuruluş; Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)* adlı kitapları yayımladı.

Uğur Tanyeli: 1952 yılında Ankara'da doğdu. 1969-70 ders yılında İTÜ İnşaat Fakültesi'nde okuduktan sonra 1970'te İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'ne girdi. Mezun olduktan sonra Mimarlık Tarihi Kürsüsü'nde asistanlık görevine başladı. 1990-91 ders yılında Michigan Üniversitesi Orta Doğu ve Kuzey Afrika Araştırmaları Merkezi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne profesör olarak atanan Tanyeli, halen Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nın başkanıdır. 1994 yılında TMMOB Mimarlar Odası'nın "Mesleğe Katkı Ödülü"nü kazanmıştır.

Alain Touraine: 3 Ağustos 1925'te doğdu. 1960'tan bu yana çalıştığı Ecole des hautes études en sciences sociales'de halen CADIS (Centre d'analyse et d'interventions Sociologiques) müdürü olarak görevlidir. 1968-1969 yıllarında Paris-Nanterre Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesörlük yapmıştır. *Modernliğin Eleştirisi ve Demokrasi Nedir?* adlı yapıtları Türkçeye çevrilmiştir. *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* adlı kitabı Ağustos 2000'de YKY'de çıkacaktır.

Güven Turan: Güven Turan'ın, ilk basımı 1989'da Afa Yayınevi'nden çıkan *Düş Günler* adlı öykü kitabı ile şiirlerini topladığı yeni kitabı *Görülen Kentler* YKY'den yayınlandı.

Artun Ünsal: 1942'de İstanbul'da doğdu. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1966'da, Siyasal İncelemeler Enstitüsü'nü 1967'de bitirdi. 1972-1986 yılları arasında *Le Monde* ve *Journal de Genève* gazetelerinin Türkiye temsilciliğini de yaptı. Çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. *Siyasal ve Anayasa Mahkemesi* (1980), *Kent ve Siyasal Şiddet* (1982), *Benim Lokantalarım* (1996) gibi yapıtları bulunmaktadır.

Yankı Yazgan: M.Ü. Tıp Fakültesi doçentlerindendir. Tıp eğitimini (1983) ve genel psikiyatri eğitimini (1991) Türkiye'de tamamladı. Yale Üniversitesi'nde, çocuklukla başlayan nöro-psikiyatrik bozukluklar ile ilgili araştırma yaptı. Buradayken obsesif-kompulsif bozukluk, Tourette sendrom, dikkat eksikliği-hiperaktivite ve otizim bozuklukları üzerine yoğunlaştı. Türkiye'ye döndükten sonra Marmara-genpab'ı ve abdg'yi kurarak bu konularda klinik ve araştırma hizmetlerini birleştirdi.